

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

NORDISKA MUSEET
KÄRN DIG SJÄLF
STOCKHOLM

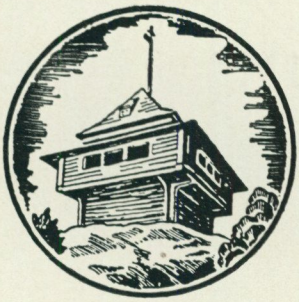

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

1963

"Liten kvällsmusik i herrgårdsmiljö."
Från en konsert i Skogaholm på Skansen
den 14 juni 1962.
Foto Studio Antoni & Gehlin.

Redaktion:
GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON
MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagets färgbild visar ett utsnitt ur en miniatyr av J. H. Schildt med de svenska drabanterna invecklade i handgemäng med sachsiska trupper i röda uniformer under övergången av Düna år 1701. Se Erik Andréns och Alf Åbergs uppsats Arvid Horns trofétavlor och övergången av Düna i denna årsbok.

La couverture en couleur représente un fragment d'une miniature de J. H. Schildt: Le passage de la Duna en 1701, avec la troupe des trabans suédois aux prises avec les troupes saxonnes aux uniformes rouges. — Voir dans ce même volume les explications de MM. Erik Andrén et Alf Åberg: Les deux tableaux ornés de trophées d'Arvid Horn et le passage de la Duna.

Tryckt hos Boktryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1963
Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm
Färgbilden av guldterrinen framställd hos Esselte AB

INNEHÅLL

ERIK ANDRÉN och ALF ÅBERG: Arvid Horns trofétavlor och övergången av Düna . . . 7

MARIANNE OLSSON: Hos en båtbyggare i Mälaren 23

SVANTE SVÄRDSTRÖM: Häradsrättens avslutande speglat i en Leksandsmålning . . . 35

CHRISTIAN AXEL-NILSSON: Kungliga Boktryckeriets stilgjuteri i Stockholm 45

GÖSTA BERG: Kringlor och pepparkakor . . 61

BARBARA MORRIS: Engelskt tygtryck. En fortsatt identifiering 81

SIGURD WALLIN: Barocksängar i kyrkobruk . 93

GUNNEL HAZELIUS-BERG: Om hattens rätta bruk 107

KERSTI HOLMQUIST: En rysk guldskål . . . 133

REINE UNNERBÄCK: Den nya orgeln i Seglora kyrka på Skansen 139

ANNA-MAJA NYLÉN, SOFIA DANIELSON, JONAS BERG, MARIANNE OLSSON: Från forskningsfältet 144

BLAND ÅRETS NYFÖRVÄRV

Nils Strömbom: Anders Bengtsson i Södra Fagerhult . 161
Gertrud Grenander-Nyberg: Ett textilredskap och dess användning 166

Inga Wintzell: Flamskvävnad med enhörningar . . . 175
Göran Bergengren: En skolslöjdare 177
Inga Wintzell: Hemslöjd från Blekinge 179
Ann Resare: Ting från vår nutida hemslöjd 181
Bo Sommarström: Spånren från fjällsjön Tjeggelvas . . 184
Sam Owen Jansson: En norsk kalenderstav 186
Albert Eskeröd: Spiritus 189
Göran Bergengren: Polska pappersklipp 191
Ann Resare: Julgranskarameller 193
Ann Resare: Två säregna blomkrukor 196
Kersti Holmquist: Presenterbrickor 198
Bo Lagercrantz: Fattigmans silver 203
Erik Andrén: Bordsur från tiden omkring 1820 . . . 205
Eva Lis Forsby: En tobaksdosa och ett saltkar från Elfdals Porphyrverk 207
Inger Bonge: Fyrfat av mässing 210
Sigurd Wallin: Årstafruns ekeflaskfoder 213

Nordiska museet och Skansen under år 1962 217
Allmogeavdelningen 217
Högreståndsavdelningen 222
Avdelningen för föremålsregistrering 230
Skansen 231
Kulturhistoriska avdelningen 231
Klädkammaren 235
Observatoriet 236
Naturhistoriska avdelningen 236
Högtidligheter, fester och övriga programinslag . . 250
Restaurangerna och serveringarna 258
Tyresö 258
Julita gård 259
Svindersvik 259
Härkeberga 260
Arkivet 260
Biblioteket 263
Undervisningsavdelningen 263
Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet . . . 265
Konferenser 268
Utställningar 270
Modellverkstad och konservering 276
Textilkonserveringsateljén 276
Depositioner och utlån 277
Fältarbeten 278
Offentliga uppdrag och museal rådgivning 283
Förvaltning 285
Institutionens tjänstemän 289
Utgivna skrifter 291
Styrelseberättelse för år 1961 297
Revisionsberättelse för år 1961 303
Förteckning över personer och institutioner som 1962 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen . 304

ARVID HORNS TROFÉTAVLOR OCH ÖVERGÅNGEN AV DÜNA

av Erik Andrén och Alf Åberg

I

Den karolinska tidens militära framgångar ledde till ett ökat intresse för krigiska motiv inom konst och litteratur, främst under inspiration av krigaren och tecknaren Erik Jönsson Dahlbergh. Karl X Gustavs dater behandlades av Samuel von Pufendorf med utmärkta illustrationer av Dahlbergh, som också förberedde ett verk om Karl XI:s krigsföretag med en serie förlagor till aldrig utförda kopparstick. Och den från Tyskland inkallade målaren Johan Philip Lemke utförde efter Dahlberghs utkast en svit bataljmålningar för Drottningholms slott.

Även Karl XII:s lysande segrar i det stora nordiska krigets inledningsskede har entusiasmerat tecknare och gravörer. Dahlbergh var nu för gammal för att egenhändigt medverka — han dog 1703 vid 78 års ålder — men han inspirerade andra till aktivitet.

År 1889 förvärvade Nordiska museet en i förgyllt ramverk infattad minnestavla, framställande övergången av Düna den 9 juli 1701. Museets årsberättelse meddelar härom följande: "En miniatyrmålning i akvarell, föreställande Karl XII:s gång öfver Dyna, sannolikt målad af Joh. Filip Lembke, inköptes. Ofvanför taflan sitter en planritning öfver slagfältet och under den samma en förklarande text, präntad i guld på svart botten. Det hela är infattadt i en ram af drifven, ciselerad och brännförgyld brons. Denna målning såldes, samma år som den af museet inköptes, från en medlem af grefliga släkten Horn, i hvars ego likaledes fans ett motstycke, föreställande slaget vid Narva. Enligt en släktsägen skola dessa målningar hafva blifvit bestälda och skänkta till

Arvid Horn af Karl XII och från den tiden gått i arf inom släkten."

Till denna beskrivning bör fogas några kompletterande och korrigerande tillägg. Den rikt utsirade metallramen, som är 45 cm hög och 28 cm bred, är inte av brons utan av tunn kopparplåt, monterad på ett kontursågat underlag av ek. Och den lilla bataljmålningen, utförd i gouache på papper, bör inte attribueras till Lemke, eftersom den är klart och tydligt signerad *I. H. Schilt Invenit (et) Pinxit.*

Den som sålde tavlan till museet var brukspatronen C. A. Giöbel. Vid samma tid, hösten 1889, sålde konsthandlaren A. L. Matsson dess pendang, framställande slaget vid Narva, till Nationalmuseum. Båda tavlorna hade kort tid förut inköpts på auktionen efter generalmajoren J. L. O. Toll, som avlidit den 20 febr. i Stockholm. Toll var gift andra gången med grevinnan Mathilda Horn af Åminne (1824—1906), och de båda tavlorna har uppenbarligen genom detta gifte införlivats med generalens bohag. År 1851 tillhörde de grevinnans fader, förre landshövdingen i Stockholms län Claes Fredric Horn af Åminne (1791—1865), vilket framgår av katalogen till "Målningsgalleriet vid artisternas och litteratörernas 8:de soiré d. 1 Febr. 1851, anordnadt af Wilh. Wohlfahrt". Där får man också veta att dessa tvenne "Trophaetaflor" en gång skänkts av Karl XII till Arvid Horn.

Längre tillbaka i tiden synes man icke kunna följa de båda trofétavlornas ägare. Claes Fredric Horn var född på Huvudsta gård 1791, ett år innan hans fader i samband med mordet på Gustav III dömdes till landsflykt. Den enda möjligheten torde vara att söka efter den sköra trådens motsatta ända.

Arvid Horn avled på Ekebyholm den 17 april 1742. Hans bouppteckning har icke kunnat återfinnas, men den torde i allt väsentligt överensstämma med bouppteckningen efter hans maka,

Trofétavla, som med all sannolikhet tillhört greve Arvid Horn; bataljscen (gouache, 11 × 18 cm), kartbild och fragmentarisk texttavla inom förgylld metallram. — På de närmast följande bildsidorna utsnitt ur bataljtavlan.
Tableau orné de trophées ayant appartenu au général Arvid Horn; scène de bataille, plan et fragment de légende avec cadre doré. Les illustrations suivantes reproduisent des détails du même tableau.

23
27
26
25
Y
21
M
19
MedGudzhiely
CARLS Ma

22
25
26

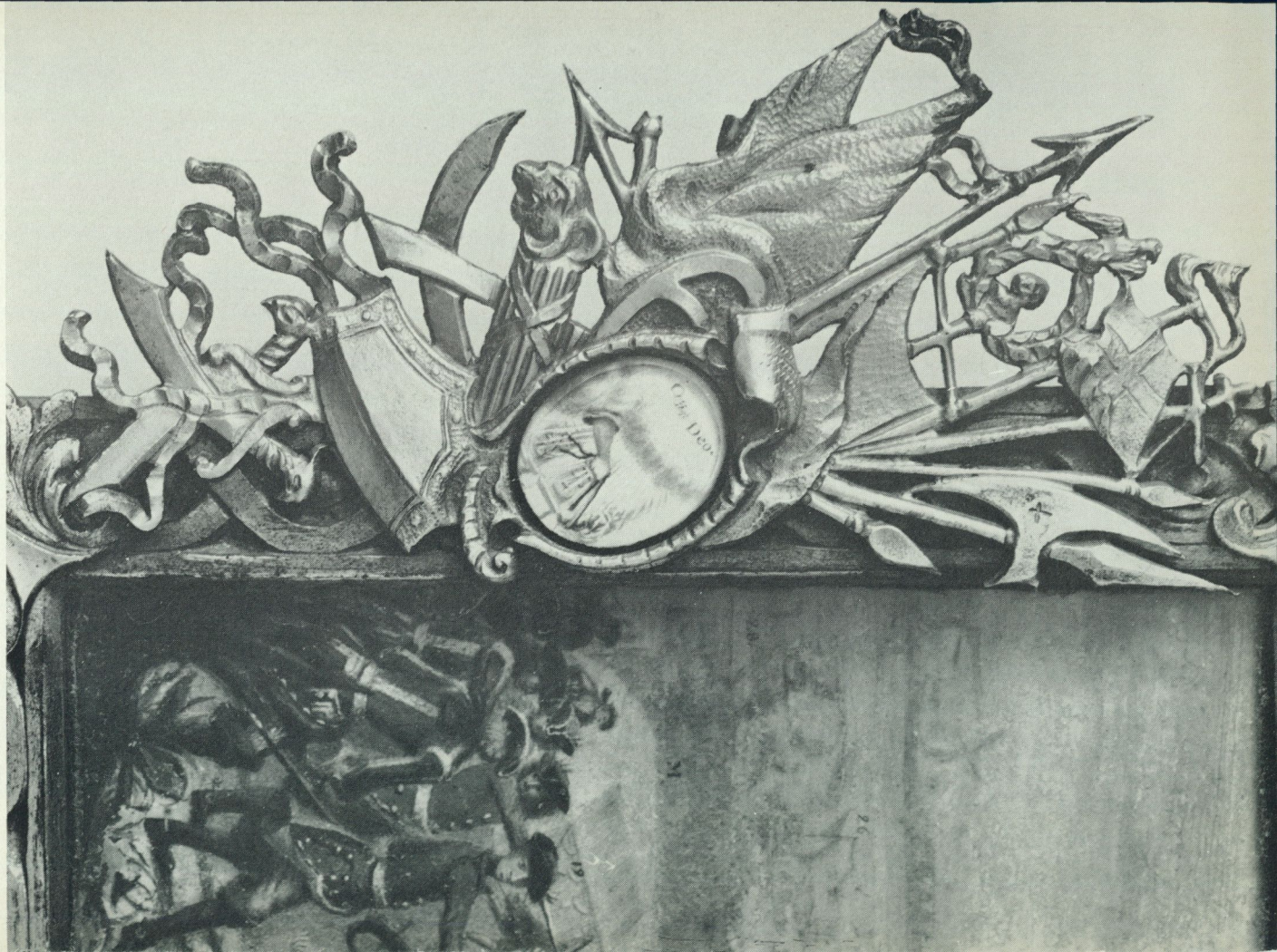

grevinnan Margareta Gyllenstierna af Fogelvik, som avlidit den 26 jan. 1740. Där förtecknas fast och lös egendom på Ekebyholms, Mörby, Ädö och Fågelviks säterier samt i stenhuset på Kungsholmen i Stockholm.

I stockholmspalatset, vars rester ingår i Serafimerlasarettets nuvarande byggnadskomplex, var konstsamlingen huvudsakligen inrymd i stora och lilla kabinetten. Här fanns sålunda i stora kabinettet 36 oljemålningar, däribland "målaren Rimbrants portraite" värderat till 60 dlr kmt, och 124 tavlor "med vattenfärg målade", inklusive vaxpousseringar, elfenbensreliefer etc. Under den sistnämnda rubriken förtecknas som nr 20, 21 och 42

En Bataille med glas före af smal förgyld ram ..... *12:* —
En dito i mässing förgyld ram med Sirat ..... *36:* —
— — —
En Bataille i en drifven förgyld mässingsram ..... *12:* —

Det ligger frestande nära att identifiera de två sistnämnda med de båda aktuella trofétavlorna, men det finns åtminstone två invändningar. Om de är pendanger, varför nämnes de inte tillsammans och varför värderas de så olika? En möjlig förklaring kan vara, att de hängt på ömse sidor om en dörröppning eller en eldstad. I varje fall var ordningsföljden något godtycklig, ty nr 20 hängde ovanför nr 13, nr 25 ovanför nr 12 etc. enligt sporadiska anteckningar. Och de olika värdena kan måhända bero på slarv eller på att den ena ramen redan då visat vissa defekter — Nordiska museets exemplar saknar två av de fyra ovalerna med emblem och deviser samt den kungliga kronan i krönet.

Ett flertal omständigheter talar faktiskt för att de båda museitavlorna en gång tillhört Arvid Horn, främst släkttraditionen, Horns militära meriter och förekomsten i Horns bohag av något så ovanligt som två "med vattenfärg målade" bataljer i utsirade och förgyllda metallramar.

Arvid Horn är mest känd som den tidiga frihetstidens ledande statsman. Men han började sin karriär på den militära banan. Han var född 1664, tog 18 år gammal värvning som musketör vid livgardet till fot, och 1696 utnämndes han till kaptenlöjtnant vid

drabanterna. I slutet av nittiotalet tillhörde han den lilla krets som följde den unge konungen på hans våghalsiga ritter och björnjakter.

År 1700 utnämndes Horn, endast 36 år gammal, till generalmajor. Efter det stora nordiska krigets utbrott följde han armén till Själland och därifrån till Baltikum. Under slaget vid Narva ledde han med lysande tapperhet drabanternas ena skvadron, under det att kungen själv förde den andra. Vid övergången av Düna den 9 juli följande år lyckades han i spetsen för drabantkåren vid två tillfällen trygga den högra flanken mot det sachsiska kavalleriets attacker, vilket fick en avgörande betydelse för drabbningens utgång.

Det torde inte råda någon tvekan om att kungen i hög grad värdesatte Arvid Horns militära kvalifikationer — utnämningen till generallöjtnant kom också 1704. Att Horn kort därefter överfördes från det militära till det diplomatiska fältet berodde inte på att kungen ändrat uppfattning. Orsaken var helt enkelt den, att han hade en rad dugliga officerare omkring sig men få eller inga förtrogna som han kunde använda för viktigare diplomatiska uppdrag.

Horn hade vid övergången av Düna blivit sårad i ena knäet. Under konvalescensen mottog han från kungen en stor summa, enligt traditionen 2 000 dukater, såsom "fältskärspengar". Det förefaller långt ifrån osannolikt att denna penninggåva senare kompletterats med ett mer varaktigt nådebevis från kungen till erinran om de båda drabbningar, där Arvid Horn gjort en betydelsefull insats.

Hur de båda trofétavlorna övergått från ätten Horn af Ekebyholm till ätten Horn af Åminne låter sig icke exakt förklara. Arvid Horns sonson Gustaf slöt 1798 sin ätt, men redan sonen Adam (1717—1778) hade försålt större delen av arvet i fast och lös egendom — av godsen fanns 1778 endast Fågelvik kvar.

Claes Fredric Horn, tavlornas ägare 1851, hade omkring 1840 förvärvat Adamsberg i Rimbo socken, en herrgård som tidigare ägts av Arvid Horns son Adam. Och hans svärfar Gustaf Adolf Horn af Åminne ägde Ekebyholm. Med endera av dessa gårdar kan de båda tavlorna ha kommit i hans ägo. Samme Claes Fredric

Horn betecknar sig 1852 "såsom numera ägare af Kanslipresidentens m. m. Grefve Arvid Bernhard Horns efterlemnade papper", dvs. den brevsamling på Fågelvik som Gustaf Horn på 1780-talet använde för en biografi över farfadern. Även på denna väg kan trofétavlorna ha kommit i C. F. Horns händer.

Återstår så att nämna något om den konstnär som försett gouachen med signaturen I. H. Schilt. Enligt Odelbergs anteckningar i Nordiska museets arkiv var J.H. Schildte troligen en tysk miniatyr- och porträttmålare, som i början av 1700-talet var verksam i Hamburg. Han har bl. a. utfört ett miniatyrporträtt av Karl XII:s syster Hedvig Sofia 1707, ett porträtt av Johan Lillienstedt (graverat av P. Drevet 1710), två pergamentsminiatyrer i Uppsala universitets ägo, framställande kröningen av Ulrika Eleonora 1719 och Fredrik I 1720, samt några jaktstycken. Odelberg tillägger: "måhända var målaren J. H. Schildte samme person som majoren i artilleriet J. H. Schildt, som gifte sig med en dotter till arkiater Lohreman." Denna sistnämnda förmodan delas av C. M. Carlander (1897), Elgenstierna (1932), Hahr (1934) och Emil Hultmark (1936).

Johan Henrik Schildt tillhörde adliga ätten Schildt, som från Bayern kom till Livland och därifrån till Sverige. Den naturaliserades 1642 och introducerades samma år på Riddarhuset. Johan Henrik föddes 1678 i Köpenhamn, var 1687—89 page hos drottning Ulrika Eleonora, fick 1697 anställning som volontär vid riksänkedrottningens livregemente i Pommern och blev 1700 foderherre vid artilleriet. Är 1704 tog han avsked och gick i utländsk tjänst, men 1713 utnämndes han till kapten vid artilleriet, 1717 till tygkapten i Göteborg och fick 1719 avsked med majors grad. Han avled först 1732 på Bispmotala, en liten gård i Motala socken, strax väster om den dåtida kyrkbyn.

Tyvärr synes det vara omöjligt att av bevarade rullor avgöra, om Schildt var med vid Narva och Düna 1700 och 1701. Om han deltog i drabbningarna, bör han såsom foderherre vid artilleriet ha haft relativt goda förutsättningar att iakttaga truppförelserna. Kartbilden kan därför i någon mån bygga på egna iakttagelser.

Gouachebilden, som synbarligen skildrar en bestämd episod i

slaget, måste däremot vara en fri rekonstruktion. Till vänster ser man kung Karl, som suttit av hästen och nu bredbent står och pekar med värjan mot det fientliga rytterianfallet. I bildens nedre kant skymtar en sprucken sten, vars inskrift lyder: "Med Gudz hielp har Kong CARLS Macht Fienden aldeles under sigh bracht." Till höger ser man de i rött klädda sachsiska ryttarna i vilt handgemäng med en grupp svenska drabanter i eleganta, lysande blå uniformer. Man kan gissa att den officer, som har siffran 2 strax ovanför hatten, är de båda trofétavlornas mottagare, chefen för drabantkåren, generalmajor Arvid Horn.

E. A.

II

"Om morgonen klockan 4 gick Hans Maj:ts armé över Dünaströmmen och blev brukat 195 farkoster, nämligen 74 stora översättarebåtar, 89 små båtar, 20 stora strusor och 12 pråmar, som blev brukade med stycken (kanoner)." Så kortfattat beskriver kaptenen Henrik Spåre Karl XII:s övergång av Düna i sina anteckningar för den 9 juli 1701.

Lika lakonisk är överstelöjtnant Jon Stålhammar, när han i ett brev från Riga den 20 juli skildrar händelsen för sin hemmavarande hustru på Salsta, "högtärade allra käraste mitt lilla hjärta och utvaldaste bästa vän här uti världen". Kungen gick själv över strömmen med några tusen man, skriver han, och slog ned 2 000 sachsare och ryssar här vid staden och fick ett "träffeligt" byte med allehanda viktualier och munderingar till många tusen man.

Också en tredje karolinsk krigare, kaptenen Ludvig Visocki-Hochmuth, har berättat om Dünaövergången. Han var själv med om operationen som ingenjörsofficer, och hans framställning är därför särskilt värdefull. Den skildring han ger av själva överfarten överensstämmer helt med bataljplanen på Arvid Horns trofétavla.

De våra, säger han, gick över Dünafloden en kvarts mil nedanför Riga till västra stranden mitt emot Fossenholm på sträckan från Baldring och Garras till Kremershoff. Bataljplanen söker skildra alla momenten i denna överfart. Infanteriet samlades på stranden bakom Fossenholm, och på den här förtöjda flottbryg-

gan, som synes på planen alldeles intill Riga i vänstra kanten, togs fotfolket och det lätta artilleriet ombord på transportflottan, som ligger samlad i floden.

Mellan 6 000 och 7 000 man fördes över floden till den västra stranden. Skeppen passerade förbi fiendens strandskans vid Garras, där batteriet öppnat eld. På planen ser vi den lilla skansen vid Garras snett emot Riga.

Folket steg i land var de kunde trots allt skjutandet med skrot och kulor från fiendens batterier, berättar Visocki-Hochmuth vidare. Planen återger också detta moment. Vi ser, hur de små landstigningsbåtarna lägger till överallt vid stranden under skydd av kanonelden från svenskarnas pråmar och hur soldater med musköten på axeln hoppar i land.

Vi började genast slå våra bryggor över floden, säger författaren. Detta var ett av stridens avgörande moment. Medan det överskeppade fotfolket höll terrängen, skulle kavalleriet sättas över på en flottbro och avgöra slaget. Överbryggningen gick dock inte så snabbt som man hoppats, trots att kungen drev på det yttersta han kunde. Omkring 500 ryttare skulle föras över med fartygen — det var inalles fem skvadroner av Livdrabantkåren, Livregementet till häst och Livdragonregementet.

På bataljplanen, som är orienterad i syd—nordlig riktning (söder är uppåt), ser vi, hur kavalleriet står samlat norr om Riga i väntan på att bron skall bli färdig. Denna drogs ut alldeles norr om Metzausholm. Planen ger åtskilliga detaljer, som vittnar om förtrogenhet med terrängen. Tre herrgårdar utanför Riga — Gustafsholm, Hermelingshoff och Müllershoff, där ett svenskt batteri låg — är utritade med sina huvudbyggnader och omgivande lummiga parker. Också holmen har några intressanta topografiska detaljer — en gård är utritad samt två kvarnar, en såg- och en mjölkvarn.

Flottbron "som Cavalleriet Marscherade på över" är här utritad; den nådde den andra stranden söder om batteriet vid Garras. Medan bron lades, kanonerade fienden stadigt från ett batteri med fyra kanoner alldeles vid bryggan, men elden besvarades från fyra svenska blockhus på pråmar och åtta bestyckade lodjor.

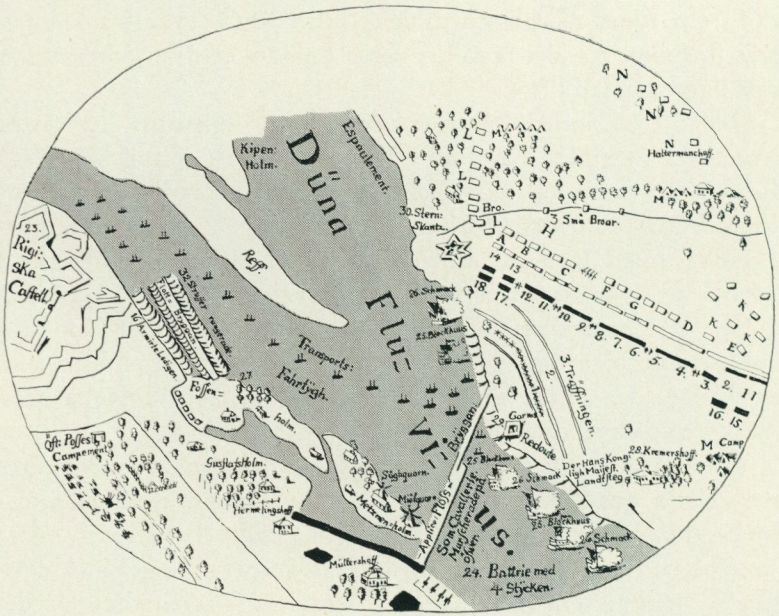
Düna
Flu
Kipen:
Holm.
Espaulement.
Transports:
Fahrbrigh.
Reggt.
Ryss:
Ska
Castell
Fort Passet
Compement
Sandhofholm
Mühlgraben
Mühlenhof
Mühlenhof
Mühlgraben
Mühlenhof
Mühlgraben
Mühlenhof
Mühlgraben

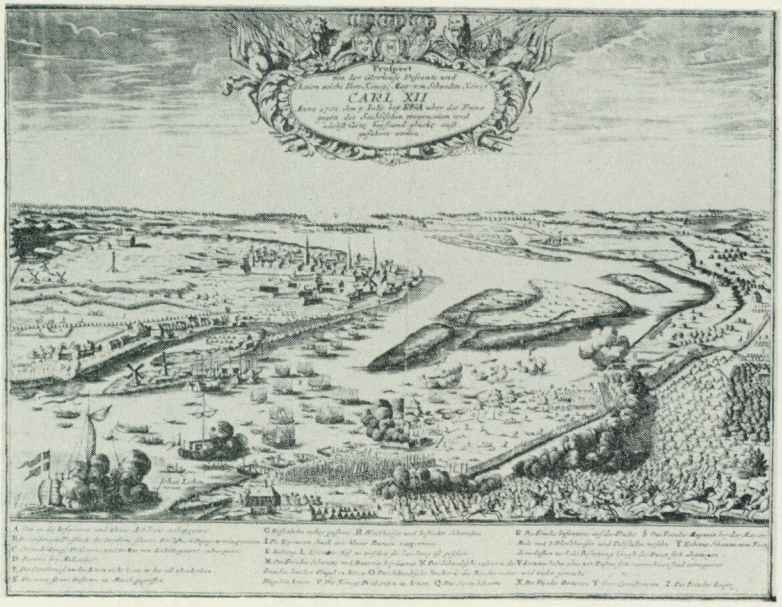

Kopparstick, återgivande övergången av Düna den 9 juli 1701. Utfört av fortifikationslöjtnanten Johan Lithén. Kungl. Krigsarkivet.

olika stridsmomenten. Vi ser, hur fienden står uppställd i slagordning på ängen och stödd mot den stora stjärnskansen vid floden. Röken ligger vit mellan de stridande. Bakom fiendens linje kan vi urskilja broarna över den lilla ån, över vilka reträtten gick.

En rad bokstäver och siffror markerar de olika förbanden, men eftersom teckenförklaringarna tyvärr är i det närmaste utplånade, måste man använda andra bataljplaner från Dünaövergången för att tolka dem. Dessa planer förvaras i samlingen Sveriges krig i Krigsarkivet, och vid en jämförelse visar det sig, att denna plan i framställningen av striden inte skiljer sig från de mera officiella redogörelserna. Däremot innehåller den åtskilliga detaljuppgifter, bl. a. beträffande gårdarna och brons sträckning, som inte förekommer på andra planer.

Målningen på trofétavlan framställer ett av stridens viktigaste moment. Transportflottan syns ute på Dünafloden med Rigas

silhuett i bakgrunden. Den första omgången svenska soldater har satts i land på båda sidor om den ivrigt skjutande fientliga skansen vid Garras. Med musköter och dragna värjor tar de upp striden mot den anfallande fienden. Ur krutröken kan vi urskilja, hur fotsoldaterna på raka linjer drabbar samman med fienden, medan officerare driver fram reserver och lätta kanoner, som släpas fram.

I förgrunden pågår det en häftig strid mellan svenska drabanter och musketerare på ena sidan och fientligt rytteri på den andra. En fana sticker trotsigt upp ur stridsdammet. En karolinsk drabant med dragen värja mitt i vimlet åsyftar kanske Arvid Horn, som under denna strid gjorde en så avgörande insats i spetsen för sina drabanter.

Det finns rätt många överensstämmelser mellan denna målning och det kopparstick som fortifikationslöjtnanten Johan Lithén lät uppgöra över striden. På Lithéns förarbete bygger Daniel Andersson Stawerts kända oljemålning över övergången av Düna, som färdigställdes år 1707 och nu är upphängd på Drottningholm. Bakgrunden är gemensam med transportflottan på floden och Rigas silhuett. På båda målningarna kämpar trupperna på ängen, och båda domineras av en ryttarstrid i förgrunden.

I vissa viktiga detaljer skiljer sig ändå målningarna från varandra. Arvid Horn och hans drabanter är inte särskilt utmärkta på Stawerts målning, vilket kan vara ytterligare ett indicium på att trofétavlan beställts enkom åt drabantkårens chef.

Intressant är också den framträdande roll som tilldelats Karl XII själv på trofétavlans målning. På Stawerts arbete förekommer kungen över huvud taget inte, men här syns han i slaktningens mitt i det allra främsta ledet. Vi ser honom med dragen värja och med den enkla blå uniformen effektfullt framhävd. Hans avgörande insats i striden understryks också av texten omedelbart framför honom: "Med Gudz hielp har Kong CARLS Macht / Fienden aldeles under sigh bracht."

Bataljplanen på trofétavlan understryker också kungens aktiva ingripande i striden. Strax intill den tecknade gården Kremershoff finns ett tecken, som anger den plats "Der Hans Kongligh Maijest. Landtsteg".

Den med nummer 2 betecknade officeren torde föreställa befälhavaren för den svenska drabantkåren vid övergången av Düna 1701, dåvarande generalmajoren greve Arvid Horn.

I den officiella redogörelsen för striden liksom i texten till slagordningarna talas det om att kungen under striden själv kommenderade infanteriet och "träffade" med grenadjärerna. Däremot nämns det ingenting om att kungen skulle ha stridit till fots. Några sådana uppgifter har jag inte heller påträffat i de karolinska krigarnas dagböcker. Det är först Gustaf Adlerfelt och Jöran Nordberg, som i sina skildringar av Dünaövergången lämnar en sådan uppgift. Båda berättar, att kungen följde grenadjärbataljonen av livgardet i en liten båt. Med sig hade han generaladjutanten Carl Gustaf Dücker samt sin stallmästare och en kammarpage. Om själva striden säger de, att kungen hela tiden anförde infanteriet till fots.

Det är detta ovanliga uppträdande av ryttarkungen som målningen velat hugfästa. Kungen och vid sidan om honom Arvid Horn blir på denna målning stridens båda framträdande gestalter.

Förutom den porträttlika bilden av Karl XII innehåller målningen åtskilliga värdefulla uppgifter om karolinernas uniformer och beväpning. Fil. dr Heribert Seitz har fäst uppmärksamheten på en intressant detalj. Kungen och hans män bär halmknippen i sina trekantiga hattar. Det är belagt att Karl XI:s soldater förde halmkransar som igenkänningstecken i det skånska kriget. Trofétavlans målning upplyser oss om att Karl XII även på detta område var en trogen lärjunge till sin far.

A. Å.

Källor

I

Riksarkivet (östermalmsavd.), grevinnan Margareta Gyllenstiernas bouppteckning 1740.
Nordiska museets arkiv, Odelbergska saml.
Gustaf Horn, Arvid Bernhard Horn, Hans lefnad, utg. 1852 av C. F. Horn.
C. M. Carlander, Miniatyrmålare i Sverige, Stockholm 1897.
Sven Grauers, Arvid Bernhard Horn, Biografisk studie, Stockholm 1920.
G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor, Stockholm 1925—36.
Emil Hultmark, art. Schildt, i Thieme & Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, 30, Leipzig 1936.

II

Krigsarkivet, Sveriges krig, planer över övergången av Düna 1701.
Karolinska krigares dagböcker, del 2 och 7, utg. av Aug. Quennerstedt, Lund 1903 och 1912.

Gustaf Adlerfelt, Karl XII:s krigsföretag 1700—1706, utg. av S. E. Bring, Stockholm 1919.
Jöran Nordberg, Konung Carl den XII:s historia, Stockholm 1740.
Olle Cederlöf, Bataljskildringen i karolinsk krigskonst, i Karolinska förbundets årsbok 1935.
Generalstaben, Karl XII på slagfältet, del 2, Stockholm 1918.
Heribert Seitz, Halmkransen och traditionen från slaget vid Lund, i Meddelanden från Armémusei vänner 1952.

Résumé

Les deux tableaux ornés de trophées d'Arvid Horn et le passage de la Duna

I

En 1889, le Musée Nordique avait fait l'acquisition d'une gouache représentant le passage de la Duna par Charles XII près de Riga en 1701. Ce tableau se présente dans un cadre de cuivre doré richement décoré et orné de trophées. Il est surmonté d'un plan numéroté du champ des opérations (Le sud se trouve en haut). Les numéros se rapportent à un texte explicatif en lettres d'or sur fond noir presque effacé à l'heure actuelle et placé sous le tableau de la bataille. Un tableau commémoratif du même genre, provenant de la même succession et représentant la bataille de Narva en 1700, avait été acquis la même année par le Musée National de Stockholm. D'après la tradition Charles XII aurait offert les deux tableaux au général Arvid Horn, commandant les trabans de la garde du roi, qui s'était distingué sur ces deux champs de bataille. Il semble fondé d'identifier également ces deux tableaux dans l'inventaire de la succession de la femme d'Arvid Horn en 1740; cependant il est impossible de reconstituer la liste de leurs propriétaires jusqu'en 1851. La gouache du passage de la Duna est signée I. H. Schilt, qui semble n'être autre qu'un officier suédois Johan Henrik Schildt (1678—1732).

II

Les récits et les plans de bataille qui nous restent concordent avec la représentation du passage de la Duna de notre tableau, mais ce dernier fournit aussi des détails inconnus par ailleurs. Le plan numéroté présente simultanément les diverses phases du combat. Nous voyons le fleuve entre la citadelle et l'île de Fossen où l'infanterie et l'artillerie légère furent transportées de nuit, les vaisseaux de transport et le pont flottant encore amarrés, de même que les vaisseaux se dirigeant à l'aube vers la rive occidentale, et le débarquement couvert par le feu des canons de péniches armées, le pont flottant jeté sur le fleuve par les troupes du génie pour la cavalerie, les lignes de bataille des Suédois séparés des Polonais et des Saxons par la fumée blanche de la poudre. Le tableau représente, avec la silhouette de Riga de l'autre côté de la Duna à l'arrière-plan, les cavaliers saxons aux prises avec les trabans et les mousquetaires suédois. A droite, en pleine mêlée, on aperçoit Arvid Horn, à gauche Charles XII debout, l'épée au clair. On peut remarquer que le roi porte un uniforme plus simple que celui des trabans et qu'en signe de ralliement il a fixé, ainsi que ses hommes, une touffe de paille à son tricorne, exactement comme les Suédois à la bataille de Lund en 1676.

HOS EN BÅTBYGGARE I MÄLAREN

av Marianne Olsson

Vattnen mellan Ängsö och Torsvihalvön i Mälaren bjuder på en provkarta på utdöende båttyper, bland andra den s. k. ängsö-ökan som inte längre tillverkas. Däremot bygges fortfarande en och annan ökstock, vilket här är namnet på en flatbottnad båt med akterspegel och spetsgattad för. Man skiljer på stor och liten ökstock; den stora är mindre spetsig i fören och användes för not-dragning. Ökstocken har två par årtullar och vanligen hål för mast, göres huvudsakligen av furu och beräknas kunna hålla i omkring 30 år. I juli och augusti 1957 hade författaren tillfälle följa båt-byggaren Erik Vidlunds arbete med en ökstock i hans verkstad vid Säby på Aspön.

Erik Vidlund föddes 1890. Familjen har under många genera-tioner hört hemma på Ängsö och angränsande öar. Hans farmors far var skräddare i Lugnet på Ängsö, fadern var fiskare på Aspön och Märsön. Vidlund växte emellertid upp hos sin farfar, som var sundkarl (färjkarl) vid Ängsösund. Farfadern var en "knåpsam" man, som bl. a. gjorde manglar och enkla tvättmaskiner. När Vidlund var 16 år, tjänade han dräng hos fiskaren Österberg i Kråkvilan under Säby på Aspön. Denne fiskare byggde ökstockar med bred botten av två bräder. Vid 19 års ålder kom Vidlund till fiskaren Stenholm i Kurön på Ängsö och var där i fyra år. Sten-holm gjorde också ökstockar men med en smal botten av en enda planka, och sådana båtar började Vidlund bygga vid den tiden. Senare har han också byggt ängsö-ökor, kofärjor och "vantar". Några år efter sitt giftermål blev han fiskare på Gisselholmen

Denna uppsats — här i något omarbetad form — ingick i en handskriven festskrift till professor John Granlund på 60-årsdagen den 25 oktober 1961.

under Ängsö och har där uppfostrat fem söner till fiskare, två av dem dessutom till båtbyggare. Under de 32 år som Vidlunds levde på Gisselholmen slet de ut två omgångar båtar. En omgång bestod av en kofärja, en öka, två ökstockar, varav en större för notdragning, och en isvante som också användes för ängsfisket på vårarna, när Mälaren svämmade över strandängarna. Detta fiske var fritt för dem som eljest icke ägde fiskerätt i Mälaren. Isvanten är en mycket enkel, flatbottnad båt med tvär för och akter, försedd med järnskodda stänger på undersidan, vilket gör den till en behändig dragbåt på isen.

Den båt som byggdes 1957, var en liten ökstock som beställts av en lantbrukare på Aspön att användas vid betesnotdragning. Beställaren hade lämnat en kluven gran till ett par åror och mycket mera tallvirke till bord och bottenbräda än som behövdes. I gengäld bestod Vidlund alla sorters spik och ekvirket till akterspegel, stäv, spant, stamkraft och årtullar. Till stäv och spant använder Vidlund alltid självkrokig ek. Båten skulle levereras trävit och tjäras av beställaren. För arbetet betingade sig Vidlund en ersättning av 350 kronor. Om beställaren inte hade lämnat något virke, skulle priset ha ökat med 100 kronor. Det tog tre veckor att bygga båten, men i sin ungdom hade Vidlund gjort det på en vecka med en del av nätterna till hjälp. Numera ansåg han att två bord om dagen var lagom, utom bottenborden som var de mest sinksamma.

a. Erik Vidlunds notbod och båtbyggarverkstad på Aspön i Mälaren. I öppningen till höger skymtar en påbörjad ökstock.
b. Fiskaren och båtbyggaren Erik Vidlund.
c. Ökstockens bottenbräda och byggtimmer med dess förstagning av tak- och tvärsträvor.
d. Stävens anslutning till bottenbrädan; ett blyertsstreck utmärker kommande spunning för bottenbordet.
e. Anläggningsytorna tjäras på både bottenbrädan och bordet; på den tjärade delen av bordet plockas ett lager täckvadd.
f. När två bordgångar kommit i blir Vidlund bekymrad över att akterspegeln visar sig vara för smal.
g. Fjärde bordet skarvas med ett extra stycke.
h. Årbladets insida hugges fram från den kluvna granstammens runda sida.
Foto författaren 1957.

a

b

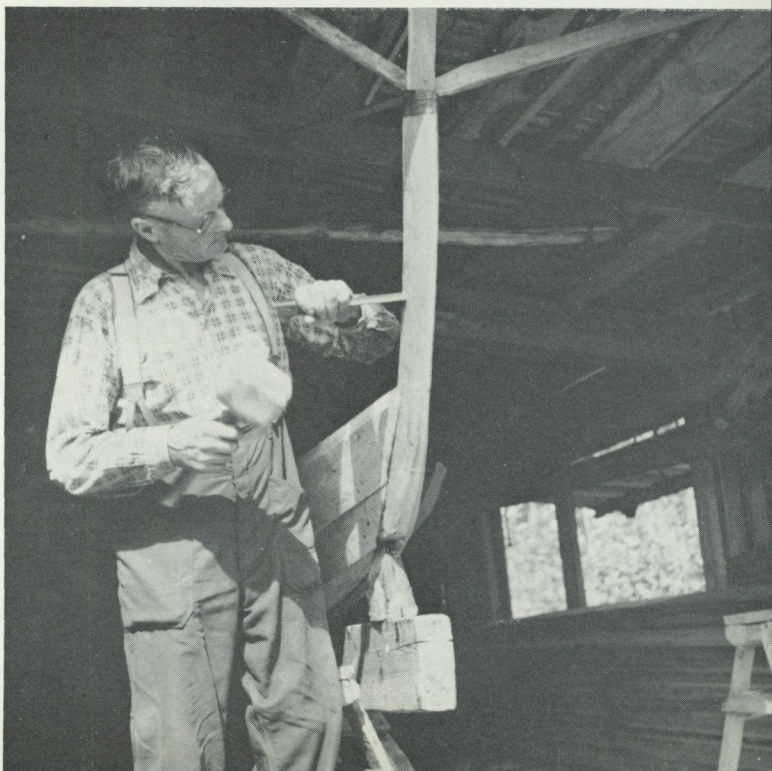

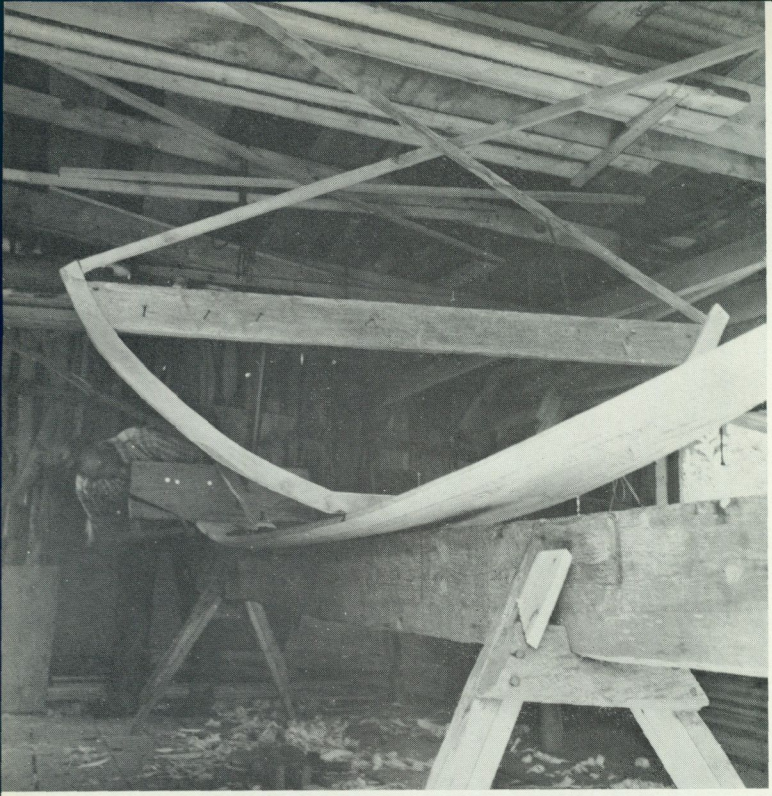

c

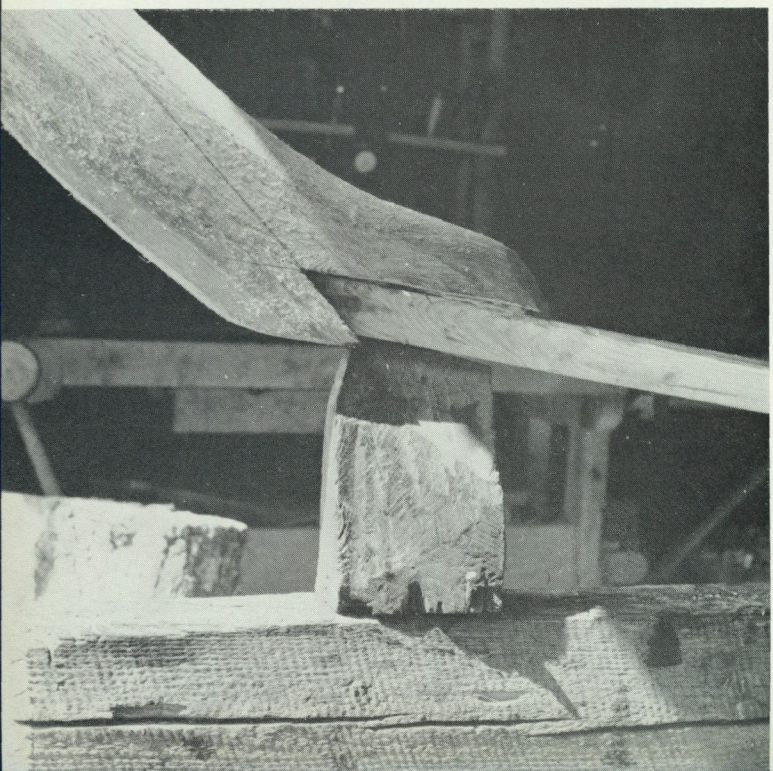

d

e

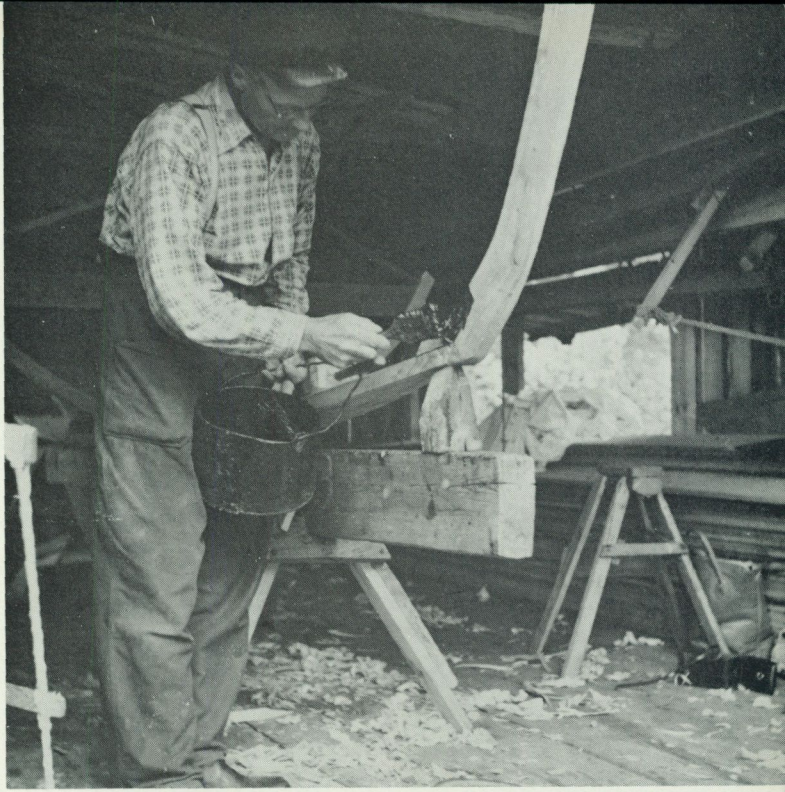

f

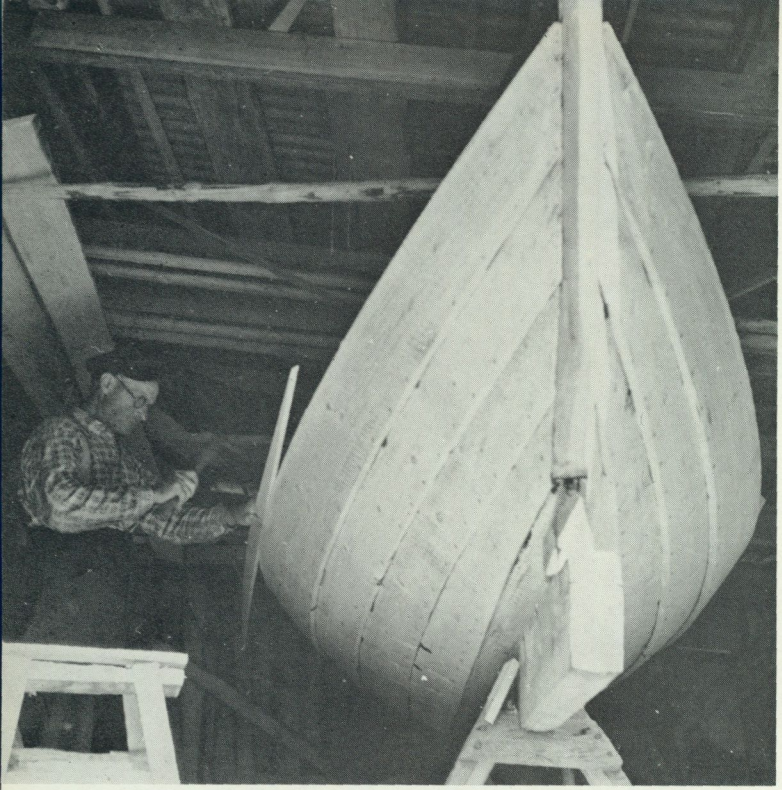

g

h

I verkstaden fanns tre brädlappar med anteckningar om mått på stor och liten ökstock samt spikåtgång för en vante. För liten ökstock fanns följande mått: *förn 19½, mitt 15½ (16), aktern 17* (allt höjdmått i tum), *från stäven till byggtimret 137* (längd i cm), *b[redd] mitten 1½* (m), *botten 384* (cm), *timmer 124, 120* (bredd i cm, timmer = spant), *från bräde till pinn 20 tum eller 21½* (höjd från sittbräde till årpinne), *från lådan 16½* (höjd i tum från sumplådans lock), *från suden till bräde 4 eller 5 tum* (från reling till sittbräde), *mellan pinnarna 1,18 m, akterns höjd 22 tum.*

Det första momentet i ökstocksbygget var att de fuktade bordplankorna sattes fast i enkla anordningar i verkstadens gavelväggar och vreds med hjälp av vindor fastspända med rep i väggarna. Detta kallade Vidlund att sätta borden i förtukt. Plankorna hölls fuktiga med hjälp av våta säckar under några dagar. Under tiden hyvlades bottenplankan, som var 5/4 tum tjock och 15 fot lång, så att den blev 23,5 cm bred i aktern, 28 cm på mitten och spetsig i fören, samt fasades av för bottenbordet. Sedan skruvades bottenbrädan fast vid en bock med två skruvar, akterpartiet höjdes med hjälp av en 13,5 cm hög träkloss och fören med en som var 17 cm. (En fiskare på Torsvihalvön ansåg, att "Vidlund gör botten för platt, lyfter inte opp den tillräckligt".) Bottenbrädan försågs med bakgavel, dvs. akterspegel, stäv och byggtimmer, det senare betecknar det spant som båten byggdes mot och som blev det andra från fören räknat. Alla uppstående delar stagades med strävor, och så kom turen till bordläggningen.

Det första bordet kallas bottenbord, sedan följer andra, tredje och fjärde eller översta bordet. För varje bord skar Vidlund ut en ca 7½ tum lång och 1 tum djup "spunning" i stäven. Den planka som skulle bli styrbords bottenbord spändes fast med stäv- och bordnypor och ritades efter spunning, bottenbräda och akterspegel. Den sågades och hyvlades till rätt form och fyra hål borrades för fastspikningen mot stäven. Anläggningsytorna tjärades och på tjäran plockades ett lager täckvadd. Så lyftes bordet upp och spikades fast mot stäven med oljad spik, som går lätt in i ek. Bordet klämdes fast mot bottenbrädan med bordnypor och spikades fast mot akterspegeln. Vidlund borrade sedan hål underifrån och spikade fast bordet mot bottenbrädan med 2½ tums

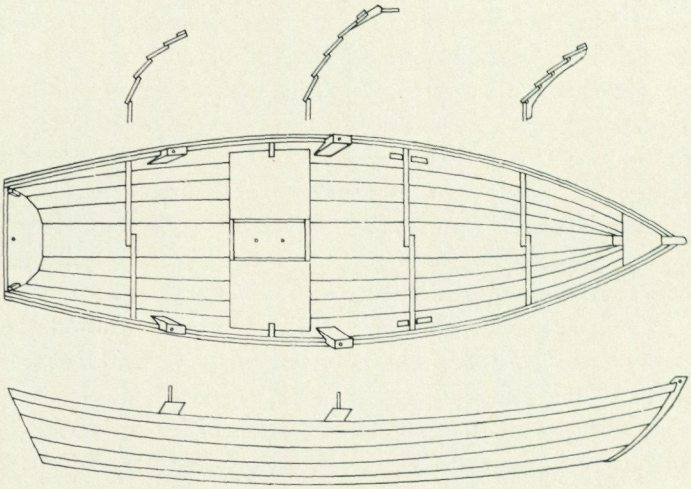

Ökstocken som Erik Vidlund byggde sommaren 1957.

galvaniserad norsk spik. Han hamrade upp spiken med högra handen och höll med den vänstra en tung slägga mot bottnen som mothåll. När sedan spikarna skulle drivas upp genom bottenbrädan, tog han emot dem med ett mothåll med blybotten, som de kunde tränga in i. De 2,2 cm långa spikändarna noddades, dvs. böjdes över en mejsel med en hammare och slogs tillbaka i bottnen med släggan som mothåll underifrån. Slutligen slog Vidlund en sista gång på spikarna underifrån med släggan som mothåll, "ifall de skulle ha åke tebaks en bit". När spikändarna noddades sprack galvaniseringen, men det ansåg Vidlund inte betydde något. Däremot sade han att det var viktigt att inte nita en båt med kopparnitar. Han menade att sådana skadar trät genom att äta sig in i det när det sväller och ökar därigenom riskerna för röta.

När Vidlund fått in de två nedersta bordgångarna, började han gräma sig över att akterspegeln råkat blir för smal nertill. Den borde ha varit en tum bredare på var sida, så att tredje bordet kunnat luta mera utåt. I gengäld skulle det översta ha kunnat ställas lite tvärare. Då alla borden kommit i, visade det sig att det översta inte var brett nog på mitten (26 cm vid bygg-

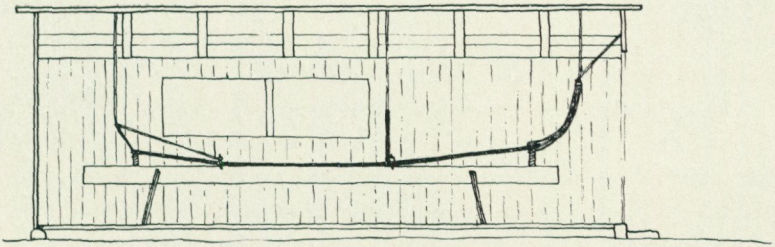

Sektion av båtbyggarverkstaden med den påbörjade ökstocken på bocken. Bottenbrädan är fastsatt med två skruvar i bocken och höjs i för och akter med träklossar. Akterspegeln, byggtimret och stäven är stagade med taksträvor.

timret) utan måste skarvas med en 263 cm lång brädbit, vars största bredd var 5 tum.

Sedan bordläggningen blivit klar, återstod att sätta in ytterligare två spant, göra sumplåda, skott (durkar) med motspark, sudband (sud = reling), sittbräden, årtullar, stamkraft, understänger, knän i aktern (två krokvuxna träbitar som fästes i hörnen mellan bordläggning och akterspegel som en förstärkning), ett par åror och ett öskar. Varje spant består av två trästycken, som går om lott på bottenbrädan. För att få den rätta böjningen på spantet gjorde sig Vidlund en ungefärlig modell av tumstocken. Till detta använder han annars också en smyg. Den krokvuxna ekbiten yxades till efter tumstockens böjning och sattes in i båten för att ritas i trappstegsform efter båtsidan och bottnen. Spanten fick inte sluta tätt till bordläggningen utan det lämnades en öppning vid varje bord, så att vattnet skulle kunna spola fritt längs båtens insida.

Vidlund satte också in ett kort extra spant från relingen och 38 cm ner i den blivande sumplådan. Ett sådant timmer, sade han, är till stor hjälp, när man vränger båten, så att inte påfrestningen blir för stark. Vidlund ansåg att detta korta spant var hans egen uppfinning.

Den enda mall som Vidlund använde var avsedd för sumplådan. Han sade att "mallar byggde dom nog mycket efter förr och än med för den delen. Men ska man göra många olika sorters båtar, så blir det ett fasligt snickrande, för man kan ju inte bygga

alla över en mall". Eftersom sumplådans gavlar måste sluta tätt efter bordläggningen, anpassades mallen utmed båtsidorna med hjälp av olika lösa och ställbara träbitar.

Det sista som gjordes medan båten ännu låg kvar på bocken var stamkraften, en vågrät triangulär skiva mellan styrbords och babords reling och förstäven, och årtullarna, allt av ek. Förr täljdes årtullarna fram ur ett tvågrenigt ekstycke, men numera sågar Vidlund ut dem ur en tjock ekplanka. Slutligen höggs akterspegeln ner till svagt rundad form och ett hål borrades att sätta nätpinnen i, som samtidigt tog bort en ful kvist i virket.

När båten lossats från bocken, försågs den med understänger, dvs. lister som på undersidan skulle täcka skarven mellan bottenbräda och bottenbord och som det sedan blev beställarens sak att klä med järnskoning. Vidlund sågade ned stäven till lämplig höjd och borrade ett hål för fånglinan. Därvid visade sig en spricka i trät, som hindrade honom från att ge stävens översta del den mjuka sväng som han annars brukar göra. Oskar tillverkade Vidlund förr helst av alvirke och täljde dem med kniv ur ett helt trästycke, nu snickrades det ihop av furubitar.

Beställaren hade lämnat en granstam, kluven på längden i två delar, som virke till ett par åror. Vidlund förklarade att han föredrog gran till åror, därför att det är ett ganska lätt träslag. Han sade också, att det var viktigt att årbladets insida togs ut mot den kluvna stammens runda del för att få en konkav dragning. Delen närmast handtaget gjordes tjock för att bli tung och väga emot, så att åran skulle bli lätt att lyfta i vattnet.

Storleken på den färdiga båten kom att bero på dels de antecknade idealmåtten för en liten ökstock, dels båtbyggarens ögonmått och erfarenhet, dels det tillgängliga virkets dimensioner. Således kom höjd- och breddmåtten att skilja sig ganska obetydligt från anteckningarna, medan längden översteg det ideala måttet med nästan två fot. Akterspegelns nedre del visade sig under arbetet med bordläggningen vara något för smal, och Vidlund muttrade många gånger bekymrad: "jag ville ha have ut aktern en tum."

För en av ritningar obunden "naturbyggare" som Vidlund passar ett av hans egna uttalanden väl in: "Man kan inte sitt

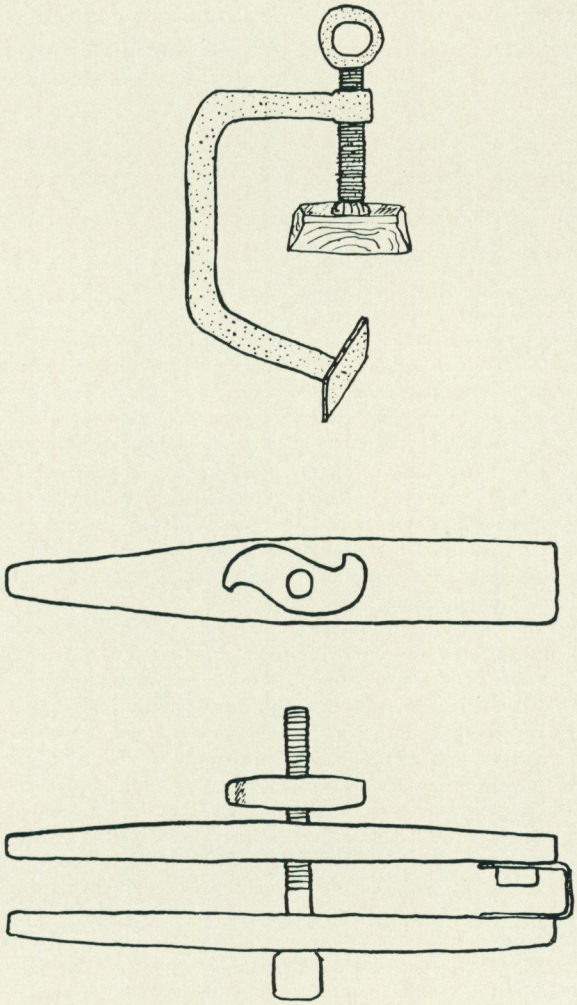

Överst en handsmidd stävnypa eller stävklämma, smidd av en son till soldaten Rytterlund på Aspön. Längre tillbaka i tiden var stävnypan av samma modell som bordnypan men "krokig utav fasen". Därunder bordnypa av äldre modell med träskruv. I äldre tid användes inte skruv utan kilar.

yrke, förrän man kan jobba för fullt, prata med ett par stycken och tänka på något helt annat och så samtidigt fuska, så att det inte syns."

Zusammenfassung

Bei einem Kahnbauer am Mälarsee

Die Verfasserin hat während des Sommers 1957 den Bau eines klinkerverzimmerten Flachkahnes bei einem Fischer und Bootsbauer, geboren 1890 auf der Insel Aspön im Mälarsee, 60 Kilometer westlich von Stockholm, verfolgen können. Der Kahn war bestellt, um bei der Schleppnetzfischerei mit Köder verwendet zu werden. Der Meister arbeitete nicht nach bestimmten Werkzeichnungen, aber er hatte nach besonders geglückten, von ihm selbst hergestellten Kähnen eine Reihe von Idealmassen aufgestellt, an welche er sich zu halten versuchte, sofern die Dimensionen des vorhandenen Bauholzes es zuliessen. Schablonen wurden nur für den Fischkasten benutzt. Die Bilderaufnahmen sind zu verschiedenen Zeitpunkten während der 3 Wochen, welche die Bauarbeit in Anspruch nahm, gemacht worden.

Während die für die Bordwand bestimmen Kiefernholzplanken unter fortdauernder Befeuchtung gekrümmt wurden, arbeitete der Meister mit der Sohle (eine einzige Planke aus Kiefernholz), worauf der Heckspiegel, der Vorsteven und ein Spant — diese alle aus Eichenholz — angebracht und durch Streben von der Decke herab gestagt wurden. Daraufhin folgte das Anlegen der vier Bordplankengänge, und erst nachher wurden die übrigen Spanten eingebaut. Die Bordplanken wurden in eine Auskerbung (Sponung) des Stevens gelegt und mit geölten Nägeln vernagelt, sonst erfolgte die Vernagelung ausschliesslich mit verzinkten Schmiedenägeln. Zum Dichten der Nähte wurden Watte und Teer benutzt. Noch während der Kahn auf dem Arbeitsbock lag, wurde er mit einem Fischkasten, Schotte mit Stemmbrett, Bordleiste, Duchten und zwei Dollenpaare — alle diese Teile aus Fichtenholz — versehen. Sobald der Kahn freigemacht war, wurden unter dem Schiffsboden auf den Nähten zwischen Boden und Wand Scheuerleisten aufgelegt, doch war es Sache des Bestellers die Letzteren mit Eisen zu beschlagen und den Kahn zu teeren. Schliesslich wurden aus Fichtenholz ein Paar Riemen und eine Schöpfgelte (früher aus Erlenholz) angefertigt. Man rechnet, dass ein derartiger Kahn an die 30 Jahre halten kann.

HÄRADSRÄTTENS AVSLUTANDE SPEGLAT I EN LEKSANDSMÅLNING

av Svante Svärdström

Ålderdomligt och vördnadsbjudande var ceremonielet vid tingsavslutningen i Leksand med häradshövding, häradsdomare, nämnd och menighet samlade i tingsstugan vid kyrkan. I en beskrivning av akten från 1788 heter det att avslutningsfirandet "ifrån gamla tider warit brukeligit", och i fortsättningen ges en god bild av hur sedvänjorna tillämpades nämnda år.[1]

Först talar en av nämndemännen och hyllar å egna och sina medbröders vägnar häradshövdingen för den oväld och rättvisa, med vilken han såsom domare präntat sina domar, ber Gud välsigna honom med ytterligare nåd och bistånd och ge honom hälsa och krafter att ännu i många år bära den tunga ämbetsbördan. Han slutar denna del av sin oration med att uttala förhoppningen att man i "wåra dagar och wår tid" måtte förskonas från ombyte av häradsrättens ledamöter.

Därefter uppmuntras var och en av talaren att fälla trogna och nitiska förböner för konung och fosterland. Det oroliga dagsläget gav här eftertryck åt talet — sommaren 1788 hade Gustav III författningsstridigt inlett anfallskriget mot Ryssland, och det fanns all anledning att be Gud välsigna krigsmakten till lands och vatten. Den avslutande fredsönskningen har en direkt biblisk klang: "Gud skingre snart de bistra ofrids-stormar, som hota wårt Rike och låte oss återigen uplefwe de tider, då wi under

---

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till professor John Granlund på 60-årsdagen den 25 oktober 1961.

wåra fikonträd få ägna oss deråt, at godhet mötas i wårt Land".[2] Häradshövdingens tal, som nu följer, rör mera odelat vid de patriotiska strängarna, och församlingen erinras om sina förnämsta skyldigheter: att frukta Gud, ära Konungen och försvara ett urgammalt kärt Fädernesland.[3]

Efter de båda orationerna ta nämndemännen i tur och ordning upp var sin vers ur psalmboken och sjunga den tillsammans med menigheten. Så är tiden inne att utbringa de många skålarna för den världsliga och andliga överheten efter den noga graderade skalan av rang, heder och värdighet.

Akten avslutas med sång och välgångsönskningar över konungahus och fosterland, varefter häradsrätten upplöses och ledamöterna skiljas åt för denna gång.

Öster Dalarnes domsaga med häradsrätten sammanträdande i Leksands tingsstuga omfattade vid denna tid både Ovansiljan och Nedansiljan. Man konstaterar att de ålderdomliga sedvänjorna uteslutande avse tiden före domsagans uppdelning, som skedde 1875. En koncentrerad, men detaljrik skildring av ceremonielet lämnar A. A. Grafström i sin text till det av Chr. Forssell utgivna gravyrverket Ett år i Sverige (1827—35) med folkdräkter och utsikter i romantisk iscensättning efter teckningar av J. G. Sandberg. Det heter här i anslutning till bilden av ett leksandspar (Pl. 6), där mannen säges ge "en åskådlig föreställning af en Nämndemans värdighet och anseende":

> Vi vilja, i anledning af detta, här anföra den sed, med hvilken ett ordinarie Häradsting i Leksand plägar uplösas. Häradshöfdingen skall då bestå öl åt Nämnden. Hvarje Ledamot har framför sig en träskål med grepe, fylld dermed. Denna, sålunda till dryckes-rätt förvandlade domstol, presideras af Häradshöfdingen och sitter, som förut, kring Tingsbordet. Högtidligheten begynner dermed, att hvarje Nämndeman i sin ordning tar up, den ena efter den andra, en vers ur psalmboken. Dessa verser, ur serskilta psalmer, sjungas af menigheten allt som de uptagas. Derefter håller äldsta Nämndemannen ett tal, som han skrifteligen författat, vanligtvis af religiöst innehåll. Det tjenar till inledning för Konungens skål, som drickes under musik af en eller flere spelmän, hvilka fått sin plats i ett hörn af Tingssalen. Sedermera proponerar samma Nämndeman serskildta skålar för personer af Kongliga huset, Landshöfdingen, Häradshöfdingen, Socknens Presterskap m. fl., samt sluteligen för sina medbröder i nämnden.[4]

Även senare författare i dalatopografien ha mer eller mindre utförligt redogjort för sedvänjorna vid häradsrättens avslutande,

t. ex. J. E. M. Axelson 1856 (Säthersdalen och Siljan, s. 37), F. R. Arosenius 1863 (Beskrifning öfver provinsen Dalarne, Leksands socken, s. 36 f.) och Karl-Erik Forsslund 1922 (Med Dalälven I: 9, Leksand, s. 62 f.). Allmänt har Sigurd Erixon framhållit sedvänjornas samband med festliga folksamlingar av ålderdomligt slag (Samlingsplatser och bröllopsstugor, Rig 1920, s. 37) och — med hänvisning till nyssnämnda författares beskrivningar från 1856, 1863 och 1922 samt en av E. L. Bosæus återgiven dalmålning från 1863 — sammanställt dem med "dessa märkliga tingsavslutningsfester, som stå som en sista erinran om att häradstingen ursprungligen framför allt varit folkförsamlingar och kultfester" (Målarna berätta, Svenska Kulturbilder, ny följd 1, 1934, s. 132).

Dalmålningen är första gången publicerad i Bosæus bildsamling Tafvel Galleri från stugor i Dalom, 1870—72, där den återges i litograftryck (Pl. 12, okolorerad). I en anmälan som föregår planscherna orienterar utgivaren om innehållet. Utförligare redogörelse lämnas i de båda följande "tavelgallerierna" (1882, 1905), där målningen omtrycktes (Pl. 22 resp. Pl. 8, båda kolorerade).[5] Ceremonielet är detsamma som 1788, häradsdomarens tal lika högtravande.[6] De tjugo av honom utbringade skålarna förtecknas sålunda:

1. Hans Majestät Vår Allernådigste Konungs skål.
2. Hennes Majestät Drottningens skål.
3. Hennes Majestät Enkedrottningens skål.
4. Hans Kongl. Höghet Kronprinsens skål.
5. Hennes Kongl. Höghet Kronprinsessans skål.
6. Hans Kongl. Höghet Hertigens af Östergötland skål.
7. Hans Kongl. Höghet Hertigens af Dalarne skål.
8. De Kongl. Högheter Prinsessornas skål.
9. Det öfriga Kongl. Husets skål.
10. Deras Excellensers och Presidenters skål.
11. Landshöfdingars och i synnerhet vår Landshöfdings skål.
12. Biskoparnas och i synnerhet vår Biskops skål.
13. Lagmännens, Häradshöfdingarnas och i synnerhet vår Häradshöfdings skål.
14. Högre och Lägre Krigsbefälets skål.

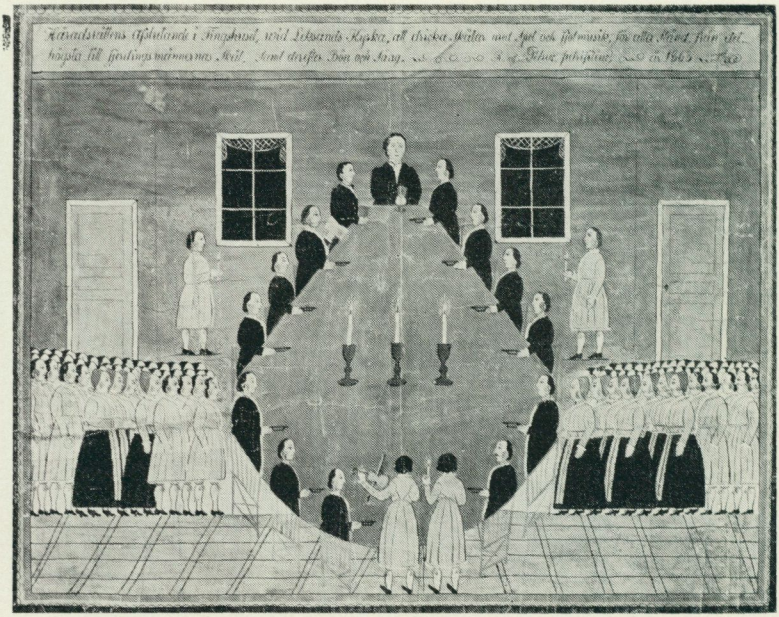

Häradsrättens avslutande i Leksand. Dalmålning från 1863 av Larshans Per Persson (1820—1879) i Björkberg, Leksand. Privat ägo.

15. Högvördiga Presterskapets i detta Tingslag och i synnerhet Domprosten Hwassers skål. (H. var kyrkoherde i Leksand.)
16. Landsstatens och Embetsmännens inom detta Tingslag skål.
17. Välborne och Högädle Fruntimmers och i synnerhet Domprostinnans och Fru Häradshöfdingens skål.
18. Mina värda Medbröders och Nämndemäns skål.
19. Fjerdingsmännens skål.
20. Menige Allmogens och i synnerhet detta Tingslags skål.

Varje skål åtföljdes av ett surrande på fiolen, som hanterades av någon storspelman från bygden. Denne åstadkom på så sätt en "muntert klingande fanfar".[7] Häradshövdingen bekostade ölet. Det var även sed att han skulle bjuda nämnden på kvällsvard och ytterligare traktering. Under tiden samlades menigheten i sockenstugan, där tingsdansen började. Den varade natten igenom.

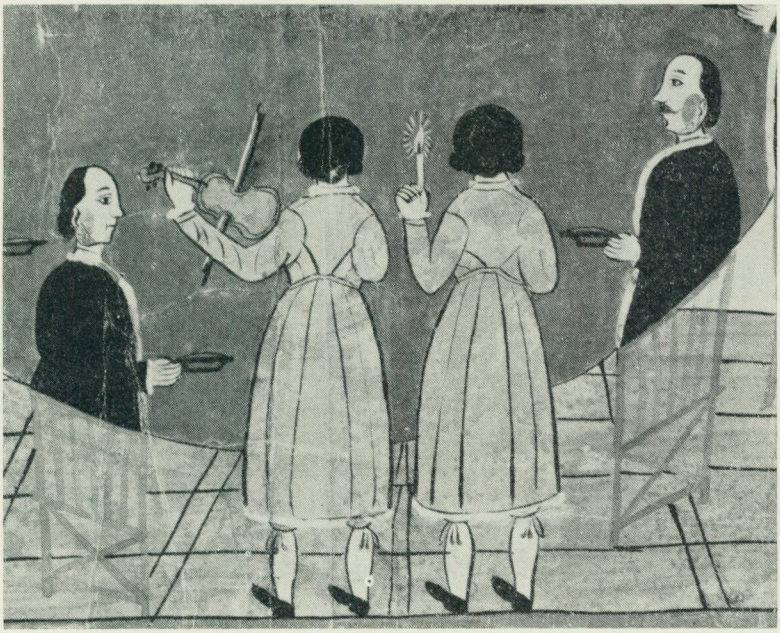

"Historisk baksida." Målaren Larshans Per Persson som fiolspelman. Detalj ur hans dalmålning på vidstående sida.

Både sången och fiolmusiken synas i hög grad ha bidragit till det festliga intrycket av häradsrättens avslutningsceremoni, som nådde sin musikaliska höjdpunkt, då spelmännen vid uppbrottet från tingsstugan föredrogo "Tingsmarschen". Denna utmärkte sig ingalunda för någon entydig melodi; den finns upptecknad i flera varianter. Till en sammanställning av redan kända uppgifter om häradsrättens avslutande har Knis Karl Aronsson kunnat foga några på 1950-talet i Leksand alltjämt levande traditioner, särskilt värdefulla för vår kännedom om psalmsången samt om spelmännen och deras insats.[8]

De gamla sedvänjorna vid häradsrättens avslutande synas ha urartat, och för den religiösa väckelserörelsen i Dalarna under 1800-talet måste de också ha varit en nagel i ögat. Krav på restriktioner dyka upp, och talet om ungdomens förvildning blir som

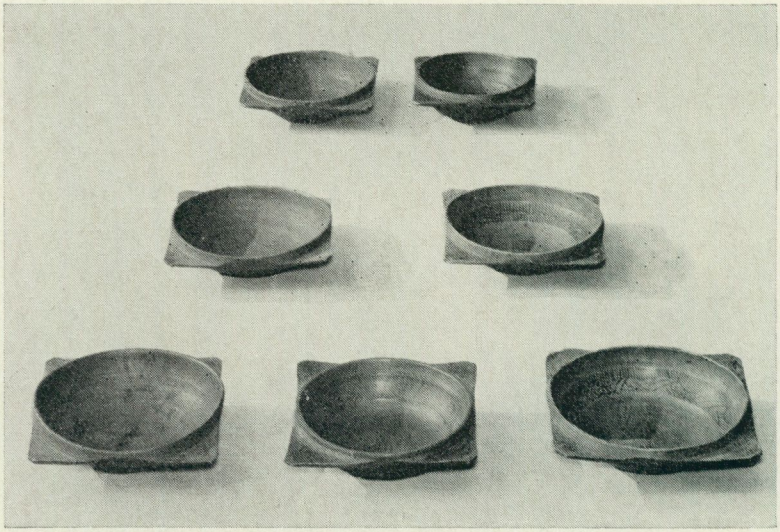

Snibbskålar som använts vid häradsrättens avslutande i Leksand. Nordiska museet.

vanligt den utlösande faktorn, när Leksands sockenmän på 1860-talet nödgas fastställa särskilda ordningsregler för de allmänna dansgillena. Självfallet ansågs det nödvändigt att häradsrätten gick i spetsen, när det gällde att stävja "den alltmer tilltagande danslystnaden". Sockenstämmans ordningsregler underställdes länsstyrelsen i Falun, som den 30 dec. 1864 fastställde dem att gälla till efterrättelse.[9]

Häradshövding i den stora domsagan var vid denna tid Per Erik Bosæus, fader till utgivaren av "tavelgallerierna". Målningen, utförd av leksandsmålaren Larshans Per Persson i Björkberg ("Petrus Petrifilius"), har tillkommit på häradshövdingens personliga önskan för att bringa i hågkomst de gamla sedvänjorna, just då dessa så plötsligt avskaffats, samt förärats honom såsom en minnestavla. Dess egenskap av beställningsarbete avlägsnar den från det genuina dalmåleriets uttryckssätt, men gör den därför icke mindre intressant; samma försök till realistiskt skildringssätt, som omvittnas av Stikå Erik Hansson i dennes sena beställnings-

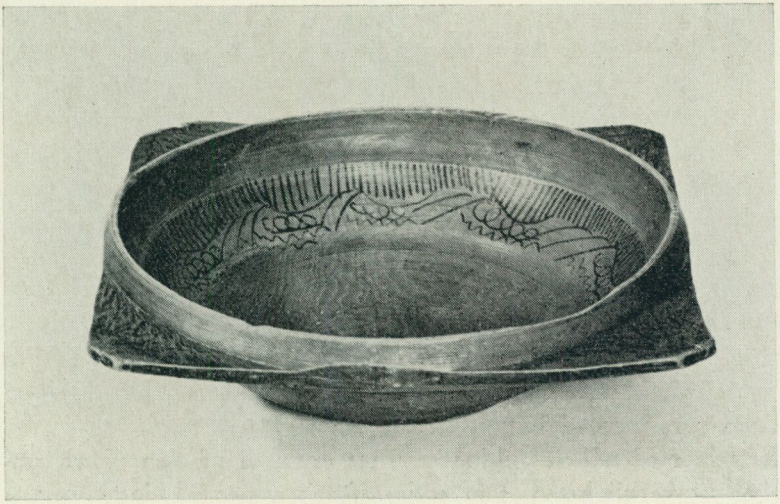

En av de, ursprungligen tolv, snibbskålar av rödmålat trä, vilka använts vid häradsrättens avslutande i Leksand. Nordiska museet.

arbeten för Artur Hazelius,[10] ävensom av Sömskar Lars Larsson och andra dalmålare i liknande omständigheter, utmärker den.

Scenen är i tingsstugan i Leksand under den mörka årstiden; häradsrätten sammanträdde vanligen i oktober eller november. Mörkret därute står tätt på, vilket framgår av de båda helsvarta fönstren i bakgrunden och upplysningen av rummet med talgljus. Runt det stora bordet, tecknat i ett egenartat, omvänt perspektiv, sitter häradsrätten i Öster Dalarnes domsaga. Vid bortre ändan presiderar häradshövdingen, notarien har sin plats på hans högra sida. De äro iförda civil högtidsdräkt och kontrastera även därigenom mot de tolv nämndledamöterna, alla i sockendräktens vita päls med den svarta kyrkrocken dragen däröver, så att pälsens bräm är synligt. Häradsdomaren på notariens högra sida är just i färd med sin oration, som han föredrar från det skrivna papperet.

Övriga i tingsstugan närvarande utgöras av "Menige Allmogen" i Leksand, män och kvinnor i sockendräkter, de förra iförda sina

pälsar men utan den svarta kyrkrocken, alla stående och bildande var sin symmetriska grupp på ömse sidor av häradsrätten. Allt samverkar till att ge målningen en sträng, nästan hieratisk karaktär. På ett dekorativt men primitivt sätt äro två av de ljusbärande karlarna placerade upptill på var sin sida av bordet utan försök till perspektivverkan. Av två män, vilka avbildas sedda bakifrån vid bordets närmaste, brett rundade del, är den vänstra en fiolspelman, densamme som hade att spela upp sin fanfarliknande låt efter var och en av de tjugo skålarna. Dalmålaren Larshans Per Persson var den vid tillfället anlitade tingsspelmannen. Han har alltså återgivit sig själv som "historisk baksida". På den krappröda bordsduken stå de tre ljusstakarna samt de båda dryckeskalkar, varmed häradshövdingen och hans notarie utrustats, utförda med pålagt guldpapper, ett exempel på den efterhärmning av verkligheten, som endast förekommer på dalmålningar från sen tid, då den ursprungliga konstnärligheten med enbart färg och pensel är på väg att försvinna. Den glansgröna bården som begränsar målningen är på karakteristiskt sätt runtom påstämplad ett enkelt ringmönster, där den nyttjade, enskilda stämpelringen har en diameter av 15 mm.

De olika dryckeskärlen tilldraga sig särskilt intresse. Pokalerna äro sannolikt att uppfatta som svarvade träkärl; tidigare säges häradshövdingen ha använt sig av en silverkanna.[11] De tolv nämndemännen nyttja snibbskålar av samma utseende, dvs. svarvade träkärl runda i botten men fyrkantiga upptill. Av dessa finnas sju exemplar förvarade i Nordiska museet. De äro av 1600-talstyp, svarvade och täljda av lövträ samt rödmålade. Fyra av dem ha en dekoration bestående av en svart streckornering på insidan runt den nedre avsatsen liksom på de fyra snibbarna upptill. Måtten variera obetydligt: höjd ca 6 cm, diameter ca 20 cm.[12] Ytterligare två sådana snibbskålar finnas, enligt uppgift av Karl-Erik Forsslund, i behåll i bygden. Samme sagesman nämner även att silverpokaler eller porslinsmuggar nyttjats av häradshövding och notarie.[13]

Målningen har alltsedan tillkomsten befunnit sig i privat ägo. Den förekom på den i Nordiska museet anordnade utställningen av dalmålningar 1933. Vid detta tillfälle utfördes för museets

räkning en kopia i färg.[14] Målningens text lyder: "Häradsrättens afslutande i Tingshuset, wid Leksands Kyrka, att dricka skålar med Spel och fjolmusik, för alla Stånd, från det högsta till fjerdingsmännernas Skål, samt derefter Bön och Sång. R. af Petrus petrifilius, år 1863." Målningen är utförd på papper och har måtten 88 × 112 cm. Signaturen är en latinisering av namnet LARSHANS PER PERSSON. Denne dalmålare — från Björkberg i Leksand — var född 1820 och dog 1879.

Genom sitt motiv, sin tillkomsthistoria och konstnärliga egenart intar *Häradsrätten* en särställning i dalmåleriet och utgör samtidigt en av de märkligaste folklivsskildringarna i vårt land.

Noter

[1] Fahlu Weckoblad nr 33 onsdagen den 31 dec. 1788, se Förf., Ting som tala, 1948, s. 100 f. (även i Dalarnas hembygdsbok s. å.).

[2] Orationen hölls av nämndeman Winter Anders Andersson i Sjugare, Leksand, som strax förut haft uppdraget att uppvakta Gustav III i Göteborg med anledning av den frivilligkår, som man lovat uppställa vid konungens besök i Dalarna i sept. 1788.

[3] Häradshövding vid häradsrättens avslutande 1788 var Gustaf Mallmin. Han erhöll fullmakt som häradshövding i Öster Dalarnes domsaga den 29/6 1762.

[4] Chr. Forssell, Ett år i Sverige, 1827—35, s. 18.

[5] S. Svärdström, Dalmålningar publicerade av E. L. Bosæus 1870—1905 (Dalmålningarna och deras förlagor, 1949, Bilaga I, s. 161).

[6] Häradsdomaren eller den äldste av nämndemännen var vid samma tillfälle Kus Per Persson i Laknäs, Leksand.

[7] E. L. Bosæus, Nytt tafvelgalleri från stugor i Dalom, 1882, s. 5.

[8] Manuskript signerat Knis Karl Aronsson, Knisgården, Tibble, den 5 jan. 1957 (Nedansiljans domsagas arkiv, Leksand), jmfr K. E. Forsslund, Med Dalälven 1: 9, Leksand, 1922, s. 63 f.

[9] Knis Karl Aronsson, "En daldans" (Dalarnas hembygdsbok 1952).

[10] S. Svärdström, Artur Hazelius och Risamålaren (Fataburen 1937).

[11] F. R. Arosenius, Beskrifning öfver provinsen Dalarne, Leksands socken, 1863, s. 37.

[12] De sju snibbskålarna äro tidiga gåvor till Nordiska museets samlingar; sex av dem (inv.-nr 5762—67) skänktes 1874 av nämndeman Bröms Olof Larsson, Leksands Noret, den sjunde (inv.-nr 13.505) gavs till Artur Hazelius under hans insamlingsresa i Dalarna i sept. 1876 av fru A. O. Hammarström, f. Enström, Leksand.

[13] K. E. Forsslund, anf. arb. s. 63.

[14] Återgiven av S. Erixon, Målarna berätta (Sv. Kulturbilder NF 1, 1934), pl. II mot s. 132.

Zusammenfassung

Abschluss-Ceremonie der Kreisgerichtssitzung in Leksand, Dalarna, dargestellt auf einer Laienmalerei vom Jahre 1863

Das Kreisgericht in Leksand feierte im Jahre 1863 zum letzten Mal den Abschluss der Gerichtssitzung nach dem altertümlichen Ceremoniell, welches im Jahre 1788 als das seit alten Zeiten Übliche beschrieben wurde. Nach Austausch von Reden zwischen dem Schöffenmeister und dem Gerichtsamtmann sangen die zwölf Schöffen, gemeinsam mit den Anwesenden, jeder seinen Vers aus einem Kirchenlied, wonach eine ganze Reihe von Toasten, mit Bier, ausgebracht wurden — aufs Wohl des Königs und anderer Mitglieder der königlichen Familie, verschiedener Amtspersonen, der Schöffen, und schliesslich der Bewohner des Gerichtssprengels. Jeder Toast wurde von einer Fanfare, gespielt auf Geigen, begleitet, und von einem hervorragenden heimischen Spielmann ausgeführt. Nachher lud der Gerichtsamtmann den Notar und die Schöffen zum Abendessen ein, während sich die Übrigen ins Gemeindehaus zurückzogen, wo dann getanzt wurde, die ganze Nacht hindurch. Sieben Stück von den beim Trinken angewandten, gedrechselten und rotbemalten Trinkschalen, die unverkennbar aus dem 17. Jahrhundert stammen, befinden sich seit den 1870-er Jahren im Nordischen Museum (Abb. S. 28).

Da die Ceremonien und Tänze aus moralpolitischen Gründen abgeschafft wurden, bestellte der Gerichtsamtmann das hier beschriebene Wandbild bei dem im Jahre 1863 gegenwärtigen Spielmann, dem Laienmaler Larshans Per Persson. Es befindet sich noch heute im Besitze einer Privatperson (Abb. S. 26).

Das Bild schildert den Augenblick, wo der Schöffenmeister, rechts vom Notar, seine Ansprache hält. Drei Kerzenträger, ein Spielmann und die Anwesenden, gekleidet in Volkstrachten der Ortschaft, stehen um ihn herum, die Männer in Pelzen. Die Schöffen haben über dem Pelz den schwarzen Talar.

Kungliga Boktryckeriets stilgjuteri i Stockholm

av Christian Axel-Nilsson

"Verka då så länge dagen räcker, för ditt kall, med varmt och värdigt nit: natten kommer, och för evigt stäcker, dina framtids planer och din flit. Är det fält som mättes åt din möda mindre vidsträckt: sköt det dubbelt väl: öka för en eftertid dess gröda, nyttans vän, men aldrig vinstens träl."

Ur J. P. Lindhs "Prof af Stilar", Stockholm 1815.

Alla som haft anledning att bläddra i ett stilprov har väl någon gång reflekterat över huruvida boktryckaren av en ren slump valt de texter, som klädda i prydlig bokstavsdräkt gör reklam för hans tjänster. Ofta är det intetsägande brottstycken ur vilken text som helst, ibland paraderar texter ur Bibeln eller den klassiska filosofiens satser på sidorna. Ovanstående förnumstiga moralitet måtte ha tilltalat den stockholmske boktryckaren Johan Pehr Lindh, ty de återkommer på olika stilprov i alla hans antikvasnitts olika grader. Det är här citerat mindre som ett skämt än som en illustration till andan i det hantverk denne "nyttans vän" en gång bedrev och till vilket vi nu har anledning återvända.

Ett märkligt hantverksarv har under det gångna året införlivats med museets samlingar. Just i de dagar, då boktryckarekonstens tekniska hjälpmedel utvecklas och förändras radikalare än någonsin, har genom sällsynt lyckliga omständigheter redskap som belyser detta yrkes äldsta historia i vårt land kommit i dagen. Pietetsfullt har dess ägare Kungl. Boktryckeriet P A Norstedt & Söner förvaltat sitt arv och generöst har föremålen i år överlämnats till Nordiska museet.

Vid en inventering av Norstedts stora förråd av matriser för stilgjutning — inför en ombyggnad — har Nordiska museet fått tillfälle undersöka det äldre material som sedan länge av tekniska skäl inte används i produktionen. Undersökningen avslöjade, att i matrissamlingen ingår ett betydande antal typsnitt av delvis mycket hög ålder. Samlingen omspänner ca 400 år från 1500-talets förra hälft fram till våra dagar. Den innehåller drygt 100.000 små gjutformar, som representerar flera hundra olika typsnitt och därtill en rik variation av den ornamentala utstyrsel som de växlande konststilarna avsatt i boktrycket under århundradenas lopp.

För förståelsen av den centrala plats som matrisen intar inom boktryckarkonsten alltsedan 1400-talet kan det vara på sin plats att här lämna en kort redogörelse. En matris är som sagt en gjutform. Den är i allmänhet av koppar i äldre tid. Den har formen av en rätvinklig parallellepiped. I dess ena ände, på långsidan, finns ett försänkt avtryck av en stålstämpel, en s. k. patris. På stålstämpeln är bokstaven eller tecknet graverat och denna gravyr kan slås ned i ett stort antal kopparbitar. När de efter slaget justerats är de färdiga att användas i ett gjutinstrument för stilgjutning, dvs. man gjuter de små metallstavar eller typer, som på sin ena kortända bär bokstavstecknet som erhållits i matrisen. Typerna sättes samman i rader och boktryckningen tar vid.

Patristillverkaren är den person, som under boktryckarkonstens hela historia spelat den mest betydande rollen ur konsthistorisk och teknisk synpunkt för typografin. Det är rester av de centraleuropeiska patrisskärarnas export av matriser till Nordeuropa som vi har att göra med i Norstedts gåva. Därvid är att märka, att endast ett fåtal patris- eller stämpelskärare stått för en alltsedan 1400-talet mycket stor produktion som spritts till snart sagt alla delar av Europa, ja även till andra världsdelar. Av denna stora, dyrbara och ytterst betydelsefulla handelsvara återstår från tiden före 1800 idag rester endast på ett fåtal platser. Den samling som det här är frågan om är en av de största till omfånget och en av de förnämsta till kvaliteten, sedd ur såväl vetenskaplig som teknisk synpunkt.

De preliminära dateringar och bestämningar av materialet, som efter den första undersökningen nu kan redovisas, berör endast en

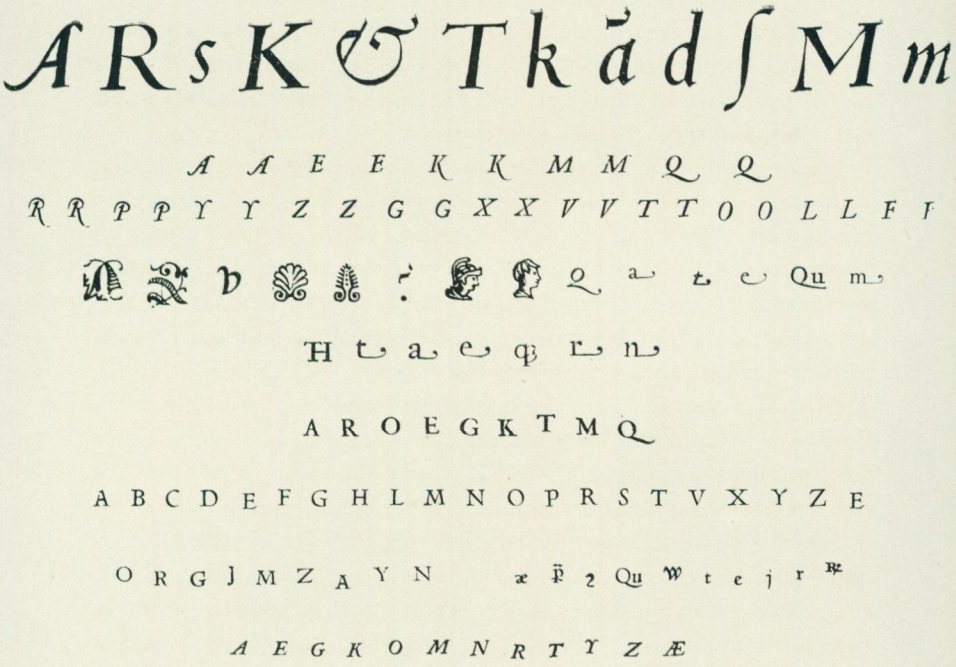

Några av de äldsta typsnitten i Norstedts matrissamling. Överst en fransk eller nederländsk kursiv från ca 1540. Närmast därunder François Guyots cicero kursiv från ca 1550. De övriga typsnitten och ornamenten är alla från 1500- och 1600-talet men ännu ej säkert bestämda till sitt ursprung. Bilden är klichérad efter en sats typer, gjutna 1962 i originalmatriserna vid Norstedts stilgjuteri av faktor Rune Wennborn.

ringa del av samlingen. Desto intressantare är det därför att redan nu kunna konstatera, att detta konst- och kulturhistoriska fynd är av största betydelse inte bara för vårt land utan även för den internationella boktryckeri- och konsthistorien.

Under genomgång av samlingen för en första katalogisering har vissa satser matriser, vilkas bokstavsformer och yttre skick föreföll särskilt ålderdomliga, granskats närmare. Inga som helst uppgifter föreligger om dessa matrisers ursprung i inventarier eller på pappersomslag. I en stilgjutningsmaskin av äldre typ i Norstedts stilgjuteri har därför gjutits stil i matriserna, varefter man gjort tryckprov för jämförelser i bibliotek och arkiv i Sverige och utlandet. Jämförelsematerialet har främst stått att finna i Oxford University Press och i Plantin-Moretusmuseet i Antwerpen, där i båda fallen stora samlingar matriser från 1500- och 1600-talen finns bevarade och även till vissa delar bestämda till ålder och ursprung.

Säkert bestämd är en liten ofullständig sats kursiva versaler av omisskännlig renässanskaraktär med kraftigt markerade schatteringar och överhäng. De är skurna av den franske stämpelskäraren François Guyot, som var verksam kring 1500-talets mitt. Han var främst engagerad av den världsberömde boktryckaren och förläggaren Christophe Plantin i Antwerpen. I Plantinmuseet finns bevarade åtskilliga typsnitt av Guyots hand. Versalerna i Norstedtssamlingen är dock så vitt hittills är känt de enda bevarade av storleksgraden cicero.[1]

Guyots typsnitt har flitigt använts i Sverige från 1580-talet och framåt. Den här aktuella storleksgraden har dock ännu ej återfunnits i svenskt tryck. Till Norden har Guyots matriser importerats från Antwerpen av Andreas Gutterwitz, kunglig boktryckare i Köpenhamn och senare i Stockholm. Att de nu påträffade ciceroversalerna tillhört Gutterwitz, återstår dock att bevisa. De kan även ha hamnat hos Norstedts genom boktryckare Lindhs köp av ett gammalt tyskt stilgjuteri, vilket skall beröras nedan. Från samma tid, 1500-talets förra hälft och mitt, härstammar ett tiotal andra fragmentariska matrisgrupper, som närmare studerats. De tillhör alla typsnitt, som varit använda över hela Europa, de flesta tillverkade i Nederländerna. Det rör sig här om antikvasnitt, kursiver och ornament.

En kraftfull kursiv, ca 36 punkter, helt kalligrafiskt utformad, är ytterligare ett exempel på den unika karaktären av Norstedtssamlingen. Typsnittet härrör från ca 1540 och matriserna är slagna i Antwerpen. Där har stilen brukats av bl.a. boktryckaren Aegilius van Diest 1544, och matriser finns kvar i Plantinmuseet (MA 174) till gemena, accenter, ligaturer och tecken. Versalerna saknas i Plantinmuseets samling men finns bevarade i Stockholm.[2]

Till de här helt flyktigt berörda matriserna från 1500-talet kommer vidare en mängd ännu ej undersökta för schwabach, fraktur, musik, åtskilliga exotiska språk samt ornament och diverse tecken. Förmodligen har de ej alla så hög ålder, men även 1600- och 1700-talens typografi är väl företrädd.

Man kan fråga sig, varför denna bokhistoriska skatt aldrig tidigare varit känd till ålder och karaktär.

Svaret ligger till dels i det ålderdomliga stilgjutarhantverkets traditioner, vilka alltid — liksom när det gäller andra grenar av bokhantverket — bjudit sina utövare att omge yrket med hemlighetsfullhet gentemot omvärlden och eventuella konkurrenter. Traditionen har varit betingad av såväl ekonomiska skäl som av den invecklade tekniken med sin speciella terminologi. Dessa förhållanden är ofta omvittnade även när det gäller andra högt utvecklade hantverk. Här har yrkessederna emellertid varit särskilt seglivade. Att övriga delar av det stora företaget i tegelborgen på Riddarholmen inte till alla delar kunnat vara underrättade om vad stilgjutarna ruvat över, belyses även av det faktum att stilgjuteriet ända fram till 1950 bokföringsmässigt nästan var ett företag för sig. I stilförrådet satt bänkade vid samma bord en representant från tryckeriet och en från stilgjuteriet med en våg emellan sig. Där gick gränsen. Man vägde och bokförde här all stil, som stilgjuteriet var dag "sålde" till tryckeriet. Det behövs inte mer för att stolthet och ordningssinne inom arbetsgruppen skall förbjuda varje obehörigt rotande i dyrbar materiel. Stilgjutarna rör sig också med helt andra namn på många av typsnitten än dem sättarna använder i sin dagliga rutin. Stilarna har därtill varit bokförda efter två olika nummerserier — en i stilgjuteriet och en i sätterierna.

Även andra förhållanden har bidragit till matrisernas anonymitet. Endast stilgjuterifaktorn själv har haft fullständig tillgång till

hela förrådet. Med den långt drivna mekanisering och specialisering, som har varit industrialismens villkor även för boktryckerinäringen sedan mer än ett sekel tillbaka, har kännedomen om den tekniska utvecklingen och dagens produktion varit det viktigaste. Redan den höga arbetstakten hindrar då att man i onödan stannar vid äldre materiel. I sin utbildning har dagens stilgjutare endast sällan kommit i kontakt med sitt yrkes historia.

Mot förstörelse och rationaliseringsiver har den föråldrade materielen skyddats genom mönstergill ordning och pietet som ytterst är ekonomiskt grundad och har fem seklers tradition. Sedan Per Adolf Norstedt 1821 övertog Johan Pehr Lindhs boktryckeri och stilgjuteri har sannolikt högt räknat endast ett tiotal personer i tur och ordning ansvarat för matrisförrådet. De två senaste stilgjuterifaktorerna hos Norstedts är av alla tecken att döma de sista utövarna av detta yrke i Stockholm. Den nu 80-årige Ernst Jonasson började sin anställning i Kungliga boktryckeriet 1898 och efterträddes som stilgjuteriföreståndare 1951 av faktor Rune Wennborn.

Inga yttre tecken har kunnat röja de dyrbara gamla redskapen på sin förvaringsplats. En kortvägg i ett av stilförrådets inre rum är helt täckt av en enkel lådinredning som innehåller 672 små lådor — 35×40×5 cm — målade i en grågrön färg, numrerade med svarta siffror och försedda med en liten svarvad knopp att dra i. Av produktionstekniska skäl ligger här matriserna fördelade efter storleksgrad — en ordning som i stilgjuterier förmodligen har gamla anor. De äldre typsnitten har således ständigt blandats med nytillskotten. I lådorna ser man en mängd små avlånga paket i brunt kraftpapper, alla försedda med bläckpåskrift av sent datum. Påskriften korresponderar med stilgjuterifaktorns handskrivna förteckning över de samlade resurserna.[3]

För efter ca 1870 galvaniskt framställda matriser eller sent importerade originalsnitt finner man här i många fall dateringar och ursprungsangivelser. Men de gamla koppar- och blymatriserna för handgjutning betecknas alla helt enkelt som "äldre".

Vad finner man nu innanför de bruna omslagspapperen? Kan man beklaga den handskrivna förteckningens spartanska formuleringar och bristen på äldre inventarier, så får man här en fullgod ersättning. Ty i paket efter paket lyser forna stilgjutares välbeva-

rade färgglada omslag med påskrifter på svenska, danska, tyska eller holländska i prydliga pikturer. "Petit Antiqua S. No 17 — Gemeine 27 Stück" kan det t.ex. stå på ett omslag, som när det slätats ut visar sig vara makulatur med tryckt dansk text i fraktur. Handstilen och trycket tyder båda på 1700-talets senare hälft. Påskriftens text bör ha sin parallell i ett inventarium från denna tid upplagt av en tysk eller dansk stilgjutare. Därmed har vi tagit ett långt kliv bakåt i tiden från Per Adolf Norstedt i Örebro.

Tre större grupper i det äldsta materialet kan genast skönjas. Ett blått karduspapper med svensk text skriven med bläck i en starkt lutande stil från 1800-talets mitt omsluter bl.a. de stela och prydliga antikva- och kursivgarnityr från tiden omkring 1800, som återfinnes i Lars Johan Hiertas stilprov från 1834. Sedan Hiertas stilgjuteri 1846 inköpts av Norstedts, omtrycktes stilprovet i företagets namn samma år.[4] De måste ha kommit från troligen i England relativt nyskurna patriser till Sverige vid den tid på 1830-talet, då Hierta även införskaffade patentet för Brandts stilgjutningsmaskin.[5] Ett litet, grunt borrat hål på matrisernas baksida är ett tecken på att de använts i denna och senare i Completmaskinerna. Den första Completmaskinen inskaffades till Norstedts 1890.[6] En maskin var fortfarande i bruk 1962.

Vissa stilgrader av förmodligen Hiertas matriser har aldrig brukats. Matriser föreligger här i form av ännu ojusterade avslag, inslagna under karduspapperet i t.ex. titelsidan till katalogen för "Svensk slöjdexposition i Stockholm 1834".

En helt annan och mera upplysande omslagssort är räkningar och brev med svensk text. De är i lyckligaste fall daterade — från 1790-talet och framåt mot 1820 — och försedda med namn och adresser som kompletterar bilden. Det rör sig här sannolikt om papper som hamnat i boktryckare Lindhs papperskorg.

Om över huvud taget äldre kopparmatriser för handgjutning skulle finnas kvar i Norstedts stilförråd, borde de först och främst härstamma från det Lindhska stilgjuteriet. Detta inköptes tillsammans med dennes boktryckeri i Stockholm av rådmannen Per Adolf Norstedt från änkan 1821. Det Lindhska tryckeriet utgör således den grundval, varmed firman P A Norstedt & Söner 1823 den 1 december startades i Stockholm.[7]

I den rika korrespondens mellan de båda boktryckarbröderna Johan Pehr och Nils Magnus Lindh, som mirakulöst nog bevarats i Kungl. Biblioteket, ges upplysningar om J. P. Linds stilgjuteri. Redan tidigt planerade han att sätta upp ett sådant. Först 1814 blev den verklighet i och med inköpet från Köpenhamn av Pöetzschs stilgjuteri. Lindh kompletterade samtidigt de garnityr han importerat i klump från Danmark med andra inköp. Han stod sedan gammalt i livlig förbindelse med stilgjuterier i Berlin och Paris. Via dessa införskrevs nu moderna garnityr i "engelsk" stil från franska och engelska stämpelskärare. Textsidorna i den Lindhska paradtypografin pryddes med nyskurna empireornament i en strängt klassisk anda, importerade från Joseph Gillé i Paris. I Marielund på Kungsholmen kom det nyförvärvade stilgjuteriet först till användning 1816. Bokproduktionen var enorm. Det Lindhska tryckeriet dominerar den svenska typografien vid 1800-talets ingång och ger den bästa bild av detta skede i svensk typografihistoria.

Hur mycket finns då kvar av den Lindhska rörelsen i dag? — Stilen är förbrukad, tryckeriets inventarier för länge sedan omoderna och skrotade. Vet vi något i detalj om Lindhs resurser? Han har lämnat efter sig ett par prydliga stilprov.[8] Här finns avtryckta typsnitt, som härstammar från tidens ledande stilgjuterier. Allt ser helt modernt ut. Först och främst vill man då konstatera om denna del av Lindhs material har överlevt, vilket i stort sett har visat sig vara fallet. Men endast med ett omständligt studium av Lindhs tryckproduktion skulle vi kunna se, i vad mån det f.d. tyska stilgjuteriet från Köpenhamn verkligen använts. Åtminstone två exemplar av stilprov från Pöetzschs officin finns dock bevarade, varav ett i Berchska samlingen i Nordiska museet. Även hos Norstedts har emellertid under ett sekel någonstans i arkivet överlevt några stilprov av tidig 1700-talskaraktär. De ramades in, förmodligen vid jubi-

Stilprov för antikva, kursiv, hebreiska, grekiska och tecken från Johann Gottfried Pöetzsch stilgjuteri i Köpenhamn, som ingår i Norstedts matrissamling. Matriserna till de klumpiga rubrikversalerna finns kvar och är av bly. Till de mindre graderna föreligger större delen i koppar-matriser. Provet är sammansatt av olika typsnitt från 1500-, 1600- och 1700-talen.

Grobe Missal Antiqva.

ERAT APUD ET SERMO

Eine andere Grobe Missal Antiqva.

OMNIA EX VOLUNTA DEI MA,

Kleine Missal Antiqva.

DEUS LABORE OMNIA VEN-

Grobe Canon Antiqva.

DIT. A JOVE PRINCIPIUM, CUM

Eine andere Grobe Canon Antiqva.

DILIGAM DE DOMINE Cogita de vota anima quod,

Grobe Canon Cursiv.

DILIGAM DE DOMINE FORTITUDO MEA,

Kleine Canon Antiqva.

JOVI FINIS ERIT, GLORIAM QVI

Kleine Canon Cursiv.

DILIGAM DE DOMINE FORTITUTO MEA,

Doppelmittel Antiqva.

PATRE NOSTRO, DOMINO JESU CHRISTO.

Corpus Cursiv.

Doppelmittel Antiqva, No. 1.

Posito, non ut eo qvod opus sed qvod

Text Antiqva, No. 2.

Primus qvi hoc nomine distingvebatur fuit Qvartus JACOBI Patriarchæ ex LEA

Ein andere Text Antiqva, No. 3.

Characteres Tradit. Anatomia, Zootomia, Physiologia & Zologia, quae Structuram & Proprietates homi-

Tertia Antiqva, No. 4.

Interjecto Tempore, Cum Assiry Defci vissent, & BABILONIAM ockupasse difficilisqe Hujus Urbis ex pugualio sit; Æstu Ante REGE;

Mittel Antiqva auf Tertia Kegel, No. 5.

Eripe me Domine ab homine malo a virocolento fertia me, qui cogitaerunt mala incorde toto die cn, gregantur ad pralium: ABCDEFGHIKLMNOPQRSTUVXY&

Mittel Antiqva, No. 6.

Cogita devota anima in qvanto verferis peculo qvod semper tibimpendet a Diabo advtuo erfario: hodis ille est audacia prom-fimus viribus robustfimus, BCDEFGH

Eine andere Mittel Antiqva, No. 7.

In hilaritate vultus Regis, vita & Clementia ejus, Quasi imber serotinus Posside sapientiam, Quia Auro melior est, & acquire prudentiam, quia pracioſior est argento. DEMHmadghilnopqsr&tuj ACPSR

Kleine Mittel Antiqva, No. 8.

Cogita devta anima in Quanto verferis peculo qvod semper tib impendet & Diabo advtuo erfario: Hodis ille est Audacia Promosſimus viribus Robustfimus, Artibus car larmis, Machinis omnibus di reiel, lifimus. gvtli CIP

Grobe Cicero Antiqva, No. 9.

Apologia eorum Misuerit Apostolici, Cui prima Septem Posteriora hujus Epistolæ capita impendit apostolus est Apologia ipsius Religionis Christianæ: Dignissima, qvam adoptamus, Quam. ac deghilmnopqrstvæ

Kursiv der Grobe Cicero Antiqva, No. 10.

Verum Tamen, Mecipfiscen Physiologiqve Nobilitori Jucundiori tam Accurate tractatum non est, qvam Logicam, Mathematicam Ethica & cetera, Qvæ vice hac afcendere Gerendæ Rationem Continet, Philosophi partem, Hoc, Inqvam Dabuit nihil omnes. BEFKLMOVWXYZÆ

Kleine Cicero Antiqva, No. 11.

Imperium Orientale Per Aliqvot Secula Non Modo Stant, Sed Interdum Attollere Caput cepit, Imponit imperante Justiniano, Qui Vandalorum Regnum in Africa, & Gothorum in Italia Evertit Sed vivida Temporis Damnò decrefcert ABCDEFGHIKLMNOPQRSTUVWXYZÆ

Eine andere Kleine Cicero Antiqva, No. 12.

In hilaritate vultus Regis, Vita & clementia ejus, Quasi imber Serotinus Posside sapientiam, quia auro Melior est, Acquire prudentiam, quia Preciosior est argento. Semita Justorum Declinat mala, Custos animæ fuæ Servat viam suam. BEGHKLNOTXZÆ

Corpus Antiqva, No. 13.

Unsinnige und Colombius Epistola Deus pro fuis in non Misericordia nobis cognitus fuit, e uno in finem, ut per illud ipsum Verbum, qvod nunc filius experimentis vim fuam Divinam exfecutus Cosmos ABCDEFGHIKL

Eine andere Corpus Antiqva, kann auch auf Bourgois Kegel gegossen werden, No. 14.

In hilaritate vultus Regis, Vita & Clementia ejus, quasi imber Serotinus Posside Sapientiam, quia auro melior est, & Acquire prudentiam, quia pracioſior est argento. Semita Justorum declinat mala, Custos animæ fuæ Servat viam suam, Confitemini preces de fuperbia, & non formam creditoribus quæ. Mole a ch H cualum sunt nihilum. BUANTXZ

Petit Antiqva, No. 15.

Text Cursiv, No. 1.

Cavaeteres Tradit. Anatomia, Zootomia, Physiologia & Zologiaqvae Structuram & Proprietates Hominum.

Tertia Cursiv, No. 2.

Interjecto Tempore, Cum Assiry Defci vissent, & BABILONIAM ockupasse difficilisqe Hujus Urbis ex pugualio sit; Æstu ante REGE: ZOPYRUS

Eine andere Textia Cursiv, No. 3.

Interjecto Tempore, Cum Assiry Defci vissent, & BABILONIAM occupasse difficilisqve Hujus Urbis ex pugualio sit; Æstu ante REGE.

Grobe Mittel Cursiv, No. 4.

In Novovero Testamento Filio Dei ex Mori Virgine nato, tanqvam summa perpetuum tribuitur, celibes dilectum Posterius autem gravum est, atque ratione etymologiæ significat Uxilium est.

Eine andere Grobe Mittel Cursiv, No. 5.

Apologia enim Musiterii Apostolici, Cui prima Septem Posteriora hujus Epistola capita impendit apostolus est Apologia ipsius Religionis Christianæ: Dignissima, quam adoptamus, hoc

Kleine Mittel Cursiv, No. 6.

Habuit omnia virtutis nutrimenta & Præsidia, Summa loco natus, Optima indole & ingenio infunctus recte etiam educatus & Literarum studiis excultus, ut magnam aliquando fore, accghlmo

Grobe Cicero Cursiv, No. 7.

Memento parcatitur, ut dilexi, memento mortis, ut delexisti, memento justitiæ divinæ, ut timeas, memento misericordiæ divinæ ut defperes qvantum potes a mundo te abstinere, ut servatus humani, Interitum desyrispice cogita percelitari, HEMR

Kleine Cicero Cursiv, No. 8.

Qua de causa Helvetii quoque Reliqvas Gallarvirtutes Præcesserat, Quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, Cum aut Suis finibus Eos prohibent, Aut ipſi In eorum finibus Bellum gerunt. Iisem AJNTVUMSOFFREKLHÄZ

Eine andere Kleine Cicero Cursiv, No. 9.

Ut Reliqvas Gallarvirtutes Regio vicat & Clementia Ejus, quasi imber Serotinus Posside Sapientiam, quia Auro Melior est, & acquire prudentiam, quia Preciosior est argento. Semita Justorum Declinat mala, Custos animæ fuæ Servat viam suam. BGHNTL

Corpus Cursiv, No. 10.

Qvis ad decora profanum hoc & profcus vemonum? Qvin conjunctis proclivi & fimilis ad naturas, ut detur oblata beneficia sua? Qvi propius ad fimilitudinem Ecclesiæ Corinthiorum, cum crebris offensionibus Mediorum Nobilis omnium rum respectu KLMNOPRT

Petit Cursiv, No. 11.

Mittel Hebräisch,

כִּי יִתֵּן לְאִישׁ טוֹב לְפָנָיו חָכְמָה וְדַעַת וְשִׂמְחָה
וְלַחוֹטֶא נָתַן עִנְיַן לֶאֱסֹף וְלִכְנוֹס לָתֵת לְטוֹב לִפְנֵי הָאֱלֹהִים
גַּם זֶה הֶבֶל וּרְעוּת רוּחַ׃ אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא וְרָחוֹק מִפְּנִינִים מִכְרָהּ׃

Mittel Griechisch,

Καὶ ἀναγραμματα διατρέβοντες ἐυρήσει λαυθάνοντα, ὁποῖα ἄνωθεν ἐπέζευται ἄνευ τῶν ταὐτοῦ, παρεκβολὴ ἰερεῖ ἐπερ τὸν πνεύματος ἅπαν ἡ ἐγκλειστ

Medicinische und Chymische Zeichen.

Alle obige auf dieser PROBE angeführte Schriften sind bey den Königl. privil. Schriftgiesser in Copenhagen *Johann Gottfried Pörtzsch* zu bekommen.

Originalmatriser av koppar till den i texten omtalade kursiven från ca 1540. Justeringen är mycket grovt utförd, vilket försvårat uppgjutningen. Förstoring ca 2 1/2 gånger.

T. h. originalmatriser av koppar för ornament, musik och kursiver. Alla från 1500-talet. Förstoring ca 3 gånger.

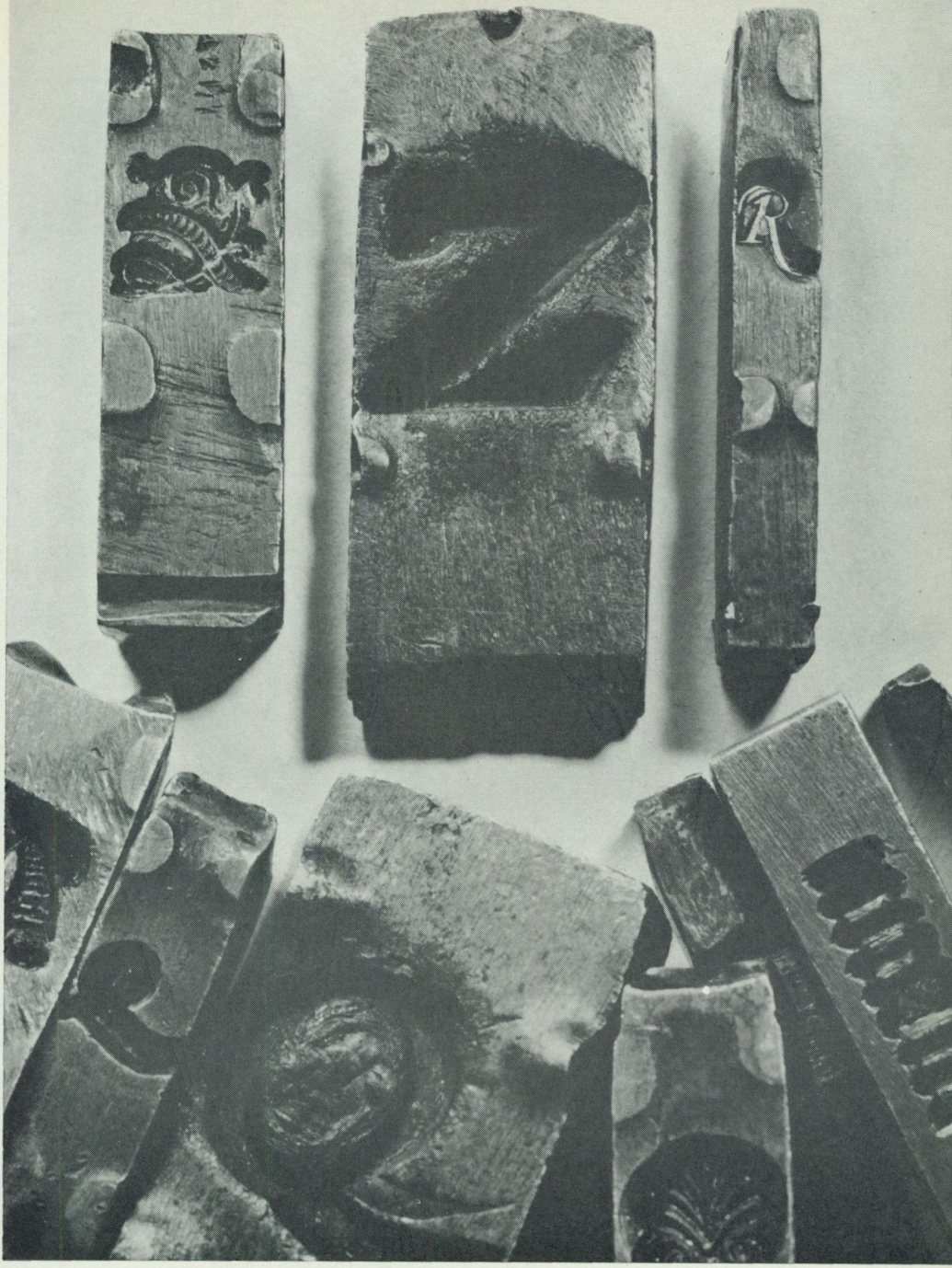

Boktryckare J. P. Lindhs stilprov för hans nyförvärvade danska stilgjuteri. Enligt påskrift hans eget arbetsexemplar.

leet 1923, och sattes upp som väggprydnader. Där har de suttit tills de nu kan kombineras med det material de gör reklam för. Här rör det sig nämligen om dels ett fräscht men slaktat exemplar av "Prof af Stilar, som finnas vid Johan Pehr Lindhs Stilgjuteri i Stockholm", tryckt 1815, samt tre lika fräscha stilprov, utgångna enligt sin tryckort från Johann Gottfried Pöetzschs stilgjuteri i Köpenhamn. Till yttermera visso är de försedda med följande påskrifter i bläck: "Förestående Stilsorter [resp. Zirather] tillhöra det Gjuteri som numera är inköpt af Boktryckaren, Dir. J. P. Lindh i Stockholm". En annan hand, kanske Lindhs stilgjutares, har till vänster ovanför nästan samtliga stilar med blyerts skrivit bokstäverna "mt", vilket man kan tolka som att någon tidigare gjort en inventering av matrisförrådet och återfunnit de angivna matriserna. Dessa urkunder kompletteras av innehållet i en svart klotpärm av relativt sent datum som förvaras av stilgjuterifaktorn. I denna ligger allehanda lösa stilprovsblad från olika epoker fram till de senaste åren. De två äldsta bladen står i omedelbart samband med de ovan nämnda stilproven. Det ena visar antikvasnitt och kursiver samt något som i rubriken kallas "Baskervillische Antiqua-Schriften". Stilprovet är sammansatt av tre lösa blad, uppklistrade på ett papper i folio, som nederst har bläckpåskriften: "Stockholm d. 8 April 1818. J. P Lindh". Namnet är av allt att döma Johan Pehr Lindhs egenhändiga namnteckning. Stilarna är numrerade med bläck och blyerts samt i de flesta fall betecknade med "mat" med samma hand som på de danska stilproven. Det andra bladet består av tre hopklistrade foliopapper som uppvisar fraktur, schwabach och antikva av olika sorter och grader. På baksidan står med bläck: "Stilprof av Svenske och en del Antiqua Stilsorter som finnas och kunna afgjutas vid J:P Lindhs Stylgjuteri i Stockholm". Här rör det sig kanske om Lindhs egna arbetsexemplar, ty de är mycket tummade och slitna samt försedda inte bara med nummer och "mt" utan även med i bläck angivna priser i svenska skilling banko per skålpund. Antikvan talar i samtliga fall latin. Men de som "svenske" betecknade frakturerna och schwabacherna på sistnämnda stilprov visar sig dock samtliga vara texter satta på *danska*. En jämförelse med texterna på Pöetzschs stilprov visar en direkt överensstämmelse. Man kan därför antaga att det sistnämnda stilprovet är det

första Lindh brukade för att få en överblick i arbetet med sitt nyförvärvade stilgjuteri.

Den tredje större enhetliga gruppen paket har omslag av dansk makulatur med dansk eller oftast tysk påskrift. Stickprov har visat att dessa härrör från Johann Gottfried Pöetzschs dansk-tyska stilgjuteri. Detta kom ursprungligen från Hamburg och har av stilproven att döma anor långt tillbaka i tiden.[9]

Om Hiertas typsnitt visar den typografiska smaken under 1800-talets förra hälft, så ansluter sig den ena delen av Lindhs matrisförråd omedelbart därtill och kan sägas innehålla typsnitt tillverkade och brukade under 1700-talets senare del samt 1800-talets första årtionden. Den andra delen — Pöetzschs samling — är lika typisk för sin tids stilgjuteri. Med klart konstaterade rötter i tidigt 1500-tal, vilka ännu redovisas i de omnämnda odaterade stilproven av 1700-talskaraktär, spänner den även över den mellanliggande barocken och klassicismen. Den innesluter en vacker provkarta på resurserna hos ett typiskt kontinentalt, medelstort stilgjuteri under 1700-talets förra hälft med provinsiella drag framför allt i de klumpiga rubrikstilarna.

Huvudparten av de stilar som reproducerats på dessa nämnda stilprov återfinnes i Norstedts samling ännu idag. Den vildvuxna floran typsnitt från 1800-talets mitt och framåt skall här ej beröras, trots att den givetvis utgör lejonparten eller 4/5 av hela samlingen. Den får dock anses såsom mindre betydelsefull, eftersom det till allra största delen rör sig om galvaniskt framställda kopior och inte originalmatriser. Det bör dock noteras att rationaliseringar i utländska stilgjuterier troligtvis redan åstadkommit den paradoxala situationen att typsnitten endast överlever i form av sina galvaniska kopior och att Norstedts har en ovanligt fyllig samling sådana från de senaste hundra åren. I många fall finns även från den tidsperioden unika matrissatser.

Eftersom AB P A Norstedt & Söner räknar sina stolta anor tillbaka till svenska kungliga boktryckare vid 1600-talets början är det naturligtvis lockande att sätta de äldre matriserna i samband med dessa. Lindhs inköp av det dansk-tyska stilgjuteriet gör emellertid denna slutsats osäker. Det kan klart konstateras att Pöetzschs stilgjuteri till stora delar finns kvar i Norstedts samling, eftersom

hans pappersomslag bevarats med text, som överensstämmer med bevarade stilprov. De ovannämnda 1500-talsmatriserna har dock alla omslag från sen tid och typsnitten finns ej representerade på Pöetzschs stilprov. Till Norstedts historia under 1800-talet hör inköpet av ett flertal andra tryckerier med mycket gamla anor. Fortfarande kan den stimulerande möjligheten prövas, att Norstedts stilgjuteri till idag bevarat rester av de svenska kungliga boktryckeriernas materiel från dessas äldsta tid.

Noter

[1]) Se "Guyot Mediane Cursif" på det s.k. Folgerstilprovet i Washington Library of Congress, avbildat i John Dreyfus, Type specimen facsimiles, Oxford and Cambridge 1963.

[2]) Plantinmuseets matrissamling är förtecknad i "De Gulden Passer" 38, Antwerpen 1960.

[3]) Detta inventarium är odaterat. Det har förmodligen lagts upp vid 1900-talets början, varefter det kompletterats efterhand.

[4]) Detta bekräftas av matrisförteckningen, där en anonym hand för dessa och andra stilar uppgivit dem som "Hiertas".

[5]) Ett exemplar av denna världens förmodligen första brukbara stilgjutningsmaskin finns i Nord.mus., skänkt av Norstedts, inv. nr 226.986. B. Bengtsson Stockholms konstförvanter, Stockholm 1946, sid. 29.

[6]) AB P A Norstedt & Söner, Minnesblad, Stockholm 1904, sid. 161.

[7]) De Lindhska företagen har i vår tid närmare behandlats av B. Bengtsson i Stockholms konstförvanter och från Bergslag och bondebygd 1951.

[8]) Nu i Kungl. Biblioteket och i Svenska boktryckareföreningens deposition i Nordiska museet.

[9]) B. Bengtsson, Stockholms konstförvanter.

Summary

The Royal Printing-Office's Type-Foundry in Stockholm.

The Royal Printing-Office P.A. Norstedt & Sons has handed over to the Nordiska museet its old collection of matrices comprising well over 100 000 pieces, and representing several hundred different type faces of varying ages. The author gives here a preliminary survey of the results of the first inventory of the collection, the making of wich was facilitated by the type specimen sheets having been preserved and by large parts of the collection having been made up into parcels still bearing the original inscriptions. About 20 % of the matrices date from before the middle of the 19th century. The youngest group of the lot emanates from Lars Johan Hierta's type-foundry, which the firm purchased in 1846; they consist of English type faces from the beginning

of the 19th century. Another group derives from J.P. Lind's printing-office, which was the firm's direct precursor. In 1814 J.P. Lindh had purchased J.G. Pöetzsch's type-foundry in Copenhagen (originally located in Hamburg); the matrices deriving from this foundry comprise Continental type faces dating from as far back as the 16th century. So far one dozen more or less fragmentary sets of matrices from the 16th century have been found. Whether they all derive from Pöetzsch's letter-foundry, or whether they have found their way through other channels to Norstedt & Sons, who in the last century incorporated a number of old Swedish printing-offices, it has not yet been possible to establish. The most interesting finds consist of a set of capitals for a small pica italic cut by François Guyot in the middle of the 16th century and known hitherto only from a type specimen, and a set of powerful italics, which type was used in 1544 by Aegilius van Diest of Antwerp, among others; this set is also to be found in the Plantin-Moretus Museum's collection (MA 174, "Moyen Canon Cursive"), but only in parts.

KRINGLOR OCH PEPPARKAKOR

av Gösta Berg

När gossen Viktor av sin far sändes på den gamle procentaren kommissarie Holmstrands begravning i Ladugårdslands kyrka, förklaras hans tjänstvillighet av en särskild omständighet. "På den tiden (1850-talet) trakterades grundligare vid begravningar än nu, och varje gäst fick dessutom med sig hem en stor saffranskringla. Det var en mycket vanlig syn då, men som nu skulle taga sig högst komiskt ut, att se en mängd svartklädda herrar komma från begravningshuset, alla med var sin stora kringla hängande vid armen." Det hela slutar som bekant hos August Blanche med att Viktor, sedan han först lett begravningsprocessionen på avvägar, i sorgehuset rycker från hovpredikanten Däfvel en av de två kringlor denne lagt sig till med och trätt upp på armen (Bilder ur verkligheten 3: En skådespelares äventyr).

Begravningskringlorna spela även i övrigt en viss roll i den svenska skönlitteraturen. I Bellmans livfulla parentation 1777 över brännvinsbrännaren och kommendören Meissner Oelheim "med Oe" heter det:

Vänster sväng. Grenadeurer med hängande flor.
Se saffrans-kringlor nu på grafölet Bror.

Och Anna Maria Lenngren skriver i den lilla dikten Öfver min pappa 1793:

När Klockorna begynte pingla
Begrafningsdan — jag mins, hå, hå.
Nog har jag ock fått saffranskringla,
Om salig Pappa lefvat då.

Statsmannen Louis De Geer fick ett varaktigt intryck, när han vid fem års ålder var med om sin mormorsmors begravning i Uppsala domkyrka. "De första svarta kläderna spelade härvid sin roll, men ännu mäktigare verkade äran att få gå med i likprocessionen och allra mest erhållandet av en saffranskringla, hälften så stor som jag själv." Bruket med begravningskringlor synes ännu på 1880-talet ha varit allmänt i svenska städer, även i huvudstaden. John Burgman, byggherre till Djurgårdskyrkan och till Sagaliden på Skansen, bestämde 1830, att vid hans begravning alla timmermän vid hans varv och alla arbetare vid brädgården skulle ha en butelj franskt vin, en stor kringla och 2 riksdaler banco eller 1 specieriksdaler.

Från städerna hade seden med gravölskringlor eller "gastkringlor", som de också kallades, spritt sig på landsbygden. De kunde vara mycket stora, från Västerbotten talas om sådana av en och en halv alns längd. Inbjudna, som blevo hindrade att vara med, fingo kringlorna sända hem till sig. Inte alltid var formen vad vi mena med en kringla, utan denna kunde också ha utseende av en ring. Ofta träddes kringlorna på ett snöre och hängdes upp att användas i framtiden, ibland utdelade på nytt vid ett annat tillfälle. "Kringlorna vandra sålunda ur hus i hus och bliva naturligtvis snart nog, särskilt när de blivit torra och maskfrätta, föga aptitretande" (P. G. Wistrand om småländska förhållanden). Det var emellertid inte endast vid begravningar som kringlan kom till en sådan nära nog rituell användning. Bland annat var den vanlig vid bröllopen, och på de småländska bonadsmålarnas framställningar av bröllopet i Kana ser man inte sällan sådana framlagda på gästabudsbordet, bild 2. De bakades i många bygder till julen och medfördes då som färdkost till ottan i kyrkan. Också vid andra liknande tillfällen omnämnas de: så säges en småländsk tjänsteflicka vid besök i sitt hem få med sig dit "en stor, stor kringla, en s. k. vandrare".

Vanligt var att bönderna vid besök i staden förde med sig kringlor och andra godsaker till de hemmavarande, en sedvänja som vi ha bestyrkt från Östergötland redan från tidigt 1700-tal (Carl Nyrén, Charaktersskildringar och minnen, 1836). Det är alldeles tydligt att kringlan från början hör hemma i stadskultu-

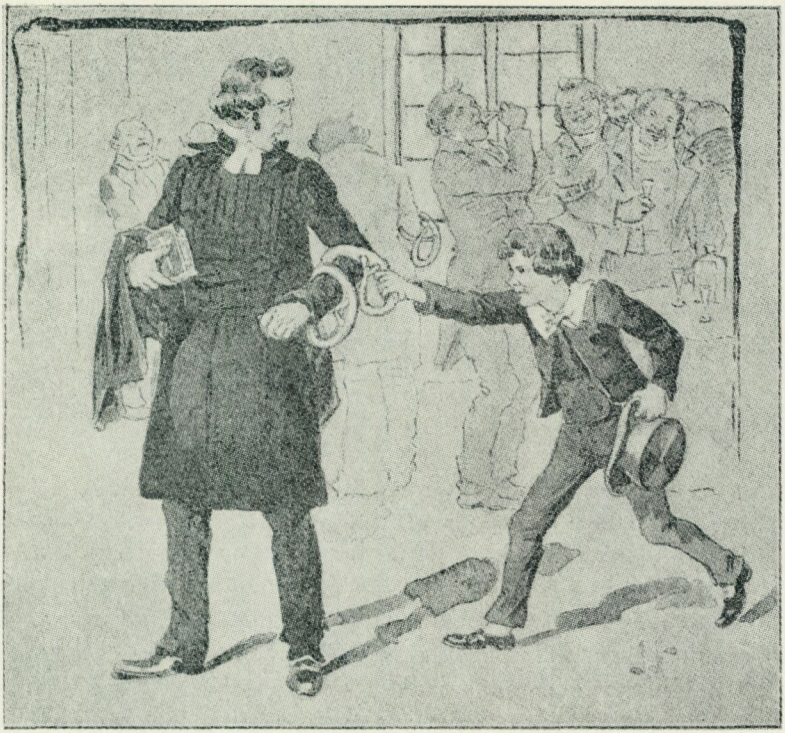

1 *Gossen Viktor stjäl en kringla från hovpredikanten Däfvel på kommissarie Holmstrands begravning. Efter lavyr av Jenny Nyström.*

ren och att det var hos städernas bagare som den framför allt tillverkades. Själva formen var av allt att döma ett kvalitetsmärke, och det förutsattes uppenbarligen att brödet skulle vara tillverkat av siktat vetemjöl, en vara som i äldre tid knappast kom till användning i bondehushållet.

Tidigt synas vissa städers bagare ha kunnat specialisera sig på en tillverkning av kringlor utöver åtgången på hemmamarknaden. Det är märkligt att se, men inte alltid lätt att förklara, hur vissa stadsnamn på detta sätt som ett slags varumärken fördes land och rike kring.

Äldst höra vi talas om södertälje- och om arbogakringlor. Den

förstnämnda staden hade genom kungliga resolutioner 1668 och 1675 rätt att till Stockholm införa bakat bröd, men denna frihet upphävdes genom en ny resolution 1677 till förmån för huvudstadens bagareämbete. Det säges 1668 och 1675 inte uttryckligen att det gäller kringlor, men 1677 göres formligt undantag för "de så kallade Arboga-Kringlor, hwilke — — — blifwit på den grund frigifne til införsel, at de icke nyttjades til någon dagelig förtäring, utan endast wid några få tillfällen och merendels för barn, men ingalunda woro at räkna ibland de slags bröd, som Stadens Innewånare til sin föda dageligen betarfwade och köpte." Det var emellertid inte endast i huvudstaden som arbogakringlorna hade åtgång. Inte minst till Finland synes en stor export ha ägt rum. När N. R. Broocman en junidag 1754 kom till Borgå, fann han att inget i staden bakat vete- eller rågbröd fanns till salu, endast arbogakringlor, och samma erfarenhet gör Abraham Hülphers sex år senare i Helsingfors! "Omögligt at få köpa bröd till vår förnödenhet vid afresan, efter Bagaren var rest till Stockholm at skaffa hvetmjöl, orten till ringa heder. Arboga kringlor kunde likväl i några köpmansbodar fås till 4 för styfvern och säljes desse såsom köpmansvahror" (Leinberg, Bidrag 2 och 3). Johan Fischerström, som talar om kringlorna i samma andedrag som Västerås gurkor och havregryn, Torshällas limpor och Enköpings kålfrön, menar att både de från Arboga och de från Södertälje "äro jämnwäl hos utlänningar kände" och att de exporteras ända till Norrland och Finland (Nya swenska economiske Dictionnairen 3, 1781, och Utkast till beskrifning 1783). Arbogakringlornas popularitet stod sig, som allehanda omnämnanden i brev och memoarer visa, åtminstone 1800-talet ut. I ett brev från den i Arboga bosatte Carl Stenberg till hans systerson Ivar Fredholm heter det i december 1890: "Är det mig möjligt att uti dessa dagar få tag uti vår kringelgumma skall jag af henne till jul beställa en fjärding kringlor och sända till Dig med anhållan att Du fördelar dem mellan Ninni, Dutta och Gerda samt tilldelar ungdomarna Nils och Karin de kransar som komma att medfölja."

I senare tid var det emellertid framför allt södertäljekringlorna som voro allmänt kända och omtalade. Den ovannämnda förmån

2 *Detalj av målning på väv, tillskriven Anders Eriksson i Ås (1774—1840-talet). Kringlorna tjäna som bordsdekorationer. Nordiska museet.*

som stadens innevånare åtnjöto på 1600-talet att försälja bakat bröd i huvudstaden kan antyda en tillverkning av kringlor redan då. Vid mitten av 1700-talet betalade inte mindre än inemot ett femtiotal av stadsborna den fastställda avgiften för bakning utöver det egna behovet. Ofta hade de ett annat huvudyrke, såsom snickare, skomakare och sadelmakare, men inte sällan var det fråga om änkor, som på detta sätt skaffade sig sin försörjning. Imber Nordin-Grip, som utförligt skildrat täljekringlornas historia, menar att det är egenskapen av en viktig knutpunkt i trafiken mellan Stockholm och Syd- och Väst-Sverige som skapat "kringlestaden" (Täljebygden 4, 1944). Kanalens tillkomst 1819, den livliga landsvägstrafiken och slutligen järnvägsförbindelsernas öpp-

3 *"Det är en dålig lycka som inte har två afvundsmän." Teckning av Fritz von Dardel. Efter fotografi i Nordiska museets arkiv.*

nande har under alla förhållanden bidragit till att uppgifterna flöda rätt rikligt under förra århundradet i reseskildringar, memoarer och liknande litteratur. Kommerserådet Berndt Gustaf Westberg köper 1817 kringlor i Södertälje och använder dem som reskost till Gripsholm och Mariefred. Några år senare, 1824, talar Adolf Törneros om täljemadammernas fyllda korgar med delikata sudna kringlor. Även i bild ha många resenärer fångat kringelgummornas pittoreska utseende och påpasslighet, när det gällde att hålla sig framme, bild 3.

Men också andra städer hade ett liknande rykte. Redan när den blivande apotekaren Johan Lambert i början av 1690-talet på en utflykt passerar Skänninge kan han berätta, att "der finge wi wår del af de berömde Scheninge hwetekringlorne i ring, men intet i kors lagde" (Sveriges apotekarehistoria 1). Bekanta äro

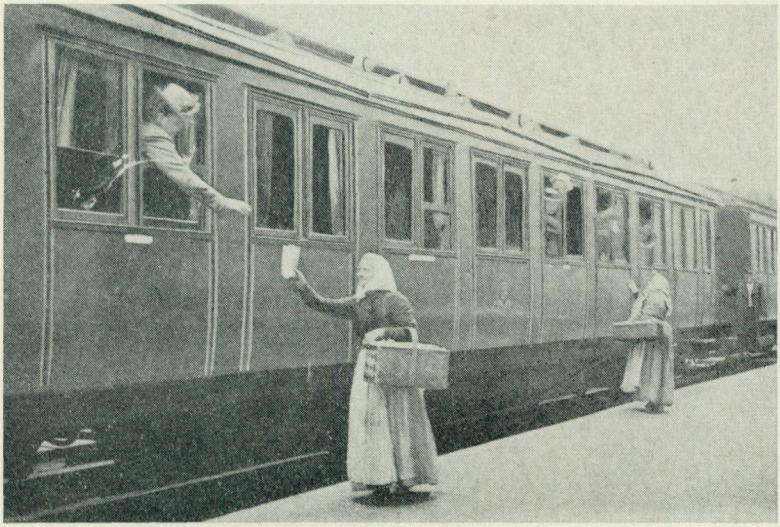

4 *Kringelförsäljerskor på Södertälje station vid 1900-talets början. Nordiska museets arkiv (vykort).*

även Vimmerby kringlor, utmärkta bl. a. av att de hade märken på undersidan efter den halm de under bakningen legat upplagda i. De rönte stor åtgång bland beväringarna på Hultsfreds slätt, men deras rykte gick vida omkring (medd. av professor Emil Liedgren från 1890-talet). Redan Daniel Tilas antecknar från ett besök i staden 1757: "Utan för staden invid vägen, och lika så i snart hvarannan Bakport, sutto flickor och gamla käringar med kringelkorgar, som bödo ut sine varor åt den förbi resande allmogen, hvilken alt up ifrån Ekesiö varit neder och besökt Mårmässo en daga marknad i Westervik för at köpa salt: Ja flickornes activitet i sin kramhandel gick så långt, at de vandrade hela 1/4 milen utom staden, allmogen til mötes" (Sokne-Skrifware 1, Kungl. Bibl.).

Spår av att kringlorna legat upplagda på en halmbädd såg man också på de berömda viborgskringlorna, som såldes i Helsingfors och som spriddes vida omkring i Finland (om dem jämför ett meddelande av Rolf Nordenstreng i Upsala Nya Tidning 11 juni 1960). Men säkerligen ha kringlorna, som uppträda i många olika

5 *Interiör från ett österrikiskt bageri med brödbutik till vänster, där kringlorna hänga på en stång i väggen. Efter Sechzig eröffnete Werkstätte, 1789.*

former i vårt östra grannland, för avsalu tillverkats också i andra städer. I varje fall uppträdde försäljarna med sin karakteristiska krans av kringlor i ett snöre kring halsen både i Stockholm och på andra håll. Jag behöver endast erinra om att Bellman i sin märkliga 33:e epistel om fader Movitz överfart till Djurgården talar om "Nylänningen med sudna kringlorna om halsen". På samma sätt buro ryska kringelförsäljare i Estland sina varor kring halsen eller om armen. Men även barnen buro där gärna kringlorna i ett band om halsen och åto av dem då och då (medd. av fru Menda Jansson, omkr. 1910).

Vid sidan härav förekom emellertid en inte obetydlig införsel av kringlor från utrikes orter. Så importerades 1637 över Nyköping 16 tunnor, över Kalmar 51, över Åbo 101 och över Viborg 107 tunnor. Omkring femtio år senare, 1685, importerades över

6 *Gravsten över bagaremästaren Peter Hanson från 1667 i Stockholms Storkyrka. Foto Nordiska museet.*

Kristianstad 24, över Karlshamn 128 och över Karlskrona inte mindre än 215 tunnor (man kan i sistnämnda fall misstänka att det gällde skeppsproviant). Även under 1700-talets tidigare del torde sådan import ha skett över flertalet hamnstäder, dock efter vad det vill synas i mindre kvantiteter. Varifrån importen skedde, meddelas icke, men det må vara tillåtet att i första hand tänka på Tyskland.

Den inhemska tillverkningen av kringlor är väl styrkt redan under medeltiden, första gången 1494, när det i Stockholms stads tänkebok inskrives: "Samma dach bödhz bagarana vijdh hwars

theris vj marck ath forbetra theris brödh och kringlor i vychten." Bestämmelsen sammanhänger med att bröd alltid såldes efter fixa priser, varvid vikten blev beroende på material- och arbetskostnader etc. Därav komma sådana benämningar som fyrkskringla, halvstyverskringla osv. Främst blev det givetvis yrkesbagarna, sammanhållna i sina ämbeten, som kunde bli föremål för effektiv kontroll i detta hänseende från myndigheternas sida. Just kringlorna tillverkades emellertid, såsom redan i det föregående antytts, ofta av sådana som stodo utanför hantverksorganisationen.

I vilka former kringlorna längre tillbaka i tiden uppträdde i vårt land, därom äro vi endast ofullständigt underrättade. Vi veta sålunda inte, om även här förekommo sådana konstfullt flätade kringlor som vi känna från Tyskland eller från 1600-talets holländska stilleben. På de svenska bagareämbetenas och gesällskapens sigill och andra tillhörigheter avbildas visserligen mycket ofta en kringla — och vanligen i nu gängse former — men vi känna inte till, om dessa bilder äro stort mera än konventionella emblem. Kanske kan något mera byggas på den kringla, som bland andra bröd avbildas på lockets insida i Stockholms bagareämbetes låda 1679 (i Nordiska museet). Sannolikheten talar nämligen för att dessa bröd illustrera det samlade mästerstycket vid nämnda tidpunkt. I så fall är det fråga om en suden kringla, en även under 1700- och 1800-talen mycket uppskattad brödtyp. Utmärkande för den var att de utbakade kringlorna, innan de sattes i ugnen, förvälldes i en kastrull, till dess att de flöto upp. På detta sätt preparerade höllo de sig längre goda och ätbara och ansågos även mindre ömtåliga vid transporter. Kringlan i lådlocket är enkelslagen, men på utsidan avbildas två dubbelslagna sådana, också det en ganska allmänt förekommande typ.

I Tyskland uppges kringlorna i äldre tid på många håll ha hört till fastematen, ungefär som våra semlor, men härav synas inga minnen ha levat kvar hos oss. En antydan om användningen får man i ett brev som biskop C. F. Mennander i september 1756 erhöll från sin son i Åbo: "Efter jungfruns förslag skall jag ödmiukast be k. Far det han ville för några daler låta köpa af de så kallade sudna kringlor och med fartyg skicka åt mig till thevatns bröd, emedan safranskringlorna äro så dyra at köpa." Saff-

7 Kungligt matbord med kringla och fisk. Ur Hortus deliciarum, omkring 1170. Efter Willemin, Monuments français (1839).

ran var efter allt att döma en uppskattad krydda hos oss redan på 1500-talet, men en gammal tradition uppger att det skulle varit Mårten Kammecker (död 1675), han som givit namn åt Tyskbagaregatan i Stockholm, som i Sverige började baka saffransbröd. Eljest fanns det många varianter; Cajsa Warg ger sålunda recept på smörkringlor, vinkringlor och sockerkringlor, och senare utökades sortimentet ytterligare.

Bröd av kringlans karakteristiska form finna vi första gången avbildade i Hortus deliciarum, en av den tyska nunnan Herrad von Landsberg utarbetad populär encyklopedi. Handskriften, som förstördes vid Strasbourgs belägring 1870, kan tidfästas till omkring 1170 (två av bladen äro daterade 1159 och 1175). Kringlorna ligga här på matborden ungefär som hos de småländska bonadsmålarna, bild 7. De återkomma även i senare medeltida bildkällor. Man har försökt att föra kringlan ännu längre tillbaka i tiden och därvid funnit stöd i en handskrift från 400-talet med en måltidsscen, svarande mot den i Hortus deliciarum (Cod. Vaticanus 3867). Dessa bröd äro emellertid av en annan skapnad, och

det är därför osäkert, om de höra hit. Grundelementet, det mer eller mindre spolformigt utkavlade degämnet, är dock gemensamt och var det som gav kringlan dess tyska namn (Bretzel, av latinets bracellus, liten arm).

Degens utformning hade sin betydelse vid gräddningen och var grundläggande för det färdiga bakverkets kvalitet. Fordomdags, då emballaget spelade en så mycket mindre roll än i vår tid, låg så mycket större vikt på utformningen av försäljningsvaran själv. Även om vi tyvärr äro mycket ofullständigt underrättade om hur t. ex. de olika svenska kringelstädernas specialiteter voro tillverkade, kunna vi utgå från att konsumenterna inom respektive försäljningsområden voro väl medvetna om vad de i varje särskilt fall tillhandlade sig.

I detta fall kunna upplysande paralleller, om också inte av samma ålder, dragas med ett annat slags bakverk, nämligen pepparkakan. Som vi vet, kan den vara av två olika slag, dels den torra och dels den mjuka sorten. Den förra delar med kringlan fördelen av en relativ hållbarhet och oömhet vid transporter, dessutom var den överflödsvara och föll därför inte hos oss — men väl i många tyska städer — in under några prisregleringar från samhällets sida. I flera hänseenden äro de torra pepparkakorna att jämföra med våra dagars kex.

Första gången vi i vårt land höra talas om pepparkakor är 1444, då systrarna i Vadstena kloster förbjudas att göra sig av med sådana, som ingingo i deras proviant. Vi återfinna dem 1482, då i Stockholms stads tänkeböcker omhandlas ett parti av "2 tunnor pipperkakwr". Under 1500-talet saknas denna vara sällan i de bevarade lageruppgifterna för hökare och liknande köpmän vare sig i huvudstaden eller i de sydsvenska städerna. Från Sala gruvby uppges att pepparkakorna på 1530—40-talen värderades dussinvis, och Assar Jansson antar att de såldes styckevis på torget. Under 1600-talet förekom till vårt land en ibland inte så obetydlig import av pepparkakor, t. ex. över Stockholm 1637 till ett värde av 128 daler och över Åbo 1685 av 6 "carper", dvs. 2 tunnor. Föga sannolik är den gamla traditionen, att bagaren Joachim Kammecker (1643—72), en son till den i det föregående nämnde "Tyskbagaren", skulle ha varit den förste som,

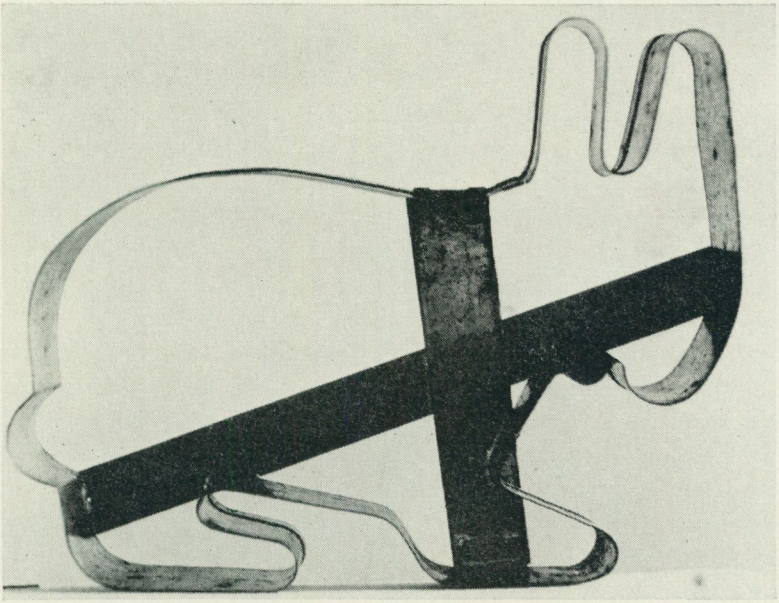

8 *Pepparkaksmått av plåt till s. k. fastingshare av mellanstorlek (längd 183 mm). Kristinehamns och Varnums hembygdsförenings samlingar.*

efter en utländsk resa, började baka pepparkakor i Stockholm.

Vad som utmärker detta slags bakverk är som bekant dels sötningen som sker med riklig användning av honung och/eller sirap, dels den starka kryddningen. Ju mera honung och ju mindre sirap, desto ljusare blir degen och den färdiga produkten. Vad kryddningen beträffar, tillsättes väl i våra dagar knappast peppar, men så var fallet ännu på 1700-talet, och det är denna ingrediens som givit upphov till namnet. Däremot kommer ett flertal andra kryddor till användning, såsom ingefära, nejlikor, kanel och kardemumma, tidigare även ibland fänkol, anis och paradiskorn. Vidare tillsattes förr nästan alltid pomerans- och citronskal, numera särskilt i pepparkakor av engelsk typ ersatta av cederolja (dvs. citrusolja). Traditionellt äro de s. k. pepparnötterna i valnötsformat eller mindre ännu starkare smaksatta.

Man har menat, att peppar i äldre tid kunnat beteckna exotiska kryddor i allmänhet och att detta skulle förklara att den kommit att knytas till namnet (N. E. Hammarstedt). Härför finnes emellertid knappast något stöd i källorna. Som jäsningsmedel användes i äldre tid hjorthornssalt — Cajsa Warg kallar det sal tartari — eller pottaska. Linné ger i sina föreläsningar över Diæta naturalis 1733 i förbigående receptet: "Potaska till pepar kakor i Stockholm, till 1 skålpund sirup 1/2 uns (=1 lod) kalk" och uttalar i det sammanhanget, att detta ämne "påskyndar en kropps förruttnelse, är ett gift i en varm och feberhet kropp".

Eljest torde pepparkakorna snarast ha betraktats som välgörande i åtskilliga medicinska sammanhang, något som givetvis sammanhängde med de däri ingående kryddorna. Under 1600-talet nämnes peppar sålunda som ett botemedel mot matsmältningsbesvär, men även mot nedsatt syn etc., men i en senare tids europeiska medicin är bruket av denna ört så gott som helt försvunnet. Detsamma gäller ingefäran, även den värderad för sin stimulerande effekt vid olika magbesvär, men den har därtill alltid varit en av de mest omtyckta aromatiska kryddorna. Liknande effekter tillskrevos i äldre tid nejlika, kanel och kardemumma. Av äldre kokböcker framgår, att man använde smulade pepparkakor i stället för kryddor att smaksätta såser o. dyl. Men redan tidigt, kanske redan när de kommo i bruk hos oss, hade pepparkakorna blivit en läckerhet, som man åt främst därför att de smakade bra.

Pepparkakslandet framför andra var Tyskland, och där möta vi både i äldre och nyare tid en rik flora av olika typer, liksom beträffande kringlorna hos oss ofta med namn knutna till bestämda städer. De flesta voro tillverkade av rågmjöl, endast de nürnbergska bakades regelmässigt av vetemjöl. Det var de senare som närmast motsvarade våra hårda pepparkakor eller som Cajsa Warg kallar dem "små pepparkakor". Hon säger att degen kavlades ut tunn som en dubbel slant och sedan skars i rutor "eller på annat sätt, efter eget behag". I de sistnämnda orden ligger säkerligen en antydan om de rika möjligheter, som här erbjödo sig att med fantasiens hjälp trolla fram en hel värld av bilder, sådan den för oss framför allt är knuten till julbaket och julhelgen.

Mönstren till dessa figurer ha ofta gått i arv inom samma familj och därigenom blivit konserverade under långliga tider. Advokaten Ernst Nathorst-Böös har under fjolåret till Nordiska museet som gåva överlämnat teckningar av de former som användes i hans farmors fars hem, överläkaren Lidholms vid S:t Sigfrids hospital i Växjö, och som på goda grunder kunna dateras till i allt fall första hälften av 1860-talet. Välkänd är den förtjusande episoden, när H. C. Andersen midsommarafton 1849 i Leksand ägnar sig åt att klippa pepparkaksmönster åt gamla mormor i gästgivaregården. Hur långt tillbaka i tiden de nu så vanliga urtagsmåtten av bleck gå, känner jag inte till. Ett sådant av mera ovanligt slag ses å bild 8; det är ett kakmått av nästan 3 dm:s längd använt vid bakningen av de s. k. fastingsharar av pepparkaksdeg, som såldes i Kristinehamn under marknadsdagarna.

Jämte de "små pepparkakorna" beskriver Cajsa Warg även tillverkningen av pepparkakor av honung och pepparkakor av brun sirap. Det gäller här bakverk som tillverkades i formar, såsom vår mjuka pepparkaka och större delen av dess tyska motsvarigheter. Till denna typ hörde åtminstone de flesta av de lokala specialiteter på området som äro kända från vårt land. Deras rykte spred sig liksom i fråga om kringlorna understundom långt utanför tillverkningsorten, och benämningarna inneburo samtidigt ett slags kvalitetsbeteckningar.

Vida berömd var sålunda Kungälvs pepparkaka: "Pepparkakstillverkningen är väl öfverflödigt att omnämna, hvem har icke hört talas om Kongelfs pepparkakor?", utbrister A. E. Holmberg i sin Bohusläns historia 1845, och en främmande resenär anmärker samma år: "Stadens pepparkakor uppehålla dock i främsta rummet stadens anseende". De ha t. o. m. i våra dagar ägnats en särskild historisk undersökning (Alfa Olsson i Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1949—50). Av denna framgår, att pepparkakan bakades av rågmjöl med pottaska som jäsmedel, att degen kunde stå sig i månader, innan den slutligt bearbetades, och att tillformningen skedde i fyrkantiga träformar. Det var många av stadens invånare som mot en särskild avgift hade rätt att baka och försälja pepparkakor, bland dem, liksom när det gällde kringelbagarna i Södertälje, ej sällan sådana med helt and-

9 *Kungälvs pepparkakor säljas på Drottningtorget i Göteborg under Larsmässemarknad 1907. Nordiska museets arkiv.*

ra huvudsysselsättningar. Framför allt var det dock även här änkor som ägnade sig åt hanteringen. Försäljningen utanför ursprungsorten synes huvudsakligen ha skett på de västsvenska marknaderna, där familjens egna medlemmar eller ombud för dem slogo upp sina pepparkakskistor. Men dessa bakverk ingingo också i varusortimentet hos de månglerskor, som regelbundet uppträdde på alla vanliga torgdagar i städerna i äldre tid. En minnesgod skildrare berättar härom från 1860-talets Vänersborg: "Utmed Kungsgatan hade torgmånglerskorna (torrhukekäringarna) placerat sig med sina kistor. Bland dessa ytterst redbara och arbetsamma men allt annat än salongsmässiga affärskvinnor kommer jag särskilt ihåg 'Spela', 'Tinnerholmskan', Janssonskan (mer känd under namnet 'Sidensvansa') m. fl. — — — Å det bastanta kistlocket tronade stora högar av karameller, hemlagade, starkt kryddade och färgade — — — Dessutom exponerade de Kungelfs pepparkaka (av fru Ricks tillverkningar), två- eller fyraskillings söta råglimpor m. m. — — —" (Vänersborgs söners gille, årsskrift 1934).

10 *Pepparkakor säljas vid Höge bro i Kungälv. Efter tuschlavyr av Thorvald Rasmussen (1850—1919). Göteborgs historiska museums arkiv.*

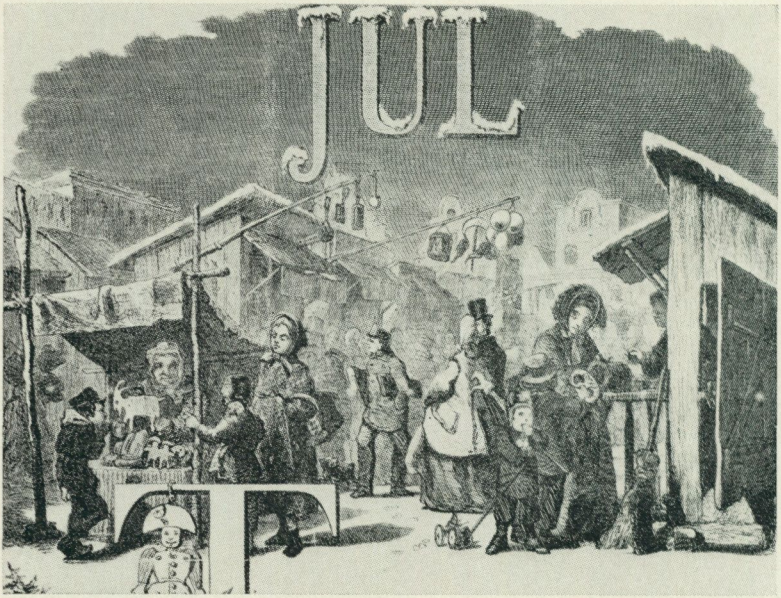

11 *Julmarknad på Stortorget i Stockholm. I högra ståndet säljas kringlor, i det vänstra pepparkakor. Xylografi, sannolikt av J. Höckert. Efter Ny Illustrerad Tidning 1865.*

Men Kungälvs ställning av utflyktsmål och kommunikationsanhalt betydde säkert också mycket. Av en händelse har en hälsning från 1908 blivit bevarad från en artig kavaljer till en officersfru i Stockholm, där det heter: "Härmed den så efterlängtade 24 skillings pepparkakan af obestridligt äkta ursprung. Fruktar dock, att den ej mer kommer att smaka som för femtio år sedan. Jag — — — har särskilt rest ned till K: älf för att kunna sända Dig denna pepparkaka."

Det var emellertid inte endast i Kungälv som man tillverkade pepparkakor för avsalu och lyckats vinna en vidare spridning för sina produkter. Om en av de mest kända kringelbakerskorna i Södertälje, Anna Carolina Grevesmühl (1812—1896), uppges att hon också tillverkade pepparkakor, liksom motsvarigheten i bohusstaden försålda i fyrkantiga stycken. Vida kända voro vidare Ronneby pepparkakor, som särskilt funno avsättning sommartid bland de talrika brunnsgästerna, men som man också året om

kunde köpa i påsar vid tågen på Ronneby station. Även på andra håll hade företagsamma personer startat liknande rörelse. Den ovan nämnde stockholmske redaren och varvsägaren John Burgman skriver hem från en vistelse vid Loka brunn i juli 1830 och hälsar till "alla Dina små, hoppas att den tandlöse (Adolf Fredholms son Robert Wilhelm, född 1829) fått tänder att bita uti en Norapepparkaka" (Bengt Fredholm, Anteckningar om släkten Fredholm, 1952, stenc.). Här möta vi alltså åter det förhållandet, att tillfälliga besökare, badgäster, turister osv. stimulerat till en produktion, som låg utanför det vanliga och som därför kunde startas i blygsamt format och utan alltför många och invecklade formaliteter. Här skall blott pekas på ännu en sådan faktor, säkerligen inte betydelselös ens i våra dagar, nämligen skolungdomens längtan efter snask eller ska vi säga mellanmål under en lång arbetsdag. Från sin ungdoms Karlberg (slutet av 1810-talet) berättar exempelvis Henrik Lilljebjörn i sina Hågkomster: "Det satt nämligen dagligen uppe i stora slottstrappan en priviligierad månglerska, gammal, ful och snusig, men en led fresterska för kadetter med tomma magar." Pepparkakor var hennes främsta vara.

Zusammenfassung

Brezeln und Pfefferkuchen.

Die Weizenbrezel gehört von Anfang an zu der städtischen Kultur. In Stockholm ist das Brezelbacken seit Ende des 15. Jahrh. bekannt. Brezeln gewisser Städte wurden früh gerühmt und fanden im ganzen Lande Absatz. Dies gilt Arboga, Skenninge, Södertälje, Viborg in Finnland und Vimmerby, von denen die ersten drei schon im 17. Jahrh. als Brezelstädte bekannt sind. Brezelfrauen aus diesen Ortschaften wurden in alten Reiseschilderungen mehrmals genannt und abgebildet (Bild 3). Die Backrezepte für die diesen Städten eignen Spezialitäten kennen wir kaum, aber die Brezeln waren wahrscheinlich vom Typus der oft genannten „gesottenen Brezel", welche haltbar und unempfindlich beim Transport ist. Ein anderer Typus ist die Safranbrezel, welche, der Überlieferung nach, vom deutschen Bäckermeister M. Kammecker Mitte des 17. Jahrh. in Stockholm eingeführt, und im 18. und 19. Jahrh. zur speziellen „Leichenbegängnisbrezel" wurde, von welcher ein jeder der am Leichenbegängnis Teilnehmenden eine solche aus dem Trauerhause mitbringen musste, sowohl in den Städten, wie auf dem

Lande. Als Gebäck für festliche Gelegenheiten wurde die Brezel gebräuchlich zu Weihnachten und zu Hochzeiten auf dem Lande. Eine Bestätigung hierfür findet man unter anderem auf Gemälden der Laienmaler aus Småland, die die Hochzeit zu Kana darstellen (Bild 2); sie können mit den ältesten bekannt gewordenen Abbildungen von Speisetischen mit Brezeln in dem Hortus deliciarum (Bild 7) verglichen werden.

Auch die Herstellung von Pfefferkuchen war eine Spezialität gewisser schwedischer Städte, wie Kungälv und Ronneby. Pfefferkuchen waren, ebenso wie zu unserer Zeit, von zwei Haupttypen, weiche und harte, die Letzteren mit Ausstechformen, gern in Form von allerlei Figuren (Bild 8) gemacht. Für alle Sorten gilt der reichliche Zusatz von Honig und Sirup, sowie starken Gewürzen. Zusatz von Pfeffer, nach welchem sie ihren Namen haben, dürfte heute nicht mehr vorkommen. Ebenso wie Brezeln werden auch Pfefferkuchen in Stockholm Ende des 15. Jahrh., sowie in den Importregistern des 17. Jahrh. mehrerer Städte genannt.

ENGELSKT TYGTRYCK
EN FORTSATT IDENTIFIERING

av Barbara Morris

Engelskt kopparplåttryck på tyg i Nordiska museets samlingar behandlades av Peter Floud i Fataburen 1960. Fortsatta forskningar har avslöjat ytterligare två dokumenterade kopparplåttryck från engelska manufakturer. Det ena, vilket har ett mönster med korgar och slingrande stammar, är — fastän ytterligt fragmentariskt — intressant såsom det enda bevarade provet av ett tygtryck som svarar mot ett avdrag på papper av en kopparplåt i en mönsterbok från Bromley Hall (bild 1).[1] Avdraget i mönsterboken är märkt "P. 132" och härrör från 1770-talet. Motivet är med all säkerhet inspirerat av några gravyrer efter förlagor av Jean Pillement (1728—1808), vilka publicerats i Robert Sayers "Ladies Amusement" (2:a uppl. London omkr. 1762). Pillement var fransman till börden, men större delen av hans verksamhet var förlagd till England och många av hans teckningar publicerades först i London. Många engelska kopparplåttryck på tyg med kineserier har påträffats, som går tillbaka på gravyrer efter hans förlagor.[2]

Tygtrycket med randigt mönster och glesa parvisa hängen (bild 2) har sin motsvarighet i ett avdrag på papper i en mönsterbok i Mulhouse, som innehåller koppartryck från engelska manufakturer.[3] Trycket på papper är märkt "S. 204" och förefaller höra till en serie på omkring 60 mönster från John Munns tygtryckeri i Crayford i Kent. John Munns, som var kattuntryckare och krutfabrikör, hade under några år fram till 1769 två kompanjoner, Fenning och Halfide, båda tygtryckare i Crayford. Sedan kompanjonskapet upplösts, fortsatte Munns ensam sin rörelse till dess han gick i konkurs i juli 1784. Mönsterböckerna i Mulhouse innehåller avdrag av tio stormönstrade tryck med

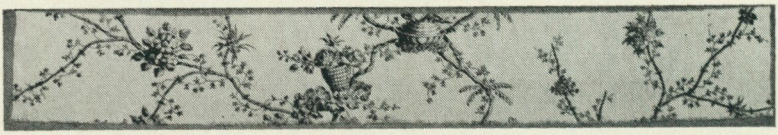

1. Kopparplåttryck i blått på bomull, Bromley Hall omkr. 1770. Nordiska museet.

figur- och blomsterframställningar samt drygt 50 småmönstrade tryck från Munns manufaktur. Endast fyra bevarade tygtryck med något av dessa mönster har hittills påträffats, nämligen en jaktscen, ett mönster med fåglar, ett med klassiska ruiner och det här avbildade mönstret med parvisa hängen. Dessutom finns en näsduk med tryckt karta över England, signerad John Munns, i Londonfirman G. P. & J. Bakers samlingar.

Vid 1800-talets början hade verksamheten lagts ner vid de flesta av de förnämsta kattuntryckerierna med koppartryck som specialitet i London och dess närhet. Centrum för tygtryckning hade förflyttats till Lancashire, som var huvuddistriktet för bomullsindustrin. De första kattuntryckerierna i Lancashire hade grundats på 1750-talet, och man hade från början specialiserat sig på handtryck, utfört med trästockar, och producerade polykroma mönster i mängd, både för dräkt och inredning.

Bannister Hall, nära Preston i Lancashire, var i början av 1800-talet den främsta fabriken för tygtryck till inredning. Manufakturen, som grundats 1788 av Richard Jackson och John Stephenson, fanns kvar trots en följd av ägarbyten till 1893, då firman lades ner och tryckstockar och arkivmaterial överfördes till en firma i Carlisle, Stead McAlpin & Co. Dessa arkivalier, som lyckligtvis finns bevarade, innehåller en fortlöpande serie av mönsterböcker med omkring 3 800 dokumenterade prov på handtryckta kattuner. De är samtliga inredningstyger, gjorda vid Bannister Hall, vecka efter vecka under perioden 1802—1840. I de flesta fallen följs tygproven åt av originalritningarna till mönstret. Dessa unika urkunder har gjort det möjligt att med absolut säkerhet kartlägga stilförändringarna hos handtryckta kattuner under förra delen av 1800-talet, ty Bannister Hall var den ledande fabriken för inredningstextilier och dikterade modets växlingar

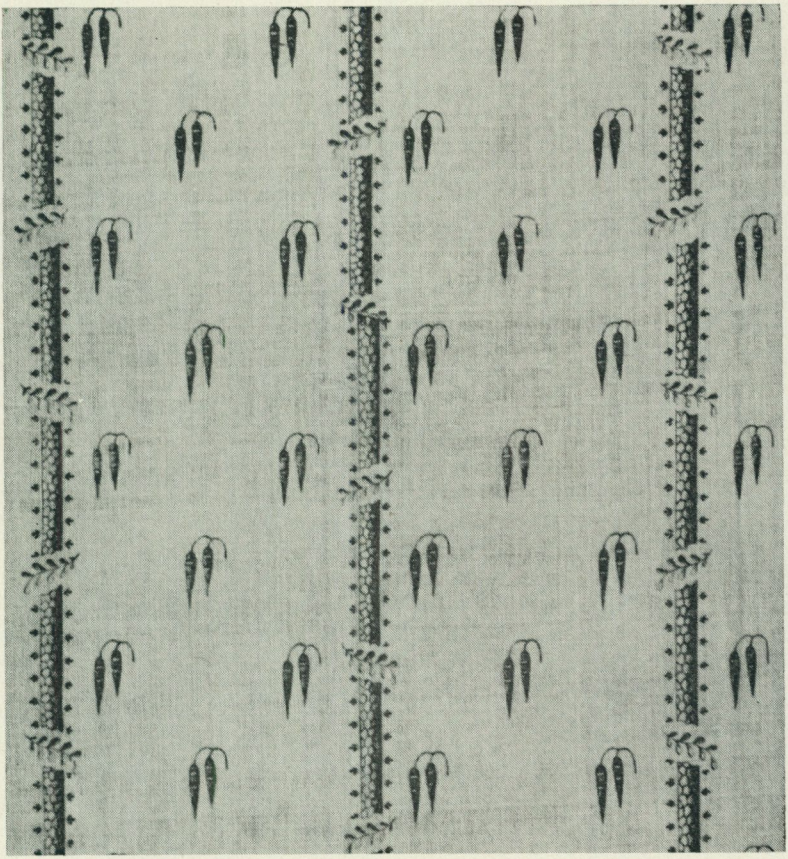

2. Kopparplåttryck i blått på bomull, utfört hos John Munns, Crayford, Kent före 1784. Nordiska museet.

för alla de andra tillverkarna. Tack vare dessa belägg har man med absolut säkerhet kunnat identifiera och exakt datera ett stort antal bevarade textilier från Bannister Hall. Tre stocktryck i Nordiska museets samlingar kan nu identifieras som utgångna från Bannister Hall.

Det tidigaste, som har ett kinesiserande mönster med vaser, slingor och blommor (bild 3), är tillverkat 1805 och tecknat av J. J. Pearman, en mönsterritare som var fast knuten till Bannister

3. Stocktryck i rött, blått m. fl. färger på bomull, utfört 1805 vid Bannister Hall efter äldre kinesiska förlagor. Nordiska museet.

Hall.[4] Mönstret är kopierat från en serie kinesiska träsnitt från 1600-talet av konstnären Ting-Liang-hsin, kallade "Spring Arrangements". Samma motiv men annorlunda arrangerade förekommer också på ett tygtryck, utfört vid Oberkampfs fabrik i Jouy omkring 1780. Bannister Hall-versionen jämte fyra andra liknande kinesiserande mönster av J. J. Pearman togs upp till nytryck av Bannister Hall 1825, då kineserier kommit på modet igen. Under åren 1805—06 florerade ett markerat men kortlivat mode för

4. Stocktryck i gulbrun färgskala, s. k. "drab style", omkr. 1805. Nordiska museet.

tygtryck i kinesisk stil eller med andra exotiska mönster på "klassiskt" och "indiskt" maner.[5] Det andra tygtrycket med kinesiserande mönster kommer från Gripsholms slott (bild 4).[6] Det kan ännu inte attribueras till en viss kattuntryckare, men det är utan tvivel av engelskt ursprung och från tiden omkring 1805. Det är tryckt i en neddämpad gulbrun färgskala, s. k. "drab style", som var mycket populär de första tio åren av 1800-talet.[7]

Det andra exemplet från Bannister Hall är ett stolsöverdrag, som är stocktryckt polykromt i s. k. "madder style", där färgerna utvecklats i ett krappbad.[8] Mönstret består av grenar med blad och blommor (bild 5). Motsvarande prov i Bannister Halls mönsterbok bär påskriften "No. 4259 Oranges, Demi and purple

flowers 23rd December 1809 Warehouse". Mönstret var inte beställt av någon särskild manufakturhandlare eller köpman utan en lagervara för fri försäljning, därav ordet Warehouse. Ett stycke med samma mönster men tryckt på beigefärgad botten finns i G. P. & J. Bakers samling i London. Denna mönstertyp med sina klart angivna och realistiskt tecknade grenar var populär i ungefär tre år från 1807 till 1810. Många liknande prov finns i Bannister Halls mönsterböcker.

Ett av de intressantare engelska tygtrycken i Nordiska museets samlingar är emellertid ett mönster med grenar, gröna blad och gula klockformade blommor (bild 6).[9] Det trycktes på Bannister Hall den 24 juni 1811 för Daniel Curling & Co. i Cheapside, en betydande manufakturhandlare i London. Provet i Bannister Halls mönsterbok beskrivs som en chintz i "chinablått och gult". Konturerna är tryckta i en djup indigoblå färg i stället för i svart som vanligen användes. De olika gröna nyanserna har man erhållit genom övertryck i gult ovanpå tryck med indigo av olika styrkegrad. Tygtrycket var utfört enligt den s. k. "china-blue"-metoden, på kontinenten kallad Englisch blau eller bleu d'Angleterre, ty den var en specialitet som de engelska tygtryckarna först utvecklade på 1740-talet.[10] Tekniken innebar att man tryckte med indigo i olöslig form och lät det tryckta genomgå en gradvis reducering på själva tyget. Den stora fördelen med "china-blue"-metoden var att indigon kunde tryckas jämnt och med stor precision, medan en viss suddighet och ojämnhet var oundviklig med den vanliga "pencil blue"-metoden. Nackdelen var att den inte gick att kombinera med färger innehållande krapprött, eftersom neutraliseringen, som var nödvändig efter tryck med indigo, förstörde de krappröda färgerna. Metoden blev därför begränsad till enfärgade mönster i indigoblått, särskilt kopparplåttryck. Det här återgivna tygtrycket är emellertid ett intressant exempel på ett kortlivat mode — mer eller mindre begränsat till år 1811 — för tygtryck i färgskalan blått, grönt och gult, som man erhållit genom att trycka chinablått med övertryck i gult. I Bannister Halls mönsterböcker finns fyra liknande mönster, alla daterade 1811, men tygtrycket i Nordiska museet förefaller vara det enda större stycket som bevarats av denna sällsynta sort.

5. Polykromt stocktryck använt till stolsöverdrag, Bannister Hall 1809. Nordiska museet.

Från omkring 1810 påverkades hela den engelska tygtrycksindustrin i Lancashire på ett genomgripande sätt av konsten att trycka med graverade metallvalsar. Patent på uppfinningen hade tagits ut redan 1783 av skotten John Bell, men trots att valstryck användes med framgång till småmönstrade dräkttyger redan före 1790 i trakten av Preston, hade den nya tekniken inte förrän omkring 1810 utvecklats därhän, att man kunde trycka större mönster för inredningstextilier. Många av de tidiga valstrycken

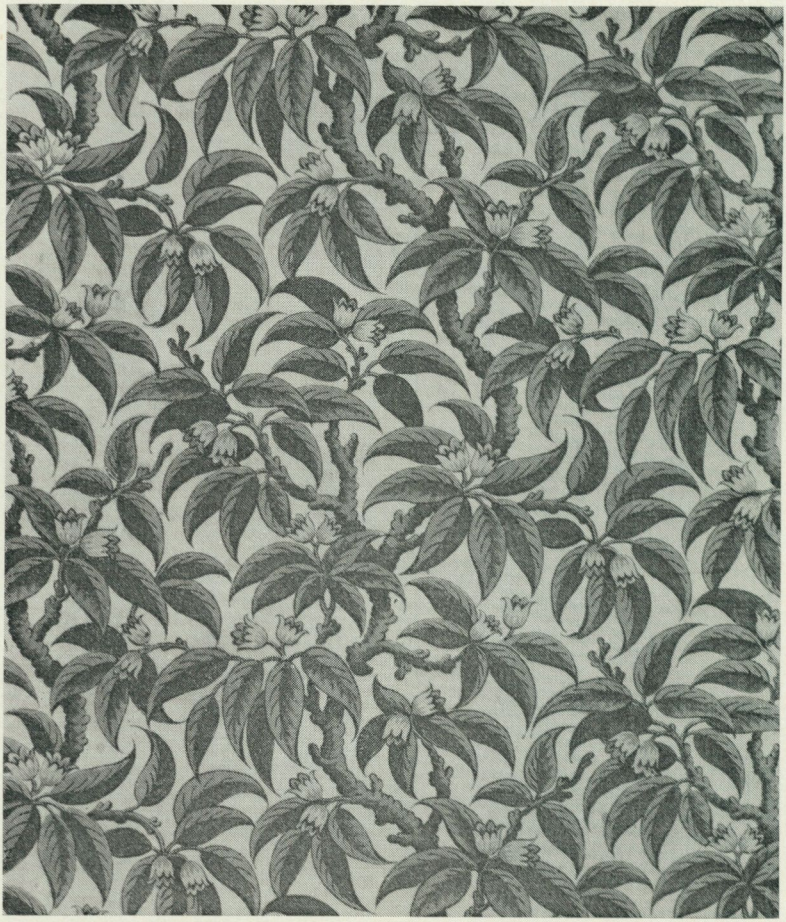

6. Stocktryck i indigo med övertryck i gult, Bannister Hall 1811. Nordiska museet.

är förgrovade efterbildningar av koppartryck med figurscener, men omkring 1820 framställde många firmor valstryck med en helt ny typ av blommönster, som i stil skiljer sig helt både från tidigare stocktryck och kopparplåttryck, och man utnyttjade till fullo den utomordentligt fina och detaljerade gravyr som koppar-

7. Valstryck i rött på bomull. Kopparvalsen graverad hos Joseph Lockett i Manchester 1826. Nordiska museet.

valsen möjliggjorde. Mönstret med ormbunksblad och blommor är ett lyckat exempel på den nya tekniken (bild 7).[11] Valsen till detta tryck graverades i juni 1826 av firman Joseph Lockett i Manchester för Andrews, Robinson & Co.

Metallvalsarna graverades vanligen av tygtryckarna själva men också av firmor, som specialiserat sig på detta arbete, och av enstaka gravörer. Joseph Lockett, som ansågs vara sin tids ledande gravör, bildade en firma 1806 för gravering av metallvalsar för

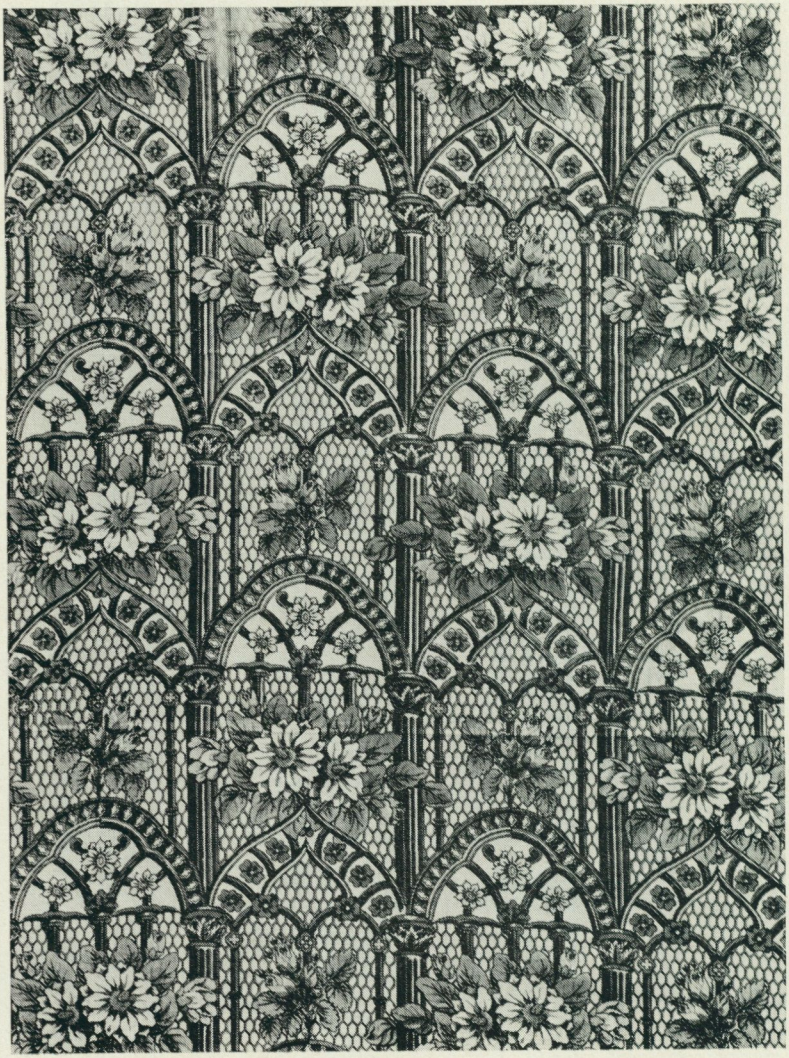

8. Ännu ett tygtryck har kunnat dateras av Victoria and Albert Museum, nämligen ett stocktryck på bomull med gotiskt masverk och blommor. Färgerna är brunt, gult och något grönt på vit botten. Omkring 1805. Nordiska museet.[12]

tygtryck. Firman, som ännu finns kvar i Manchester, fastän under namnet Lockett, Crossland & Co., har lyckligtvis bevarat en mängd arkivalier från sin tidigare verksamhet. Dessa arkivalier omfattar en unik serie av mönsterböcker från tiden 1806—1840 (tyvärr med några få luckor), vilka innehåller daterade avdrag av alla de valsar som graverades av Joseph Lockett & Co. med namn angivna på de firmor, för vilka mönstren var graverade. Tyvärr omfattar avdragen bara en liten del av varje mönster, och därför är det ofta svårt att ställa samman bevarade textilier med motsvarande avdrag, men med tid och tålamod kommer man med all säkerhet att kunna med dessa avdrag exakt datera och dokumentera en mängd tidiga valstryckta textilier. Dessa avdrag kommer inte bara att dokumentera engelska textilier utan även tryck från det övriga Europa. Joseph Locketts skicklighet var nämligen så stor, att han fick uppdrag också från utlandet, och i mönsterböckerna finns också avtryck av de valsar han graverade för utländska firmor.

Översättningen från det engelska manuskriptet är utförd av Elisabet Stavenow-Hidemark och granskad av Ingegerd Henschen-Ingvar.

[1] Nordiska museet inv.nr 170 850, gåva 1928 av fröken Alfhild Ströms dödsbo, Stockholm. *Övers. anm.*

[2] Barbara Morris, English Printed Textiles II, Copperplate Chinoiseries (Antiques Magazine, New York, april 1957).

[3] Peter Floud, Om engelskt koppartryck på tyg, Fataburen 1960. Tygtrycket i Nordiska museet har inv.nr 145 469 och är en gåva 1923 av friherrinnan Wera von Essen, f. Lagercrantz. Använt på Salsta slott. *Övers. anm.*

[4] Nordiska museet inv.nr 197 044, inköpt 1934 på stadsauktion efter antikhandl. fröken Stina Sundborg, Stockholm. *Övers. anm.*

[5] Barbara Morris, The Chinese Taste in English Wood-Block Chintzes (Connoisseur, juni 1958). — The Classical Taste in English Wood-Block Chintzes (Connoisseur, mars 1958). — The Indian Taste in English Wood-Block Chintzes (Connoisseur, febr. 1959).

[6] Nordiska museet inv.nr 255 487, gåva 1958 av Kungl. Husgerådskammaren. Använt på Gripsholms slott. *Övers. anm.*

[7] Peter Floud, The Drab Style and the Designs of Daniel Goddard (Connoisseur, maj 1957).

[8] Nordiska museet inv.nr 217 883, inköp 1939. *Övers. anm.*

[9] Nordiska museet inv.nr 255 990, gåva 1958 av friherre Magnus Rudbeck, Sollentuna. Använt på Edsbergs slott. *Övers. anm.*

[10] Peter Floud, The English Contribution to the Early History of Indigo Printing (Journal of the Society of Dyers and Colourists, Bradford, juni 1960).

— P. R. Schwartz, Contribution à l'histoire de l'application du bleu d'indigo (bleu anglais) dans l'indiennage européen (Bulletin de la Société industrielle de Mulhouse, 1953, nr 2, s. 63—79).

[11] Nordiska museet inv.nr 145 467, gåva 1923 av friherrinnan Wera von Essen, f. Lagercrantz. Använt på Salsta slott. *Övers. anm.*

[12] Nordiska museet inv.nr 97 992, förvärvat 1904. Samma tyg återfinnes på ett täcke i Nordiska museet, inv.nr 96 852, förvärvat 1903.

Summary

Printed English textiles. Further identifications

English copper-plate printed textiles in the Nordiska Museum was the subject of an article by the late Peter Floud in Fataburen 1960. The present article is the result of subsequent research which has revealed eight or more printed English textiles. Fig. 1 shows a copper-plate printed textile dating from the 1770's and made at Bromley Hall. It seems to be the only surviving fragment corresponding to a plate-impression in the Bromley Hall pattern-book in Mulhouse. The motifs are inspired by the designs of Jean Pillement, a Frenchman whose engravings were published in London. — Fig. 2 shows a textile with catkin-like motifs corresponding to a paper-impression in one of the Mulhouse pattern-books and coming from the printworks of John Munns at Crayford in Kent. The pattern-books in Mulhouse contain sixty odd patterns of Munns'. Only four extant fabrics correspond to these designs, among them the Nordiska Museum piece. — Bannister Hall was the leading printworks for block-printed furnishing fabrics in Lancashire in the early 19th century. From the period 1802—40 a unique series of pattern-books is preserved, containing some 3.800 documented wood-block printed furnishing chintzes, supplemented by the original designs. — Fig. 3 shows a chinoiserie design printed at Bannister Hall in 1805. The design is copied from a series of 17th-century Chinese woodcuts. It was revived at Bannister Hall in 1825 when chinoiserie was again in vogue. — Fig. 4 shows another English chinoiserie chintz from an unknown printworks. It dates from about 1805 and is printed in the "drab-style" which was popular for the first ten years of the 19th century. — Fig. 5 represents a chair-seat, block-printed in a polychrome "madder-style" and corresponding to a sample in the Bannister Hall pattern-book dated 23rd December 1809. — Fig. 6 shows the most interesting chintz dealt with in this paper. It is printed at Bannister Hall on June 24th, 1811 and is made in the "china-blue" technique. This technique which was invented in England in the 1740's made it possible to print in indigo with a high degree of precision. The chintz in the Nordiska Museum seems to be the only surviving testimony of a brief fashion for chintzes in blue, green and yellow produced by printing in "china-blue" followed by a second printing in yellow.

Roller-printing was invented already in 1783 but not before 1810 it was sufficiently developed to be used for larger patterns. Fig. 7 shows a large-scale roller-printed floral design. The roller was engraved by the Manchester firm of Joseph Lockett in June 1826. Lockett was the leading engraver of his day, and from his firm an unique series of pattern-books dating from 1806 to 1840 is preserved, containing dated strike-offs of all the rollers engraved by the firm. These records will enable further identifications of many other roller-printed textiles.

BAROCKSÄNGAR I KYRKOBRUK

av Sigurd Wallin

Tessinsk guldbarock har uppfyllt inte enbart Stockholms Storkyrka. I kyrkorna landet runt lysa predikstolar, altaren och läktarbröstningar av akantus, bandornamentik och putti i förgyllt träsnideri i stor rikedom och i många gradationer av konstskicklighet. Sådana arbeten ha lockat till mycken konsthistorisk klassificering och gruppering kring kända skulptörnamn och verkstäder, särskilt i huvudstaden, och i många fall ha kyrkornas arkivalier gett klara besked. Attributioner på rent stilistisk grund ha däremot ej sällan visat sig opålitliga, så länge den hantverksmässiga tillverkningen av en modestilsvara av denna natur ännu ej är klarlagd tillräckligt ingående härför. Mönsterförfattarnas och mönsterförmedlandets roll behöver också vara närgånget studerad, när det rör sig om en tid, då begreppet mönsterskydd var okänt.

Men barocktidens många slott och förnäma stadspalats böra framför allt ha varit hemorten för denna prunkande lyxvara av inredning och möblering. Drottningholms paradsängkammare är ett extremt bevis på vad stilsorten kunde åstadkomma i den arten hos oss. Och det ges ännu exempel på rörlig möblering som står kvar i den omgivning, för vilken den tillverkats. Salsta är ett av dem. I övrigt ligger det ju i möblernas natur, liksom i deras benämning, att vara rörliga, så att det numera har hunnit bli ett invecklat problem att fastställa frekvensen och de sociala gränserna för guldbarocken i herremanshemmen.

Gränsen mellan profant och kyrkligt är ju på detta område i stort sett mycket klar, fastän ornamentförrådet är gemensamt. Men det finns ändå möbelsorter som kunnat tjäna två herrar.

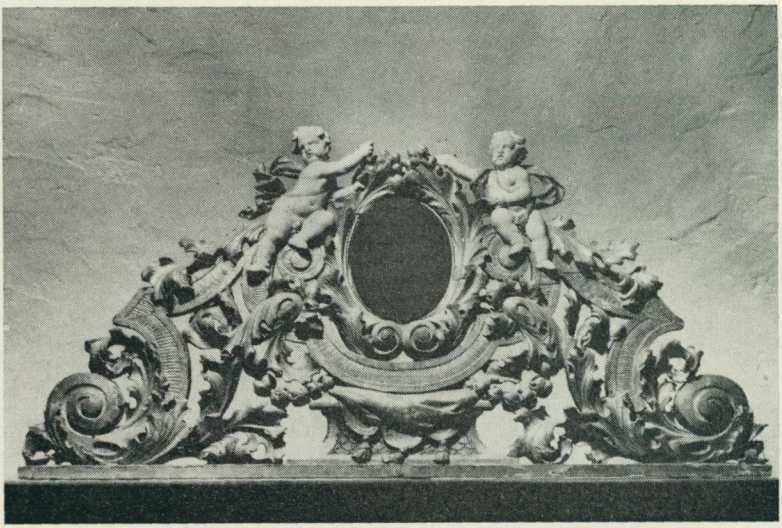

Gavelstycke i snidad och förgylld träskulptur till en säng i Tessinsk barock. Tillhör Upplandskyrkan Hammarby, sockenkyrka till De Geerska Stora Väsby. Det ovala mittfältet bör ha innehållit ett genombrutet monogram eller vapen, varöver de båda barnen ha kunnat hålla kronan.

På ett gueridonpar kan man i allmänhet ej se, om det från början omgivit ett dopbord i en kyrka eller bildat grupp med spegel och väggbord i ett palatsrum. Den möbel som man sist skulle tänka sig användbar i kyrkan är väl himmelsängen, hemmöblemangets ojämförligt dyrbaraste möbelpjäs. Och ändå har så skett — givetvis sekundärt — vilket blivit uppmärksammat genom det pågående kyrkoinventeringsarbetet och dess grundliga publicering, särskilt i verket Sveriges kyrkor. Två uppländska exempel äro den närmaste anledningen till denna notis, som är motiverad av att över huvud taget så ytterligt få exempel äro kända på denna exklusiva möbelsort.

Hammarby kyrka i Vallentuna härad i Uppland äger ett skulpterat överstycke (Sv. K., häfte 72, av Ingegerd Henschen och Armin Tuulse 1954, fig. 192 och sid. 204; höjd 73, bredd 154 cm), som förvaras i sakristian och vars användning i kyrkan

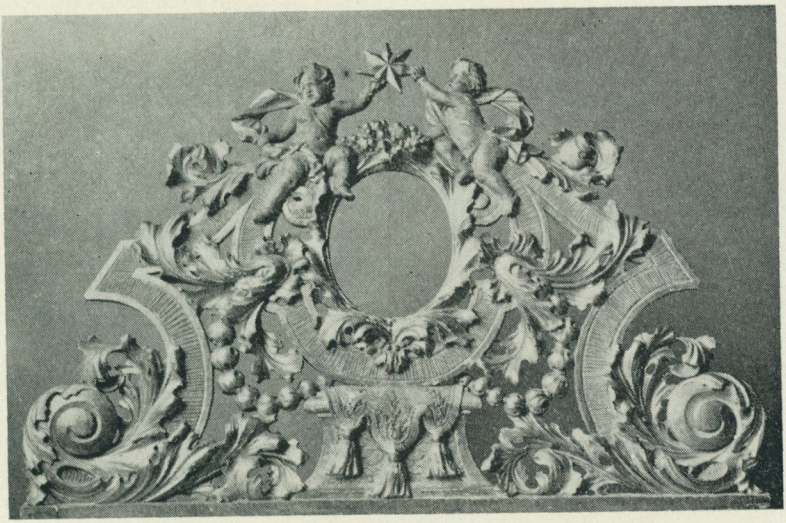

Gavelstycke i snidad och förgylld träskulptur till en säng i Tessinsk barock, från Steninge i Uppland, byggt av Tessin d. y. för greve Carl Gyllenstierna. Nordiska museet. — Mittfältet kan ha innehållit ett monogram, över vilket de båda barnen hålla den Gyllenstiernska vapenbilden.

tycks vara okänd. I socknen ligger herrgården Stora Väsby, som sedan 1668 oavbrutet varit i släkten De Geers ägo och hela tiden haft gemensam ägare med Leufsta bruk. Kyrkans predikstol är signerad av Andreas Heysing 1696 och altaruppsatsen har bestämts som ett arbete av Caspar Schröder 1704. Båda ha burit De Geerska vapnet och böra sålunda ha varit bekostade av den dåvarande Väsbyherren landshövdingen Carl De Geer. Det lösa överstycket kan uppenbarligen icke ha tillhört någondera av dessa kyrkliga inredningsföremål, ehuru det hör till samma period och i stil står predikstolen nära.

Pjäsens allra närmaste like finnes emellertid i Nordiska museet och kommer från det Gyllenstiernska Steninge, och de båda putti lyfta där gemensamt denna släkts sjuuddiga vapenstjärna (S. Wallin, Nordiska museets möbler från svenska herremanshem, I, 1931, bild 256, inv.nr 136 879, bredd 133 cm). Att detta är

gavelkrönet till en karolinsk barocksäng framgår tydligt av bevarat jämförelsematerial. Detta bestämmer också Hammarby kyrkas överstycke till att vara en dylik sänggavel. Om den nu är en gåva från ett herresäte i socknen, ligger det onekligen närmast att gissa på Väsby. Men det förefaller då icke sannolikt att gåvan skett, när pjäsen var ny och ingick i en praktmöbel, en högmodern dyrbarhet för ett herremanshem, utan att det dekorativa stycket skänkts vid en tidpunkt, då sängen var helt urmodig i ett slott men det snidade gavelstycket kunde tänkas få ny användning i något sammanhang i sockenkyrkan. Om det sedan fått en dylik användning, så har i varje fall minnet därav gått förlorat. Som vittnesbörd från barocktidens slottsmöblering har dess värde däremot stigit, sedan dylikt husgeråd blivit så mycket sällsyntare, och därtill de numera kända båda sänggavelstyckena, som så påfallande följa ett gemensamt mönster, ge anledning till stilistiska detaljjämförelser.

Ty om mönstret är ett och detsamma, så är skiljaktigheten lika uppenbar i dess återgivande, i den ornamentala uppfattningen och i det inlärda handlaget med stilens ornamentförråd. Huvudintrycket är i ena fallet fylligt, mjukt och flytande, i det andra lättare, starkare genombrutet och framför allt snitsigare i skärningen av taggig akantus och av formerna överhuvud. Steningesängen kommer ur en skulptörshand med mer raffinerad skicklighet i just denna stilarts älsklingsformer, dess nervöst känsliga effekter av spänst och klang av guld och silver i träsnideribehandlingen. Hammarbysängens skulptör arbetar i en lugnare takt, hans konststycke gnistrar ej och sprakar på samma sätt utan lever på sin svällande och fylliga värdighet. I det förra fallet spritta de båda småttingarna av beskäftighet att utföra sitt uppdrag att hålla upp ättesymbolen och att ropa ut dess lov. Det andra småbarnsparet har med en viss flegma bibehållit gesterna av en gemensam uppgift, vare sig den nu funnits eller ej. Den numera tomma medaljongen kan i båda fallen, av andra exempel att döma, gissas ha innehållit ett monogram i genombrutet arbete. Steningesängens Gyllenstierna utesluter väl åtminstone där ett vapen i medaljongen, medan Hammarbybarnen kunna tänkas ha hållit i en krona över endera motivet.

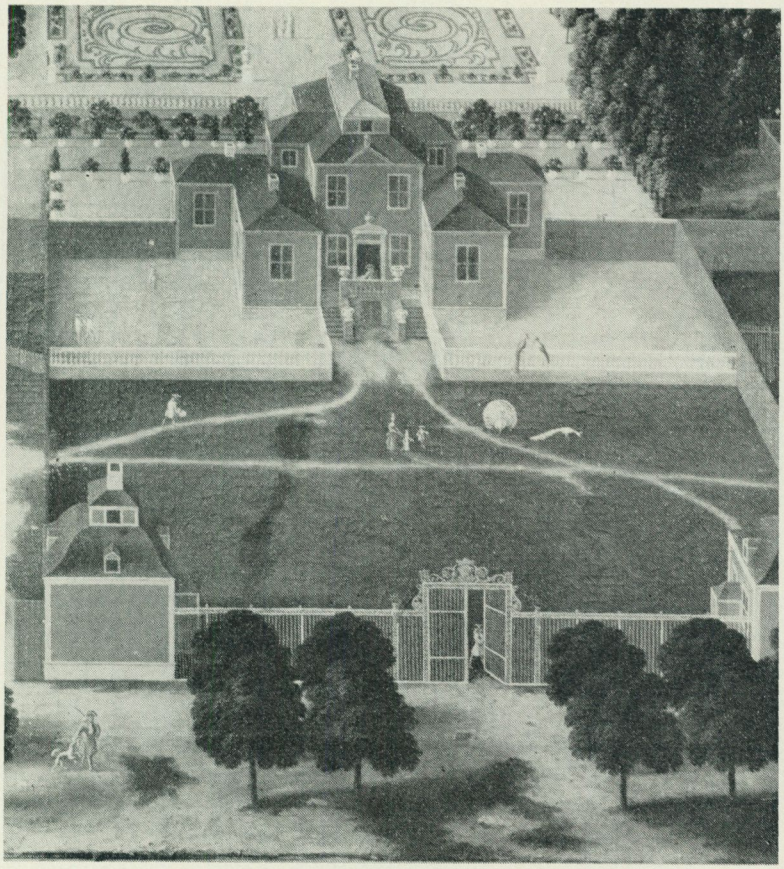

Det karolinska Väsby, godsanläggningen med rödfärgade trähus, byggd omkr. 1700. Detalj ur samtida målning i Leufsta bruksherrgård.

Har nu Hammarbyöverstycket kommit som gåva från familjen De Geer, är det frestande att gissa vidare och placera in guldsängen i det karolinska Väsby, en anläggning med rödfärgade trähus från åren kring 1700, som finnes så betagande detaljrikt återgiven på en målning i Leufsta bruksherrgård. Femtio år senare utbyttes den bebyggelsen mot den nuvarande och barockens period inomhus var avslutad på Väsby, kanske just det naturligaste till-

fället att flytta ett utrangerat konststycke till kyrkans historiska miljö. Men hos en familj med så stora domäner kan en barockmöbel av hög klass ha stått och blivit omodern i vilket som helst av många välinredda hus.

I ännu en upplandskyrka har inventeringsverket Sveriges kyrkor mött element från en barocksäng, nämligen i Lohärads kyrka nära Norrtälje, och här ha flera delar av sängens sniderier kommit till användning som altaruppsats, varjämte gåvoförhållandena äro bättre kända (Sv. K., häfte 88, av Ingeborg Wilcke-Lindqvist 1961, fig. 538—541 och sid. 598).

Altaret står framför ett högt fönster, mot vilket altaruppställningen bildar silhuett med ett rikt skulpterat triangulärt gavelstycke nedtill och det därpå ställda krucifixet. En rektangulär inramning häromkring bildas av tre svängda ramstycken med skulpterade lister och besatta med putti. Ramen följer fönstrets sidor men skär upptill tvärs över detsamma, så att även ramens krön står i silhuett. De skänkta partiernas ursprung från en himmelsäng av samma magnifika slag som de ovan omtalade är tydligt framhållet och rekonstruerat i ovan citerade arbete. Sänggaveln är nära besläktad med de nyss behandlade och att ramstyckena bildat kransen till sänghimmeln blir klart genom jämförelse med en annan säng från greve Carl Gyllenstiernas Steninge, även den numera i Nordiska museet (Nordiska museets möbler, I, 1931, bild 245—250). I Lohärads kyrka har sänghimmelns främre gavelstycke, som nu bildar altarramens översida, bibehållit sitt upprättstående läge med en putto sittande på vardera hörnet och en tredje gestikulerande på ett fyrsidigt postament i mitten. När sidostyckena av sängkransen rests upp utmed fönsternischens sidor skulle postamenten med sina putti kommit att ligga rakt ut åt sidorna, varför de lossats och satts uppåtriktade, stödda på den undre voluten.

Vid sammanfogningen i det nya läget kan sängkransens bredd ha bibehållits oförkortad i själva ramlistens överkant, medan hopgirningen i hörnen medfört att triangulära listbitar måst bortsågas, varvid ramens innermått minskats med listens dubbla bredd. Det raka liststycke som nu bildar ramens nedre sida närmast över altarbordet, bör ha varit sängkransens gavel mot väggen, hur nu

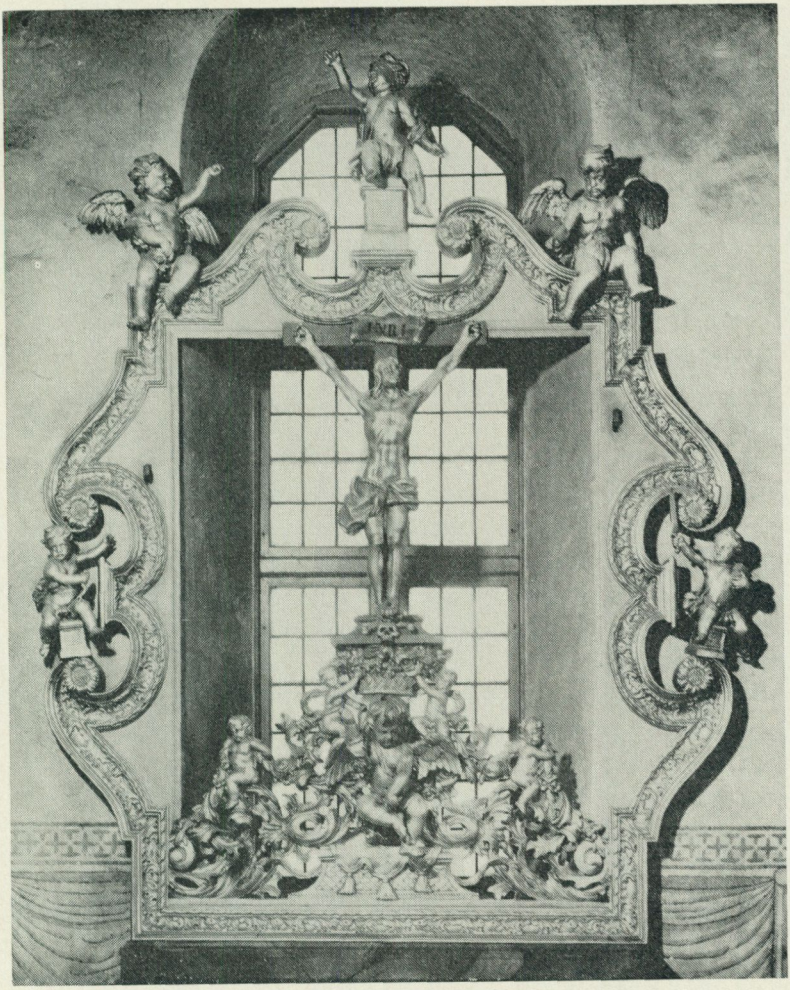

Altaruppsats i Lohärads kyrka i Roslagen, sammansatt av delar av en karolinsk barocksäng som inramning till krucifixet. Sänggaveln och sänghimmelns ramverk av förgylld träskulptur med försilvrade figurer.

sammanfogningen i hörnen gjorts så att den ornerade sidan ej blivit vänd mot väggen. Sängkransen skulle under dessa förutsättningar ha mätt 201 × 160 cm, vilket stämmer noga med den

nyssnämnda sängkransen från Steninge, som är 202×158 cm. Ornamentiken på Lohäradssängen är förgylld, figurerna försilvrade. De släta ytorna ha tidigare varit målade i mörkgrönt, vilket kan antyda färgen på den rika textilutrustningen, av vilken nu intet annat spår återstår.

Det ornerade gavelstycket till själva sängen har vid inpassningen inom den i kyrkan omgjorda ramen blivit förkortat, vilket syns på dess avskurna sidovoluter. Måttet inom ramen är nu 135 cm och sänggaveln bör ha haft samma bredd som takhimmeln hade, nämligen 160 cm, vilket är ramens alltjämt bibehållna yttermått nedtill. Även på höjden har sänggaveln stympats, då blommorna i korgen jämnats av för krucifixets fotplatta. Höjden är nu 81 cm.

Skulpturverket är i detta gavelkrön uppbyggt i ett betydligt rikare formflöde än de ovan omtalade. Akantusslingorna bilda hela den luftiga stommen utan stödet av det hophållande tyngre bandverket och det samlande ovala mittfältet i de andra gavelkrönen. Bemanningen med små barnfigurer är fördubblad: två hålla den stora blomsterkorgen och två rida på akantusgrenarna med rosguirlanden över axeln. Mest påfallande är emellertid centralfiguren, en putto i dubbel skala mot de andra, sittande närmast ovanför postamentet med dess lambrequintäcke och framför det symmetriska akantusmönstret, vars toppar mötas bakom hans rygg. Gossen sitter med utbredda vingar, med nedåtriktad blick, höjd högerarm och med vänsterhanden framför sig i knähöjd, Gesten måste varit betingad av föremål i de numera tomma händerna, som båda äro slutna men genomborrade med ett tämligen litet rakt hål. Ställningen motsäger ej gissningen på en lyftad pil och en smäcker båge och i så fall har denna amorin från sin centrala plats haft hela sin uppmärksamhet riktad ned mot bädden framför honom. Och om figuren kan synas som en lös tillsats i kompositionen så skulle han, om han toges bort, lämna ett tomrum som förefaller än svårare att söka fylla ut.

Kyrkans inventarieförteckning 1749 meddelar att "ramarna" till altaruppställningen skänkts av friherre Vilhelm Ludvig Taube (af Odenkat, 1690—1750) "då warande ägare af Christineholms säterie", medan krucifixet inköpts för kyrkans medel. Kyrkan

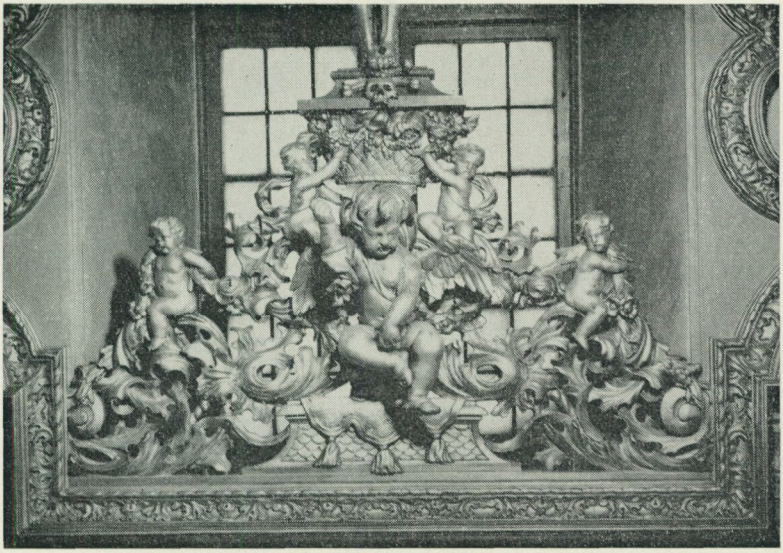

Den skulpterade sänggaveln i Lohärads kyrkas altaruppsats. Den stora amorinen har troligen hållit pil och båge. Krucifixet är ställt på blomsterkorgens avjämnade innehåll.

hade lidit svåra skador och småningom reparerats alltifrån 1600-talets senare årtionden. Altarets prydande får räknas höra till reparationsperiodens avslutning. Friherre Taube var ägare till Kristineholms gård inom socknen åren 1732—1740 (Klingspor-Schlegel, Upplands herrgårdar, Harg, spalt 14), under vilken period han tjänstgjorde vid Upplands regemente, sist som dess chef. Gåvan till kyrkan bör alltså ha skett senast i samband med hans avflyttning till Blekinge, där han blev landshövding 1741. Om den rikt skulpterade barocksängen varit hemmahörande i Kristineholm eller möjligen följt med från någon av de gårdar som baron Taube ägt tidigare, kan ej slutas av nu tillgängliga uppgifter. Med något större sannolikhet borde man kunna anta att sängen vid gåvotillfället tjänat ut som modern herremansmöbel, och detta tycks närmast böra tala för slutet av den givna perioden.

Sett från möbelhistorisk synpunkt få tidpunkterna för de pro-

fana pjäsernas övergång till kyrkorna sitt intresse närmast som tecken på när de i hemmen avlösts av en annan och helt avvikande modeform. För Hammarby kyrka förefaller Stora Väsbys nybyggnad vid 1700-talets mitt vara det naturliga gåvotillfället. Där kom i så fall ett stycke profan guldbarock in under samma tak som en samtida predikstol av enahanda stilart och samma ålder. Till Lohärads kyrka som barocksängens skulpturverk tydligen minst ett årtionde tidigare, och närmare tidsbestämningar stå synbarligen ej att få för närvarande.

Dessa båda exempel ha emellertid sammanförts för att betona hur värdefulla belägg på herremässigt bohag som kunna rymmas inom ramen för kyrkornas inventarieförråd. Och exemplets värde förhöjs av att det direkt bibehållna profanbeståndet inom denna exklusiva grupp är så ytterligt begränsat att varje tillskott gör bilden märkbart rikare.

Men ser man saken i dess vidd är det uppenbart att kyrkorna bevara gammalt bohag från hemmen i en mycket stor utsträckning och framför allt av åldriga typer, som utom deras murar blivit rena sällsyntheter. Studierna av historiskt silversmide och tenngjuteri ha framvisat särskilt ymniga skatter inom dessa grupper. De kyrkliga textiliernas historia vittnar på motsvarande sätt om de märkligaste profanting från alla tidsåldrar, ändrade och omstuvade för sina nya uppgifter. Det är ej heller någon svårighet att mångdubbla exemplen från möblernas område. T. o. m. en säng — i klar guldbarock med en gavel av hittills osett mönster — skymtar i beskrivningen av Lids kyrka (Sörmländska kyrkor nr 107, 1948 och 1955). Det är både sådant som mäst omdanas och föremål som i oförändrat skick göra sin tjänst i kyrkan.

En mångtalig föremålsgrupp av den senare arten är ljuskronorna, som i så stor utsträckning bära donatorinskrifter men icke antyda om de tidigare haft profan användning. I detta herrgårdssammanhang kan den karolinska barockkronan från Östra Ryds kyrka (Fataburen 1920, sid. 160) framhållas för sitt slottsmässigt festsmyckade spegelmakarearbete, som så påtagligt karakteriserar den som en gåva från Rydboholms slott.

I Sköldinge kyrka i mellersta Södermanland hänga tre ljuskronor, som tillhört ett så allmänt bekant och flitigt omskrivet

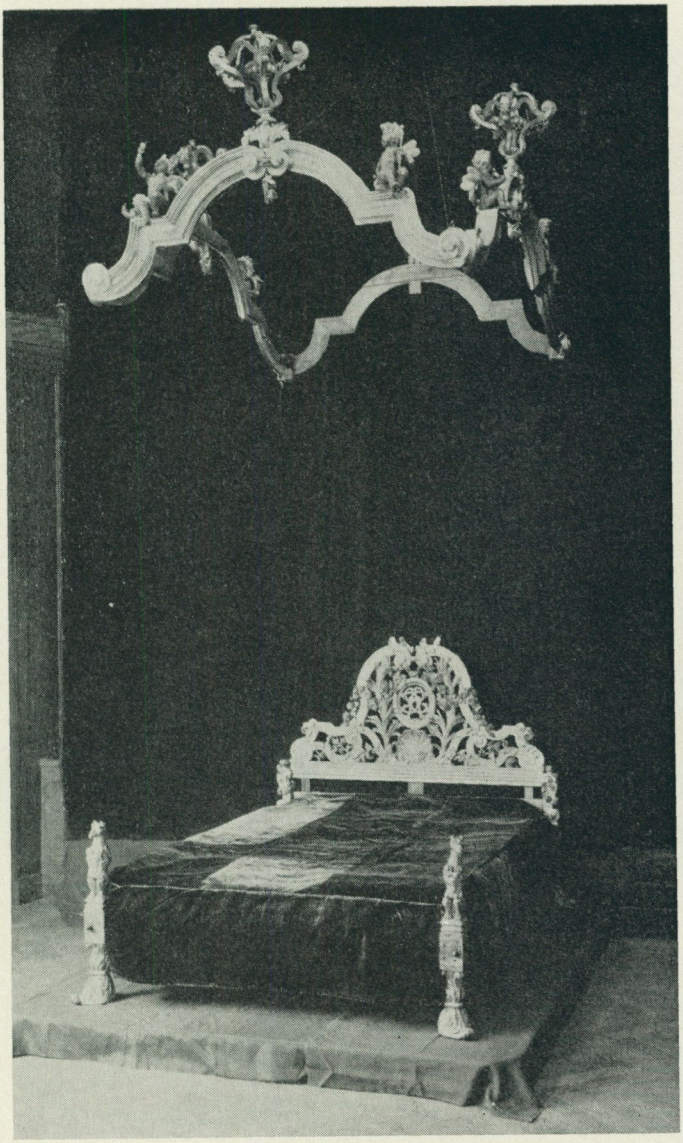

Himmelssäng i Tessinsk guldbarock, från greve Carl Gyllenstiernas Steninge. Nordiska museet.

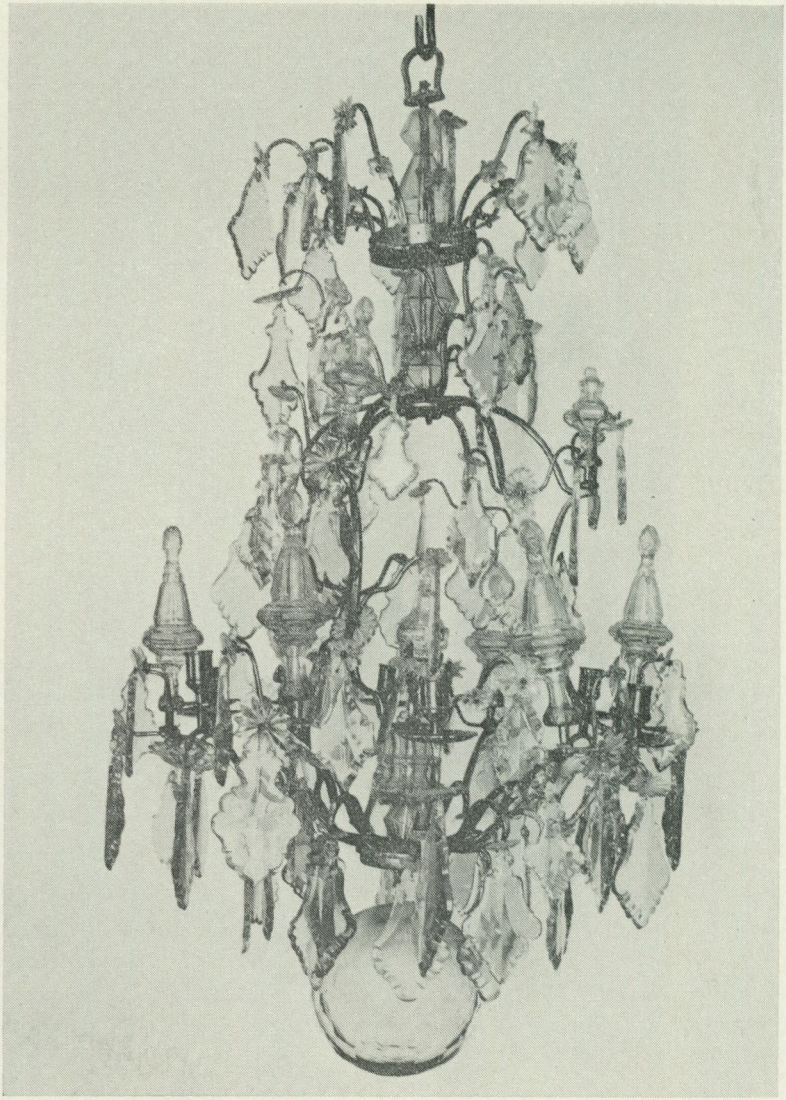

Ljuskrona, den ena av ett par, av svensk 1700-talstyp, från Carl Gustaf Tessins Åkerö, inköpt till Sköldinge kyrka, Södermanland 1837.

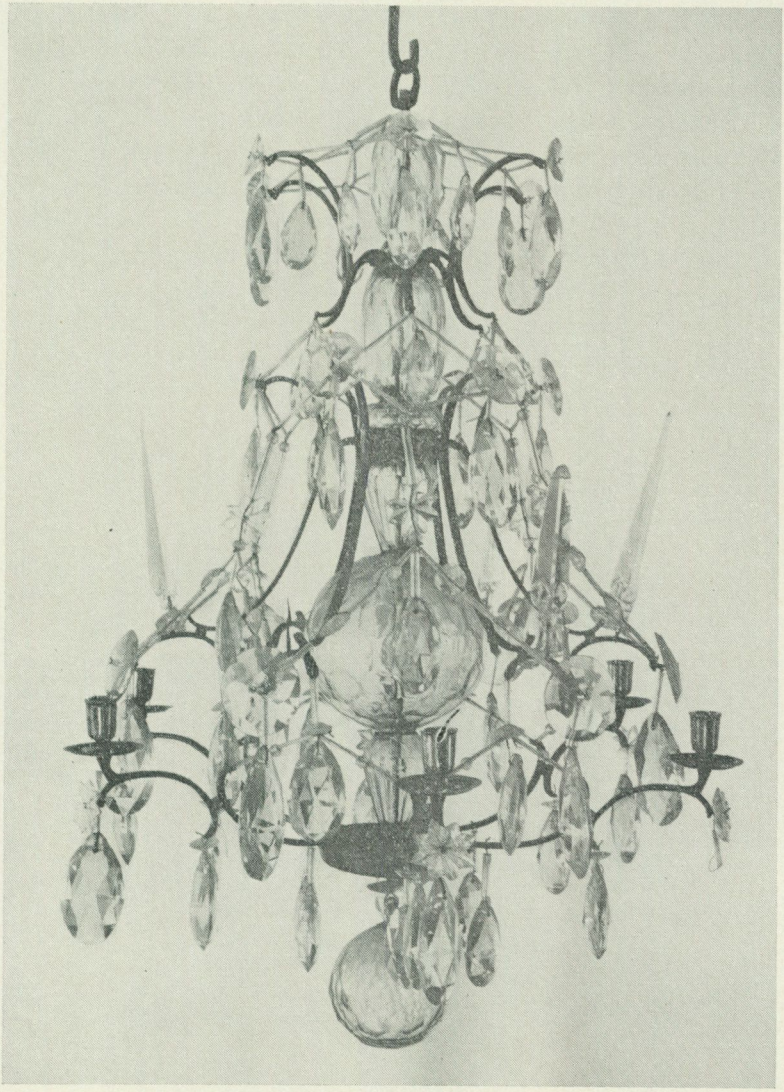

Ljuskrona av svensk 1700-talstyp från Carl Gustaf Tessins Åkerö, inköpt tillsammans med två andra till Sköldinge kyrka 1837.

herrgårdshem som det Tessinska Åkerö. Vid en auktion där år 1837 köptes för kyrkans räkning "3 Christalls-kronor" för tillsammans ca 54 riksdaler banko, och därjämte "till ljuskronornas 6. hembärare 6 Rl." Vägen är två och en halv mil. Kronorna äro av typer som varit högsta modet under huvudparten av 1700-talet i Sverige både i kungliga slott och i "vackra rum" hos enskilda personer. Och ett sådant hus var förvisso Carl Gustaf Tessins Åkerö i så utpräglad grad att varje bohagspjäs därifrån har ett speciellt kulturhistoriskt värde utöver det att — som i detta fall — exemplifiera kyrkornas roll som vårdare av arvet efter tidigare perioders svenska hemkultur.

Résumé

Le style baroque utilisés dans le mobilier d'église

Dans les années autour de 1700, l'architecte du roi, Nicodème Tessin le jeune, fit prévaloir dans la décoration et l'ameublement un style noble, baroque inspiré de la France et de l'Italie, où l'ornementation consistait de préférence en sculptures de bois doré.

On fit pour les églises des chaires et d'autres pièces de mobilier chargées de guirlandes et de feuillages dorés, pour les palais de pompeux meubles de parade décorés de feuilles d'acanthe en bois sculpté et doré. Les ciels de lit l'emportaient sur tout le reste pour leur riche décoration.

Quand le changement de la mode imposa des meubles de luxe d'un tout autre style, les sculptures baroques servirent parfois à orner les églises rurales des grands domaines. On en voit ici des exemplaires: des fragments de lits richement ornés ont été utilisés dans des églises, voire même dans la décoration des autels.

Ce sont évidemment des cas extrêmes, mais qui rentrent dans la catégorie des nombreux objets destinés à un usage profane qui ont passé après coup aux églises où ils ont été conservés tandis que les objets semblables détériorés par l'usage quotidien sont maintenant recherchés comme de grandes raretés.

OM HATTENS RÄTTA BRUK

av Gunnel Hazelius-Berg

Herrhatten är inte bara en huvudbonad underkastad modets växlingar, dess historia kan inte skrivas endast ur tillverkarens eller hatthandlarens synvinkel. Den bärs av furstar och prelater, och dess färg och form skiljer kardinalen från biskopen, rektorn från professorn. Hatten är den fria mannens symbol, och den har spelat en viktig roll i umgänget människor emellan. Bara hälsningsceremonierna kan berätta mycket om olika seklers sociala rangskala. Från medeltiden till 1800-talets slut var hatten sin herres ständiga följeslagare ända in i salongerna. Hatten har i många länder spelat en politisk roll och markerat olika partier. Vi behöver bara erinra om kampen mellan hattar och mössor i Sverige under frihetstiden.

Enligt en engelsk resenär, som 1852 besökte Sverige, var svenskarna ett ceremoniöst folk. "Om en fransman vid en försiktig beräkning lyfter sin hatt tjugo gånger under sin morgonpromenad, så lyfter svensken sin trettio gånger. I ett rum är bugandet oavlåtligt. Männen buga för varandra så som vi buga för damerna — —."[1] Man skulle egentligen hälsa på alla personer av stånd som man mötte på gator och torg. Det var de intima vännerna eller dubröderna som kunde hälsa på varandra bara med en nick. Adolf Törneros skrev om sin lärarkollega professor J. E. Boëthius: " — — och utomhus har broderskapen icke haft tillräcklig vikt för att trycka fast hattarna på våra mötande huvuden."[2] Vid 1800-talets början hade de gamla goda sederna börjat förslappas i Stockholm och Uppsala, medan Lund ännu höll på formerna. Så skriver professor C. F. Fallén i sina biogra-

fiska anteckningar: "Som bekant är, är det modet att lyfta på hatten för alla förbigående av något stånd, i Uppsala och Stockholm ej gängse, åtminstone icke i den stränghet som man får underkasta sig i Lund. Nykomlingen som icke känner denna sed, och således bör ursäktas, om han uraktlåter densamma, exponeras för att passera för högfärdig, innan han antagit seden. Troligen skall den sluteligen försvinna, även i Lund."[3]

Går man 100 år bakåt i tiden, finner man att bruket var levande i Stockholm. Den unge fransmannen Simon Louis Du Ry, sedermera en berömd arkitekt, som kommit resande till staden, skriver hem, att han låtit sy sig en ny rock och byxor av svart sammet. Detta borde dock inte berättas för "cher père", "ty fadern skulle bara säga att det inte passar honom att bära sammet vid hans ålder. Han skulle nog ändå gilla det, om han visste hur många hattavtagningar och bugningar den dräkten inbringar honom — — skall folk säga — — det är säkert en ung man av familj."[4] Hälsningen även på helt okända mötande var tydligen ej obligatorisk i Stockholm efter 1800. Men när det gällde de stora i samhället, då levde bruket kvar. När greve Suchtelen, rysk ambassadör i Stockholm till sin död 1836, körde ut i sin statsvagn med sexspann, strök tiggaren av sin mössa och herremannen bugade med hatten i hand. Ambassadören besvarade varje hälsning med hattavtagning samtidigt som han böjde sitt huvud.[5]

Det var alltså högst förvånande för en herreman att inte bli bemött med hattavtagning. Carl Tersmeden konstaterar också med en viss förvåning beträffande sitt besök i Leiden, att de flesta där passerade honom på gatorna utan att hälsa.[6] Gustaf Mauritz Armfelt blir verkligt upprörd, när samma sak händer Gustav III under dennes besök i Augsburg 1783: " man tog icke en gång hatten av för oss på teatern".[7] Tydligen var man i Sverige mer uppmärksam och bunden av formerna. Den artiga hälsningen av okända personer bemöttes tydligen inte alltid med en motsvarande gest, ty det berättas särskilt om Karl XII, att när han promenerade till häst, han mycket hövligt besvarade hälsningarna och att han, när han var till fots, ytterst sällan behöll hatten på, när han talade med någon.[8] Bland Erik Benzelius d.y:s anekdoter finns följande förtjusande bild från Karl XII:s tid. "Then snella

På 1400-talet hälsar en bonde genom att lyfta på hatten. En av herdarna i altarskåpet från Husby-Långhundra i Uppland. Statens historiska museum.

Målarn Sylvius hade altid myssan på sig ner konungen kom in, och såg på hans arbete i Slåtzkyrchjan i Stockholm, eller i Drottningholm, och hade konungen befalt honom at ej röra then samma. Men en gång hade konungen med sig Gref Bengdt och Gref Johan, tå tog Sylvius af sig. Konungen sade: Nu glömmer i Er, Sylvius, mins I intet wårt aftahl, at I ej skullen röra myssan för mig. Sylvius swara: *Än för them tå E:rs M:tt.* Han ville seja, the äro wel högdragnare, och skulle ta' illa op thet."[9]

Att hälsa med hattens eller huvudbonadens avtagande är en uråldrig sed. Från medeltiden beskrives i en tysk visa, hur junkern tar av hatten, när han närmar sig en herreman och ärar honom genom sin hälsning (1204). Framför länsherren skulle riddaren ta av sig sin hjälm, sina vapen och sin rustning, medan den unge mannen tar av hatt, handskar och kappa vid en vördnadsfull hälsning (1270).[10] Hatten togs alltså av vid hälsningen, men även den medeltida hättan lyftes till två fingrars höjd, medan man böjde sitt huvud i hälsning för biskopar, rådsherrar och överhetspersoner. Så var i alla händelser skick och bruk i 1300-talets Florens enligt Benedetto Varchi. Enligt en italiensk skrift om uppfostran från omkring 1400 skulle barnen böja huvud för föräldrarna och hälsa med huvudbonaden.[11] Från 1500-talets Sverige kan man lyssna till Margareta Pedersdotter Bielke, när hon förmanar sonen Peder Axelsson Banér att stiga ur vägen och ta av luvan för den som det var värd, liksom han vid kyrkobesök och liknande skulle ta av luvan och böja knä.[12] Hennes goda råd kunde vara tagna ur Erasmus Rotterdamus regler för ett gott uppförande. Han säger också, att ynglingen skall hålla hatten med båda händerna, så att endast tummarna syns.[13] På 1530-talet var det ouppfostrat att bära hatten under armen, det är ett senare mod.

Överheten var ett mycket påtagligt begrepp även i 1700-talets Sverige och den sociala rangskalan var levande inom alla befolkningsgrupper. I de förhållningsregler som rektor Johan Broling på 1720-talet skrev för djäknarna vid Strängnäs gymnasium framhålles, att de skulle visa såväl lärare som äldre elever vederbörlig respekt, artigt öppna kyrkogårdsgrindarna för dem och låta dem passera först samt alltid närma sig sina överordnade med

obetäckt huvud.[14] Att en överordnad blev bemött med denna vördnadsbetygelse hörde till god uppfostran, men att detta bruk snart även utsträcktes till att gälla hans bostad är kanske märkligare ur vår synpunkt. Rektor Olof Floderus i Växjö, verksam 1762—1789, skall ha ingivit sina skolgossar sådan respekt, att ingen av dem vågade passera hans hus, inte ens efter mörkrets inbrott, utan att blotta huvudet.[15] Likadant var det på landsbygden, där kyrkoherden krävde samma uppmärksamhet av sina församlingsbor. Om Öja sockenbor i Södermanland berättas, att de hade sådan respekt för sin "kyrkherre" Carl Gustaf Renström, verksam 1770—1811, att de tog av sig hatten redan i början av den långa allén till prostgården.[16] På herrgårdens gårdsplan strök både bonde och torpare av mössan. Och i universitetsstaden Lund berättades till och med att en kammarherre hyste så stor respekt för professorsvärdigheten, att han gick på öppen gata med hatten i hand, så länge hans väg drog förbi något professorshus i Lund.[17] Det gällde alltså att vara både uppmärksam och väl förtrogen med var stadens överhetspersoner hade sina bostäder, annars kunde det gå den förbipasserande illa. I Hälsingborg bodde den myndige borgmästaren Petter Pihl i Gamlegården. Han gick så långt, att han lät sin betjänt gå ut på gatan och slå av hatten på alla förbigående män, som inte självmant blottade huvudet.[18] Så kunde det gå till under 1700-talets förra del, men seden var levande även 1805, då kungaparet gästade staden. Alla som passerade det hus, där de bodde, måste ta av hattarna.[19]

En hövlig hattavtagning fick i folkmedvetandet en så djup innebörd, att den även kunde tillgripas i andra kritiska situationer. Så fick Henrik Lilljebjörn 1823 på resa i Medelpad det goda rådet att inte bli rädd, om han mötte en stor björn, ty björnen var alls inte farlig, bara man var hövlig, och han skulle framför allt inte glömma att ta av sig mössan.[20] Här har hattens rituella betydelse överförts även till andra huvudbonader, i detta fallet en mössa.

Hatten i hand passade den belevade 1700-talskavaljeren även därför, att den fina peruken fick en ful rand i pudret, om man satte på sig hatten. Det var bara enkla reseperuker som tålde hatt och mössa på. För den kalla årstiden måste man också hålla sig

med särskilda vinterperuker med varmt foder. Johan Gabriel Oxenstierna ursäktar sig, då han varit sjuk i januari 1782, att han "ännu ej vågat göra några visiter, då jag icke törs vara chapeau-bas, också har jag icke kunnat göra min skyldighet hos Er svärmor — —."[21] Chapeau-bas var att bära hatten under armen. Redan vid 1700-talets mitt beskrives en chapeau postiche i Frankrike, vilken bars under armen och endast till synes var en huvudbonad.[22] Här i landet fick man nog bära sin vanliga tricorne antingen den var av filt eller klädd med siden. Att även en mössa kunde bäras på samma sätt finner man av beskrivningen av den originelle kammarherre Arvid Trolle på promenad i Lund. "Gamle kammarherre Trolle, som levde invid slutet av 1790-talet hade varit en ansedd hovman. Jag minns, då han gick ut i staden, bar han sin mössa under armen. Hans hår var mycket välpudrat med upplagda lockar och stångpiska i nacken. Mössan var grön till färgen av sammet med vit sibirisk skinnbräm och en stor guldtofs uppe i kullen. Och aldrig såg jag honom på gatorna vara betäckt å huvudet, som troligen varit en forntida sed, på det att ej det pudrade och städade håret skulle bliva ostädligt."[23]

När en 1700-talskavaljer ville promenera ostörd och inkognito, då först satte han på sig hatten. När Karl XII återvände från Bender 1714, kallade han sig under resan för kapten Frisk. Kungen superade en dag på ett enkelt värdshus utanför Kassel och blev då igenkänd av en överste Kagg, som emellertid ej vågade låtsas om det, varpå Kagg "satte hatten på huvudet och kapten Frisk drack honom till".[24] När Gustav III år 1780 besökte Spa, noterar en av hovmännen, att kungen "finner här således tillräckligt sällskap, men kan ännu ej väl vänja sig vid den frihet, som regerar på Wauxhaln och överallt, hvilket gör att man ej en gång lyfter på hatten för någon annan än den man vill tala vid."[25] I Haag ville kungen vara okänd och gick ut med hatten på huvudet. Han bytte även ut den vita hatt han tidigare burit mot en svart, men blev ändå snart igenkänd på sin blå kappa.[26] I Stockholm kunde man på samma sätt vandra inkognito i Kungsträdgården, och alla respekterade detta och underlät att hälsa.

När riksdagen hölls i Norrköping 1769, var det stränga hovceremonielet satt ur funktion, antagligen mycket till följd av

De högtidliga processionerna vid kröningar och begravningar följde ett fast schema. Denna bild är en detalj ur konung Sigismunds bröllopsintåg i Krakau 1605; man ser konungen till häst åtföljd av uppvaktande herrar och hillebardiärer med hattarna i handen. Kungl. Livrustkammaren.

trångboddheten i den tillfälligt överbefolkade staden. "Här existerar varken gêne eller parure", skriver en av de unga hovherrarna, friherre von Nolcken till greve Ekeblad, "man går till hovs alla dagar för- och eftermiddagarna i gråa strumpor och hatten på huvudet, allt som man vill."[27]

Man skulle behålla hatten i handen, så länge man talade med en äldre person eller med någon som hade högre rang. Att uppmana en person att åter påsätta hatten var en artighetsbetygelse och samtidigt ett bevis på uppskattning. Det gällde såväl inomsom utomhus att man behöll hatten på huvudet. Abraham Hülphers berättar, att vid hans besök i Malmö 1759 såväl gäster som värd inomhus satt med hattarna på huvudet. Själv fann Hülphers

detta mycket löjligt. Han hade växt upp i Västerås, där alltså detta bruk ej förekom i borgerliga kretsar.[28] Under 1800-talet återfinns samma sed hos bönderna. Från Tärna socken i Uppland beskrives ritualen vid ett besök i en bondgård år 1837. När man kommer in och hälsar, säger vanligen bonden eller hustrun, "stig fram från dörren och sätt på hatten". "Detta egna sätt är hos de mest belefvade likväl aflagt."[29] I Frostvikens socken i Jämtland var seden dock levande ännu 1850. Därifrån beskriver Levi Johansson, hur den besökande bör slå sig ner på en liten bänk vid dörren med huvudbonaden vid fötterna och där vänta, tills värden, som själv har mössan på, uppmanar gästen att sätta på sig "huvan", en uppmaning som det skulle vara ett svårt etikettsbrott att inte genast efterkomma.[30] Bland äldre herrar var seden levande i Stockholm in på 1900-talet. Författarens morfar, en major av gamla stammen (1829—1915), sade vid möte och hälsning på gatan "var god och var betäckt!"[31] Samma uttryck var i användning långt tidigare. I Strängnäs stifts herdaminne beskrives följande målande scen: "Var så god och var betäckt, sade en gång en sådan herre (en korpral) i sin nedlåtenhet till en förmögen odalman, som för honom blottat sitt gråa hufvud. Nej, svarade bonden, man bör veta att visa sidovördnad för alla, som komma å Kongl. Maj:ts och kronans vägnar."[32] Det är en oförskämdhet av korpralen att markera sin ställning och tillsäga den gamle att sätta på huvudbonaden, men denne svarar med en ironisk förvrängning av den vördnad han var skyldig kunglig majestät och kronan.

Den artiga uppmaningen att efter hälsningsceremonien påsätta huvudbonaden markerade, att den yngre eller underordnade parten fick känna sig som en jämbördig i samvaron. Men denna frihet fick icke missbrukas, och en person som inte höll på sin personliga värdighet och på sina ståndsprivilegier kritiserades hårt av sin samtid. Kaplanen Gabriel Osolander i Klemis i Savolax ansågs 1738 fraternisera med gudstjänstbesökarna, ty han lät dem efter gudstjänsten komma till kaplansgården och sitta där med hattarna på huvudet och "spendera på sin själasörjare så mycket han förtära gitter samt honom högeligen berömma och hjärteligen älska".[33] I början på 1800-talet löste komministern i Algutsboda

1700-talets kavaljer dansar med hatten på huvudet och tar av den, när han gör sin reference för damen. Tuschlavyr 1764 av Elias Martin, "Deras pichenichers". I privat ägo.

Bengt Carlsson samma problem genom att han vid sin närvaro vid allmogens gästabud plägade yttra: "Om I viljen, att jag skall vara hos Eder, så hatten av och piporna ur mun."[34]

Mot denna bakgrund är det förståeligt, vilken oerhörd heder och ära som vederfors serafimerriddarna, som i varje fall under Gustav III:s tid på serafimerordens stora högtidsdag fick spisa middag vid samma bord som kungen, alla sittande med hattarna på huvudet! Detta markerade enligt den tidens bruk kanske bättre än något annat deras exklusiva och förnämliga ställning. Likaså hade rikets herrar hatten på huvudet under den måltid i Riks-salen, som följde på Karl XIII:s kröning.[35] Man bör hålla detta i minnet för att rätt förstå skildringen av riksrådet Carl Gustaf Löwenhjelm på lit de parade i Stockholm 1768: "var i går och besåg liket, som ligger i Seraphimerdrägten helt och hållit klädt

med Seraphimerhatten i handen — — —."[36] När G. J. Ehrensvärd 1780 skriver om serafimerriddarnas årliga festmåltid med kungen, då alla fick sitta med hattarna på och voro klädda i sina dräkter, gör han det makabra tillägget, att det är icke särdeles nöjsamt att äta middag i sina svepningskläder.[37] Den tanken kan inte ha gjort måltiden särdeles munter, men äran var stor och akten solenn.

Hatten kunde vara en kunglig symbol, som spelade en roll vid många ceremonier. Hur det gick till, när drottning Kristina 1653 mottog engelske ambassadören Bulstrode Whitelocke i högtidlig audiens på Stockholms slott, beskriver han själv i sin dagbok. Han berättar, hur drottningen satt i en fåtölj under en takhimmel, omgiven av rådsherrar, ämbetsmän och hovfolk, alla med blottat huvud. När Whitelocke kom in, tog han av sig sin hatt. Även drottningen tog av sin mössa, reste sig och gick ett par steg emot honom, varigenom Whitelocke förstod, att detta var drottningen. Kristina, som senare förklarade att hon endast hade sin kammardräkt på sig, bar vid denna audiens "på hufvudet en svart sametsmössa, fodrad med sobel och upviken, som där är vanligt, hvilken hon brukade taga af och sätta på, äfven som manfolken sina hattar." Sedan Whitelocke hälsat, påsattes hatt respektive mössa för att åter avtagas, då de officiella hälsningarna utbyttes mellan drottningen och Whitelocke i hans egenskap av Cromwells representant.[38] Man kunde förledas att tro, att detta var ett utslag av drottningens ibland väl manliga klädsel, men det var något mycket väsentligare, nämligen en markering av hennes konungsliga rang. Liknande hovceremoniel tillämpades i Danmark. Från Kristian V:s hov finns en skildring från 1672, varav framgår att en ambassadör där bugade tre gånger för kungen, som varje gång besvarade bugningen med att taga av sig sin hatt och som därpå med en handrörelse uppmanade ambassadören att påtaga sin huvudbonad, ett tecken på att denne representerade ett krönt huvud. När under det följande samtalets gång kungens eller ambassadörens härskares namn nämndes, blottade både kungen och ambassadören varje gång huvudet. Detta ceremoniel tillämpades vid alla ambassadörsaudienser i Danmark, "moskovitterne undtages, som på en anden Måde begegnes, hvilke en Stol gives, og

sidde de så barhovede, medens vi os stedse bedække."[39] När Cromwell i London 1655 tog emot en ambassad från Sverige, hade, enligt vad Johan Ekeblad berättar, bägge parter hattarna på huvudet.[40] Bruket levde vidare in på 1800-talet; då utländska ministrar presenteras på Stockholms slott 1805, hade utöver kungen endast ambassadörerna betäckt huvud.[41]

Vid Karl XIII:s övertagande av kungamakten 1809 spelar hatten samma symboliska roll som tidigare. "Hertigen var rörd till tårar. Sedan han aflämnat ständerna sin försäkran att styra riket efter regeringsformen, uppsteg han från den fursteliga stol, der han blott varit uppvaktad af 2 personer och sutit med blottadt hufvud, samt begaf sig till den bredvid stående silfverstolen och betäckte sitt hufvud med hatten, då genast en mängd högre hofembetsmän inställde sig bak hans stol.[42]

Liksom kungen på slottet gav audiens under högtidliga former, så följde hans ämbetsmän det höga föredömet. Gjörwell beskriver hur riksrådet greve Anders Johan von Höpken representerade 1757. "R.R. var klädd i rådsdrägten med ordens kädjan, såg rätt majestätelig ut, gaf audiencen uti sina egna rum, hade beständigt rådshatten på, förmodl. därför att Agan hade sin turban på eller ej kunde taga den af sitt rakade hufvud, och rörde endast på hatten, då han emottog Dejens creditiv och skrifvelse."[43]

När 1767 en dubbning till riddare av svärdsorden skulle ske i Karlskrona, skildrar Carl Tersmeden i sina memoarer, hur detta gick till: medan konstitutorialet att förrätta dubbningen upplästes, stod kungens representant under en tronhimmel med hatten på huvudet.[44] En för ridderskapet och adeln kompromitterande händelse vid riksdagen 1789 löstes på följande sätt: "Denna vidt utseende oreda stillades genom friherre Duvalls fintlighet. Hade, sade han, vi trott att konungens egenhändiga skrifvelse upplästes, så hade vi naturligtvis alla lyftat våra hattar. Friherre Düben tillade, vi kunde så mycket mindre tro det, som vice landtmarskalken sjelf icke lyftade på sin hatt."[45] Inför kunglig majestät eller hans representanter skulle hatten hållas vördnadsfullt i handen. I "Svenska anekdoter" finnes följande säkerligen sanna historia från Svea hovrätt: "Framlidne Vice Presidenten L. — — var på sin tid mycket noggrann med att de notarier, vilka såsom sak-

förare framträdde för rättens skrank, skulle vara klädda i frack, och hava hatt i handen. En viss notarie B. [Beckman] iakttog likväl icke detta, då han en gång förekom i ovannämnda egenskap, varföre presidenten i vredgad ton dikterade till protokollet: Kongl. Hovrätten kan vid notarien B:s helt lösligen och utan hatt framförda påstående intet avseende fästa."[46]

Om man går tillbaka till Whitelocke, så beskriver han, hur vid riksdagens högtidliga öppnande 1654 bondeståndet tågade in i rikssalen och att de där satte sig med betäckta huvuden. Drottningen höll hatten i handen under själva ceremonien.[47]

I Saint-Simons memoarer beskrives en häftig strid i etiketts-frågor som rasade vid parlamentet i Paris. Conseillers med pärer och hertigar fordrade nämligen att medlemmarna av parlamentet skulle avtaga huvudbonaderna, då de förhandlade med dem; tidigare hade detta ej skett inför ministrarna. (1715—23.)[48] År 1789, då de franska riksständerna öppnades, var oppositionen kraftigare från det tredje ståndets sida. Detta fick vänta utanför, så länge det oändligt långa uppropet försiggick. När kungen hade satt sig och tagit på sig hatten, följde de privilegierade hans exempel, och tvärtemot bruket tog också tredje ståndets medlemmar på sig hattarna.[49] I Stockholm var det ännu 1809 bara adeln som hade "uti kröningsceremonieprocession de flesta hattar på sig, [vilket] choquerade mig på ett utmärkt sätt, ty de andra stånden hade det intet", säger en åskådare.[50]

Prästerna, som använde kalott i stället för och ibland under hatten, överförde inomhus en del av hattens funktioner till kalotten. Georg Wallin berättar från sin tyska resa 1708, hur Johan Mayer i Greifswald under nyårspredikan efter tidens sed harangerade varje stånd och klass bland sina åhörare, och hur han med en sirlig gest lyfte sin kalott, endast när han talade till sina kära studenter.[51] Man tänker då på kyrkoherden i Gladsax i Skåne, Mads Fredriksön Sture, som brukade tre kalotter och plägade säga, att han avtog en för länsmannen eller befallningsmannen, två för biskopen, landshöfdingen eller guvernören, men alla tre endast för Gud, "hwarföre han kallade den tredje för Soli Deo."[52] Det var alltså brukligt att prästerna bar kalott i kyrkan, men ibland fick även hatten tillgripas. En amiralitetspräst i

Akademisk föreläsning i Uppsala 1844. Professor J. C. Lindblad i doktorshatt, åhörarna, med prinsarna Karl (Karl XV) och Gustaf, i höga hattar. Litografi av okänd konstnär. Uppsala universitets bibliotek.

Karlskrona, som skulle hålla sin avskedspredikan, tog hatten med sig upp på predikstolen, och i det han började själva avskedstalet, höll han hatten upplyft med vänstra handen. "Jag har hört många med en slags enthousiasme tala om denna manoeuvre", säger berättaren.[53] När prästen hade huvudbonad på, är det mindre underligt att även hans åhörare kunde sitta i kyrkan med betäckt huvud. Andreas Bolinus skriver i sin dagbok 1667 från Wittenberg: "Eliäst antingen thet äro bönder, borgare, soldater eller andra så sitta the intet offta med bart huffwut i körkian här i Deutschland antingen thet är winter eller sommer."[54] I Svenljunga socken

i Västergötland klagas det 1776 över att en del yngre män självrådigt tagit sig den oseden före att sitta i kyrkan med sina brämmössor på.[55]

Till akademiskt bruk hörde, att professorn hade hatten på huvudet under föreläsningarna. Det finns beskrivet både från Lund och Uppsala. Om professor E. S. Bring säges, att "med sin hatt hade han mycket att skaffa, än blåste han på honom, än anfäktade han honom — —" (Lund 1820).[56] Quennerstedt skriver i "Mina första Lundaminnen" från omkring 1860: "Till min förvåning sutto alla eller de flesta af åhörarne med mössorna på, och äfven föreläsaren hade hufvudet betäckt — hur det var inne hos teologerna vet jag ej — såvida han ej liksom professor N. J. Berlin kom in med hatten i hand, hvarvid alla reste sig och hälsade med mössaftagning, besteg estraden, satte hatten på hufvudet liksom för principens skull, men strax aftog den och ställde den på bordet. Åhörarne följde ej hans exempel, och det hela hörde tydligen till en akademisk symbolik, hvari jag ej vidare fördjupat mig."[57] Bruket var gängse samtidigt även i Uppsala och ändrades ej, även om högt uppsatta personer besökte föreläsningen. "Med hatten på huvudet och smällande lädergaloscher tågade han [professor Svedelius] gravitetiskt förbi utan en blick åt majestätets plats, steg upp i sin kateder — —."[58] Samma förhållande rådde i andra länder. Per Erik Svedbom antecknar från sin italienska resa 1839 vid ett besök i arkeologiska institutet på Capitolium, att man där hade hattarna på efter italiensk sed.[59] Ännu på 1880-talet förekom det att professorn satt "klädd i stormhatt" på föreläsningarna.[60] Bruket var seglivat.

Professor J. G. Edgren bar 1905 sin hatt även på ronden på Serafimerlasarettet i Stockholm. "Edgren var klädd i en lång svart satinrock, som såg ut att aldrig ha varit i tvätten, och hade alltid med sig på ronden ett av ålder grönskande plommonstop, som han höll på ryggen med ena handen, och vars brätte till stor del hade lossnat från kullen. Jag undrar, om han ej lärt sig detta sätt att ta hatten med på salarna av äldre franska kliniker." Det är professor Folke Henschen som själv upplevt och beskrivit denna bild, så belysande för sekelskiftets kvarlevande traditioner.[61]

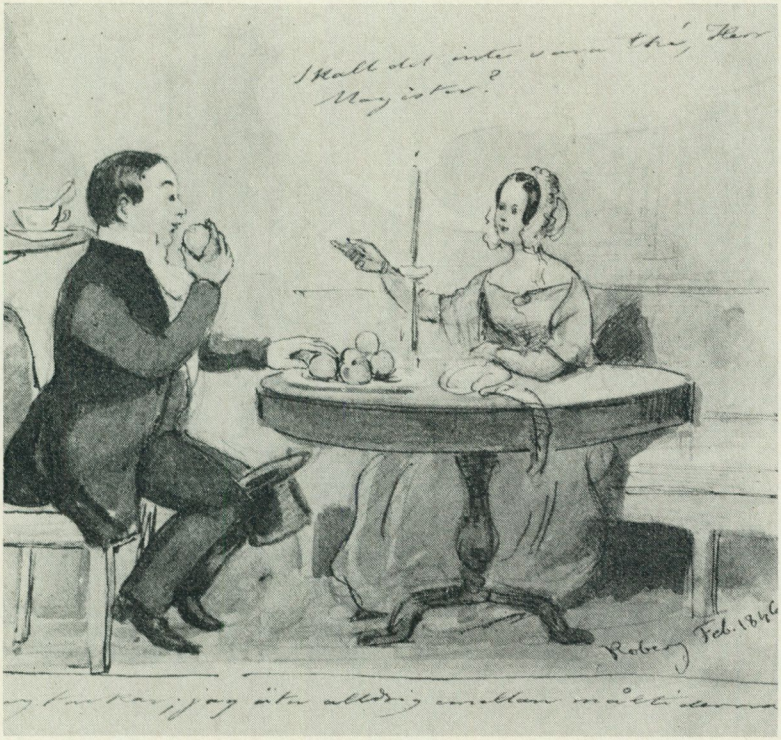

Magistern balanserar artigt på stolskanten och hatten hålls fast mellan knäna. På Koberg 1864. Teckning av F. von Dardel. I privat ägo.

I Bellmans diktning finner man ofta hatten omnämnd. I Fredmans epistlar nr 9 heter det:

Käraste bröder, dansa på tå,
Handskar i hand och hattarna på — —

En annan gång (nr 15) dansar Jergen Puckel med

Hatten uti hand.
Släng vita handsken och hoppa, min bror.[62]

Hatten svängdes vid sirliga bugningar i menuetten och var lika oumbärlig för kavaljeren som solfjädern för damerna. Carl Tersmeden beskriver från en bjudning i föräldrahemmet på Larsbo i Dalarna år 1741, att Hans excellens "lät hämta sin hatt och

började med min moder en menuett".[63] Elias Martins tuschlavyr av "Deras pickenickers" avbildar ett sällskap, där herrarna dansar med hattarna på. Hattformerna växlar, men hatten är med i sällskapslivet. Se på Fritz von Dardels skildring av operamaskeraden 1844, där alla herrarna har höga hattar på huvudet. Eller Ferdinand Tollins maskeradbal från ungefär samma tid. På Amaranterbalen 1845 har herrarna hattarna i hand, men på en slottsbal samma år är alla utan hatt. Vilket ju stämmer bra med platsen och kungens närvaro.

Bellman har även skrivit ett julklappsrim om en hatt:

Denna Hatt skall bort föräras
Huruvida han kan bli
Tjenlig under armen bäras
Uti Kungens gallerie,
Därom torde disputeras.
Medlertid så är han fin
och betald, som nu quitteras
Dito — dato — af Harthin.[64]

På de stora slottsmottagningarna för riksdagens herrar ledamöter klagade man över svårigheten att i trängseln kring den gående buffén kunna äta och dricka på stående fot, när man hela tiden även skulle hålla reda på sin hatt. En prästman beskriver sina vedermödor sålunda: "— — hvilket ökade obeqvämligheten af att få i sig Gudslånet, då man skulle ha hatten mellan benen medan trakteringen gick för sig, och akta sin prestkappa att icke slitas ned af de trängande och trampande."[65] Prästkappan hörde ännu till civil högtidsdräkt för prästerskapet 1841. Vid sittande middag samlade betjänterna upp hattarna sedan gästerna satt sig. Från en kungamiddag i Kristiania 1846 omtalas, att betjäningen efter måltidens slut bar fram hattarna till gästerna, medan dessa ännu sutto till bords.[66] I familjerna var det lättare att lägga ifrån sig hatten. Det berättas från 1800-talets mitt om apotekare Hans Nikolaus Ris i Stockholm, som stundom gjorde ovälkomna besök hos bekanta familjer, att om han av tjänarna fick svaret att herrskapet inte var hemma, han kunde replikera: "det äro de visst, jag såg ju, att det lyste och att det stod hattar i fönstren."[67]

Operamaskeraden den 28 dec. 1844 var talrikt besökt av maskerade damer, de flesta herrarna i frack med den obligatoriska cylinderhatten på huvudet. Färglagd teckning av F. von Dardel. I privat ägo.

Den höga cylinderhatten var ömtålig och behövde ständigt putsas och borstas, och så var tiden kommen för 1800-talets uppfinning av en ny chapeau postiche, den s. k. chapeau-claquen. Magnus Hollertz berättar i sin resejournal från Hamburg 1853, hur han skaffar sig denna nymodighet: "Sedan jag i en annan bod försett mig med en chapeau Méchanique (en äkta parisisk "Gibres" för 9 rdr.), återvände vi hem och riggade om, varefter den verkliga promenaden började."[68]

Chapeau-claquen var länge ett tecken på elegans och välklädd-het för en herre som ville följa med sin tid. Albert Engström har en festlig skildring av sig själv som ung elegant i Stockholm: "Jag var elegant klädd, fast jag icke hade betalat kostymen.

Oftast behövdes frack den tiden. Nåväl jag ägde min gamla Upsalafrack, tung och vit av punsch. Men du måste ha chapeau claque, sade Vallentin och vi gingo tillsammans till Leja och köpte en sådan hatt åt mig. När man fällde ihop denna hatt, skulle man passa på att lägga sina vita handskar emellan vecken. Sedan fick man behandla hatten hur man ville." Senare fick xylografen Kalle Andersson i Grisslehamn denna hatt, och den spred även där glädje omkring sig. "Han anammade den som en uppenbarelse och använde den att skrämma bönder med. Han visade dem dess flata konstruktion och plötsligt rörde han fjädern. Pannkakan blev hatt och bonden slog baklänges av förskräckelse."[69]

Albert Engström köpte sin eleganta hatt hos Leja i Stockholm. Det var en firma med modevaror, vilken började sin verksamhet på 1840-talet och alltid strävade efter att ha en kontinental anstrykning. Det berättas om Leja själv, att han iklädd hög hatt och kostym efter sista modet gärna livligt deltog i kommersen.[70] Den notisen är från 1847, men kunde gälla hans expediter långt senare. Här var det inte fråga om hökarbodens bodbetjänt i kaskett, nej, alla buro hög cylinderhatt. Och det var en av de sista butiker i Stockholm, där man ännu vid sekelskiftet kunde bli expedierad av förbindliga herrar i höga hattar.[71]

Fredrika Bremer beskriver 1850 kväkarna i Amerika och gör en jämförelse med svenska förhållanden: "I Sverige känna vi qväkarna blott som ett besynnerligt slägte, som säger du åt alla människor, går med hatten på huvudet inför alla människor, och ha breda hattskyggen."[72] Så har kväkarna också på sitt sätt bidragit till den allmänna demokratisering som låg i hela tidsandan och som tog även hatten i sin tjänst.

För att belysa några av de seder och bruk som knutits till användningen av hatt har jag försökt att knyta samman en rad anekdoter och notiser från skilda tider, varvid samtiden själv har fått illustrera, hur dessa bruk skiftat genom generationer. Under århundraden har hatten varit oumbärlig för herremannen, och att förlora sin hatt var vida värre än blott saknaden av själva huvudbonaden.

När Forbus berättar om de kejserliga befälhavarnas försök att

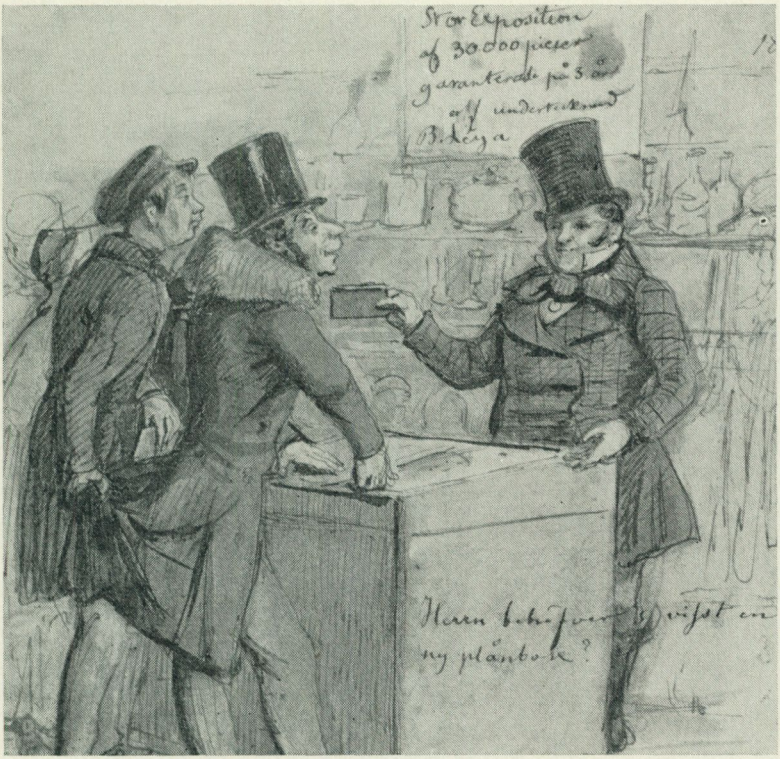

Benjamin Leja i sin galanteribod. Både handelsbetjänter och kunder hade hatten på huvudet i de fina bodarna. Teckning av F. von Dardel, 1840-talet. I privat ägo.

undkomma i slaget vid Rheinfelden 1637, beskriver han det så här: "Straxt lupo generalerna, somma utan hatt, somma utan stöflar, utan kragar utur staden och vardt så hastigt uppväckta utur deras sömn."[73] Johan Ekeblad skriver i ett brev 1652, hur han blivit överfallen av bönder i Östergötland, men anmärker, att när han skrämde dem, blev de rädda och flydde till skogs och lämnade då både hatt och hätta.[74] Det skall vara i rena paniken eller också i nederlagets bittra stunder som man måste lämna sin hatt i sticket. Prästen Johan Croël blev fången vid Poltava och "af Cossakerne helt utplundrad blef, så att jag icke ens någon hatt på hufvudet behålla feck, och måste i 14 dagar gå hatte-

löser."[75] Den skeppsbrutne skeppsprästen Michael Tengwall glömde aldrig, hur han blev omhändertagen, fick nya kläder och en hatt sedan fartyget förlist utanför Spanien 1738. Den hatten använde han sedan vid sina två första bröllop.[76] Att vara utan hatt ansågs länge som något misstänkt och hade alltid ett verkligt skäl. Från Uppsala 1798 beskriver Jonas Svedbom, hur "två stycken herrar — en magister och en studiosus — vandrade därifrån kl 3 om morgonen utan hattar hemåt — du förstår då, att de hade fått något i huvudet".[77] Ännu i slutet av 1800-talet kunde det ha sina sidor att vara hattlös, i varje fall på marknad i Småland. "Det var en gammal sed, att om någon under marknader eller andra tillställningar togs på bar gärning för tjuvnadsbrott eller snatteri, så togs huvudbonaden av honom till tecken på att ordningsmakten kunde lägga vantarna på honom. — — Jag erinrar mig en marknad. När jag varit inne på ett kafé och kom ut i tamburen var min hatt försvunnen. Vad skulle jag nu ta mig till. Gå utan hatt och bli betraktad som tjuv och med risk för att bli haffad av polisen. Nej, aldrig. Endast en gammal damhatt fanns på hyllan. Den plockade jag av lite bjäfs på och lånade. Skygg som en hare kilade jag hemåt och på vägen stod en kille och gapskrattade med min hatt i handen. Lånegodset återställdes."[78] En man kunde t. o. m. vara tvungen att lösa sin hatt med en slant, om han kom till en gård med ett odöpt barn. Kunde han inte lämna en gåva, fick han med skam gå hem med bart huvud. Detta bruk var spritt över hela Skandinavien.[79]

Hatten var den mest personliga delen av en herres tillhörigheter, och det är möjligt att hattbytet som marknadsnöje i fyllan och villan en gång haft en helt annan betydelse. När 1652 Erik Dahlberg på sin studieresa genom Europa kommit till Hanau, blev han bjuden på barnsöl till grevliga rådet därstädes och blev så förtrolig med denne att de bytte hattar.[80]

Vi har i det föregående kunnat följa, hur hatten demokratiserats och förlorat allt flera av sina gamla betydelser. Ännu på 1860—70-talen var hatten inte var mans egendom. Från Korsberga socken i Småland kan man ta denna skildring, som säkerligen hade sin motsvarighet också på andra håll i landet. "Alla gifta bland folket hade såsom tecken på sin värdighet som äkta

Operakällaren var en herrarnas mötesplats, där man hälsade på bekanta med artiga hattavtagningar. Litografi efter teckning 1843 av Ferdinand Tollin. Detalj.

män höghattar, ärfda från far till son eller köpta begagnade, luddiga och fula, men vördnadsbjudande."[81] På samma sätt markerade hatten gesällen och mössan lärpojken. Enligt europeisk kutym skulle den vandrande gesällen ha hatten på, tills han sagt sin hantverkshälsning i härbärget, liksom när han sökte arbete hos en mästare.[82] Enligt skråordningen för smederna i Göteborg skulle ingen gesäll få ha hatt på huvudet "vid öppen låda", dvs. under sammanträdet, vid en veckolöns plikt.[83] Det är samma skillnad som mellan drängen och pojken. "Ehuru släboen både begärer och får så mycken respekt av sitt tjänstefolk, som allmogen på något annat ställe i Skåne, är det likväl en rättighet för drängar och pojkar, att alltid hava hatt eller mössa på huvudet i stuvan, vilken de aldrig taga oftare eller längre av sig, än de sitta till bords och äta."[84]

Den första hatten var alltså eftertraktad och efterlängtad. Wilhelm Svedelius berättar, att julaftonen 1828 "blev märkvärdig för mig, ty jag erhöll julklappar som voro epokbetecknande i gosselifvet. Jag fick en hatt och en klocka. Det är en liten epok, när pilten får anlägga det nya plagget hatt och slipper gå jemt och ständigt med barnmössa. Sak samma då han får en egen klocka."[85]

Den ännu vid sekelskiftet obligatoriska, fint borstade höga hatten har försvunnit ur gatubilden, liksom den tidigare fick stanna i tamburen och ej som förr följa sin bärare in i salongerna. I Tyskland och England gjordes propaganda mot den höga hatten före första världskriget. Hatten ansågs vara osund och onödig. Då uppkom problemet om hur en hattlös herre skulle hälsa. Bara en bugning ansågs vara svår för många, och en honnör utan hatt var ej heller lämplig. Denna diskussion för tankarna tillbaka till den originelle Pehr Tham till Dagsnäs som 1796 tycker, att sedan nyheten att herrar officerare nu enligt orders "begynt at hälsa endast med at taga med Fingrarne på Hatten, har detta blifvit et angenämt och nyttigt Praejudicat för någon hvar." Han säger vidare att "anständigheten kan vara lika stor, at låta Hatten sitta och likafullt med ett vördnadstecken hälsa— —".[86] Detta var, när det skrevs, verkligt radikala och avancerade tankar, men det skulle dröja länge innan problemet åter blev aktuellt. Kubben var en övergångsform, och den mjuka filthatten som undanträngt cylinderhatten används visserligen till hälsning men har i övrigt inte konserverat några av de bruk som knutits till hattens användning. Som i så många andra fall när det gäller traditionella bruk, kan formerna falla i glömska, och den äldre innebörden i bruket bleknar bort.

Endast i det akademiska livet har hatten som doktorshatt bevarat något av sin forna glans. Vid doktorspromotionen utdelas den som ett tecken på doktorsvärdigheten, och kanonerna skjuter salut. Där är den fortfarande sidenklädd men i dag alltid svart; en gång lyste fakulteternas hattar i skilda färger.

Källor

[1] W. B. Jerrold, A Brage-Beaker with the Swedes (1854), s. 73.
[2] Adolf Törneros brev II (1925), s. 27.
[3] Professor C. F. Falléns biografiska anteckningar, utg. av H. Wijkmark i Sthlms samgymnasiums årsredogörelse 1914, s. 38.
[4] S:t Eriks årsbok 1927, s. 22.
[5] U. Brander, Hov och societet under Karl Johans-tiden (1926), s. 20 f.
[6] C. Tersmeden, Memoarer II (1915), s. 77.
[7] H. Stålhane, Gustaf III:s resa till Italien och Frankrike (1953), s. 48 f.
[8] J. A. Nordberg, Konung Karl den XII:tes historia II (1740), s. 689.
[9] E. Benzelius d. y., Anecdota Benzeliana (1914), s. 9.
[10] B. Schier, Der Hut als Spiegel der sozialen Stellung und seelischen Haltung seines Trägers, i Zeitschrift für Volkskunde 50 (1953), s. 261 ff.
[11] Beato Giovanni Dominici, Regola del governo du cura familiare, se Iris Origo, The merchant of Prato (1957), s. 179.
[12] Ellen Fries, Svenska adelns familjelif II (1901), s. 6 o. 9.
[13] Erasmus Rotterdamus, En gyldenne Book, Årsböcker i svensk undervisningshistoria VI (1926), s. 46.
[14] K. A. Hagström, Strengnäs stifts herdaminne IV (1901), s. 582 f.
[15] C. O. Arcadius m. fl., Växjö stifts herdaminne I (1921), s. 292.
[16] K. A. Hagström, anf. arb. III (1899), s. 563.
[17] P. G. Ahnfelt, Studentminnen II (1857), s. 16 f.
[18] Tidningen Idun 1962, nr 22, art. om Martha P:son Henning.
[19] W. Karlson, Kungligt, adligt, lärt och lekt (1941), s. 141.
[20] H. Lilljebjörn, Fortsättning på Hågkomster (1867), s. 93.
[21] A. Lewenhaupt, Lewenhauptska arkivet på Sjöholm I (1919), s. 13.
[22] M. von Boehn, Rococo (1920), s. 538.
[23] P. Löwegren, Lundensisk vardag, i Det gamla Lund 33 (1951), s. 39.
[24] Sigrid Leijonhufvud, Erik Sparre och Stina Lillie (1911), s. 153.
[25] A. Ahnfelt, Ur svenska hofvets och aristokratiens liv IV (1881), s. 31.
[26] A. Ahnfelt, anf. arb. IV, s. 79.
[27] Beth Hennings, Gustaf III som kronprins (1935), s. 356.
[28] A. Hülphers, i H. Schiller, Skåne genom två sekler (1934), s. 52.
[29] G. Bergman, Försök till historiska anteckningar över Tärna socken (1827), s. 38.
[30] L. Johansson, Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken (1947), s. 113.
[31] Carl Broman, f. 1829, d. 1915, major.
[32] K. A. Hagström, anf. arb. III, s. 649.
[33] G. Suolahti, Finlands prästerskap (1927), s. 96 f.
[34] G. Virdestam, Växjö stifts herdaminne IV (1930), s. 248.
[35] S. Clason — C. af Petersens, För hundra år sen (1909), s. 132.
[36] Brev från och till C. F. Mennander II (i Suomen historian lähteitä IV: 2, 1946), s. 160.
[37] G. J. Ehrensvärd, Dagboksanteckningar vid Gustaf III:s hov II (1878), s. 165.
[38] B. Whitelockes Dagbok (1777), s. 192 f.
[39] R. Mejborg, Christian den Femtes Hof (1882), s. 82 f.
[40] J. Ekeblads bref I (1911), s. 411.

[41] A. Ahnfelt, anf. arb. VI (1882), s. 144.
[42] Chr. Wåhlin, i Historiska Handlingar 25: 2 (1916), s. 30.
[43] En Stockholmskrönika ur C. C. Gjörwells brev (1920), s. 2.
[44] C. Tersmeden, anf. arb. IV (1917), s. 276.
[45] C. J. Adlerbeth, Historiska anteckningar I (1856), s. 177.
[46] Svenska anekdoter V (1845), s. 39; se även Hugo Hamilton, Hågkomster (1928), s. 147.
[47] B. Whitelocke, anf. arb. s. 649 o. 651.
[48] M. von Boehn, anf. arb. s. 18.
[49] G. Lefebvre, 1779—1961 (1962), s. 69.
[50] S. Clason — C. af Petersens, anf. arb. s. 133.
[51] T. Andræ, Minnesteckning över Georg Wallin d. y., i Sv. akad. handl. 45 (1934), s. 137.
[52] S. Cawallin, Lunds stifts herdaminne IV (1857), s. 53.
[53] Anders Roos' anteckningar om ordinarie amiralitetspredikanter i Karlskrona från omkr. 1680 till omkr. 1770, i Personhistorisk tidskrift 29 (1928), s. 116.
[54] A. Bolinus, En dagbok från 1600-talet (1913), s. 24.
[55] C. M. Bergstrand, Kulturbilder från 1700-talets Västergötland II (1934), s. 14.
[56] P. G. Ahnfelt, Studentminnen I (1857), s. 141.
[57] A. Quennerstedt, Mina första Lundaminnen (Skrifter utg. av Föreningen Det gamla Lund III, 1921), s. 23.
[58] Minnenas bok utg. Svenska Dagbladet (1916), s. 76.
[59] Lotten Dahlgren, Norrländska släktprofiler I (1911), s. 338.
[60] H. Rydin, Ur minnen och andra gömmor (1929), s. 189.
[61] F. Henschen, Min långa väg till Salamanca (1957), s. 84.
[62] C. M. Bellman, Fredmans epistlar, Bellmanssällskapets folkupplaga (1940).
[63] C. Tersmeden, anf. arb. III, s. 72.
[64] C. M. Bellman, Dikter till enskilda III (1957), s. 156. Johan Christian Harthin var hattstofferare på Gamla Norrbrogatan 7 i Stockholm.
[65] Chr. Stenhammar, Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet II (1903), s. 209.
[66] C. A. Bodmans dagbok, i St. Hallvard 1950, s. 204.
[67] C. Burman, Minnen (1904), s. 38.
[68] M. Hollertz, Resa (1949), s. 123.
[69] A. Engström, Boupptеckning (1930), s. 158 f.
[70] Carin Lindskog, Stockholms förste Epahandlare, i S:t Eriks årsbok 1939, s. 31.
[71] Enl. uppg. av framlidne direktör Adolf Wennberg, Stockholm.
[72] Fredrika Bremer, Hemmen i Nya Verlden II (1853), s. 18.
[73] Elof Tegnér, Svenska bilder (1896), s. 86.
[74] J. Ekeblads bref I (1911), s. 110.
[75] J. E. Fant & A. E. Låstbom, Uppsala ärkestifts herdaminne I (1842), s. 200.
[76] S. Cawallin, anf. arb. II (1855), s. 261.
[77] Lotten Dahlgren, anf. arb. I, s. 50.
[78] Notis i Svenska Dagbladet 1/4 1951.
[79] C.-H. Tillhagen, Sörmländsk folktro, i Sörmlandsbygden 1961, s. 104.

[80] E. Dahlbergs dagbok (1912), s. 50.
[81] A. Reutersvärd, Minnen från hembygd o. skola (1924), s. 78.
[82] H. Schramm, Die Tracht der Gesellen, i Ciba Rundschau 150 (1960), s. 16.
[83] A. Löfgren, Stockholms kanngjutareskrå I: 1 (1925), s. 82.
[84] M. Sohlberg, Folklivet på Söderslätt, i Historisk tidskrift för Skåneland 6 (1914—15), s. 408.
[85] W. E. Svedelius, Anteckningar om mitt förflutna lif (1889), s. 90.
[86] P. Tham, Anteckningar 1796—97 (1797), s. 40 o. 42.

Summary

Concerning the right use of the hat

The author has strung together a number of literary notes, mainly from the 18th and 19th centuries, illustrating the use of gentlemen's hats in different periods and in different milieus. Up to the end of the 19th century the hat was the constant companion of its owner even into the drawing-rooms. The hat was to follow the lawyer to the bar, the professor in his chair, the physician going his hospital rounds, the gallant on the dance floor. Whether is was worn on the head or held in the hand might have a symbolic import, but might also be due to practical realities. To carry one's hat under one's arm (chapeau-bas), which in the 16th century was considered bad manners, was in the time of powdered wigs in the 18th century necessary, and gave rise to le chapeau postiche, which had no other function than to be carried under the arm. If a gentleman nevertheless wore his hat on his head this might imply that he wished to be incognito and not be greeted by acquaintances and strangers, as was required by custom; that this obligatory greeting was not observed on the continent astonished Swedish travellers. During the first half of the 19th century this custom gradually fell into desuetude also in Sweden.

To use a hat instead of other headgear has a symbolic value in itself, but this value becomes particularly salient when one studies the occasions when the hat is kept on the head or must be removed. To approach superiors or any highly placed personages bare-headed is an old custom. This might be carried to such exaggerated lengths that one did not even dare to pass the dwelling of such a personage with covered head. It was a courtesy on the part of older persons or superiors to request the younger person or inferior with whom they were together to don his hat and it marked a putting of the latter on an equal footing with them. This might not, however, be abused, lest the requirements connected with social rank should appear neglected. Among the peasantry it was in the 19th century considered polite to tell the visitor to the cottage to put his hat on. On the other hand, the wearer marks his rank by keeping his hat on his head when the opposite might be expected; of particular interest is the observation of the English Ambassador Whitelocke that at the opening of the Riksdag in the hall of state in Uppsala Castle in 1654 the members of the Peasant Estate had their hats on their heads, while Queen Christina held hers in her hand.

The development of the custom up to our days is characterized by democratization. The top-hat, which appeared in the time of the French Revolution, falls into disuse and is replaced by the billycock and the soft felt hat, in which connection many traditional usages are dropped. But at the turn of the century is was still possible in Stockholm to be served in high-class shops by shop-assistants in top-hats.

EN RYSK GULDSKÅL

av Kersti Holmquist

Serviskärl av guld har icke varit helt ovanliga vid de europeiska furstehusen i nyare tid. Ludvig XIV av Frankrike exempelvis ägde guldföremål avsedda för taffeln till en vikt av omkring 170 kg. Serviser av förgyllt silver, vilka förekommer i mångdubbelt större antal enligt äldre inventarieförteckningar, kan betraktas som en ersättningsvara för guldet. På grund av materialets dyrbarhet blev guldföremålen en symbol för makt och rikedom. Men däri låg också faran och risken för förstörelse. "Konungen (Ludvig XIV) skall låta smälta ned hela sin guldservis", skriver den franske dagboksförfattaren Dangeau den 6 juni 1709. Så skedde visserligen icke helt och hållet, eftersom kungen år 1712 ännu ägde guldföremål som tillsammans vägde omkring 53 kg. Men denna åtgärd vidtogs säkerligen inte uteslutande för att skaffa välbehövliga medel till statskassan i Frankrikes då tryckta ekonomiska läge. Handlingen hade även en propagandistisk innebörd. Konungen offrade sina dyrbaraste ägodelar för landets väl som ett efterföljansvärt exempel för undersåtarna att göra sammaledes efter bästa förmåga. Direkta förordningar att inlämna guld till nedsmältning har även förekommit i flera länder, bland annat i Tyskland under napoleonkrigen under mottot "Gold gab ich für Eisen".

Beståndet av europeiska corpusarbeten i guld från 1500-, 1600- och 1700-talen har således starkt reducerats under århundradenas lopp. I Louvren finns emellertid en bägare och ett skrin av guld från 1600-talets mitt. "De danske dronningers guldtoilette", utförd 1731—1732 för drottning Sophie Magdalene är alltjämt i bruk i det danska kungahuset. I Danmark har dessutom bevarats en guldterrin från 1766, vilken befinner sig i privat ägo. I Eremitaget i Leningrad är kejsarinnan Annas praktfulla toalettgarnityr, tillver-

Detalj av fatets bräm med fyra stämplar: kontrollmästarstämpel, mästarstämpel, S:t Petersburgs stämpel med årtalet 1763 samt haltstämpel.

kat i Augsburg omkring 1730, utställt. Dessa är de mera kända exemplen på bevarade guldföremål.

Till denna exklusiva grupp hör även en guldskål med lock och tillhörande fat, numera i Nordiska museets ägo tack vare disponent och fru Gunnar Björkmans generositet. Skålen inköptes i Sverige 1936 av disponent Björkman jämte oljemålningar och andra föremål av högt konstnärligt värde, vilka kommit direkt från Ryssland. Det skedde i samband med att sovjetregimen i utlandet försålde mindre delar av samlingarna i den kejserliga skattkammaren. Genom Bukowskis konsthandel såldes sålunda svenska kungliga gåvor till de ryska tsarerna, och av dessa tillfördes några museets samlingar, bl.a. genom förmedling av Samfundet Nordiska museets Vänner. Några år senare inköptes de två praktfulla lockbägarna av förgyllt silver, tillverkade av Johan Nützel i Stockholm 1698, vilka av Karl XII skänkts till tsar Peter. De ingår i en serie på tolv stycken, och av dessa är nio utställda i Kreml.

Detalj av skålen med den grevliga ätten Sjeremetevs vapen graverat inom en ciselerad rokokokartusch med inflätat örnmotiv.

Den till museet 1961 skänkta guldskålen är ett utomordentligt fint guldsmedsarbete. Själva skålen är 9,2 cm hög och 14,2 cm i diameter. Den står på en rund fot kantad med ett bladbräm. Runt livet löper en bred bård med mattciselerade rokokoornament, vilka på ena sidan inramar en kartusch med ett ingraverat vapen. De två svängda handtagen med avslutning i form av lejonhuvuden är gjutna. Lejonets mun är genomborrad, vilket möjligen tyder på att där tidigare suttit en ring. Det kupiga locket kantas av en mattciselerad bård, i vilken återkommer samma rokokoornament som i bården på livet. Lockknoppen är gjuten i form av ett äpple omgivet av utklippta blad. Det tillhörande fatet är 27 cm i diameter och försett med ett brett bräm kantat av en mjukt konturerad gjuten och pålödd kant med rokokoornament. Mitt på fatet finns samma ingraverade vapen som på skålen. Totalt är skålen med delar 13 cm hög. Den väger 1,428 kg. Som helhet betraktad är detta arbete myc-

ket väl proportionerat, och kontrasten mellan matta och blanka partier är väl avvägd och mycket effektfull. Ciseleringen är stringent och utomordentligt skickligt utförd. Som nästan alltid när det gäller guldsmedsarbeten från äldre tid är man tveksam om hur mycket av formgivningen som bör tillskrivas tillverkaren och hur mycket som är beroende av en beställningsritning eller annan förlaga. I varje fall kan man dock konstatera att såväl form som utförande står på en konstnärligt hög nivå.

Samtliga tre delar är försedda med fyra stämplar. Kontrollmästarmärket syftar på Ivan Frolov, verksam som kontrollmästare i S:t Petersburg 1738—1779. Stadsstämpeln har S:t Petersburgs märke med två korslagda ankare samt årtalet 1763. Lödighetsstämpeln visar siffrorna 86. Utgångspunkten för den ryska beräkningen av lödighet är skålpundet indelat i 96 zolotniki. Skålen håller således enligt stämpeln 86/96 rent guld eller enligt svensk motsvarighet 21½ karat. Ryskt guld skulle enligt en ukas från 1733 innehålla minst 84/96 rent guld eller 21 karat. Mästarstämpeln har initialerna GK. Denna stämpel har säkerligen använts av guldsmeden Georg Kuntzendorff, behandlad av L. Bäcksbacka i hans verk om S:t Petersburgs juvelerare, guld- och silversmeder 1714—1870 (Helsingfors 1951). Denne meddelar, att Kuntzendorff förmodligen kom från Riga och blev mästare i S:t Petersburgs utländska guldsmedsskrå i juni 1748. Han var ålderman i ämbetet 1760—1775. Samma år som skålen tillverkades, dvs. 1763, hade han beställningar för hovkontoret. Kuntzendorff ansågs höra till de skickligaste guldsmederna, vilket även bekräftas av att han under femton år var ålderman för ett av stadens båda skrån. Två skrån inrättades nämligen 1714, ett för de rysktalande guldsmederna samt ett för de inkallade och inflyttade utländska guldsmederna, vilka senare använde tyska språket i sina ämbetshandlingar.

Det är omöjligt att på grundval av den litteratur som står till buds bilda sig någon uppfattning om huruvida skålen är en karakteristisk exponent för ryskt guld- och silversmide eller icke. Det rikhaltigaste verket — Inventaire de l'argenterie, conservée dans les garde-meubles des palais impériaux: Palais d'Hiver, Palais Anitchov et Château de Gatchino av A. de Foelkersam (S:t Petersburg 1907) — ger ingen ledtråd i det fallet. Ett speciellt ryskt drag i

Skål med lock och tillhörande fat, allt av guld, delvis med mattciselerade rokokoornament, lejonformade handtag samt knopp i gjutet arbete. På skålen och fatet den ryska grevliga ätten Sjeremetevs vapen; har möjligen tillhört greve Peter Borisovitj Sjeremetev (1713—1788), överstekammarherre vid Katarina II:s hov. Tillverkad enligt stämplarna 1763 av hovguldsmeden Georg Kuntzendorff i S:t Petersburg. Gåva till Nordiska museet av disponent och fru Gunnar Björkman, Stockholm.

Écuelle, son couvercle et son assiette faites en 1763 par l'orfèvre Georges Kuntzendorff à Saint-Petersbourg. Or ciselé. Armoiries de la famille de Cheremeteff, une des familles les plus riches et plus distinguées de Russie. L'écuelle a peut-être appartenu au comte Pierre Borisovich Cheremeteff (1713—1788) premier gentilhomme de la chambre à la cour de l'impératrice Cathérine II de Russie.

Cette écuelle, un cadeau généreux de Mme et M. Gunnar Björkman au Musée Nordique, est un de ces vaisseaux d'or si rares du XVIIIe siècle qui existent encore. H. 0 m 35. D. de l'assiette 0 m 270. Poid 1 kg 428.

ornamentiken är enligt min uppfattning det inflätade örnmotivet. Det förekommer även ofta på ryska 1700-talsbägare. Det ryska riksvapnets krönta dubbelörn är möjligen inspirationskällan.

Det ingraverade vapnet på skål och fat tillhör den grevliga ryska ätten Sjeremetev. Runt skölden löper en text på ryska som kan översättas med FÖR TRON OCH TROHETEN, och på ett språkband nedtill står DEUS CONSERVAT OMNIA. Ätten Sjeremetev är en gammal rysk bojarsläkt och anses stamma från Preussen. Den ryske stamfadern hörde på 1300-talets mitt till storfurstens hov i Moskva. Generalfältmarskalken Boris Petrovitj Sjeremetev var den förste som förlänades rysk grevetitel, och denna erhöll han av tsar Peter som belöning för sina insatser i samband med Astrachanupproret 1705—1706. Han är även känd som en av Karl XII:s motståndare, bl.a. i slaget vid Poltava år 1709, då han fungerade som överbefälhavare för den ryska armén under tsar Peter. Släkten ägde enorma jordegendomar i olika delar av Ryssland och var en av Rysslands rikaste familjer. Deras inkomster ökades ytterligare, när de ryska bönderna fick inköpa jord efter livegenskapens upphörande 1861. Flera av släktens medlemmar stod det kejserliga hovet nära och innehade höga statliga befattningar. Skålens ursprunglige ägare har inte gått att identifiera. Skulle man våga en gissning, fölle den på ättens mest bemärkta medlem under 1760-talet, greve Peter Borisovitj Sjeremetev, överstekammarherre vid det kejserliga hovet. Denne var känd för sina rikedomar men även för sina kulturella intressen. På slottet Ostankino i Moskvaområdet lät han utbilda sångare och skådespelare bland sina livegna. Dessa uppträdde i slottets magnifika teater och hade rykte om sig att vara högt kvalificerade. Han gifte sig så småningom med gruppens primadonna, vilket väckte stor uppmärksamhet, eftersom det inte torde ha varit vanligt att männen i den ryska högadeln valde sina hustrur bland de livegna.

Skålen kan möjligen ha ingått i en större guldservis, men detta återstår ännu att utreda. Bland det fåtal större guldarbeten, som finns i Sverige, kan för övrigt nämnas ytterligare ett med Sjeremetevs vapen. Det är en pokal med lock och bricka, tillverkad av Johan Henrik Hoppe i S:t Petersburg 1760, tidigare i Falk Simons samling, numera i privat ägo i Stockholm.

Résumé

Terrine en or d'origine russe

En 1961 notre musée reçut d'un collectionneur d'art suédois une terrine en or avec couvercle et présentoir fixé portant les armes de la famille des comtes Cheremetiev et dont les estampilles indiquent qu'elle a été exécutée en 1763 à Saint Pétersbourg par l'orfèvre Georg Kuntzendorff, vraisemblablement pour le grand chambellan Pierre Cheremetiev. La terrine a probablement fait partie d'un service en or comprenant plusieurs pièces. Il existe à Stockholm dans une collection particulière un autre objet en or portant les mêmes armes: c'est une coupe avec couvercle et présentoir exécutée à Saint Petersbourg en 1760 par J. H. Hoppe. Comme on le sait, il ne reste guère de la vaiselle d'or qui n'était cependant pas rare dans les cours princières européennes au temps jadis et c'est donc avec satisfaction que nous voyons la terrine en question confiée à un musée

DEN NYA ORGELN I SEGLORA KYRKA PÅ SKANSEN

Några dagar före jul avslutades restaureringen av 1700-talsorgeln från Films kyrka i Uppland, som efter närmare 33 år i Nordiska museets hall nu överförts till Seglora kyrka. År 1959 beslöts, att orgeln efter iståndsättning skulle ersätta kyrkans tidigare båda bristfälliga orgelverk. Arbetet anförtroddes åt orgelbyggarna bröderna Moberg i Sandviken. Kontrollant och avsynare har varit domkyrkoorganisten Gotthard Arnér, Stockholm.

Orgeln byggdes 1777 av stolmakaren och orgelfabrikören Jonas Ekengren i Stockholm. Ekengren föddes 1736 i Närke och erhöll 1760 privilegium att under hallrätt bedriva stolmakeri i Stockholm, där han 1772 blev borgare. 1780 övergick han från hallrätt till skrå.

Ekengren började tidigt ägna sig åt orgelbyggeri. Han färdigställde 1766 en orgel i Vallentuna kyrka, varpå följde en allt livligare verksamhet på detta område. Snart var han den mest anlitade orgelbyggaren i ärkestiftet och hade vid sin död 1793 byggt mer än 30 större och mindre orgelverk, av vilka numera endast tre eller fyra är bevarade. Någon orgelbyggarexamen genomgick han aldrig, trots att sådan var påbjuden enligt lag. Att han trots detta obeivrat fick fortsätta sin verksamhet, var en följd av den stora efterfrågan på orglar och den relativa bristen på examinerade orgelbyggare.

Under tiden förde hans stolmakeriverkstad en mera blygsam tillvaro. Helt upphörde han dock aldrig med sitt egentliga yrke, ty vid hans död fanns i stolmakarverkstaden "2½ dussin färdiggjorda korgstolar" och två dussin under arbete. Några stolar som med säkerhet kan attribueras till Ekengren är för närvarande inte kända.

Filmorgeln tillhör Ekengrens tidigare verk och är ett gott exempel på hans orgelbyggeri, som i tekniskt hänseende har sina brister,

men som musikaliskt är av hög klass. Betecknande för hans okonventionella idéer är att han förutom stämman Principal 4, som vanligen står i fasaden i verk av denna typ, även har satt in en del pipor ur Kvinta 3 bland fasadpiporna, sannolikt av estetiska skäl. Han har inte heller varit rädd att använda en i svenskt samtida orgelbyggeri ovanlig stämma, nämligen Salcional 4. Då tonsättaren och organisten i Klara församling i Stockholm, Henrik Philip Johnsen avsynade instrumentet, gav han emellertid både orgeln och orgelbyggaren de bästa vitsord. Hans utlåtande är även av stort värde för kännedomen om orgelns ursprungliga disposition.

"Undertecknad har på anmodan genomsedt och inventeradt det af Directeuren herr Jonas Ekegren för Films kyrka [byggda orgelverk], om följande stämmor:

Principal	4	fot
Gedact	8	fot
Salzional	4	fot halfweradt
Quinta	3	fot
Octava	2	fot
Mixtur	2	chor

Och funit detta wackra Wercket i anseende till dess waracktige byggnad, tillräckligit wäder, samt en god Temperatur, ljufligt ljud, så wäl i de starka som swaga stämmor aldeles wäl giordt, så at dena skickelige Mästaren anwändt all flit. Hwilcket härmed attesteras af Hinr: Phil: Johnsen.

Kongl hofkapell Mästare. Organist i S^tæ^ Claræ förs: samt Ledamot wid den Kongl Musicaliska Academien och därjemte dess Archivarius.

Stockholm d. 4 May 1777."

Orgeln har bevarats i så gott som ursprungligt skick med undantag av ett stämbyte 1858, varvid den då omoderna mixturen utbyttes mot en romantisk stämma, Vox candida 8. Ändringen gjordes av organisten Wesslin i Leufsta, och stämman har på grund av sin goda klang och stora användbarhet bibehållits vid restaureringen 1963.

År 1872 ansågs orgeln dock så bristfällig, att den slopades och överfördes till kyrkskolan i Film. Den användes där till 1908, då

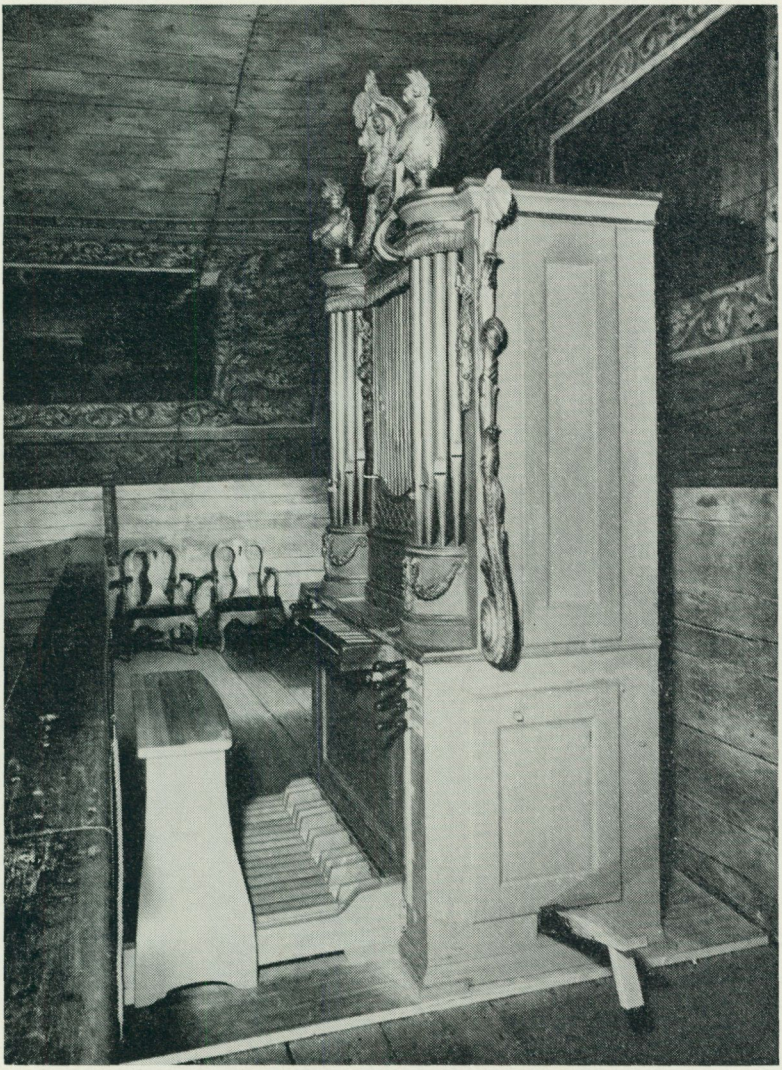

Orgeln från Films kyrka i Uppland — utförd 1777 av orgelbyggaren Jonas Ekengren i Stockholm — på sin nya plats i Seglora kyrka på Skansen efter att ha genomgått en instrumental restaurering.

den av Nordiska museet förvärvades från dåvarande ägaren, skollärare E. Tranberg. Orgeln uppsattes 1929 i Nordiska museets hall av organisten Gustaf Kruse och var ännu 1962 fullt spelbar så när som på två stämmor, som tagits ur och magasinerats.

Liksom flera av Ekengrens orglar har Filmorgeln en mycket elegant fasad, vars skulpterade och förgyllda dekor är av anmärkningsvärt hög kvalitet. Av kyrkans räkenskaper framgår, att den utförts av bildhuggarna Carl Kjempe och Johan Österberg i Stockholm. Den förre utförde 1787 balustradens ornament på den av Palmstedt ritade orgelläktaren i Storkyrkan. Några andra arbeten av deras hand är hittills inte kända. Sannolikt hade de gemensam verkstad med Österberg som ledare. Han avled i goda ekonomiska omständigheter 1793, fyra år efter sin kompanjon, som dog utblottad. Österberg sörjde dock för hans änka genom att till henne testamentera avkastningen av mer än halva sin förmögenhet.

Då församlingen skulle välja bildhuggare för orgelfasaden, torde det ha fallit sig naturligt att vända sig till Johan Österberg, vars hela släkt var bosatt i Films socken. Det är emellertid omöjligt att fastställa, vilken av de båda som är huvudansvarig för arbetet. Förgyllningen utfördes av Matthias Lagberg, vilken i egenskap av förgyllare tycks ha varit knuten till verkstaden.

Då orgeln efter nittio år åter skulle tagas i bruk i en kyrka, blev en genomgripande restaurering ofrånkomlig. På grund av den väntade betydande förslitningen i Seglora kyrka, ansåg man sig härvid nödsakad att ersätta en stor del av den ursprungliga, tämligen amatörmässiga och bräckliga mekaniken med nykonstruktioner. Alla ändringar har dock noggrant dokumenterats genom uppmätningar och fotografier och utbytta delar tillvaratagits.

Trakturmekaniken har till stor del förnyats och fått en stabilare konstruktion. Den primitiva bihangspedalen har fått en helt ny mekanik av annan konstruktion samt en ny pedalklav. I samband härmed utökades pedalomfånget. Spelbordet är oförändrat, men tangenternas beläggning har förnyats. Väderlådan har tätats och konserverats och bälgen försetts med nytt skinn. En elektrisk fläkt är placerad utanför orgelhuset.

Pipverket var tämligen väl bevarat och endast några få pipor har måst nytillverkas. För att möjliggöra en skonsam stämning har den bräckligt konstruerade stämman Salicett 4 försetts med stämlock.

Orgeln var tidigare stämd i ursprunglig kortonshöjd, en halvton över normal tonhöjd. Av kyrkomusikaliska skäl har det ansetts nödvändigt att justera stämningen till ungefärlig normal tonhöjd. Detta innebar tyvärr vissa ingrepp. För att undvika en genomgående tillskarvning av pipverket har piporna flyttats en halvton uppåt och en pipa i varje stämma nytillverkats.

Orgelfasad och orgelhus är oförändrade. Vissa mindre skador på fasadens skulpterade dekor har reparerats av orgelbyggarna. På baksidan har orgeln försetts med två nya luckor i stället för de tidigare, icke ursprungliga.

Efter den skickligt utförda restaureringen har Seglora kyrka fått en orgel, som i klangskönhet och praktisk funktionsduglighet torde motsvara de högsta krav.

Reine Unnerbäck

Zusammenfassung

Die neue Orgel in der Seglora-Kirche auf Skansen.

In den Jahren 1917—18 wurde im Freilichtmuseum eine verlassene, im 18-ten Jahrhundert im Kirchspiel Seglora in Västergötland erbaute Holzkirche aufgeführt. Dieselbe wird nunmehr fleissig zu Gottesdiensten und Hochzeiten angewendet. Die Kirche hat jetzt ein neues Orgelverk erhalten. Dieses wurde ursprünglich für die Kirche in Film in Uppland 1777 gebaut, jedoch schon 1872 als Kirchenorgel ausrangiert. Der Erbauer der Orgel war Jonas Ekengren, der in Stockholm in den Jahren 1766—93 tätig war. Die Skulpturen der Orgelfassade und die Vergoldung wurden in einer Bildhauerwerkstatt, auch in Stockholm, ausgeführt. Der Verfasser berichtet über die Herstellung der Orgel und über die Eingriffe, welche im Mechanismus und in der Intonation von dem Restaurator jetzt gemacht werden mussten.

FRÅN FORSKNINGSFÄLTET

Museerna har börjat som föremålssamlande institutioner men har fått allt flera aktiva uppgifter i nutidens kulturliv. En av dessa uppgifter har en särskild aktualitet i dagens samhälle, nämligen kulturminnesvården. Att se Stockholms centrum bli barskrapat på sina kulturavlagringar, att se grävskoporna äta sig igenom Brunkebergsåsen ger en drastisk illustration till vad som sker på ett otal ställen i hela landet. Aldrig tidigare har människan haft så stora krafter till förfogande att förändra sin miljö.

Adertonhundratalet präglades av den begynnande industriella omvandlingen och av jordbrukets rationalisering. Livsvillkoren förändrades i varje fall mest synbart för den jordbrukande befolkningen. Ännu under 1900-talet var det självhushållets samhälle, bondekulturen, som utgjorde huvudföremålet för kulturminnesvård och kulturforskning. Nu kan vi inför våra ögon se, att de väldiga krafter, som industrialiseringen skapat, omvandlar hela samhällsstrukturen, kulturlandskapet, naturen, skapar andra livsbetingelser och nya miljöer för alla samhällsskikt.

Betydelsen av kulturell kontinuitet även i det moderna samhället behöver starkare framhållas. Det föreligger en allmän benägenhet att betrakta detta som baksträveri och romantik. Dessbättre finnes också en saklig och mera positiv kultursyn, som inser att människan som kulturvarelse har behov av att veta vad hon bygger på, att känna sin miljö och sig själv. Man skönjer hos myndigheter och andra ansvariga instanser en ökande känsla av ansvar, som tar sig uttryck i positiva insatser. Sålunda har ekonomiskt bistånd att registrera miljöer och verksamheter, som går till spillo i samband med exploatering av mera omfattande slag, i många fall kunnat utverkas både från statliga, kommunala och enskilda företag. De kulturminnesvårdande institutionerna, vilkas resurser är begränsade, kan med sådan hjälp öka sina insatser i ett läge, då dessa i högsta grad är påkallade. Att man börjar få ökad förståelse för detta framgår av att stöd för den verksamhet Nordiska museet bedriver för att

ta till vara kunskapen om väsentliga drag i vår kulturmiljö, utgått för särskilda undersökningar, som i år påbörjats av museets etnologiska undersökning och här nedan i korthet skildras.

Anna-Maja Nylén

SKÅNSK TEXTILTRADITION

Den sommaren i början av 90-talet, då Ida Kristina Larsson konfirmerades, bestod hon också ett annat prov på sin duglighet — hon vävde sin första konstvävnad. Av en granne hemma i Tullstorps by utanför Malmö fick hon låna ett litet "vaggetäcke" i opphämta. Med detta som förebild vävde hon ett stort täcke; mot den vita bottnen tecknar rutor, stjärnor och hjärtan ett ståtligt mönster i rött med bård runtom i grönt. Det var ett mogenhetsprov som anstod en skånsk flicka. Från mor till dotter lämnades sedan generationer en rik och traditionsbunden kunskap i vävning. Och Ida Larsson lärde av sin mor, förutom de enklare vävslagen, även rosengång, 10-skaftsdräll, opphämta och rölakan.

Det var mycket som vävdes till hemmet i de skånska bondgårdarna vid den tiden. Det skulle vara nedandynor och ovandynor till familjens och tjänstefolkets sängar. De vävdes i satin, halvylle för vinterbruk och linne eller bomull för sommaren. Dessutom vävdes sängtäcken i opphämta eller halvylledräll, tyger till kläder, handduksväv, duktyg, lärft till skjortor och lakan. Gardiner och mattor hade blivit vanliga och skulle vävas till alla rum i de stora boningshus, som byggdes under senare delen av 1800-talet, och framför allt skulle alla familjens barn förses med en god hemgift, som flickorna gjorde i ordning inte bara åt sig själva, utan också åt sina bröder.

"Vi hade alltid två vävstolar uppe om sommaren", berättar Ida Larsson, och så var det på de flesta skånegårdar omkring sekelskiftet. Många nöjde sig inte med den lärdom de fått hemma av sin mor, utan gick också på kurser för att lära mera. Det fanns flera vävateljéer och vävskolor i Skåne omkring sekelskiftet, i Lund Thora Kulle, Bengta Eskilsson och Konstslöjdanstalten vid Kulturen, i Kävlinge Cilluf Ohlsson. Dessa är de mest kända. Dessutom

hade folkhögskolorna Hvilan och Önnestad slöjdundervisning, vilket också innebar vävning. Här gjordes inte bara kopior av gamla ting, utan framför allt anpassades de gamla teknikerna och mönstren efter en modernare tids smak. Nationalromantik och jugend möttes i Skåne av en rik mönstertradition, tekniskt kunnande och inte minst av dem som hade möjlighet att utföra arbetet — de unga flickorna på gårdarna som "något skulle ta sig för, det fanns ju inte arbeten då som nu".

En annan faktor, som säkert starkt påverkade de vävkunniga skånekvinnorna, var de många utställningar som hölls de här åren. Ida Larsson berättar, att hon på utställningen i Malmö 1896 — hon var då 20 år gammal — såg en gungstolsmatta i rölakan. Hemma fanns en liknande åkdyna, som hennes mor vävt till sin hemgift. Den tog Ida Larsson fram och kopierade, hon vävde en längd nära två meter lång till gungstolsmatta.

På samma utställning hade man också undervisning i flamskvävnad. Ida Larsson hade gärna velat lära det, men hennes mor tyckte att hon redan kunde tillräckligt mycket. Därmed fick den unga flickan nöja sig den gången, men femton år senare finner vi henne på en vävkurs vid en flamskvävstol. Föräldrarna hade sålt sin gård och byggt ett mindre hus i Kvarnby. Ida hade återvänt till hemmet efter några år som hushållerska för en bror, och hon ville nu ha något att göra. Redan vid bildandet 1905 hade Ida Larsson blivit medlem av Malmöhus läns hemslöjdsförening. På våren 1911 gick hon en månad på en av Hemslöjdens kurser i Malmö och lärde sig flamskvävning, och samma sommar följde hon med Märta Måås-Fjetterström till Sommen i Småland för att hjälpa henne med en bonad. I Sommen lät hon en snickare göra en flamskvävstol, och den hade hon med sig hem till Kvarnby på hösten.

På de skånska godsen och slotten fanns också kvinnor, som med stort intresse omfattade Hemslöjdens idéer och strävanden. Den mest verksamma och bäst kända av dessa är friherrinnan Henriette Coyet på Torup. Hon hade varit med och bildat Hemslöjden i Malmöhus län, och hon genomförde den omfattande inventeringen för verket Gammal allmogeslöjd från Malmöhus län. Ida Larsson vistades hos henne en tid 1914 och vävde möbelklädsel i flamskvävnad till matsalen på Torup. Samma år vävde också Ida Larsson

möbelklädsel åt sig själv i flamskväv till åtta stolar och två karmstolar i fem olika mönstervarianter. Alla mönstren efter skånska förebilder, men anpassade i storlek till stolsitsar och smala, höga ryggbrickor. De flesta är signerade IL och daterade 1914.

I över 50 år har Ida Larsson varit en av Hemslöjdens i Malmö flitigaste och skickligaste flamskväverskor. Jag har valt att berätta om hennes liv för att skildra något av den mångfacetterade rikedom av kunnighet, traditioner och livskraft, som starkt imponerar på den, som under en sommarmånad haft förmånen att något få leva sig in i livet på några sydvästskånska gårdar, så som det gestaltade sig förr och nu, och där fått njuta av skönheten och kvaliteten i de textilskatter, som med stolthet plockas fram ur linneskåp och kistor eller ligger framme och i vardagslag är till glädje för husets folk och deras gäster.

Sofia Danielson

Summary

Scanian Textile Traditions.
In the decades around the turn of the century the Scanian centuries-old art of weaving underwent a rejuvenation, in that the old techniques and designs were adapted to the taste of more modern times. Weaving schools, domestic handicraft associations and exhibitions all contributed to this rejuvenation. The Nordic Museum wanted to obtain a concrete idea of the effects of this reformatory activity in the Scanian peasants' homes, and in co-operation with the County of Malmöhus Domestic Industries Association, an investigation of the textiles dating from that period has been instituted. It includes interviews with still living weavers who received their training at that time.

ÖSTERHANINGE INFÖR STRUKTURFÖRÄNDRING

Under hösten har en fältundersökning påbörjats i Österhaninge på Södertörn. Den utföres av Etnologiska undersökningen på uppdrag av kommunen, som omfattar socknarna Österhaninge och Dalarö. Området utgör så när som på Tyresö socken den nordöstligaste delen av Sotholms härad och omfattar ett område mellan gränsskogen Hanveden i norr och havet, Jungfrufjärden och Mysingen i öster och söder. I väster sammanhänger den öppna jorden direkt med grannsocknen Västerhaninge. De båda kyrkorna ligger endast

någon kilometer ifrån varandra, vilket är ganska anmärkningsvärt i dessa bygder. Inom socknen ligger flera stora herrgårdar, och nästan all jord har hört till dessa, även om flera arrendatorsfamiljer suttit på utgårdarna i generationer. Ingen tätort har funnits i kommunen av gammalt, utom bad- och kurorten Dalarö från mitten av 1800-talet.

Socknens förbindelser med yttervärlden var förr ett landsvägsnät, som i stort bestod av vägen mellan Dalarö och huvudstaden och den väg vi i dag kallar Nynäsvägen, men som då kallades Ösmovägen. Den senare strök endast igenom socknens nordvästra hörn, men vid den låg flera viktiga platser, med början från söder Jordbro, en av de största krogarna på Södertörn, Handen, en gammal stuga vid vilken Ösmo- och Dalarövägarna förenades, Söderby, där det låg en kvarn och tidigare också en krog, och slutligen just på andra sidan gränsen till Huddinge Länna gästgivargård. Vid Dalarövägen låg ytterligare en gästgivargård i Berga eller tidvis vid Sanda. Slutligen fanns mellan dessa båda en tvärväg av viss betydelse. Den gick från Jordbro över Kalvsvik, socknens största by, förbi Österhaninge kyrka och mötte Dalarövägen vid Sanda. Trots den långa kuststräckan fanns inom socknen ingen hamn, men på Dalarö fanns lots- och tullstation och ett betydande sjögästgiveri.

Det som från etnologisk synpunkt gör denna undersökning särskilt spännande är frågan, hur närheten till Stockholm påverkat livet och näringarna och hur detta kommit att sätta en viss prägel på denna socken i förhållande till andra trakter med mera avskilt läge.

Den expanderande storstaden gör sig allt mera påmint. Omkring 1910 exploaterades ett par områden för villa- och egnahemsbebyggelse. Denna resulterade i tätområdena Vendelsö, Drevviken och Handen. Denna etapp torde väl i stort kunna anses vara avslutad före sista kriget. Nu kommer nästa etapp, som innebär en ren hög-

Salen i mangårdsbyggnaden på Abusa gård, Hällestads socken, i Skåne. Hemmets textila utrustning är i stor utsträckning vävt på gården. Två stolar med klädsel av flamskväv, vävda 1914 av Ida Larsson i Kvarnby, Södra Sallerups socken, i Skåne, efter äldre skånska förebilder.

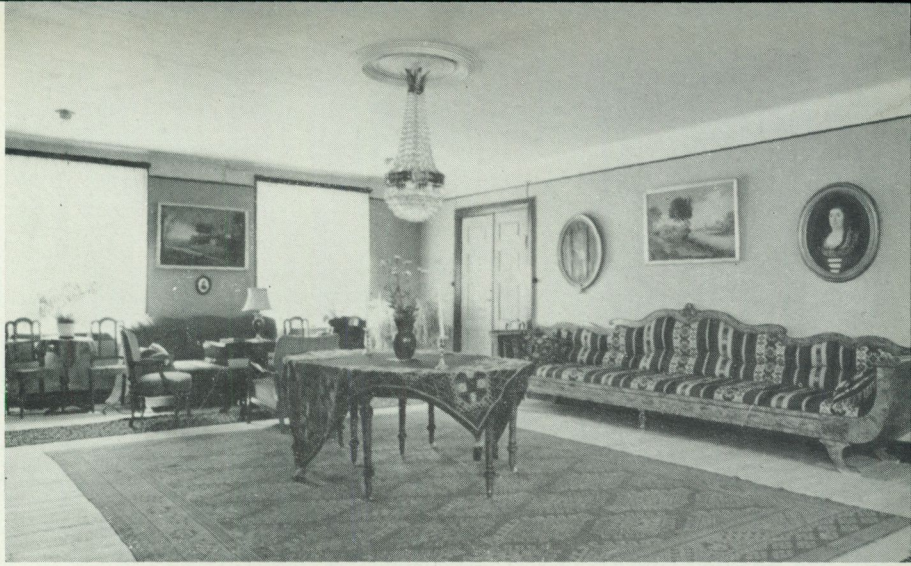

På julafton 1908 flyttade Karl Erik Eriksson med familj in i detta nybyggda bostadshus på Sjövik, en arrendegård på Gålö tillhörande Prins Carls uppfostringsinrättning för fattiga barn. Byggnaden var som synes fullt modern. Den var uppförd av byggmästare Rosenberg, som själv vuxit upp som inrättningsbarn på en granngård. Foto ca 1920.

Arrendatorerna under inrättningen på Gålö var skyldiga att emottaga fosterbarn. Här ser vi Erikssons i Skålåker med sina fyra fosterbarn. Drängen Elis Andersson, sedermera arrendator på Sjövik, och pigan Lisa Gustafsson hade själva vuxit upp som fosterbarn hos Erikssons. Den lille mannen med skägget hörde ej till hushållet, han var skräddare och hemma i Brunstorp, men när det skulle bli fotografering "gick han och ställde sig bredvid". Foto 1904.

Skogshuggarkoja vid Rivsjön.

En ung fiskare hos fotografen. I bästa kläderna med guldringar i öronen, rova i västen och hatt i handen. Men man frågar sig om den eleganta redingoten var hans egen. Lars Eriksson, son till arrendatorn på Sjövik, emigrerade senare till Amerika. Foto ca 1870 av A. Jonsson, med den ur Gålö-synpunkt betecknande adressen Götgatan 3.

Övre Navardalens fäbodar. Utblick mot fähusen från svalen mellan stugan och mjölkstugan.

Lada daterad 1802 i Skarptäkts fäbodar.

Slåtterbod i Rackdalen vid Tjytjysbäcken, daterad 1720. Förtaket har fallit ner.

husbebyggelse, dels i Vendelsö, dels i Västerhaninge strax söder om sockengränsen, och framförallt i Handen. Inför denna utveckling har kommunalfullmäktige i Österhaninge ansett, att något borde göras för att dokumentera det som sopas bort av förändringarna, dels för att arkivera ett historiskt material, dels också för att ge den inflyttande befolkningen en historia, en bakgrund.

Denna önskan kan också ses i ett större, storstockholmskt perspektiv. Stockholm anlades en gång på en obebyggd holme, som, om man bortser från ett par tre gårdar kring Brunkebergsåsen, låg ute i en ödemark. Följden av detta har blivit att det i alla tider legat något av "nybyggarna vid Lilljans" över dem som bott i stadens ytterområden. Detta gäller än i dag, i varje fall i Söderort. Förortsområden sådana som Björkhagen, Rågsved och Farsta är alla byggda inne i skogen, på ställen där det på sin höjd fanns ett ensamt torp tidigare. I dessa fall har utflyttarna inte ens haft en möjlighet att skapa sig någon historisk bakgrund. Men här i Österhaninge ligger det annorlunda till, här finns både det gamla fästet Dalarö skans vid rikets förnämsta segelled, rika herrgårdar, stora bondbyar och gamla väl trafikerade landsvägar.

Arbetet har framför allt varit inriktat på intervjuer, som givit goda uppgifter t.ex. om strömmingsfisket på Gålö och om jordbrukets mekanisering vid sekelskiftet, och på insamling av äldre dokumentära foton, av vilka några får illustrera dessa rader.

Närheten till storstaden erbjuder avsättningsmöjligheter, det gäller bara att finna något att avsätta. Från Gålö och Årstanäs såldes strömming, från vissa av herrgårdarna mjölk och mjölkprodukter och från många av gårdarna potatis och litet spannmål. Men här finns också ett intressant exempel på en specialisering av samma art som trädgårdsskötseln t.ex. på Svartsjölandet och i södra delen av Spånga, nämligen tvätterinäringen. Denna florerade särskilt i norra delen av socknen, där jordbruket var föga lönsamt, samtidigt som skogen gav god tillgång på vedbrand. Ännu i dag ligger enligt telefonkatalogens yrkesregister 54 tvättinrättningar inom det geografiskt blygsamma området Vendelsö—Handen—Västerhaninge. Samtliga upptagna rörelser är i år 137, av vilka flertalet, 101 stycken, ligger söder om Stockholm. 40 av dessa ligger i Österhaninge, men antalet var tidigare ännu högre. Enligt Stockholms läns kalen-

der 1939 och 1946 fanns här drygt ett 50-tal. Vilka orsaker har en sådan koncentration? Hur gick det till, när den växte fram? Det är ett par av de frågor man kan hoppas få svar på genom denna undersökning.

Jonas Berg

Summary

Österhaninge facing Structural Changes.
Österhaninge is a rural commune south-east of Stockholm which is falling increasingly under the influence of the expanding big city. As early as in 1910—40 some areas were exploited and developed as garden suburbs. To-day the development takes the form of clusters of apartment houses. The Local Parish Council has now commissioned the Ethnological Investigations Dept. of the Museum to conduct investigations into the old structure of the economic life while there are still people alive who remember it. Nearly all land belonged to a few large estates. The tenant farmers on one of them were under obligation to receive foster-children from H.R.H. Prince Carl's educational institution for poor children (cf. the ill. on p. 00). In the northern part of the Parish, where farming yielded but little profit, taking in the Stockholmers' washing was, and still is a characteristic subsidiary means of livelihood.

ÄLVDALENS SKJUTFÄLTSOMRÅDE I DALARNA

I samband med storskiftet 1870—1887 fick älvdalsborna vidkännas en kraftig inskränkning i sin rätt över de nordliga skogsmarkerna. Genom avvittring drogs mer än en tredjedel av socknens areal in till kronan som överloppsmarker och kom så småningom att bli kronopark. Det är den vackraste delen av denna kronopark med sockenmännens spridda ägande- och nyttjanderätter som genom ett riksdagsbeslut 1961 skall avskiljas till skjutfält och tagas i bruk för sin nya uppgift den 1 oktober 1963. Etnologiska undersökningen registrerade sommaren 1962 på uppdrag av Kungl. Försvarsdepartementet bebyggelsen inom skjutfältsområdet och gjorde uppteckningar om äldre och nutida näringsliv. Uppmätning, fotografering och beskrivning utfördes av åtta nedlagda långfäbodvallar och en som ännu var i användning, av två vilställen, s.k. akustuguvallar, en äldre skogshuggarkoja och en slåtterbod, som var daterad 1720. I fäbodarna fanns ännu sammanlagt sju eldhus, av vilka flera var i gott skick. Avstånden och svårigheten att kunna

anställa arbetskraft har medfört, att långfäbodarna inte längre används för boskapen, men husen bjuder välkomna möjligheter till övernattning för både delägare och utomstående, som på fritiden vill ströva omkring i den storslagna naturen med dess raviner och vattenfall och praktfulla utsikter.

"Hufvudsakliga näringsfånget på denna Socken har, af åldder, varit Jagt, Fiske, Boskapsskötsel, Myrjärnstillverkning och förädling, hvartill efter hand kommit något Jordbruk, såsom en bisak", säger en iakttagare om Älvdalen år 1802 (P. J. Hjelm, Berättelse om Elfdahls Porphyrverk . . ., Stockholm 1802, s. 66 ff.). Före den nutida skogsdriftens införande på 1870- och 1880-talen utnyttjades sålunda socknens stora skogsvidder för fäboddrift, foderfångst, fiske, jakt, laggkärlstillverkning m.m. Skogsarealerna var stora men måste exploateras hårt, för att en torftig bärgning skulle kunna åstadkommas med dåvarande metoder.

Eftersom boskapsskötseln var den viktigaste näringsgrenen, kom tillvaron att i hög grad kretsa kring betesgång och foderfångst. Odlat hö var okänt här före 1870-talet. Från de tättbefolkade byarna längs Österdalälven sökte sig befolkningen under stora delar av året ut i skogsmarkerna. Det gällde att vandra omkring och samla allt som kunde användas för djurens 7 till 8 månader långa innefodring. I första hand kom slåttern av myrarna, som ofta bragtes att ge en rikligare växt med hjälp av konstgjord bevattning. Från träden togs löv och kvistar liksom skägglav, barr och bark. Dessutom samlades stora mängder renlav och mossa att användas som kraftfoder, helst 4 till 5 lass per ko. Enbart för renlavstäkten måste stora områden genomströvas, och där marken plockats ren dröjde återväxten omkring fyrtio år.

Under så lång tid som möjligt måste djuren gå ute och fodra sig själva. För att betesmarkerna skulle kunna utnyttjas på bästa sätt fördes djuren på försommaren till de närmast byarna liggande hemfäbodarna, flyttades under sommaren till långfäbodarna och så under hösten tillbaka till hemfäbodarna. Hem- och långfäbodarna skiljer sig både i fråga om användning och bebyggelse. Eftersom hela hushållen flyttade upp till hemfäbodarna, hade varje gård där en egen stuga, och det var husmodern och hushållets övriga kvinnliga arbetskraft som skötte djur och mjölkprodukter. Men i långfä-

bodarna överlämnades allt arbete åt särskilt lejda fäbodkullor, som fick bo i fäbodlagets gemensamma eldhus eller stuga och förvara mjölken i den samägda mjölkstugan. Medan fäbodkullorna i långfäbodarna knogade med vallning, mjölkning, kärning, ystning och messmörskokning, drog hushållens alla medlemmar i juli månad ut på myrslåtter. Försedda med slipsten, liar, räfsor samt matsäck och en get eller två för färskmjölk vistades de vid slåttermyrarna under en dryg månads tid. Nätterna tillbringade de i någon slåtterbod, en enkel byggnad med tre väggar och pulpettak och med ett förtak över elden, som gjordes upp på marken framför.

Efter myrslåttern kom turen till de inhägnade och gödslade fäbodvallarna. På så sätt fick alltså vallkullorna sällskap under ett tiotal dagar i augusti. Fäbodlagets stuga kunde inte härbärgera allt slåtterfolket, utan sovplatser ordnades i ladorna, som ofta var inredda med väggfasta sängar.

När fäbodvallen och de angränsande markerna slagits, vandrade familjerna ner till hembyn igen för slåtter och skörd på hemägorna. I slutet av augusti skulle kreaturen flyttas från lång- till hemfäbodarna. I september pågick lövtäkten, och till Mikaelidagen fördes djuren ner till byn från hemfäbodarna. Insamlingen av mossa och renlav pågick i oktober, och sedan började, så fort snön fallit, det dryga arbetet med att hämta mossan och höet med släde. Lass efter lass kördes fram från skogarna till särskilda vältplatser eller vilställen, där det fanns stugor för folket och stall för hästarna. Avstånden från hemmet till de längst bort belägna myrslogarna och fäbodarna kunde röra sig om ända upp till 7 mil.

Marianne Olsson

Zusammenfassung

Der künftige Artillerieschiessplatz in Älvdalen in Dalarna.

Die Artillerieschiessschule soll im Herbst 1963 in die dem Staat gehörigen Waldgebiete im nördlichen Teil der Gemeinde Älvdalen verlegt werden. Die Gemeindemitglieder hatten bis jetzt das Recht diese früher als Gemeindewald gebrauchten Gebiete für Sennenwirtschaft und Viehfutterernte auszunutzen, was aber jetzt fast aufgehört hat. Von den Gebäuden der Sennereien sind noch recht viele erhalten. Diese wurden 1962 im Auftrage der Wehrmacht von der Ethnologischen Untersuchungsabteilung des Museums inventarisiert, wobei man auch die Methoden und die Organisation der Viehzucht zu der Zeit, wo die Gebäude voll ausgenutzt wurden, untersuchte.

ANDERS BENGTSSON I SÖDRA FAGERHULT

ETT NYTT NAMN INOM DET SYDSVENSKA BONADSMÅLERIET

Såsom belysts redan i ett antal tidigare uppsatser, var det kretsen kring målaren Nils Lindberg (1719—1788) i Södra Unnaryds socken, som gav upphov till de icke så få folkliga stilbildningar inom bonadsmåleriet, vilka omkring 1755—1875 florerade i västra Småland och södra Halland. Som Lindbergs mest kända efterföljare framträda Johannes Nilsson (1757—1827) i Breareds socken och Per Nilsson (1741—1820) i Vrå socken. Men det fanns även tre andra, en målare som omkring 1771—1782 var verksam i Knäredstrakten, en som efterlämnat från åren 1771—1773 daterade målningar från Ryssby och Moheda socknar samt en bonadskonstnär, som här står i blickpunkten och som verkade omkring 1757—1779. En i slutet av 1962 till Nordiska museet inkommen bonad (bild 1—2) av den sist nämnde målaren utgör den aktuella anledningen att här söka ge några konturer kring denne.

Hans här medräknade bevarade produktion omfattar 37 bonader, som fördela sig på Nordiska museet (13), Nationalmuseet, Köpenhamn (1), Göteborgs museum (2), Hallands museum, Halmstad (4), Kulturen, Lund (4), Smålands museum, Växjö (4) samt ett antal privata ägare (9). Ifråga om detta material föreligga för närvarande elva proveniensuppgifter, nämligen

1, 2. Hässlehult, S. Unnaryds sn, Småland; Nord. mus. 248 085 (DES BAD 1777), Nord. mus. 248 086 (odaterad).
3, 4. Realsbo, S. Unnaryds sn; Kulturen 40 221 odaterad), Kulturen 40 222 (odaterad).
5. Säfsås, S. Unnaryds sn; Nord. mus. 202 284 (odaterad).
6, 7. Önne, S. Unnaryds sn; Nord. mus. 170 829 (odaterad), Nord. mus. 170 830 (HLS MLD 1774).
8. Brohult, Långaryds sn, Småland; Nord. mus. 58 351 a (BIS IND 1779).

1. Bonad av Anders Bengtsson i S. Fagerhult, 129×202 cm. Det övre bildfältet med De tre vise männen är beskuret upptill liksom på sidorna, synbarligen av bonadskonstnären Anders Eriksson (1774—1855) i Ås sn, då han 1812 utförde en ny komposition på den förevarande målningens baksida. Det stympade motivets ursprungliga utseende belyses av en annan version av detsamma, bild 3. Nedtill utfylles ovanstående bonad av ett bildfält "Om Jesu Lärande I Templet Luc 2: Cap. w. 42." samt "Om Christi Lijdande Luc [2]3 Cap". Till det förstnämnda motivet anknyter också texten "Och hans Moder Sade Til honom Min Son hui giorde Tu oss theta", "Maria", "Josep".

9. Hastaböke, Långaryds sn; privat ägo.
10. Byås, Färgaryds sn, Småland; Smålands museum L 1564 (odaterad).
11. Gästgivaregården, Torups sn, Halland; Nord. mus. 234 659 (1757). Ytterligare två bonader bära initialer och årtal, vilket torde möjliggöra en framtida lokalisering; Hallands museum 4 083 (SAS KOD 1777) och 9 446 (PJS IKD 1769).

Som väntat med hänsyn till vår målares nära konstnärliga frändskap med Nils Lindberg visa dessa proveniensuppgifter, att han haft åtskilliga beställare i Södra Unnaryd. De fyra bonaderna från Långaryd, Färgaryd och Torup ge dock spridningsbilden en viss dragning åt väster.

Den daterade produktionen, som inleddes 1757 och visar en påfallande kontinuitet under 1770-talet men slutar 1779, kan tyda på att konstnären ifråga avlidit vid denna tid. Han bör i så fall ha

2. Målning från 1812 av Anders Eriksson i Ås sn, utförd på baksidan av bonaden bild 1. Upptill ett bildfält med De tre vise männen Balthasar, Casper och Melchior, vilkas avfärd till Betlehem betraktas av konung Herodes i fönstret till vänster. Till höger på samma bildfält de tre männens hyllning till Jesusbarnet, som bäres av Maria med Josef stående bakom. Nedtill ett annat av de vanligaste motiven inom det sydsvenska bonadsmåleriet. De visa och de fåvitska jungfrurna, signerat "Ao 1812 AES". Ett beaktansvärt drag på denna målning liksom på Anders Bengtssons och Jöns Kjellbergs bonader är att de tre ryttarna framställas på ett och samma bildfält utan skiljande stolpar emellan.

levat omkring 1730—1780. Detta signalement är av särskilt intresse därigenom, att man i Södra Fagerhult i Långaryds socken kan belägga en tydligen närmast yrkesmässigt arbetande målare, Anders Bengtsson, född i Stora Hästhult, Färgaryds socken den 1 sept. 1723, död i Södra Fagerhult den 1 juni 1781. Synnerligen värdefullt är att hans bouppteckning bevarats. Den upptager bl.a. "2ne målade bonader" samt dessutom ett antal böcker enligt en intressant förteckning:

En gamal manuale	—: 8	[öre]
misanders sabas ro [J. S. Adami]	—: 16	„
En om de tolf apåstlarna	—: 4	„
En wäg wisare til hemlen [O. A. Ekebom?]	—: 2	„
En rät wäg till det Ewiga lifwet [J. Jersin]	—: 4	„

3. Bonad av Anders Bengtsson med De tre vise männen liksom på bild 1 ridande från höger. Denna målning kompletterar med avseende på de tre ryttarna den upptill stympade bilden. Nord. mus. 248 085.

En målare bock	—: 4 [öre]
En bi bock	—: 3 „

Att Anders Bengtsson varit en målare av närmast yrkesmässigt snitt kan anses framgå av dödbokens uppgift: "dödde af Håll och sting Målaren Anders Bengtsson". De genuint folkliga bonadskonstnärerna redovisades praktiskt taget aldrig med någon yrkesbeteckning i församlingsböcker eller mantalslängder. Man lägger emellertid märke till att han ägt ett par målade bonader, ett ovanligt förhållande när det gäller hantverksmålare, vilka i regel starkt nedvärderade de folkliga konstnärerna. Troligast är att han själv målat de berörda bonaderna.

Av allt att döma föreligger ifråga om Anders Bengtsson det icke alldeles ovanliga fallet, att han varit en yrkesmässigt uppövad målare, som för att skaffa sig en biförtjänst också utförde bonader för böndernas ryggåsstugor. Från denna utgångspunkt torde man med hög grad av visshet kunna peka på Anders Bengtsson såsom upphovsman till den ovan redovisade bonadsserien. Trots den ifråga om vissa kompositioner nära släktskapen med Lindberg intar han en plats helt för sig själv bland samtida bonadskonstnärer. Både ifråga om figurteckning och färger äro hans bildsviter iögonenfal-

4. Bonad av Anders Bengtsson (130×93) framställande herdarnas besök i Betlehem efter Kristi födelse, sådant det beskrives i Luk. 2, 8—16. Bilden bär flera texter hämtade ur bibel och psalmbok: "Här är stor glädje och hertans frögd, ty Christus är komen Af Himelens Högd", "Ähra ware Gud i Högdene Och frid på Jordene mäniskomän en god wilie", "Si, Jag budar eder stor glädie, ty i Dag är Föder Frälsaren som är Christus Herren i Dawids stad", "Nu låter oss ala med Herdarna gå til Bätlehem wårt Brudehus, at wi ther i Krubon söka må, Lifwet och werldenes Jus". Nord. mus. 67 986.

lande ålderdomliga. Frändskapen med det äldre kyrkliga kalkmåleriet är påtaglig. Flera detaljer på hans dukar visa rent medeltida kynne. I sin "målare bock" har han säkerligen också samlat åtskilliga sådana detaljer på enahanda sätt som de folkliga bonadskonstnärerna.

Icke utan betydelse för den gjorda lokaliseringen och identifieringen är att Anders Bengtsson uppenbarligen varit upphovsmannen till den s.k. Västbo-Kindskolan, genom vilken det västsmåländska bonadsmåleriet fick spridning även i sydligaste Västergötland. Anders Bengtsson, hans närmaste efterföljare dragonen Jöns Kjellberg (1757—1812) samt särskilt bonadsmålarinnan Kristina

Erlandsdotter (1771—1843) i Östra Frölunda socken, Västergötland, stå varandra konstnärligt så nära att sambandet är helt evident. Anders Bengtsson påträffas också just i den trakt, där upphovsmannen till ifrågavarande lokala skola bör ha varit bosatt.

Utrymmet medger här endast att visa några få målningar av Anders Bengtsson, den nyligen såsom gåva till Nordiska museet inkomna (bild 1) samt till jämförelse med denna två andra bonader ur museets samlingar (bild 3—4). Redan dessa dukar torde emellertid ge en antydan om Anders Bengtssons konstnärliga originalitet i förhållande till de många övriga målare, som representerat de västsmåländska bonadsskolorna.

Nils Strömbom

Résumé

Anders Bengtsson, de Södra Fagerhult — Un nom nouveau dans la peinture de tapisseries du sud de la Suède

L'auteur, s'appuyant sur des fondements artistiques, attribue 37 tapisseries peintes appartenant à des musées ou à des collections particulières, datant de la période 1757—1779, mais d'un caractère nettement archaïque, à un artisan peintre mort en 1781 nommé Anders Bengtsson qui, parallélement à son métier de peintre, exécutait des tapisseries peintes pour les maisons des paysans du sud-ouest du Småland et du sud du Halland. Selon son inventaire de succession, Anders Bengtsson laissa deux peintures de ce genre et un "directoire du peintre", ce qui devait signifier un livre d'esquisses où il avait rassemblé des détails de composition et d'autres indications comme le faisaient les autres décorateurs populaires. L'auteur soutient qu'il est le créateur de ce qu'on appelle l'école de Kind-Västbo qui répandit la peinture de tapisseries de l'ouest du Småland jusqu'à l'extrême sud du Västergötland.

ETT TEXTILREDSKAP OCH DESS ANVÄNDNING

Nätra, Sidensjö, Anundsjö och Själevad är fyra socknar i norra Ångermanland, som under 1700-talet producerade lin och linne av synnerligen hög kvalitet. Tillverkningen av garn och väv, både för eget hushåll och till salu, skedde där som hemslöjd. Förtjänta spinnerskor och väverskor uppmuntrades med belöningar och stöddes på olika sätt av statsmakterna. Hemslöjden drog också

fördel av den tullpolitik, som tillkommit för att skydda den inhemska textilfabrikationen.

Från denna bygd, närmare bestämt Norrflärke by i Anundsjö socken, härstammar en härvel, som fru Anna Jonsson år 1962 skänkte till Nordiska museet. Årtalet 1798 är inristat på stativet jämte initialerna I.N.S., vilka enligt givarinnan står för den förste ägarens namn.

Då man i hemmen beredde och spann garn, användes en härvel, på vilken man formade härvor av den tråd, som samlats på spinnrockens rulle. En härvel begagnas på följande sätt. Man låter tråden löpa från spinnrocksrullen, som är uppträdd på en sticka, till härvelns garnställning. Förfaringssättet framgår av Pehr Hillestrőms målning från 1787. Själva garnställningen, som sitter i ett stativ, består av fyra armar, avslutade med tvärställda trästycken. Dessa upptar tråden, medan man vrider ställningen runt. En härva uppdelas med en trådände i mindre grupper, vanligen kallade pasmor. Då man härvlat nog, kan man lossa och ta av garnet från ställningen genom att en arm är ledad. På den härvel, som Hilleström visar, måste man även lyfta av garnställningens axel från stativets ena sida. Kvinnan på 1700-talsmålningen har fullbordat ett antal pasmor och håller troligen på med den sista. Hon har räknat trådvarven, så att hon får lika många i varje pasma.

Somliga härvlar hade registreringsverk, som markerade ett visst antal trådvarv genom ett slag av en hammare eller ett knäpp av en fjäder, och de gjorde sålunda huvudräkningen överflödig. En del verk registrerade icke bara trådarna i pasman utan även pasmorna i härvan.

I Sverige har i regel spinning och vävning utförts av kvinnor, medan männen tillverkat de textila redskapen. I de bygder, där hemslöjd skedde till salu i större skala, sysselsatte textilslöjden många gånger även männen, och där var också männen allmänt intresserade av förbättringar av redskapen. Det är i sådana bygder man finner härvlar med mera sinnrika räkneverk. I de norrländska kusttrakterna kallar man vanligen en registrerande härvel för haspel.

Haspeln från Anundsjö har en invecklad registreringsapparat,

på vilken man kan åstadkomma pasmor av två olika slag. Det ena härvlingssystemet representerar en folklig tradition, det andra en officiell standardiseringssträvan.

Garnställningen på Anundsjöhaspeln är så stor, att den bildar en härva med en vidd av 2 1/2 alnar, dvs. omkring 150 cm. Detta mått överensstämmer med det som påbjöds genom en förordning 1739 om "en allmän och lika Härfwels och Haspels brukande". En härva skulle innehålla ett visst antal pasmor eller "knäpp", beroende på garnsorten, t. ex. för linnegarn 16 knäpp. Varje knäpp skulle bestå av 100 trådar. I Anundsjö kallas en sådan härva "haspelhärv" till skillnad från en "vävhärv", som har varierande antal pasmor på 60 trådar. Sextio trådar i pasman är ett gammalt, folkligt räknesystem i större delen av Sverige, och det var i allmänt bruk även på 1700-talet.

Förordningen från 1739, som införde 100-talssystemet, hade till syfte att standardisera måtten på det garn, som förekom i handeln och som levererades till textilmanufakturerna. Om man kände härvans trådlängd och dess vikt, kunde bl. a. trådens finhet bestämmas. 100-talssystemet underlättade också uträkningen av garnåtgången i vävarna enligt de metoder som användes vid textilfabrikerna.

År 1733 utfärdades privilegier för Flors linnefabrik i Mo socken i Hälsingland, där engelsmannen Stephen Bennet var direktör. I sin bok "Lins Planterande, Beredande, Spinning, Wäfnad och öfriga tilberedning" (1738) omtalar han, att Flors fabrik infört en "Lingarns Haspel" med en garnställning och ett räkneverk, dimensionerade såsom förordningen följande år påbjuder. Boken hade ett företal av den kände industrimannen Eric Salander, vilken liksom Bennet varit anställd vid Jonas Alströmers manufakturer och från 1731 förestod Barnängen i Stockholm. Som chef för det 1739 inrättade Manufakturkontoret var Salander en talesman för tidens ledande näringspolitik och har uppgivit sig själv som författare till 1739 års manufakturprivilegier. Han och Bennet, vilken senare studerat i S:t Germain i Frankrike, torde också stå bakom förordningen om de standardiserade härvelmåtten.

Medan 1700-talets merkantilistiska näringspolitik strävade efter

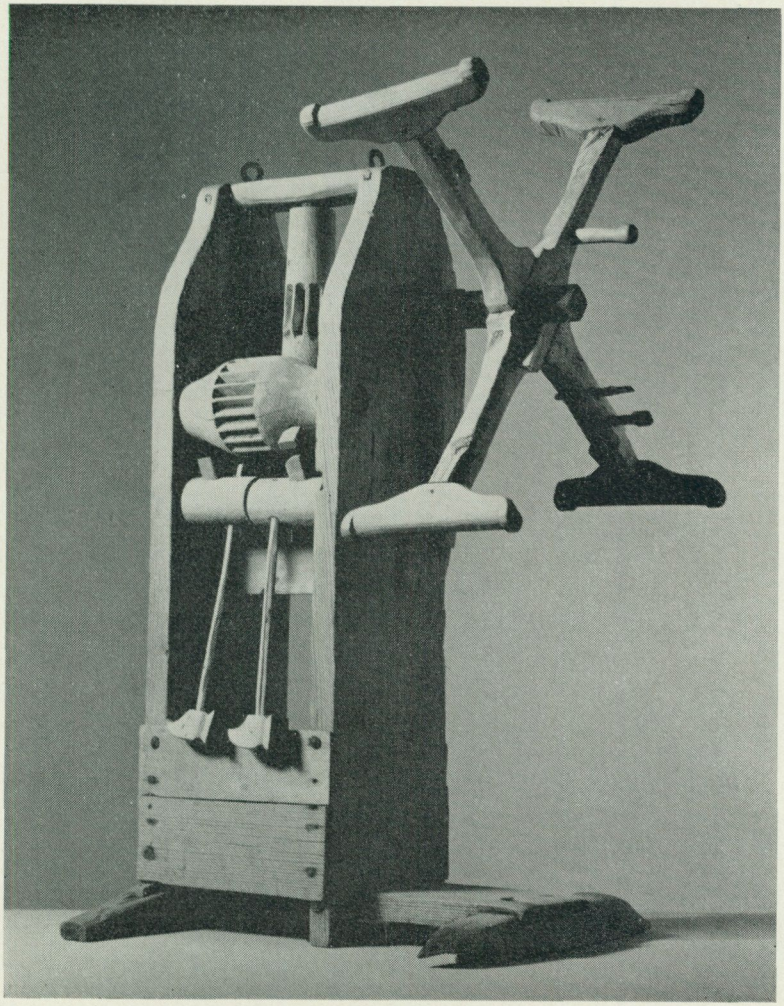

Haspel från Anundsjö socken i Ångermanland tillverkad av omålat trä och med årtalet 1798. Ett räkneverk är inbyggt i stativet, och garnställningen är placerad utanför detta.

att koncentrera vävningen till större verkstäder med yrkesutbildad personal, skulle textilmaterialet framställas och levereras av landsbefolkningen. Väverierna var före spinnmaskinernas införande beroende av spinningen i hemmen, och garnet som råvara var därför föremål för Manufakturkontorets stora intresse. Textilfabrikerna kunde emellertid endast konkurrera med landsbefolkningen i fråga om mera invecklade vävnader. En linnefabrik i Härnösand, grundad 1741, specialiserade sig på drällvävning, medan den tekniskt enklare linnelärftsvävningen förbättrades och intensifierades på norra Ångermanlands landsbygd under 1700-talets senare del.

De garnmått efter decimalsystemet som manufakturerna införde, var importerade från de ledande europeiska textilindustrierna. Det visade sig emellertid svårt att på den svenska landsbygden genomföra det nya härvlingssystemet, som fordrade härvlar med räkneapparater av ett annat slag än de gamla. En ny förordning måste utfärdas 1771, och den påbjöd, att varje län skulle skaffa en modell av den nya sortens härvel, och den skulle tjäna som rättesnöre för den lokala tillverkningen.

Härveln från Anundsjö är av stort intresse, därför att dess räkneverk är uppbyggt för båda systemen och kan registrera antingen 60 eller 100 trådar i pasman.

Garnställningen är trädd på en axel, som mitt för räkneverket är skuren i skruvform för att gänga mot 10 kuggar, utskurna runt en lodrät stolpe. Stolpen bär på sin nedre del en snäckskruv, som driver ettdera av två snäckhjul på vågräta axlar. De är fästade på var sin sida om stolpen. (Se bild. s. 169). Den ena axeln är förtjockad och bär 20 kuggar, den andra har 12 kuggar. Nabbar på axlarna förorsakar vridning av fästena för två hamrar, så att dessa gör utslag mot en träskiva på nedre delen av stativet.

De båda vågräta axlarna på var sin sida om mittstolpen fungerar icke samtidigt. Antingen använder man den ena eller den andra axeln, beroende på om man vill åstadkomma 60- eller 100-trådspasmor, och hamrarna kan flyttas till den sida av apparaten man vill begagna. Genom de båda hamrarna markerar verket dessutom både hela och dubbla pasmor av respektive slag.

Då härveln kom till museet, var hamrarna placerade så, att de ledade mot den större kugghjulsaxeln. Det innebär att härveln

En kvinna härvlar garn på en härvel utan räkneverk. Spinnrocksrullen håller hon i vänster hand, och med höger hand vevar hon garnställningen runt. Herrgårdsinteriör, målad av Pehr Hilleström 1787.

markerar pasmor av den på 1700-talet officiellt påbjudna sorten om 100 trådar, vilken också förutsätter en garnställning ("härvelkors") lik den som sitter på härveln.

Om man härvlar, sker följande. Efter 100 varv på härvelkorsets axel har den övre snäckskruven fört fram 100 kuggar på det övre kugghjulet, dvs. 10 varv på den lodräta stolpen, vilket innebär att det nedre snäckdrevet drivit fram 10 kuggar eller ett halvt varv på den vågräta axeln. Detta markeras av den ena hammaren. De båda hamrarna är fästa på cylinderformade kolvar, som är trädda på en gemensam vågrät stång. Den ena kolven är sammankopplad med den andra, så att båda hamrarna slår efter ett helt varv på den vågräta axeln, och de markerar därmed 200 trådvarv på garnställningen eller en dubbel pasma.

I sin 1757 utkomna bok "Lijn-garns Uprännande til Lerfter" konstaterar textilexperten Ol. J. Törnsten, att trådpasman på 60 och rörpasman på 30 då var de vanliga indelningsgrunderna för härva, respektive vävsked i Sverige. Det sammanhängande måttsystem som väverskan brukade under de olika arbetsprocesserna vid uppsättning av väv, gjorde det möjligt för henne att räkna ut garnåtgången i vävarna med hjälp av mätning på härvel.

Den gamla kontinuiteten mellan vävskedens indelning, varptrådarnas fördelning och garnmätningen störddes, då det nya härvlingssystemet infördes. På många håll i landet, t. ex. i övre Dalarna, har decimalsystemet för vävskedar ej accepterats förrän i våra dagar. I bygder med stor textil hemindustri, såsom de ångermanländska, använde man under 1700- och 1800-talen båda typerna av härvling. Man hade en sorts härvel för mätning av garn, som skulle avyttras, och en annan till sådant garn, som man själv vävde av. I praktiken visade sig t. ex. ett härvelkors om $2^1/_2$ alnar vara för litet för tvinnat ullgarn, vilket brukades i vadmalen, det vanliga beklädnadstyget för vinterbruk. På Anundsjöhaspeln kan man också byta ut det relativt snäva härvelkorset mot ett vidare för 3-alnshärvor.

Frihetstidens och det senare 1700-talets ledande manufakturpolitiker uppmuntrade linodling och linspinning för att manufakturerna skulle få tillräckligt mycket garn av god kvalitet. Kunde man åstadkomma ett fint lingarn i hemmen, låg det emellertid nära till hands att man även vävde av det. I sin näringsgeografiska beskrivning över Ångermanland, tryckt 1779, berättar

Abr. Hülphers att "några hederwärda qvinnor" i Nätra socken omkring 30 år tidigare hade börjat väva finare lärfter. Bland dem nämner han komminister J. Törnstens hustru Catharina Stenflykt. Olaus J. Törnsten, död 1787 som kyrkoherde i Torsåker, var hennes son och en av de många norrländska prästmän, som ägnat stort intresse åt landsdelens näringsliv och åstadkommit förbättringar på olika områden. Törnsten blev specialist på linodling och linslöjd och var som sådan en tid anställd vid kommerskollegium.

Med boken "Lijn-garns Upränande til Lerfter" ville Törnsten standardisera och förbättra landsbefolkningens linnevävning. I motsats till den gängse uppfattningen ansåg han att hemvävning för avsalu ej skulle motarbetas, eftersom den gav en nödvändig inkomst till befolkningen.

Under 1700-talets lopp ändrade också myndigheterna inställning till den saluhållna hemslöjden, och Ångermanlands linnelärfter blev föremål för premiering och högt uppskattade. Premielärfterna stämplades av pastor och länsman, som var myndigheternas representanter. Ol. J. Törnsten blev en medlare mellan stat och folk och ägde bådas förtroende.

Törnsten utgick i sin bok om linnelärfter huvudsakligen från den officiellt påbjudna haspeln, som registrerade 100 trådar i ett "knäpp", och angav i tabellform garnåtgången för olika vävbredder och vävlängder. Samtidigt anpassade han det nya indelningssystemet av garn och vävsked till det traditionella. De längsta vävskedarna, "de allmänna Tyska", för de bredaste vävnaderna, var 111 cm eller "7½ kvarters aln" långa, och deras grovlek betecknades med 100-talen rör på denna längd. Sålunda brukades det nya indelningssystemet icke bara i härvan utan också på en viss typ av vävskedar. 100-talsräkningen kom senare att införas även på andra sorters vävskedar, brukade i den industrialiserade linnetillverkningen, samt slutligen på de salubjudna vävnaderna, vilkas kvalitet bedömdes efter antalet trådar på en viss bredd.

Trots kompromissförsök i stil med det som Törnsten uppvisar i sin skrift accepterades aldrig de centraldirigerade rekommendationerna i sin helhet av landsbefolkningen. Garnhärveln från Anundsjö ger belägg för att man där 1798 höll fast vid den gamla textiltekniken, samtidigt som man i vissa avseenden tvingades att

använda nya metoder — ett dualistiskt förhållande som bibehållits till vårt århundrade. Det faktum att den bevarats och använts så länge visar hemvävningens och det textila självhushållets starka ställning i norra Ångermanland.

Gertrud Grenander Nyberg

Källor:

S. Bennet, Berättelse om Lins Planterande, Beredande, Spinning, Wäfnad och öfriga tilberedning, Stockholm 1738.

Jon Boding, Ångermanna Hushollning Nordan Skogen, Stockholm 1747.

L. Bygdén, Hernösands stifts herdaminne, del 4, Uppsala 1928.

Gerda Cederblom, Pehr Hilleström som kulturskildrare, del I, Stockholm 1927.

G. Grenander, Några härveltyper i Västerbotten och deras användning, i Västerbotten 1935, Umeå 1935.

G. Grenander Nyberg, Garnhärvelns funktion, i Hälsingerunor 1962, Bollnäs 1962.

Abr. Hülphers, Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland, 4:de Saml. om Ångermanland, Westerås 1779.

Sam Owen Jansson, Måttordbok, Stockholm 1950.

R. G. Modée, Utdrag utur Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, del 2 o. 9, Stockholm 1746 o. 1777.

P. Norberg, Den ångermanländska linslöjden, Stockholm 1938.

P. Nyström, Stadsindustriens arbetare före 1800, i Den svenska arbetarklassens historia, Stockholm 1955.

Ol. J. Törnsten, Lijn-garns Upränande til Lerfter, Linköping 1757.

G. Utterström, Jordbrukets arbetare, del II, i Den svenska arbetarklassens historia, Stockholm 1957.

Irma Åström, Linberedningsverken i Hälsingland under 1700-talet, i Dædalus 1950, Stockholm 1950.

P. A. Örnsköld, Underdånig Berättelse om Wester-Norrlands Höfdingedöme, Stockholm 1769.

Zusammenfassung

Ein Textilgerät und dessen Gebrauch.

Ein Detail des schwedischen Merkantilismus im 18. Jahrh. ist die Verordnung von 1739, welche eine Standardisierung der Masse für das feilgebotene Garn durch die Verwendung „einer allgemeinen und gleichartigen Weife und Haspel" anbefahl. Diese führte das Decimalsystem an Stelle des alten volkstümlichen Systems mit 60 Fäden auf eine Strähne ein.

Das Nordische Museum erhielt im Jahre 1962 aus der Gegend des nördlichen Ångermanland, wo im 18. Jahrh. Leingarn und Leinwand von höchster Qualität hergestellt wurde, eine Haspel mit der Jahreszahl 1798, welche ein Zählwerk sowohl für das alte, wie für das neue System hat. Aller Wahrscheinlichkeit nach hatte die Landbevölkerung das alte System für Gewebe, welche für den eignen Brauch bestimmt waren, behalten, obschon man gezwungen war sich an das neue System zu halten, wenn es Verkaufsgarn galt. An vielen Stellen ist das Decimalsystem noch in diesem Jahrhundert von den schwedischen Weberinnen nicht angenommen worden.

FLAMSKVÄVNAD MED ENHÖRNINGAR

Ett sällsynt värdefullt förvärv har i år kunnat tillföras museet tack vare bistånd från Samfundet Nordiska museets Vänner. Det gäller en bänklängd i flamskvävnad, daterad 1685. Det är mycket svårt att finna så tidiga textilier, framför allt så väl bevarade som denna. Bänklängden tillhörde på sin tid bankiren Isak Glückstadt i Köpenhamn. Efter hans död 1910 såldes den på auktion till Conrad Langaard i Oslo. Än en gång bytte den ägare, då professor Leiv Kreyberg i Oslo förvärvade den, och i december 1962 slutligen

fick Nordiska museet möjlighet att köpa den. Trots att ägarlängden inte på något sätt förknippar vävnaden med Sverige, har den ändå förvärvats som ett exempel på svensk textil kultur. Därvid stöder vi oss på de forskningar som fil. dr Ernst Fischer framlagt i sitt nyutkomna arbete Flamskvävnader i Skåne (Malmö 1962) samt på direkta konsultationer med honom.

Vävnaden har uppenbarligen använts som hyende på en bänk. Den tycks vidare vara avkortad, nuvarande längd är 2,14 m, men den ursprungliga längden är inte känd. Bredden är 57 cm. Som inslag har använts företrädesvis ullgarn men dessutom silke och i någon utsträckning även metalltråd. Varpen är av oblekt lingarn och vävnaden är, som förut antytts, utförd i flamskvävnad, en teknik som i Sverige är känd sedan 1500-talet. Färgerna är i huvudsak blått, grönt och rött — samtliga rikt nyanserade — mot svart botten. Mönstret upptar det kända motivet med enhörningen, ett medeltida fabeldjur med symbolisk betydelse. Detta motiv, som på vävnaden upprepas 3 gånger, inneslutes i var sin bladkrans, vardera med 4 rosor. Urnor med blommor så stora att de upptar vävnadens bredd, kompletterar mönstret. Bänklängden är slutligen försedd med invävd såväl märkning som datering MIS SPD A. 1685, vilket inte gör den mindre intressant.

Inga Wintzell

Résumé

Tissu à la manière flamande avec des licornes

Un revêtement de banquette en tissage de genre flamand avec chaîne de lin et trame de laine, soie et fil métallique, daté de 1685, ce qui est exceptionnellement ancien, nous a été procuré par la Société des Amis du Musée Nordique. La provenance n'est pas connue par des documents — à partir de la fin du siècle dernier le tissu a passé d'une collection particulière à l'autre — mais tout semble indiquer son origine suédoise. Le motif représente des licornes entourées de couronnes de feuillage et des urnes remplies de fleurs.

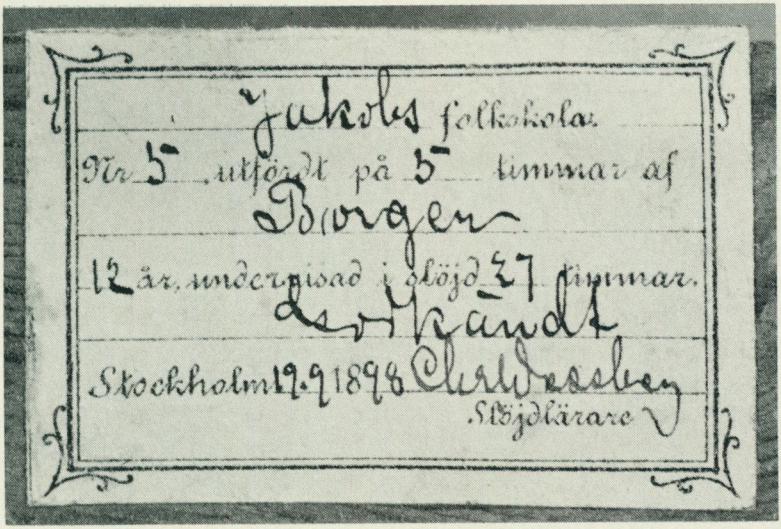

EN SKOLSLÖJDARE

Den här avbildade etiketten sitter fastklistrad på en enkel nyststicka av trä, som — tillsammans med en rad andra prov på skolslöjd från åren närmast före sekelskiftet — skänkts till museet. Givare är den nu 76-årige Sven A. Borger, Stockholm, som också själv har slöjdat alla föremålen. Det rör sig om fyra föremål av papp, gjorda 1896—1897, och tjugofyra träsaker, gjorda 1898—1900. På de flesta slöjdalstren sitter en liten tryckt etikett med av slöjdläraren ifyllda uppgifter. Där talas om, vilken skola det gäller, vilket nummer förlagan till elevarbetet har i lärarens mönsterbok, hur lång tid arbetet tagit, elevens namn och ålder, hur länge han blivit undervisad i slöjd samt att arbetet blivit godkänt.

Själva föremålen är kanske inte i och för sig särskilt märkliga, även om de är mycket omsorgsfullt utförda. Det är yx- och hammarskaft, nyststicka, strumpbräden, blomställ, julgransfot, bollträ, måttstock, skärbräda, nyckelbricka, nyckelhållare och andra mer eller mindre användbara bruksföremål. Även den som åtnjutit en

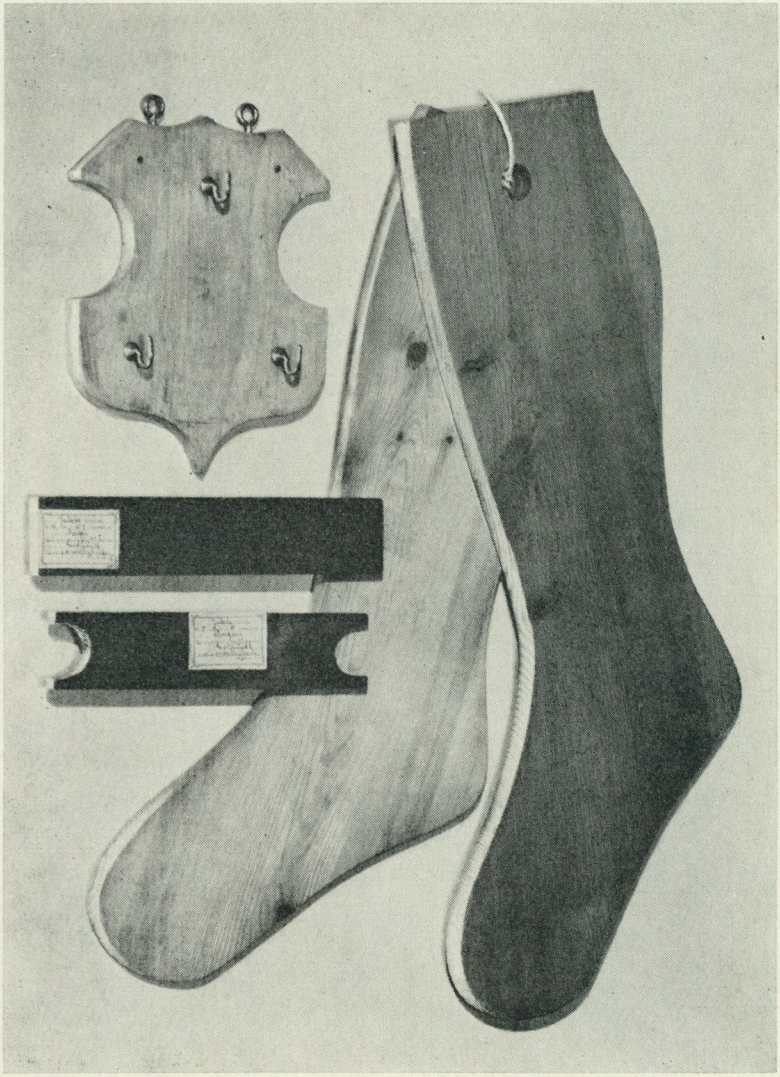

Nyckelhållare, nyckelbricka, nyststicka och strumpbräden ur den skänkta samlingen av skolslöjd från åren 1896—1900.

betydligt senare tids slöjdundervisning, känner väl igen de flesta av dessa arbeten. Men det märkliga med denna samling skolslöjd är dels att det finns så noggranna uppgifter om varje föremål som ingår i den, dels att den blivit bevarad med sådan pietet i så gott som ursprungligt skick av skolslöjdaren-givaren under mer än 60 år och därför nu kan berika museets samlingar inom ett område, som tidigare varit mycket dåligt representerat.

Göran Bergengren

Zusammenfassung

Holzarbeiten aus der Schule.

Werkunterricht wurde im Jahre 1878 in den Schulplan der Volksschule aufgenommen. Die abgebildeten, sowie eine Anzahl anderer Gegenstände, hat der Spender während seiner Schulzeit vor 65 Jahren selbst geschnitzt und bis jetzt pietätsvoll aufbewahrt.

HEMSLÖJD FRÅN BLEKINGE

När fru Jenny Widtskiöld sommaren 1917 var på väg till sin årliga sejour i Södertälje — på den tiden en uppskattad badort — kom hon i samspråk med en kvinna i samma kupé. Kvinnan hade med sig en mängd knyten och paket och väckte därigenom sina medresenärers nyfikenhet. Tillfrågad förklarade hon, att hon reste med textilier från Blekinge läns hemslöjd, och nu skulle hon ställa sig på torget i Södertälje och sälja sina varor. Denna tillfälliga bekantskap gav upphovet till en flerårig kontakt. Redan samma höst fick fru Widtskiöld i sitt hem i Stockholm besök av sitt ressällskap och köpte av henne blekingska hemslöjdstextilier för 3.500 kronor på en gång, därtill uppmuntrad av sin hemslöjdsintresserade make. Detta innehållsrika förvärv omfattade två flossamattor, en stor och en mindre, två rölakanstäcken, en luft gardiner samt ett linnedra-

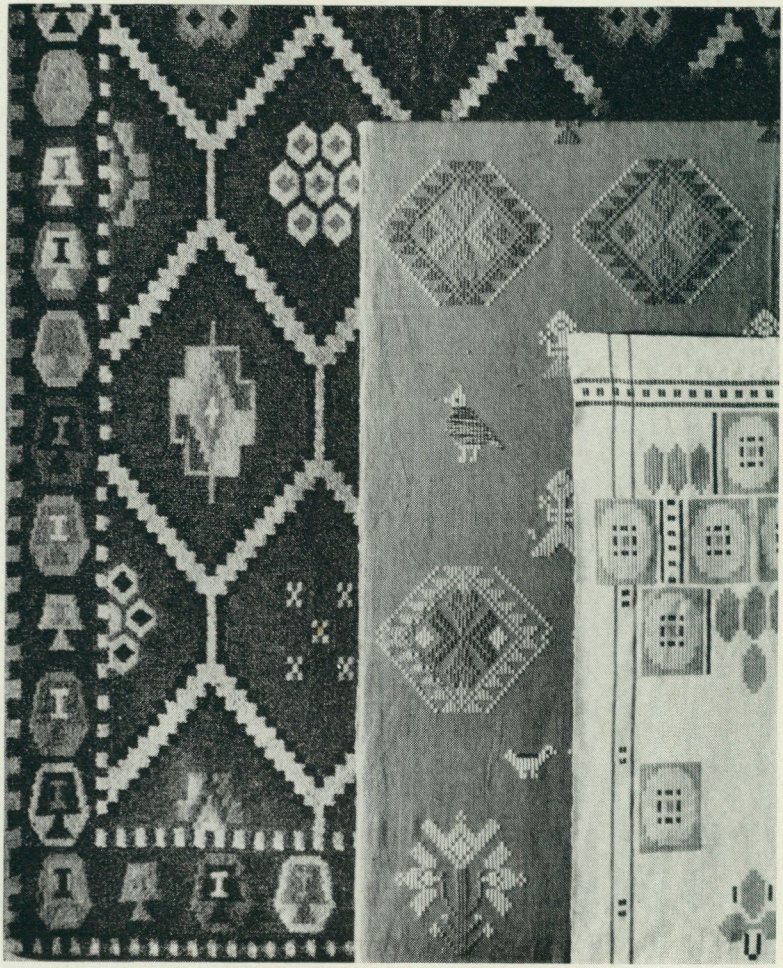

peri med dukagångsmönster. Genom medel från Nordiska museets Vänner samt genom tillmötesgående från ägarinnan kunde museet i fjol förvärva tre av dessa vävnader, nämligen det ena rölakanstäcket, gardinluften samt draperiet.

Från mönstersynpunkt är rölakanstäcket det mest intressanta. Varpen är av grovt halvblekt bomullsgarn, inslaget av ullgarn i

många färger med starka kontraster. Mönstret, som är disponerat i spegel och ram, domineras av ett gallerverk av sexkanter, inom vilka inrymmes figurer med geometriska motiv. Ramens dekor består av medaljongliknande figurer, vardera med något enkelt stiliserat motiv. Såväl spegel som ram har melerad botten, spegeln i rött och brunt, ramen i blått och svart, mot vilken mönstret med klara obrutna färger mycket distinkt avtecknar sig, nästan med tredimensionell effekt. Mönstret har vissa drag gemensamma med dem vi känner från den folkliga vävnadskonsten. Men det är också mycket som är nytt, främst kanske förkärleken för effekter med melerade färger. Det är just denna brytning mellan å ena sidan kopiering av gamla textilier och å andra sidan ett självständigt mönsterskapande som är så karakteristisk för textilierna från den tid det här är fråga om och som med full tydlighet framgår även av de två andra föremålen i detta intressanta förvärv.

Inga Wintzell

Zusammenfassung

Hausfleisswaren aus Blekinge.

Durch Vermittelung des Vereines "Samfundet Nordiska Museets Vänner" hat das Museum drei Proben von Kunstgeweben erworben, welche für den Verein "Blekinge Läns Hemslöjd" in den 1910-er Jahren hergestellt und von demselben verkauft wurden.

TING FRÅN VÅR NUTIDA HEMSLÖJD

Då utställningen Tidlös träslöjd i Nordiska museet planerades, föll det sig naturligt att ta fasta på det löfte, som ett flertal hemslöjdsrepresentanter hade givit vid Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbunds konferens för ett år sedan, nämligen att till museet överlämna representativa föremål för att på så sätt bidraga till dokumenteringen av hemslöjdsföreningarnas verksamhet. En förfrågan utskickades före utställningen, och närmare 100 föremål inkom

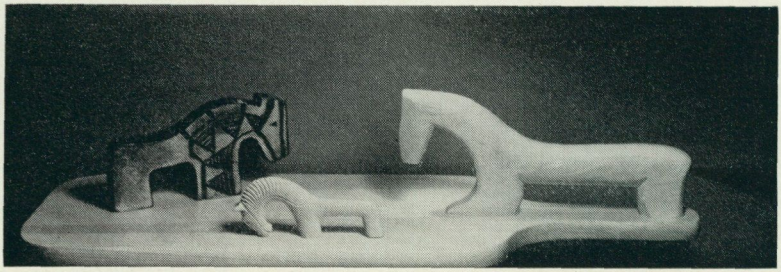

"Hästskärbräda" från Föreningen Hemslöjden i Borås med souvenir från Östergötlands läns hemslöjd och leksakshäst, skuren av Thure Elgåsen, Älgarås, Västergötland.

som gåvor. Dessa var av ganska olika art, dels funktionella bruksföremål, dels dekorativa prydnadssaker. De härintill avbildade föremålen får tjäna som exempel på de två grupperna.

Ofta hämtar den moderna slöjdaren inspiration från äldre förebilder, men det är mer sällan som han direkt kopierar dem. På bilden härintill ser vi en "hästskärbräda" från Föreningen Hemslöjden i Borås, där ett mangelbräde förvandlats till ett nytt modernt bruksföremål. Det har i sin nya egenskap av skärbräda blivit bredare och kortare, men i huvudsak är brädet med hästen som handtag helt traditionell. På brädet har även placerats en souvenir från Östergötlands läns hemslöjd och en robust leksak skuren av Thure Elgåsen i Älgarås, där mangelbrädets handtag helt frigjorts och erhållit en ny funktion.

I den moderna hemslöjden kan man spåra mycket av den moderna konstens anda. De populära mobilerna har inspirerat till att göra konstrikt fjädrande arrangemang av slöjdens prydnadsföremål. Fåglar, påskgummor och jultomtar får härigenom den eftersträvade rörelsen. En annan modern tendens är att använda träets struktur som uttrycksmedel. I den äldre slöjden var träet som regel rikligt snidat och målat, medan man nu i större utsträckning eftersträvar enkelhet, rena ytor och modern form. De vackra fåglarna från Kronobergs läns hemslöjd får tjäna som exempel på detta. Svalan är gjord av al och duvan av lind, som bränts så att ytan får en svartbrun glänsande färg. Fåglarnas yta har härigenom blivit lika till-

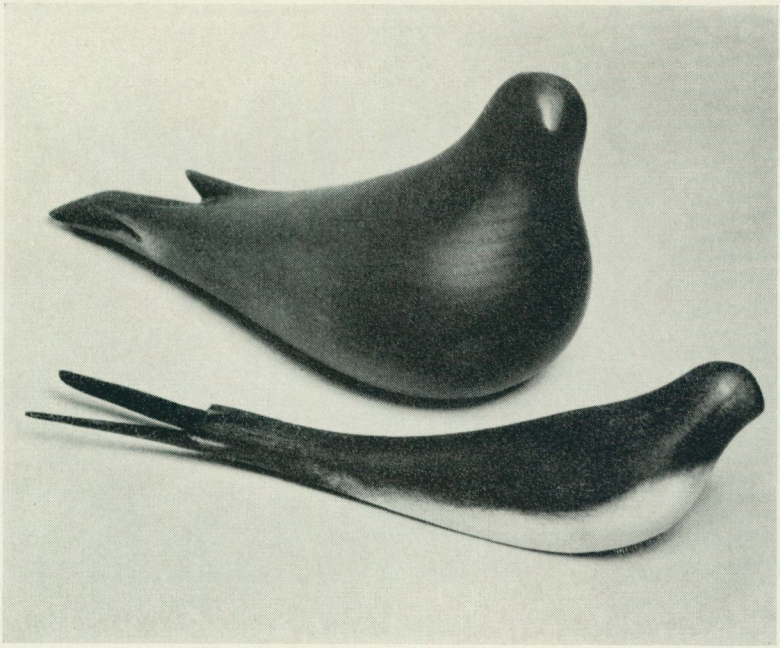

Svala av bränd al och duva av bränd lind från Kronobergs läns hemslöjd.

talande för ögat som för handen. Dessa ting representerar den känslighet för nya uttrycksmöjligheter, som är utmärkande för många av våra nutida träslöjdare.

Ann Resare

Zusammenfassung

Erzeugnisse unserer gegenwärtigen Hausfleissindustrie.

Laut einem neulich getroffenen Übereinkommen soll die Tätigkeit der modernen Hausindustrievereine in den Sammlungen des Museums durch laufende Zuführung repräsentativer Sachen für die Zukunft dokumentiert werden. Zu einer im vorigen Jahre angeordneten Ausstellung "Zeitlose Holzarbeiten" wurden auf diese Weise fast hundert hölzerne Artikel eingeliefert, sowohl funktionelle Gebrauchsgegenstände wie dekorative Schmucksachen, welche gleichzeitig von einer Inspiration von dem älteren Hausfleiss sowie von einer Beeinflussung des modernen Kunstgewerbes zeugen.

SPÅNREN FRÅN FJÄLLSJÖN TJEGGELVAS

Renen är skuren av Lars Ranberg Spuot. Här vid övre delen av Piteälven kunde de bofasta lapparnas barn äga hela hjordar av sådana små renar, som de lekte med på den hårda snödrivan. De verkliga renarna betade vår och höst på de omgivande fjällen Kaisats, Arvas och (bildens bakgrund) Barturte. Här kalva vajorna och förökas hjordarna, som nu bestå av nära tio tusen djur. Med sina skötare i nomadgruppen Luokta-Mavas fara de västerut till sommarbeten vid norska gränsen och österut till vinterns lav i barrskogslandet. Så bli de som mest hemmastadda i mellantrakten, som omfattar en femtedel av hela flyttningsleden. Ett viste är i Parkavuopme (bildens förgrund), där man märker kalvarna, kastrerar och skiljer.

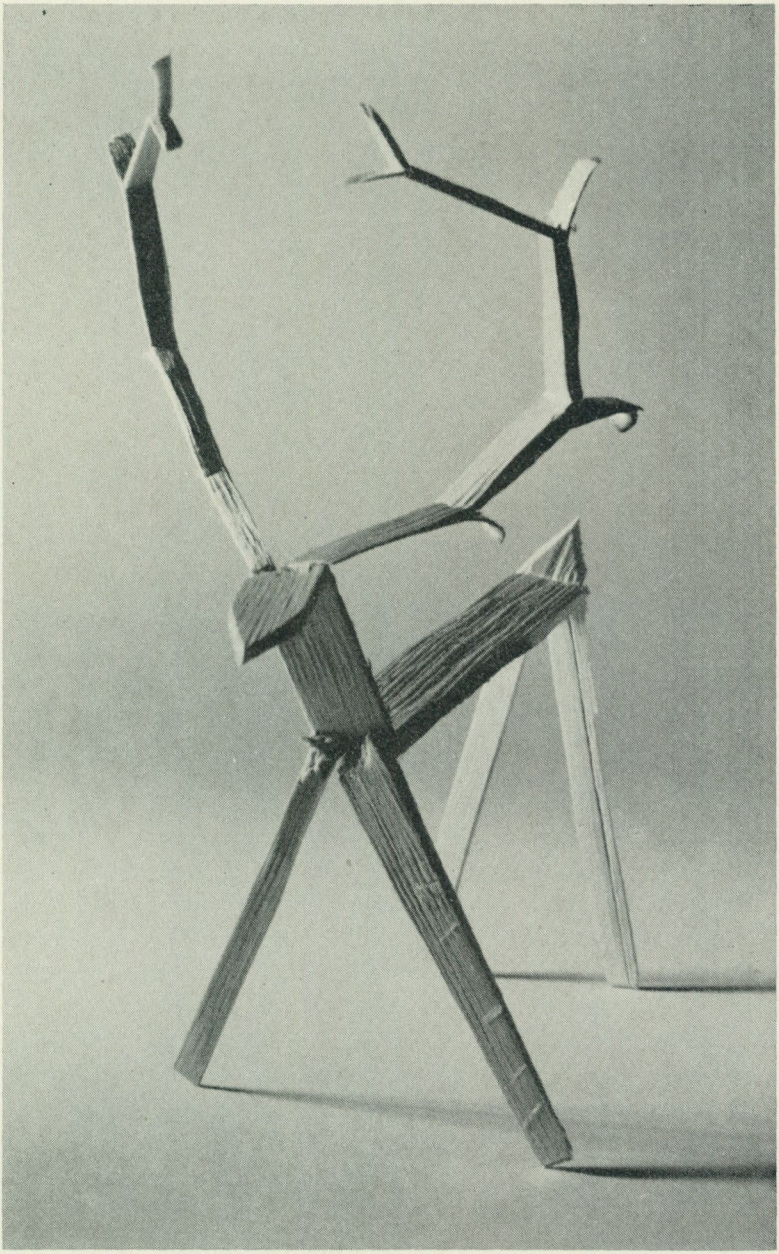

En del skötesrenar tillhöra de bofasta, som söka sig till vidderna, om sommaren för att plocka hjortron, under vintern för att fiska i avlägsna sjöar och jaga ripor, ibland även varg. Väg hit grovbröts 1959.

Bo Sommarström

Résumé

Rennes de copeaux de bois du lac de montagne Tjeggelvas

Les enfants des Lapons établis près du cours supérieur du fleuve Pite possèdent des troupeaux entiers de ces jouets. Ces Lapons n'ont eux-mêmes qu'une quantité insignifiante de rennes à garder, mais les troupeaux des Lapons nomades stationnent dans cette région au printemps et à l'automne.

EN NORSK KALENDERSTAV

I samband med TV-programmet Saker och ting i fjol insändes till Nordiska museet en kalenderstav av en sällsynt typ, som eljest är känd endast från nordanfjällska Norge. Den är förut företrädd i museets norska samlingar och i Oldsaksamlingen i Trondheim. Ägaren överlät sedermera sin kalenderstav till Nordiska museet. Enligt hans uppgift hade den förvärvats av med. lic. Melker Nikolaus Bergholtz någon gång under dennes tjänstgöring som provinsialläkare i Hede i Härjedalen åren 1908—1913. Härjedalen är ett gammalt norskt landskap med intima förbindelser med Sör-Tröndelag, det sydligaste norska fylke där sådana kalenderstavar hittills påträffats. Det torde vara omöjligt att nu avgöra, om den nyförvärvade staven är skuren i Tröndelagen och därifrån införd till Härjedalen eller om den är gjord av en härdaling. Särskilt märkligt är det inom en ram inskurna årtalet, A° MDX (= Anno 1510), ty så tidigt daterade kalenderstavar kunna räknas på ena handens fingrar. Sta-

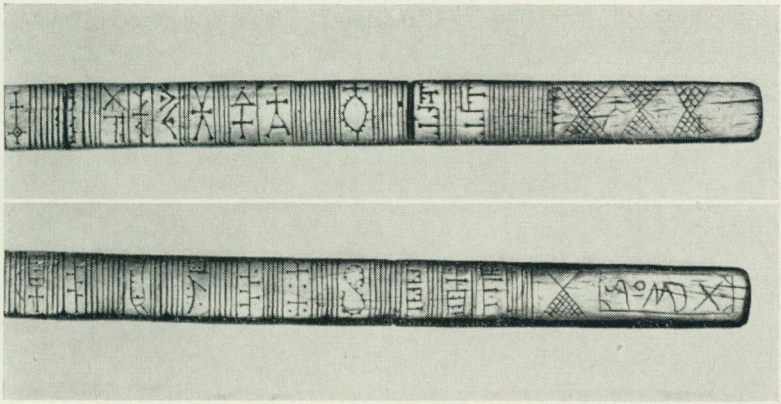

Kalenderstav av nordnorsk typ med heldragna dagstreck över stavens hela bredd.
Överst del (14 okt.—22 dec.) av vintersidan. De geometriska figurerna beteckna (från stavens ända räknat) 28/10 Simon och Judas, 1/11 Alla helgon, 11/11 Martin, 23/11 Klemens, 25/11 Katarina, 30/11 Anders (märk Andreaskorset!), 4/12 Barbara, 6/12 Nikolaus, 8/12 Marie avlelse, 13/12 Lucia och 21/12 Tomas. De djupare skårorna ha tillkommit i sambandmed att staven apterades till alnmått. — Nederst del (4 aug.—13 okt.) av sommarsidan. Läses mot stavens ända. Särskilt utmärkta dagar äro 10/8 Laurentius (med halstret), 15/8 Marie himmelsfärd, 24/8 Bartolomeus, 1/9 Egidius, 8/9 Marie födelse, 14/9 Korsmässa om hösten, 21/9 Matteus, 29/9 Mikael, 4/10 Franciscus och 7/10 Birgitta. Årtalet 1510 förefaller samtida med den övriga ristningen.

ven är i genomskärning rektangulär (15×30 mm); dess längd 77,4 cm.

Som vanligt på norska kalenderstavar är året fördelat på sommar- och vintersida. Vintersidan börjar 14 oktober, sommarsidan 14 april. Årets dagar äro utmärkta med streck, som äro inskurna tvärsöver bredsidan, utom vissa märkedagar som anges med geometriska figurer. Vintersidan uppvisar följande märkedagar: 28/10 Simon och Judas, 1/11 Alla helgon, 11/11 Martin, 23/11 Klemens, 25/11 Katarina, 30/11 Anders, 4/12 Barbara, 6/12 Nikolaus, 8/12 Marie avlelse, 13/12 Lucia, 21/12 Tomas, 23/12 *Torlak*, 25/12 Juldagen, 1/1 Jesu omskärelse, 6/1 Heliga tre konungar, 13/1 midvinter, 25/1 Paulus, 2/2 Kyndelsmässa, 24/2 Petrus in cathedra, 12/3 Gregorius och 25/3 Marie bebådelsedag. Sommarsidans märkedagar

äro 16/4 *Magnus,* 25/4 Markus, 1/5 Philippus och Jakob, 3/5 Korsmässa om våren, 15/5 *Hallvard,* 8/6 *Medardus,* 17/6 Botulf, 24/6 Johannes döparen, 29/6 Petrus och Paulus, 2/7 Marie besökelse, 8/7 *Sunniva,* 20/7 Margareta, 22/7 Maria Magdalena, 25/7 Jakob, 29/7 Olof, 3/8 *Olofs translation,* 10/8 Laurentius, 15/8 Marie himmelsfärd, 24/8 Bartolomeus, 1/9 Egidius, 8/9 Marie födelse, 14/9 Korsmässa om hösten, 21/9 Matteus, 29/9 Mikael, 4/10 Franciscus och 7/10 Birgitta (kursiverade dagar äro specifikt norska).

Sedan kalenderstaven upphört att användas för sitt ursprungliga ändamål, har den apterats till alnmått, varvid dess ena ända blivit handtag och täljts av på smalsidorna, så att alnmåttet lättare kunde hanteras. Det har tydligen skett relativt tidigt. Avstånden mellan kvartersritsarna äro 163, 159, 159 resp. 153 mm, vilket sammanlagt ger en aln på 63,4 cm. Den danska (s.k. själländska) alnen, som var ca 63 cm, infördes i Norge i viss utsträckning redan 1541 men definitivt genom Christian IV:s norske lov 1604. Om kalenderstaven är skuren i Härjedalen, så har den således gjorts om till alnmått, innan den svenska alnen (som är kortare än den danska) efter Härjedalens inlemmande i det svenska riket genom Brömsebrofreden slog igenom även i hemmabruk.

Sam Owen Jansson

Zusammenfassung

Ein norwegischer Kalenderstab.

Aus dem nördlichen Norwegen ist eine kleine Anzahl Kalenderstäbe von sehr altertümlichem Typus in einigen Museen aufbewahrt. Die Jahrestage sind mit einem Strich quer über die breite Seite dargestellt, mit Ausnahme von einigen Gedenktagen, welche durch geometrische Figuren angegeben sind. Im vergangenen Jahre erwarb das Museum das älteste bis jetzt bekannt gewordene Exemplar — es trägt die Jahreszahl 1510 mit römischen Zahlen eingeschnitten. Nachdem man aufgehört hatte, diesen Stab für seinen ursprünglichen Zweck zu verwenden, wurde derselbe zum Ellenmass gemacht.

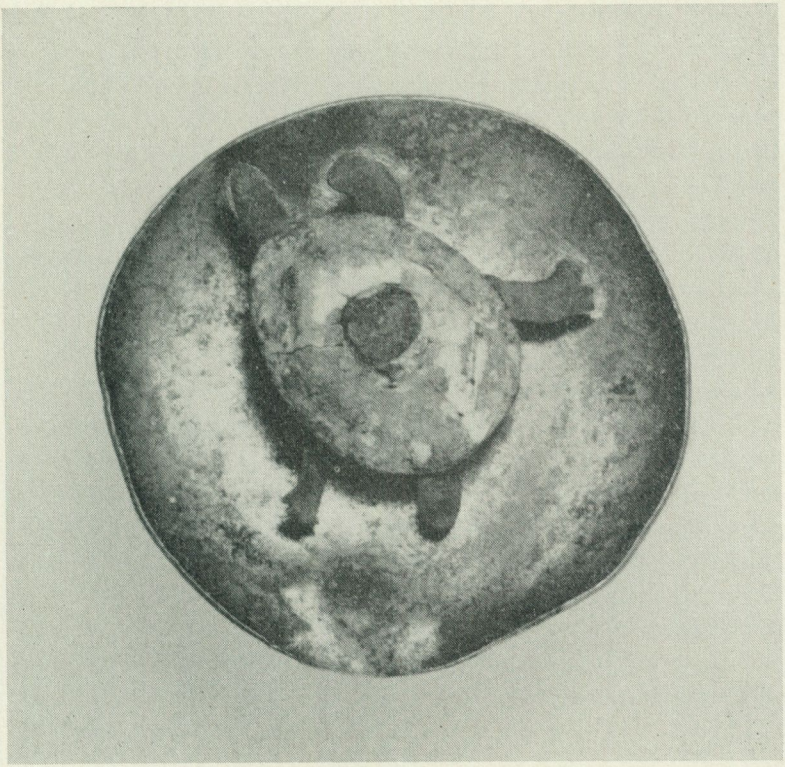

SPIRITUS

Till programmet Saker och ting i TV hade målaren Lennart Ahlqvist i Eskilstuna sänt in en spiritus, som troligen tillhört ägarens farfars svärmor från Mölltorp nära Karlsborg. Hon betraktades som en klok gumma och kunde bota sjukdomar. Spiritusen är monterad på en stolpknapp av mässing och har formen av en sköldpadda. Skölden har ännu kvar rester av en beläggning, som kan ha varit emalj. Sköldpaddans högra bakben saknas. Både hals, ben och stjärt är upphängda i fina trådar under skölden med små balanstyngder, som gör att de dallrar vid minsta beröring. Denna spiritus har av den senaste ägaren skänkts till Nordiska museet.

Traditionen om spiritusar är ganska rik i Sverige, och sådana

tingestar torde ha varit ganska vanliga i äldre tid. Museet har tidigare sju stycken i sina samlingar. En spiritus kan ha gestalten av en spindel, en skalbagge, en sköldpadda, en groda eller en ödla. Det talas också om spiritusar som sett ut som en humla, en svart mask eller till och med som en liten gubbe. Spiritusen måste förvaras i en ask eller låda, dold för utomstående.

Spiritusen är till sin karaktär en övernaturlig hjälpare, som skall skaffa sin ägare rikedom och tur, ibland styrka eller andra värdefulla egenskaper. "Spirtus ett slags Satanicus" betecknas den av den kände Leonard Fredrik Rääf i Ydre härad i Östergötland 1856. Andra namn är "Kupp-Jerk" eller "Buse" (spindel), "Dragmask" och till och med "Sötnos". Den skulle anskaffas på ett övernaturligt sätt. Den kunde metas upp ur ett norrinnande vatten, och det kunde då vara särskilt bra att agna kroken med maskar från galgbacken. Det vanligaste var att den kläcktes ur ett "tuppägg" i sin blivande herres vänstra armhåla, och denne skulle helst under denna tid taga nattvarden tre gånger och mata den nykläckte med blod från sitt vänstra lillfinger (hjärtsida och hjärtblod). Det finnes flera andra sätt att skaffa sig spiritus, där sådana övernaturliga platser som korsvägar och ting som lik, "nyktert morgonspott", ormbunkar, midsommarafton etc. spelar in.

Spiritusen levde av sin herres blod eller spott men kunde också få extra godsaker, t.ex. brödsmulor som gömts från nattvarden.

Denna övernaturliga tjänsteandes vanligaste roll var att dra pengar, men också att ge tur i allmänhet, att skydda soldaten i kriget eller att ge styrka i slagsmål. En stackars skräddare, som såg illa på gamla dar, hade en spiritus, som trädde nålen åt honom.

Att ha en spiritus betydde att vara förskriven till den onde och helvetet: "Vill du för mig springa så skall jag för dig i evighet [i helvetet] brinna".

Man kunde sälja en spiritus men för lägre pris än man köpt den eller för något annat än pengar, men endast två gånger. En präst kunde läsa bort den, innan ägaren dog. Annars följde spiritusen sin herre i graven och satt då ofta fast på hans bröst.

Tydligen har i sen tid också förekommit små askar med spiritusliknande väsen som leksaker.

Albert Eskeröd

Zusammenfassung

Spiritus familiaris.

Das Museum hat in seiner Sammlung von Gegenständen, die von altem Aberglauben zeugen, sieben "dienstbare Geister". Neuerdings hat es noch Einen erhalten in Form einer Schildkröte, welche wahrscheinlich einer klugen Frau aus Västergötland im vorigen Jahrhundert gehörte. Aus diesem Anlass hat der Verfasser kurz zusammengefasst, was die Überlieferung bezüglich dieser übernatürlichen Dinge erzählt, wie man sich ein solches anschafft und wie man es los wird.

POLSKA PAPPERSKLIPP

"Vem har målat detta? utbrast han förvånat och stannade framför klippen, som var uppklistrade på dörr- och fönsterfoderna och här och var på själva väggen. — Det är inte målat, det är klippt i papper, sade Jagna. — Det är omöjligt, ropade han. — Jag har klippt det själv, så det må jag väl veta bäst. — Och gjort det på fri hand och själv hittat på det? — Ja, det kan vartenda barn i byn."

Så skriver nobelpristagaren Wladislaw Reymont på ett ställe i sin romansvit Bönderna, som på ett så utomordentligt sätt skildrar livet i en polsk bondby vid 1800-talets slut. Citatet visar, hur vanligt det var — åtminstone i den av författaren åsyftade trakten — att klippa mönster i papper för att med dem pryda bondstugornas inre. Det visar emellertid också, hur bunden till allmogemiljön denna konst var. Mannen, som förundrade sig över pappersklippen i bondgården, var nämligen från samma trakt men tillhörde en godsägaresläkt.

Det var ungefär vid 1800-talets mitt som denna konstart — att med en vanlig ullsax klippa mönster i färgat glanspapper — började blomstra i de polska bondehemmen. Pappersklippen klistrades upp på de nykalkade väggarna i boningsrummen och ibland också i ladugården. Detta skedde och sker fortfarande en eller två gånger

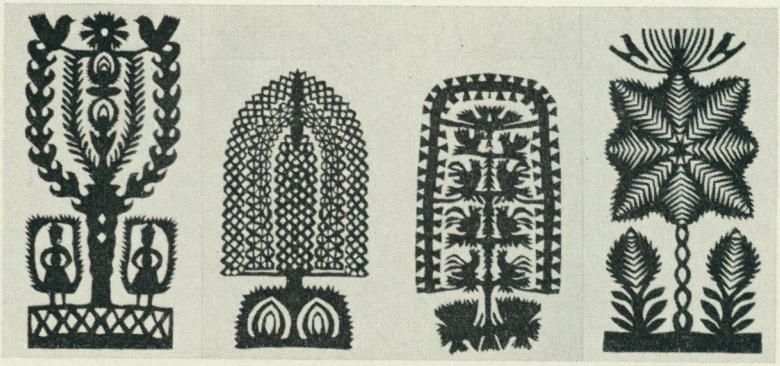

Fyra enfärgade pappersklipp, som visar lika många sätt att variera ett i Polen mycket omtyckt motiv, ett träd med människor, djur eller växter i par.

om året i samband med storstädningen före en mera betydelsefull helg.

Det finns två typer av pappersklipp i Polen: det enfärgade, som ofta klipps med papperet vikt en eller flera gånger och därför blir mer eller mindre symmetriskt, och det flerfärgade, som är utfört i applikationsteknik och vanligen är osymmetriskt. De enfärgade klippen har ofta helt geometriska mönster men de kan också ha figurmotiv. De flerfärgade klippen föreställer vanligen en fågel, en blomma, en scen ur lantlivet e.dyl. Till formen är de som regel mycket naturalistiska men med färgkombinationer, som helt tillhör fantasins värld.

Det kan tyckas egendomligt, att museet tillför sina samlingar polska pappersklipp, men det har sin förklaring. Konsten att klippa papper i mönster är nämligen mycket utbredd i Europa. I Sverige har denna konst haft många utövare, och fortfarande finns det en och annan som sysslar med att göra klipp i färgat papper (se Fataburen 1961). De polska pappersklippen får alltså ses som ett komplement till museets ganska fåtaliga föremål av detta slag från utomnordiskt område, vilka kan användas för direkta jämförelser med svenskt material. Det var därför med stor glädje museet i samband med utställningen Polsk folkkonst av utställningens polske

kommissarie, dr Tadeusz Delimat, mottog en gåva av tio enfärgade och åtta flerfärgade pappersklipp.

Göran Bergengren

Zusammenfassung

Polnische Scherenschnitte.

Im Zusammenhange mit einer polnischen Volkskunstausstellung im Herbst 1962 bekam das Museum 18 polnische Scherenschnitte zu seiner vergleichenden Sammlung geschenkt. Wie aus "Fataburen" 1961 S. 226 f. und 242 ersichtlich, ist der Scherenschnitt eine Technik, die auch zur schwedischen Volkskunst gehört.

JULGRANSKARAMELLER

Augusta Jansdotter André, dotter till bonden Jan André, kom till Stockholm i början på 1880-talet från Södermanland. Hon fick plats på Olsons karamellkokeri, S:t Paulsgatan 2. Hon tog sig då namnet Jansson, medan hennes tretton syskon behöll namnet André. Hon blev snabbt mycket skicklig och öppnade 1887 tillsammans med en syster egen karamellfabrik i Linnégatan 67. Några år senare skaffade de sig affärslokal i samma hus. Produktionen bestod mest av mandel- och kokosbitar samt olika sorters bröstkarameller. Inte förrän senare komponerade Augusta Jansson receptet till tjong, den gräddkola som gjort henne så berömd. I stadens parker såldes hennes karameller av ambulerande gummor. Denna kommers pågick till in på 1930-talet. En stor försäljningsartikel var dop- och begravningskonfekt samt marknadskarameller i färgglada papper med påklistrade oljetryck, som föreställde romantiska landskap eller sköna kvinnoporträtt.

Dessa bilder köptes i parti från pappersfirman Bernh. Franke & Co., som importerade dem från Tyskland. Marknadskarameller fick stor spridning under 1800-talets mitt, då de billiga oljetrycken kom till Sverige. I slutet av 90-talet började Augusta Jansson till-

verkning av julgranskarameller i tvåfärgat papper med långa veckade fransar, som pryddes med guldstjärnor eller bokmärken.

De vanligaste julgransprydnaderna under 1800-talets senare del bestod av ljus, pappersblommor och pappersslöjor i kulört papper, kakor, äpplen samt fågel- och fiskformar innehållande sockervatten. De tidigaste julgranskaramellerna tycks vara rörformiga behållare med sockerpullor inlindade i vitt och rosa papper. Men på landet hängdes även marknadskarameller i granen. Då julgransplundring ständigt varit ett kärt nöje för barnen, finns ej mycket av granens ätbara grannlåt bevarad. För komplettering av museets samling i samband med utställningen Julpynt kontaktades därför fröken Signe André (f. 1881), syster till Augusta Jansson, som var vänlig och tillverkade ett kilo julgranskarameller av olika typer för museets räkning. Den härintill avbildade marknadskaramellen i ljusgrönt och rosa papper och julgranskaramellen i rött och vitt får illustrera den nu tyvärr nedlagda tillverkningen.

Ann Resare

Zusammenfassung

Weihnachtsbonbons.

Augusta Janssons 1887 gegründete Bonbonfabrik in Stockholm macht seit einigen Jahren nicht mehr die so genannten Marktbonbons, wie auch nicht die in gefranstem Papier gewickelten Bonbons, die man an den Weihnachtsbaum zu hängen und nach Weihnachten beim Baumplündern unter den Kindern zu verteilen pflegte. Als das Museum 1962 eine Ausstellung von Weihnachtsschmuck vorbereitete, musste es eine jüngere Schwester der Gründerin der Bonbonfabrik, nunmehr eine 81-jährige Frau, bitten, für die Sammlungen des Museums Proben der ausgegangenen Erzeugnisse nach den alten Rezepten anzufertigen.

Marknads- och julgranskaramell från Augusta Janssons karamellfabrik, tillverkade av fröken Signe André 1962.

TVÅ SÄREGNA BLOMKRUKOR

En av de sista krukmakarna i Sverige, som vandrat som gesäll, heter Walfrid Wihlborg. Han föddes i Ronneby 1873 och började som krukmakaregesäll 1894 i Hörby. Hans gesällbok visar med betyg från 20 olika konditioner, hur hans färder gått kors och tvärs genom landet. Efter 23 vandringsår kom han som drejare till Steninge lervarufabrik i Uppland år 1917.

De härovan avbildade blomkrukorna, som har skänkts till museet, är av imponerande storlek (höjd 26 cm, diam. upptill 30 cm). Wihlborg tillverkade dem för egen räkning första året han var på fabriken. Numera pressar man alla blomkrukor, men ända till början av 1950-talet drejades de större krukorna.

Krukornas krusade kantdekoration är utmärkande för en gammal krukmakartradition, som man finner genomgående i den drejade keramiken och som förmodligen lever kvar från den tid, då

lerkärlen formades för hand. Enligt Wihlborg gjordes denna krusning med ett träsken för att lätta upp kanten, som för hållbarhetens skull veks dubbel på stora kärl.

Dekoren är utförd i engelsk piplera och målades med pensel direkt på det läderhårda, obrända kärlet. Motivet är gjort på fri hand utan förlaga. Den vänstra krukans motiv föreställer fartyg i hård storm, där teckningen och detaljrikedomen är påfallande fin. Det påminner om 1850-talets dramatiska marinmåleri. Den högra krukan visar ett idylliskt landskap med en stuga inbäddad i grönska vid en lugn sjö med segelbåt.

Glasyren är en klarglasyr bestående av blyaska, Falu rödfärg, rödlera och rågmjöl. Rödfärgen och leran förklarar glasyrens gråbruna ton. De torra ingredienserna har blandats samman, varpå varmt vatten rörts i. Det varma vattnet fick rågmjölet att svälla, och glasyren blev då mer plastisk. Den lades sedan på med skopa.

Dessa blomkrukor är speciellt intressanta, eftersom de visar krukmakarens gedigna hantverkstradition och hur han kombinerar den med tidsbundet stilmåleri. De krusade kanterna och blyglasyrens sammansättning kontrasterar mot motivvalet.

Ann Resare

Résumé

Deux pots à fleurs exceptionnels

Les grands pots à fleurs représentés ici datant de 1917 sont l'œuvre d'un potier qui de 1894 à 1917 fut l'un des derniers à sillonner le pays comme compagnon. La décoration à main levée est composée en terre à pipe anglaise, le vernis est à base de cendre de plomb, rouge de Falun, argile rouge et farine de seigle dissoutes dans de l'eau chaude.

Presenterbrickor

"Ett spörsmål om höflighed" — en artighetsfråga — kallar den danske museimannen Chr. Waagepetersen sin uppsats om presenterbrickor i Arv og Eje 1961 och gör ett europeiskt svep över denna föremålstyp, karakteriserad av sin flata bricka med uppstående kant på en centralställd tämligen kraftig och hög fot. Han följer den från 1600-talets slut och redogör för dess funktion som serveringsbricka för glas, som en del av toalettgarnityret "beregnet til at præsentere dronningen handskerne", som ställ för servering av varma sopptallrikar. Han nämner även det för oss alla välkända ännu kvarlevande flata konditoribakelsefatet på fot. Presenterbrickan har utförts i ädla metaller, glas, keramik osv. Trots sin disparata användning tjänar den alltid samma syfte, påpekar han, nämligen att på ett artigt och belevat sätt överräcka någonting till någon. Inte ens i våra dagar, då en viss upplösning skett i fråga om det äldre serveringsceremonielet, överräcker restaurangvaktmästaren ett glas vatten med bara händerna utan serverar det, liksom notan, på en bricka.

Orsaken till att denna intressanta uppsats berörts här är en gåva av Nordiska museets Vänner — en presenterbricka av silver från 1723 — vilken ger anledning till att komplettera uppsatsen med ytterligare svenskt och franskt material samt med en del uppgifter om presenterbrickans roll i det franska hovceremonielet under 1600-talets slut och 1700-talets början.

Nordiska museets presenterbricka är 9,5 cm hög och 26 cm i diameter. Den profilerade foten har en snedgodronnerad bård, som går igen på skaftets vulst och även i det uppstående brämet runt brickan, där den dessutom kompletteras med en pärlstav. Mitt på brickan är graverat initialerna CMB i spegelmonogram inom korsade lagerkvistar och under en adlig krona. En bérainbård i mattpunsat och graverat arbete löper runtom. Brickan är enligt stämplarna tillverkad av Johan Casper Sauer år 1723, verksam som silverarbetare i Stockholm från 1712 till 1732. Denna presenterbricka är en av ett par — den andra finns på annat håll.

Ett liknande par tillhör Hallwylska museet och avbildas i Svenskt

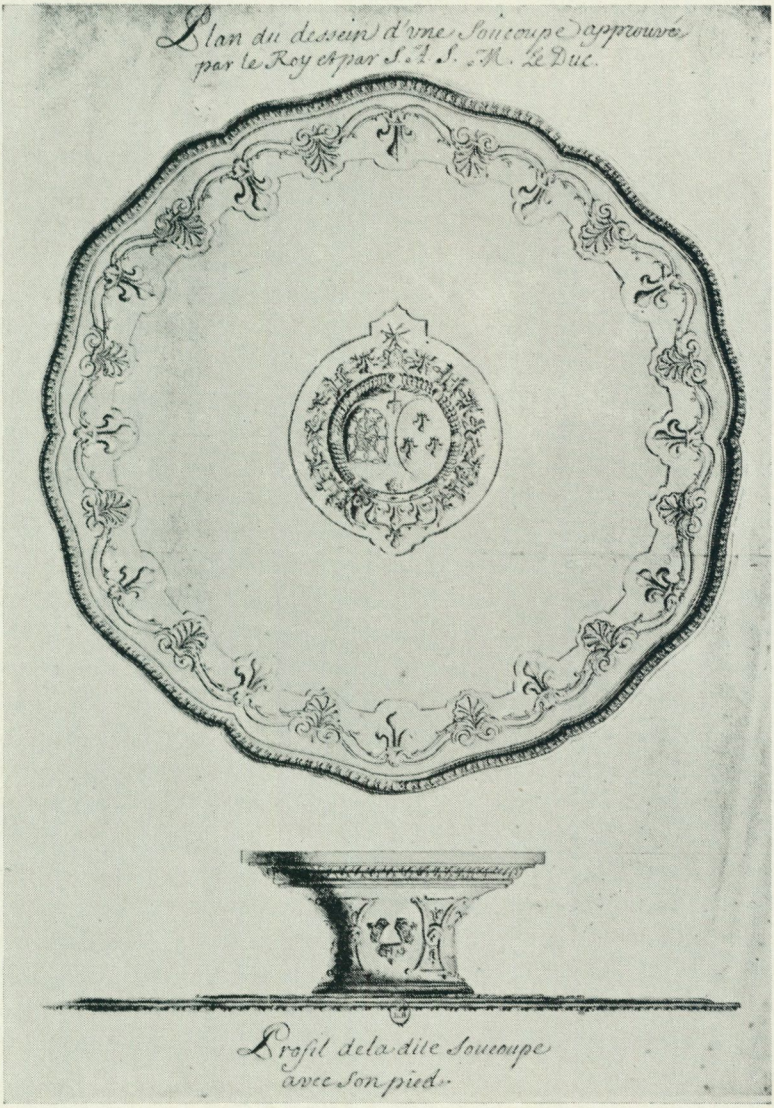

Teckning till soucoupe, utförd för Ludvig XV av Frankrike 1727 av hovguldsmeden Delaunay.

silversmide II, bild 52. De är enligt stämplarna tillverkade av Magnus Myrman, verksam i Norrköping från 1706 till 1730. De är 10,5 cm höga och 23,5 cm i diameter.

Vad har nu dessa presenterbrickor använts till? Enligt Waagepetersen — även bekräftat i Havards Dictionnaire de l'ameublement — hade de under 1700-talets början två huvudsakliga användningar, dels som brickor för glas och karaffer, dels som en del av toalettgarnityret. Den förra användningen torde vara den äldsta. Det sammanbindande och ledtrådsgivande ordet är den franska benämningen soucoupe. Först under 1700-talets mitt får detta ord sin nuvarande betydelse som benämning på fatet till te- eller kaffekoppen. År 1690 karakteriserar Furetière i sin Dictionnaire universel ordet souscouppe på följande sätt: liten flat skål från vilken man serverar förnäma personer någonting att dricka och där man ställer glas och karaffer med flera sorters vin eller sprit . . . Havard ger talrika belägg för denna användning. I vissa sammanhang var soucoupens användning strikt begränsad. Vid den kungliga franska taffeln var den nämligen ett uteslutande kungligt privilegium. État de la France, denna guldgruva av kulturhistoriska notiser, meddelar i korta drag följande härom: när konungen vid taffeln vill ha någonting att dricka, hämtar munskänken vid skänken ur överstemunskänkens händer soucoupen av guld, på vilken står det övertäckta glaset och två kristallkaraffer fulla med vin och vatten. Han återvänder till konungen företrädd av överstemunskänken och följd av biträdande munskänken. Vid bordet häller tjänstgörande kammarherren litet av vinet och vattnet i den förgyllda vinprovaren och när avsmakningen skett, avtäcker kammarherren glaset och håller fram soucoupen, varefter konungen serverar sig själv av vinet och vattnet. När han har druckit och ställt tillbaka glaset, föres soucoupen åter till skänken. Denna ceremoni var vid den kungliga taffeln reserverad för konungen samt för främmande monarker, som gästade hovet.

Soucoupens andra funktion vid denna tid — en bricka för att överräcka näsduk, handskar eller solfjäder vid avslutandet av en dams toalett — är även flerstädes belagd i fransk litteratur och citerad i Havard. Det ansågs som en stor ära att få förrätta denna tjänst, exempelvis åt en kunglig prinsessa.

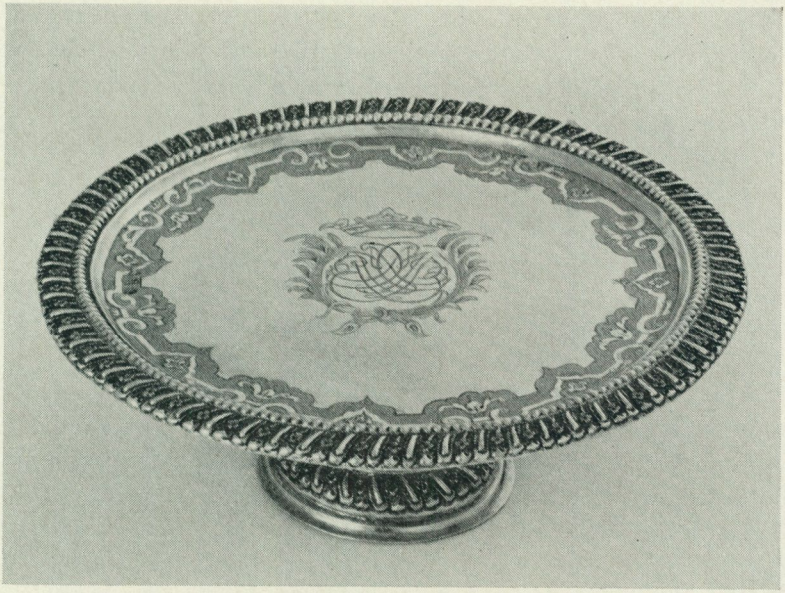

Presenterbricka av silver, utförd 1723 av Johan Casper Sauer i Stockholm. Gåva av Samfundet Nordiska museets Vänner.

Hur såg denna franska soucoupe ut? Enligt beskrivningarna torde benämningen ha använts på brickor såväl på fot som utan fot. Som bekant har mycket litet av franskt 1600- och tidigt 1700-talssilver räddats undan nedsmältning, men lyckligtvis har en teckning av en soucoupe på fot bevarats. Den har behandlats av Pierre Verlet i La Revue des Arts 1956: 2, där han skriver om Ludvig XV:s guldservis. Delar av Ludvig XIV:s guldservis hade smälts ned 1709, men Ludvig XV, som ville bli serverad på samma sätt som sin företrädare, lät beställa en ny guldservis. Denna har försvunnit, men däremot har teckningarna över flertalet pjäser, som levererades av hovguldsmeden Delaunay 1727, bevarats. En sådan teckning föreställer ett föremål som enligt en samtida anteckning benämnes soucoupe. På teckningen är även antecknat att förslaget godkänts av konungen. Denna pjäs visar till formen, ehuru ej till ornamentiken, en stor likhet med Nordiska museets presenterbricka, och detsamma

är fallet med den, såvitt känt, äldsta bevarade franska soucoupen, som förvaras i Louvren och är stämplad Paris 1726—1727.

För att återgå till det svenska materialet är soucoupen belagd både som serviskärl och som del av toalettsilvret under 1600-talets slut och 1700-talets början enligt William Karlson i Stå och vardag (även citerad av Waagepetersen). Den förra användningen torde ha varit vanligare. Denna åsikt styrkes av en teckning av en presenterbricka med glas i Tessinska handteckningssamlingen, avbildad bland annat av Carl Hernmarck i Svenskt silversmide II, sid. 39, samt av bevarade glasbrickor med tillhörande glas från Kungsholms glasbruk. Det intressantaste belägget är dock en gravering på de förut omtalade brickorna i Hallwylska museet. Gravyren är placerad mittpå brickan. Den motsvarar således spegelmonogrammet på Nordiska museets bricka och avbildar i summarisk framställning en sådan bricka bärande tre glas (Hallwylska katalogen XLII, I:B.d.1). De båda brickorna av Johan Casper Sauer *kan* ha ingått i ett garnityr toalettsilver, men det är mera troligt att de — liksom de Hallwylska brickorna — brukats som presenterbrickor för glas. Vid den tid de tillverkades — år 1723 — stod varken glas eller drycker på matbordet utan var placerade på en särskild skänk, varifrån de bars fram av tjänaren på gästens tillsägelse, när denne ville ha någonting att dricka. För detta ändamål fyllde således brickan en verklig funktion, underlättad av den ändamålsenliga formen med den centralställda foten som fördelade tyngden, varigenom tjänaren hade möjlighet att hantera den med endast en hand.

Kersti Holmquist

Résumé

"*Soucoupes*"

La Société des Amis du Musée Nordique nous a remis un petit plateau d'argent exécuté en 1723 à Stockholm par J. S. Sauer, et seul exemplaire restant d'une paire. Ce genre de soucoupes avaient des destinations diverses. Faisant partie de la garniture de toilette d'une grande dame, elles servaient à présenter le mouchoir, les grants ou l'éventail à la fin de la toilette. Au cours des repas, on tendait les verres ou les carafes sur de tels plateaux. Il est significatif qu'une autre paire de ces plateaux conservés au Musée Hallwyl et exécutés à Norrköping par l'orfèvre M. Myrman, contemporain de Sauer, soient décorés d'une gravure qui représente précisément un plateau de cette espèce portant trois verres. A la table de Louis XIV et de Louis XV les soucoupes d'or étaient reservées au souverain dans le cérémonial du service de la boisson.

FATTIGMANS SILVER

En liten samling glas i den välkända folierade typen inköptes under året i tid, innan även dessa ting hinner bli alltför avskräckande högt noterade på antikmarknaden. Rubriken härovan är av allt att döma adekvat. Just som fattigmans surrogat för silver måste man uppfatta dessa ljusstakar, skålar, pokaler och nipperfat. I ståndsmässigare miljöer möter man dem sällan men däremot då och då på lantliga auktioner.

Formen är grov och rustik. Den ger åt föremålet ett intryck av massiv tyngd, som gör att deras verkliga lätthet väcker häpnad när man tar dem i handen. Den klumpiga formen är direkt bero-

ende av folieringstekniken. Denna förutsätter att föremålen är dubbelväggiga eller åtminstone ihåliga, så att glasets folierade insida kan isoleras från luften. Glasblåsartekniskt anses dessa glas icke särskilt krävande. Man kunde med all sannolikhet ha tillverkat dem redan under 1700-talet, om dåtidens glasblåsare fått lust att på detta egenartade sätt tävla med silvret.

Dylika ambitioner att brygga över gränserna mellan materialen var i stället typiska för 1800-talets mitt. Det är av allt att döma den tidens smak som födde den nya glasvaran. I katalogen för Londonutställningen 1851 nämns utan närmare specifikation en tillverkare av "silvered glass". Att just föremål av detta slag gick under rubriken "Silver glass" på New York Crystal Palace Exposition av år 1853 tycks det i varje fall icke råda någon tvekan om enligt den amerikanske glasforskaren Carl W. Drepperd. "Mercury glass" är en annan amerikansk benämning, anspelande på att folieringen åstadkoms med kvicksilver.

Kan silverglas ha tillverkats i Sverige? Ja, så har skett, säger man på småländska glasbruk. Exaktare besked om vilka bruk som ägnat sig åt denna tillverkning och under vilken tidrymd det skett har vi dock ej lyckats få fram.

Det återstår oss alltså blott att tillsvidare antaga, att åtminstone en del av årets nyförvärv kan ha tillverkats i Sverige, innan de blev prydnader i fattiga svenska hem. Måhända kan man därtill våga gissa att den säregna tekniken importerats från Amerika genom emigranternas förmedling i sällskap med den småländska pinnstolen och andra av de nyheter som började uppträda i Sverige under 1800-talets senare hälft.

Bo Lagercrantz

Summary

The Poor-Man's Silver.

"Silvered glass", "silver glass", or, as it is called in the U.S., "mercury glass" is said to have been produced also in Sweden; but where it was made in this country has not yet been established. The foliation technique may possibly have been introduced from the U.S. through the Swedish emigrants; several novelties that appeared in Sweden during the last half of the 19th century were brought into the country in this way. The Museum acquired a small collection of similar glass objects last year. The author deems them to have been the poor-man's substitute for silver articles.

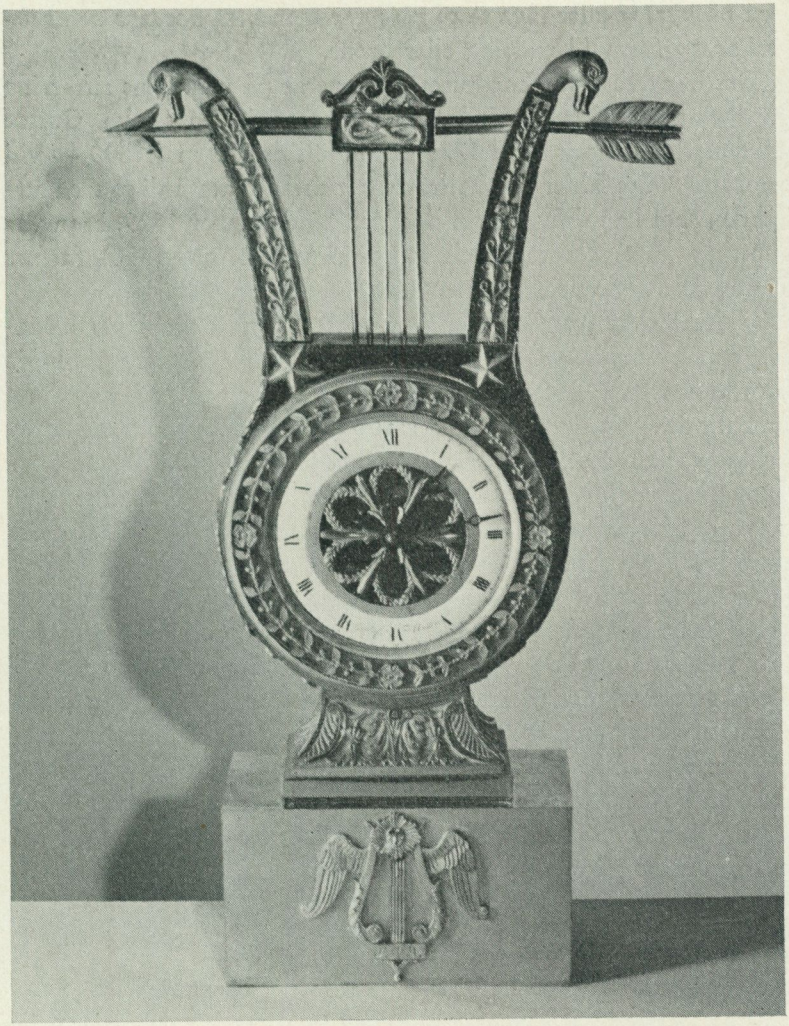

BORDSUR FRÅN TIDEN OMKRING 1820

Till empiretidens mest omtyckta effekter hör sammanställningen av mörk mahogny och förgylld metall. Fanermöblernas blankpolerade ytor smyckas gärna med brännförgyllda metallbeslag,

och på byråar eller låga skåp placerar man ofta bordsur och ljusstakar av förgylld mässing eller brons.

Det här avbildade bordsuret är signerat på urtavlans sifferring med namnet Gustaf Undén. Urmakaren i Stockholm Gustaf Michael Undén var född 1778 och erhöll den 28 maj 1800 — vid endast 22 års ålder — hallrättens tillstånd att anlägga en urfabrik, som han drev till sin död den 26 december 1829. Han var son till komministern i Fläckebo Per Undén (1730—1790), farfars farfar till f. excellensen Östen Undén.

Urfodret har formen av en lyra på ett kubiskt sockelparti. Materialet är brons, dels i form av tjock plåt i plana eller buktiga ytor, dels i form av gjutna och ciselerade ornament. Metallytorna är antingen släta och blankpolerade eller matta genom ciselering och överallt förgyllda. Gjutning och ciselering vittnar om en högt uppdriven skicklighet hos metallarbetaren. Fodret är nämligen icke tillverkat av urmakaren; han har beställt det på annat håll och monterat in verk, urtavla och visare.

Avsaknaden av stämplar på urfodret gör det omöjligt att utpeka en bestämd tillverkningsort. Den höga kvaliteten i gjutning och ytbehandling talar närmast för Paris, som vid denna tid var berömt för sina ciselerade bronsarbeten. Men fodret kan också vara tillverkat annorstädes i Frankrike — eller rent av i Stockholm efter franska förebilder.

Bordsuret har en höjd av 41,5 cm. Till uret hör en oval profilerad sockel av svart trä med glaskupa. Det är en gåva av Nordiska museets Vänner.

Erik Andrén

Résumé

Pendule datant de 1820 environ

Cette pendule, don de la Société des Amis du Musée Nordique, porte la signature de Gustaf Undén (1778—1829), horloger à Stockholm à partir de 1800. La boîte de bronze n'est pas l'œuvre de Undén, mais comme elle n'est pas estampillée il est impossible de savoir si elle a été importée de France ou exécutée à Stockholm d'après un modèle français.

EN TOBAKSDOSA OCH ETT SALTKAR FRÅN ELFDALS PORPHYRVERK

Älvdalsporfyr eller koppsten, "det vill säga en stenart med koppor eller fläckar uti", hade varit känd under närmare femtio år, innan man mot 1700-talets slut på allvar började utnyttja den som material för konsthantverksprodukter.

Det var tre samverkande faktorer som påverkade bildandet av aktiebolaget Elfdals Porphyrverk i Dalarna år 1788. En ny smak som hämtade sina förebilder från antiken gjorde plötsligt den mörka, hårda stenen, som kunde slipas till "vaser och urnor i antik, äggformig, komponerad, grekisk, romersk eller fransk stil" aktuell. Vidare ett akut behov av nödhjälpsarbete i Älvdalens socken, där befolkningen närmast svalt på grund av överbefolkning, nödår och myrmalmens sinande. Och slutligen den ekonomiska politiken under Gustaf III, som strävade efter att med anläggandet av inhemska industrier upphjälpa landets ansträngda ekonomi.

Tyvärr blev inte verket den ekonomiska succé man hade hoppats på. Redan 1802 fanns osålda varor lagrade för över 4 000 rdr, och situationen blev inte bättre, när nästan all export till utlandet ett par år senare stoppades genom konungens brytning med Napoleon. Först 1818, när verket köpts av Karl XIV Johan, fick det ny vind i seglen. Man lade särskilt an på tillverkning av praktpjäser, som dels prydde kungens slott, dels skänktes till utländska monarker. Så sent som 1851 skänktes en stor urna, som varit med på världsutställningen detta år, till drottning Victoria. Då hade fabrikationen emellertid redan kulminerat och verket lades så småningom ner efter en brand 1867.

Trots detta var Porfyrverket en betydande industri, som redan 1804 sysselsatte mer än 50 arbetare. Det var dessutom ända från början en speciellt svensk konstindustri med helt inhemsk formgivning, låt vara att vissa urnor och vaser var "efter antiquer copierade". Stenen sågades och slipades efter trämodeller eller

Tobaksburk av orrloksporfyr med silverknopp, troligen från 1820-talet, samt fasettslipat saltkar av samma material och med silverfot av Gustaf Möllenborg 1824.

efter ritningar av Masreliez och Sergel, senare Westin, professor vid konstakademien. Man tillverkade inte bara praktpjäser utan även enklare bruksföremål, vilket framgår av en priskurant från 1817: pendylställ, ljusstakar, skrivställ, mortlar, knivskaft, smör-

askar, tobaksdosor, saltkar, snusdosor, käppknappar, raketuier, bordskivor.

Tobaksburken och saltkaret på motstående sida, båda gåvor av Vännerna, är två goda exempel på den höga kvalitet som bruksföremålen hade under 1800-talets början. De är båda tillverkade av den rödbruna orrloksporfyren. Tobaksburken är 15 cm hög och består av en urborrad cylinder med bottenplatta och fasettslipat lock, till formen lik de mindre, långt vanligare smöraskarna. Locket är försett med en knopp av silver. Såväl burkens som knoppens utformning hänför den till 1800-talets första årtionden. "Tobaksdosor" nämnes först i priskuranten från 1817; i en priskurant från 1830-talet finns formen kvar, men endast som tvålask, och i priskuranten från 1860 är även den försvunnen. Kanske hör denna till den serie av tobaksdosor som 1821 ornerades med silver enligt en anteckning i verkets arkiv.

Från denna tid stammar också saltkaret med sin karakteristiska fasettslipning. Infattningen av silver är gjord av guldsmeden Gustaf Möllenborg 1824. Då hade saltkar länge varit ett av de flitigast tillverkade föremålen, 172 par redan 1795. Det samlade antalet föremål detta år var 1 729.

Eva Lis Forsby

Résumé

Tabatière et salière en porphyre d'Älvdalen

A Älvdalen, au nord de la Dalécarlie, on se mit à la fin du XVIIIe siècle à exploiter le porphyre pour la fabrication industrielle d'objets d'art de style néo-antique. En 1804, le travail du porphyre occupait 50 ouvriers. En 1818 le roi Charles XIV Jean acheta l'établissement qui continua à prospérer. De cette époque datent les deux objets représentés ici et remis au musée l'année dernière par la Société des Amis du Musée Nordique. Le pied d'argent de la salière porte la date de 1824. L'industrie du porphyre fut représentée à l'exposition universelle de Londres en 1851, mais la fabrication était déjà alors en régression et cessa à la suite d'un incendie en 1867.

FYRFAT AV MÄSSING

Ända sedan antiken har man i medelhavsländerna använt flyttbara värmeapparater, när värmen från de fasta eldstäderna inte räckt till. I Västeuropa var sådana i bruk redan under medeltiden. Dessa värmebehållare har, antingen de varit sängvärmare, hand- och fotvärmare eller använts för att hålla maträtter och serveringskärl varma, haft en mängd olika benämningar, såsom fyr- eller glödfat, fyrbäcken, glödbäcken, kolpanna. Vilken typ av föremål som åsyftas med en viss bestämd term kan i många fall vara svårt att avgöra.

Nordiska museet har under fjolåret mottagit som gåva av Vännerna ett synnerligen stort och praktfullt mässingsfyrfat av en typ, som hittills endast finns representerad i samlingarna med ett fåtal mycket enkla exemplar och som dessutom tycks ha varit ganska ovanlig. Fyrfatet i fråga är ca 40 cm i diameter och består av ett lågt, cylindriskt bleck, vars nedre kant är fastnitad vid själva fatet med mässingsnitar. För att fästa de tre benen, ringhandtagen samt de tre "tungorna", som med största sannolikhet tjänat som stöd för de föremål som placerats på fyrfatet, har man använt kopparnitar. Ornamentiken på kärlväggen består av en punsad blomranka i genombrutet arbete. Blommotivet återkommer även i fatets mittparti, fastän det här utgöres av en enda driven och ciselerad blomma. Detta slag av ornering förekommer under senare delen av 1600-talet och det följande århundradet på en mängd olika föremålstyper, bl. a. ljusstakar, väggplåtar, sängvärmare och täckfat. Med ledning av fyrfatets form, benens utseende samt det genombrutna partiets ornering kan det dateras till 1700-talets första tre decennier.

Fyrfatets tämligen säkra proveniens bidrar till att öka dess kulturhistoriska värde. Enligt uppgift hittades det på 1870-talet uppe på vinden på Välinge herrgård i södra Värmland. Redan då betraktades det som en gammal sak, en antikvitet. Man kan kanske våga sig på en gissning, att fyrfatet, när dylika ting omkring 1800

Fyrfat av mässing från Välinge herrgård i Värmland. 1700-talets första decennier.

började bli gammalmodiga, förpassades till vinden, där det sedan låg bortglömt i ca 70 år.

Bruket att använda dessa olika slags värmebehållare är kontinentalt. De finns upptagna i boupptecknigar från högadliga familjer i Frankrike redan under 1300- och 1400-talen, och användningen spred sig även till borgerliga kretsar. Man upptäckte emellertid att dessa apparater, som eldades med träkol, kunde vara skadliga för omgivningen eftersom de avgav koldioxid, varför man mot slutet av 1600-talet ersatte kolen med en spritlampa. Fyrfat och fyrbäcken användes i Danmark under 1500- och 1600-talen även i borgerliga familjer. I ett inventarium från 1549 över köksattiraljen i Gustav Vasas fatbur på Gripsholm nämnes 2 "eldpannor", och man vet att mässingsbruket Vattholma i Uppland för hovets räkning tillverkade eldbäcken och eldpannor redan så tidigt som på 1570-talet. Att döma av åtskilliga inventarieförteckningar från stormaktstiden var värmeapparater en nödvändig

bruksartikel hos den svenska högadeln, och under 1700-talet förekom de tämligen allmänt. Mot slutet av århundradet tycks dock deras betydelse ha reducerats. I Märta Helena Reenstiernas dagbok från 1793—1839 nämnes betecknande nog inget fyrfat.

Hur dessa fyrfat användes illustreras bl. a. av en del holländska stillebenmålningar från 1600-talet, där ofta bland bordets alla läckerheter och dyrbara bruksföremål även står ett dylikt med mat som värmes. Hilleström avbildar fyrfat på några av sina genrestycken med måltidsscener från 1700-talets slut, dock ej av exakt samma typ som det museet nu äger. De står placerade på golvet ett stycke från bordet och bär en tekanna eller kaffekittel. Det nyförvärvade exemplaret bör ha använts på liknande sätt, även om det ej finns avbildat på samtida målningar. Att det är en svensk eller åtminstone nordisk typ måste nog anses obestridligt, eftersom den veterligen inte är belagd utomlands. På grund av det sparsamma material som är känt, är det dock omöjligt att dra någon slutsats angående dess tillverkningsort.

Inger Bonge

Résumé

Réchaud de cuivre jaune

Ce réchaud que la Société des Amis du Musée Nordique nous a remis l'année dernière provient du grenier d'un manoir suédois. Grâce à des inventaires datant du XVIe au XVIIIe siècle, nous savons bien que des appareils de ce genre avaient fait leur apparition dans notre pays, et le peintre de genre Pehr Hilleström a représenté à plusieurs reprises une théière ou une bouilloire à café posée sur un de ces réchauds. Mais le réchaud de cuivre jaune que nous venons d'acquérir ne ressemble à aucun des exemplaires connus jusqu'ici et l'on peut le considérer jusqu'à nouvel ordre comme une pièce unique. Sa décoration semble permettre de le dater du début du XVIIIe siècle.

ÅRSTAFRUNS EKEFLASKFODER

Ett litet flaskfoder av ek med prydligt textad och väl infattad etikett om förfärdigandet är i årsförvärvet ett exempel på den elit av kulturhistoriskt minnesgods som bär sin tillkomsthistoria med sig och vars hemomgivning är ingående skildrad i samtida anteckningar. Det är ryttmästarinnan Märta Helena Reenstiernas flaskfoder, gjort av ekvirke som vuxit på Södermalm medan dess marker lågo obebyggda som utägor till Årsta gård. Och den samtida skildringen består av Årstadagboken, ryttmästarinnans numera allbekanta protokoll över hemmets dagliga tillvaro under ett halvt århundrade.

Den första maj 1815 satte man igång rivningen av hälften av en gammal stor träbyggnad vid Årsta, som enligt sägnen var byggd av ekvirke som vuxit på Södermalm. Genom läsning av Johan Elers Stockholmsbeskrivning blev ryttmästarinnan år 1816 så livligt påmind om det märkliga häri att hon — som alltid var angelägen att tillvarata Årsta historiska minnen alltifrån Birger Jarls tid som gårdens ägare redan före Stockholms grundläggning — försåg det av eksyllen gjorda flaskfodret med minnesskrift, textad av hovbokbindare J. C. Caloander, och silverbeslag.

I myllret av dagbokens mångfaldiga notiser om allt och alla kring Årsta är denna sak flitigt uppmärksammad i all synnerhet under tiden efter bekantskapen med Elers. Under året, då pjäsen bör ha tilkommit, saknas emellertid notiser därom. Vid den tiden hade ryttmästarinnan för sina möbelsnickerier och dylikt börjat anlita den ansedde hovsnickaremästaren Dumrath. Men det nu framkomna schatullet med sin inskrift är i många avseenden av en annan och friare skapnad än vad man måste tänka sig för en produkt från en modemedveten skråmästares verkstad. Därtill talar de båda flaskornas monogram — ryttmästarens och fruns — för tillkomst före hans dödsår 1811. Och vidare innehåller dagboken utförliga notiser till bekantskapen med en byggnads-

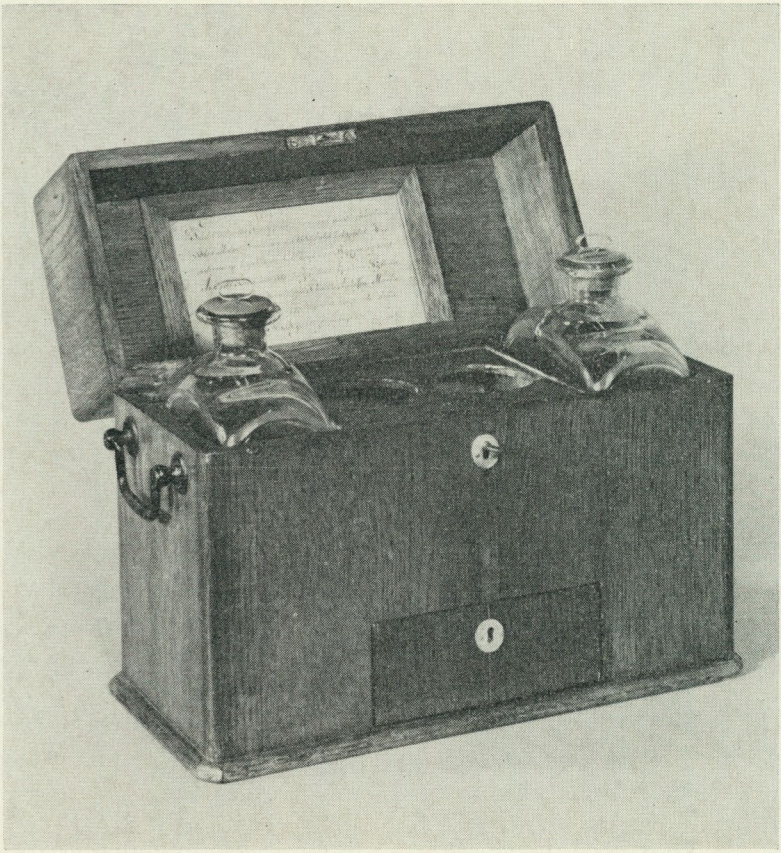

snickaregesäll, Carl Lundberg, som 1799 jämte inredningsarbete gjorde ett ekeflaskfoder åt ryttmästarinnan. Det ligger snubblande nära till hands att i det nu framkomna arbetet se handlaget av en yrkesman av den arten, en viss grad grövre i utförandet och mindre bundet av dagens stilkaraktär. Men för att sammanpara dessa motstridiga tids- och stilelement krävs att antingen misstänkliggöra dagbokens fullständighet eller ock att beskylla författarinnan för ett visst missminnande eller en tankevolt till den

Märta Helena Reenstierna vid Årstavikens södra strand nedanför hennes gård Årsta, avvaktande prins Fredrik Adolfs ankomst sjöledes. Utsnitt ur en oljemålning från 1796—1798 av Pehr Estenberg.

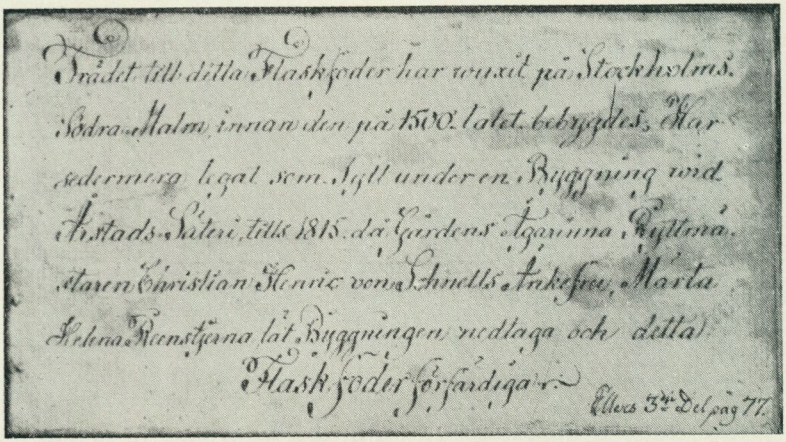

historiska traditionens fromma. Och en sådan slutsats kanske man kan dröja med i hopp att dagboken ändå gömmer på en enklare lösning som en nål i myrstacken.

Sigurd Wallin

Zusammenfassung

Das eichene Flaschenfutter der gnädigen Frau zu Ärsta

Unter den Neuerwerbungen befindet sich ein Flaschenfutter, das für Frau M. H. Reenstierna zu Ärsta, einem Herrenhof ganz in der Nähe von Stockholm, angefertigt wurde. Laut der Aufschrift des Deckels stammt das Holz von einem 1815 niedergelegten jahrhundertealten Gebäude des Gehöftes; der Überlieferung zufolge war jenes Gebäude aus Eichenholz vom jetzigen Stadtteil Södermalm aufgeführt worden. In Frau Reenstiernas Tagebuch wird erzählt, das die zierlich geschriebene Aufschrift am 13. Dez. 1817 vom Hofbuchbinder J. C. Caloander geliefert wurde.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1962

Liksom skedde i föregående årsberättelse kan även nu konstateras, att verksamheten fortgått efter i huvudsak samma riktlinjer som tidigare. De svårigheter i samband med de stegrade löne- och pensionskostnaderna som berördes i fjol ha emellertid blivit allt mera omöjliga att bemästra. Ett från väderlekssynpunkt mycket ogynnsamt år för Skansen har ännu kraftigare aktualiserat de svåra betingelserna för institutionens verksamhet.

Dessa förhållanden ha under året nödgat museets nämnd att hos staten hemställa om ett ökat ekonomiskt engagemang i första hand beträffande den museala aktiviteten. Efter en utredning av Kungl. Statskontoret har ett avtal därvid träffats mellan staten, Stockholms stad och museet om bildandet av två särskilda stiftelser, den ena för Nordiska museet med tillhörande avdelningar, den andra för Skansen. Staten skall enligt avtalet helt finansiera stiftelsen Nordiska museets driftsutgifter samt avlasta vissa av Stiftelsens skulder, varjämte staten och staden tillsammans tillföra Stiftelsen Skansen erforderligt rörelsekapital. Avtalet träder, under förutsättning av Riksdagens och Stockholms stadsfullmäktiges godkännande, i kraft den 1 juli 1963.

I det följande redogöres i korthet för vad som uträttats inom olika avdelningar av institutionen under året.

Allmogeavdelningen

Förarbeten för en avdelning avsedd att presentera by och gård och samfundsliv på den svenska landsbygden, främst inriktade på modellarbeten, ha under året fortsatt under förste intendent Eskeröds ledning.

Under de senaste tjugofem åren ha samtliga för avdelningen disponibla utställningsrum blivit omgestaltade med tillämpning av en mera åskådlig och pedagogisk utställningsteknik än tidigare. Fortsatta ombyggnader av utställningarna komma därför snarast att innebära en koncentration av vissa temata och utbyten av ett tema mot ett annat. Särskilt angeläget synes det vara att erhålla en bättre presentation av de nordiska grannländernas folkkultur, vilket dock icke är möjligt utan friläggning av vissa som förrådslokaler använda utrymmen i museet. En sådan friläggning har hittills icke varit möjlig.

I denna situation är det naturligt att avdelningens utställningsverksamhet inriktas på mer eller mindre tillfälliga utställningar i härför särskilt apterade lokaler. Tre sådana ha för avdelningens del stått till förfogande under senare tid utöver den särskilda hallen för tillfälliga utställningar.

Det ingår i planeringen av tillfälliga utställningar att man i samband med utställningens genomförande skaffar sig en överblick över museets bestånd av föremål inom det aktuella fältet samt att man i möjligaste mån då också tar tillfället i akt att komplettera samlingarna. Så har i påtaglig grad kunnat ske vid ordnandet av utställningarna Tidlös träslöjd och Julpynt — gammalt och nytt. I anslutning till en vädjan till hemslöjdens representanter från avdelningens föreståndare vid Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbunds konferens på museet 19—20 februari att mera planmässigt främja den svenska hemslöjdsrörelsens dokumentering i föremål hemställde avdelningen till hemslöjdsorganisationerna vid planeringen av utställningen Tidlös träslöjd att överlämna representativa ting inom träslöjdens fält. Denna vädjan gav ett utomordentligt resultat, och en mycket omfattande samling träslöjd skänktes av 19 hemslöjdsorganisationer. Dessa alster av svensk träslöjd ha i första hand fått representera den sentida träslöjden i utställningen. De utgöra ett mycket värdefullt tillskott till museets samlingar och möjliggöra att på ett ganska ingående sätt dokumentera träslöjden för framtiden. I stor utsträckning kan man i detta material utläsa, hur nutida hemslöjd utnyttjar det äldre beståndet som förlagor, idégivare och inspirationskällor. Ibland apteras gamla vackra former för nya ändamål, ibland blir det äldre materialet utgångspunkt för

en rik flora av nya former. Särskilt berömvärd är vår nutida hemslöjds strävan att låta träet som material komma till sin rätt i både form och ytbehandling. Denna gren av svensk hemslöjdstradition avses kunna bli något närmare behandlad i en kommande årsbok (se även s. 181). En samling slöjdalster, utförda av Sven A. Borger som slöjdelev i Jakobs folkskola i Stockholm åren 1896—1900, har skänkts av tillverkaren (se s. 177).

Även i samband med utställningen Julpynt — gammalt och nytt gjordes en del förvärv till avdelningen, bland dem många gåvor, särskilt i fråga om julsaker från senare tid, såsom julgransprydnader av olika slag, väggbonader, bordlöpare och dukar m.m. Med tacksamhet noteras, att firman K. B. Femling välvilligt dels skänkte föremål från eget lager dels förmedlade gåvor från flera hemslöjdsföreningar. I fråga om ting tillhörande julfirandet äro museets samlingar fortfarande i behov av komplettering både av äldre och nyare ting, och detta slags föremål tagas emot med stor tacksamhet.

Av lantbruksredskap ha förvärvats en grep, spadämnen samt ett lieorv, en lievinge, använd då man mejade säden i gammal tid, samt en "bylögla". Den senare är ett anspråkslöst ting, som dock haft sin betydelse i gamla tiders lantbruksarbete. En bylögla är en självvuxen ring, som kom till användning för att spänna repen runt bördan, då man bar säden eller höet till ladan. Sådana enkla ting från arbetsmetoder, som snart äro glömda, äro alltid välkomna tillskott till museets samlingar. Det är bättre att de bevaras i ett museum som dokument från gången tid än att de lämnas att ruttna på en vedbacke. Av fångstens och jaktens doningar ha förvärvats ett sälnät från Roslagen och en allmogebössa med s.k. kistpipa.

H. M. Konungen har skänkt en s.k. bergsmansyxa, de svenska bergsmännens värdighetstecken i gammal tid.

I samband med TV-programmet Saker och ting, lett av intendenten Lagercrantz, har till avdelningen förvärvats en kalenderstav av norskt ursprung (se s. 186).

Bland nytillkomna föremål på folkdräktens fält finnes anledning att särskilt nämna en brudkrona av plåt från Härjedalen och en brudgumsskjorta från Skåne.

Av textilier har avdelningen med stöd av Nordiska museets Vänner förvärvat en enastående flamskvävnad, som vävts i Skåne 1685

(se s. 175) samt ett sängöverkast i rölakan från Blekinge från 1921, som visar hur hemslöjden från att tidigare mest ha kopierat den gamla textilskatten nu strävar efter att skapa nytt på den gamla grunden (se sid. 179). Av textilredskap bör framhållas en härvel från år 1798, som speglar ett tidigt ingripande från myndigheternas sida för rationalisering inom den folkliga textilslöjden (se s. 166).

Inom folkkonstens fält bör särskilt nämnas en mycket värdefull gåva från syskonen Naja och Vera Cedergren, grevinnan Wivan Mörner och majorskan Eva Thimgren av 23 sydsvenska bonadsmålningar, varav flera fylla viktiga luckor i museets ganska stora samlingar. Samlingen är föremål för konservering och närmare studium. En bonad, målad av klockaren Anders Eriksson i Ås på baksidan av en äldre bonad från 1700-talet, som den nye konstnären ganska hänsynslöst klippt sönder för att få ett lämpligt format för sitt eget verk, presenteras på s. 161. I samband med utställningen Polsk folkkonst har som gåva till museet överlämnats ett antal klipp i färgat papper, en konstart som i Polen lever ännu i dag (se s. 191). — Det är i våra dagar sällsynt att träffa på en hantverkare som vandrat som gesäll och haft "konditioner" på olika platser. Men en av dem är krukmakaren Walfrid Wihlborg, som under året fått berätta om sina minnen och som skänkt ett par stora blomkrukor med en märklig dekor och glasyr (se s. 196). Den gamla tavelkonst, som ägnat sig åt avbildandet av bygdens kända seglande skepp, är ännu inte helt utdöd, och museet har under året förvärvat två tavlor från Gotland av barkskeppen Embla och C. F. Ivers.

Inom området för livets festseder ha som gåvor erhållits ett fästmöskrin och en minnestavla i hårarbete från Uppland kallad "hårminne"; den är tillverkad år 1883 till minne av tre minderåriga barn och deras föräldrar. Från Vemhåns by i Vemdalens socken har som gåva erhållits ett par lysningskäppar. Dessa käppar ansluta sig till den gamla seden att skänka ett lysningspar käppar eller kryckor som en erinran om att de nu tydligen inte längre kunna gå själva utan måste ha något att stödja sig på. I Vemhåns by ha dessa käppar undan för undan lämnats till nya par sedan den 29 december 1904, då det lyste för Margareta Östling och Per Zakrisson och samtidigt skrevs i en liten bok, som skulle följa käpparna: "Skriv nu Edra namn och gör en tuppa. Var rädd om dem, och om de upp-

hör att vandra så skola de på begäran inlämnas till Nordiska museet i Stockholm till ett minne." Detta har nu skett i samband med att paret Mait Jönsson och Mats Mattsson gifte sig i Vemdalens kyrka och som vanligt möttes av de granna motridarna från hembyn, som ledsagade dem till bröllopsgården. Sedan lysningskäpparna först började sin vandring inom Vemhåns by, ha 213 par i tur fått överta dessa käppar, och alla paren ha skrivit in sina namn i den nämnda lilla boken. I enlighet med det första brudparets önskan ha också alla fäst en "tuppa" (boll eller tofs) på både brudens och brudgummens käpp. Käpparna voro nu så fulla av tuppor, att det inte fanns plats till fler. Således överlämnades dessa lysningskäppar i enlighet med första brudparets önskan till Nordiska museet vid sista brudparets bröllop, den 6 november 1962, då även änkefru Margareta Zakrisson var närvarande. Det togs film och fotografier av bröllopet och motridarna, och museet kommer att överlämna ett par nya lysningskäppar till nästa brudpar i hopp om att seden skall leva vidare. En skildring av seden med käpp och krycka i anslutning till denna gåva kommer att inflyta i en kommande årgång av Fataburen.

I samband med Saker och ting i TV har också till museet överlämnats en gåva av mera sällsynt art, en "spiritus", bestående av en liten sköldpaddsliknande figur, monterad på en stolpknapp av mässing (se s. 189).

Den tidigare omnämnda insamlingen av olika slags emballage har under året fortsatt.

Från och med år 1962 ingår den lapska kulturen som en sektion inom allmogeavdelningen liksom före 1947. Av nyförvärven till dess föremålssamling kunna nämnas tio föremål skänkta av professor emeritus Sven Ekman, däribland en storkniv, som han köpte 1907 av lappmannen och författaren Johan Turi, en flock leksaksrenar med varje djur skuret ur ett spån, en rätt sällsynt typ för lek i snö, gåva genom dr Einar Wallquist av tillverkaren Lars Ranberg, Stenudden (Tjeggelvas), Arjeplogs socken (se s. 184). Bland inköpen märkas en bärvagga med bäddutrustning, vars trästomme gjorts av den kände nomaden Nils Larsson Bær, Luokta-Mavas fjällappby, Pite lappmark, och moderna slöjdalster såsom halssmycken, armband, slipsar m.m., avsedda att ingå i en av institutionen planerad

lapsk slöjdutställning på Skansen 1963. I samband med sommarens lappmarksinventeringar i Jokkmokks och Arjeplogs socknar (se s. 279) ha samlingarna också tillförts ett antal fynd, t.ex. en pulka, husgeråd och redskap från ett viste, som övergavs omkring 1919.

Uppteckningar och bilder ha inkommit till Lapska arkivet från bl.a. förre föreståndaren för Lapska avdelningen fil. dr Ernst Manker, förre provinsialläkaren i Arjeplog Einar Wallquist, sameföreningen Same Siita i Stockholm genom hr Aslak Partapuoli och fröken Märta Berg, Stockholm (ur Gustaf och Lotten v. Dübens kvarlåtenskap, bl.a. stereoskopfotografier från 1868).

Avdelningen har under året haft överinseende över den museet tillhöriga Matsgården i Östbjörka i Rättviks socken.

För de fältarbeten som utförts av avdelningens tjänstemän liksom för publicerade skrifter redovisas på annan plats (se s. 279 ff. och s. 291).

Allmogeavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Övriga tjänstemän vid avdelningen ha varit intendenten Biörnstad, som dock med halvtidstjänstgöring varit förordnad som museets sekreterare och under 3½ månader av årets senare del för samma uppgift varit helt tjänstledig från avdelningen, vidare amanuenserna Wintzell, Bergengren (från 1/2) och Resare. Under januari månad tjänstgjorde dessutom fil. stud. Håkan Eles vid avdelningen. Vid avdelningens modellverkstad har preparator Hedblom varit sysselsatt.

Högreståndsavdelningen

Inom den nygestaltade delen av högreståndsavdelningen, täckande perioden 1800—1850, vilken öppnades för allmänheten i december 1961, ha justeringar beträffande föremålsurvalet, etiketteringen osv. ägt rum under året. Närmast förestår nu den trängande upprustningen av rumsfilen 1850—1960. Planeringen härav pågår i väntan på att dessa arbeten även ekonomiskt skola bli möjliga att genomföra. Dessa nydaningar ledas alltjämt av intendenten Lagercrantz. Intendenten Biörnstad och amanuensen Forsby ha under året delvis nyordnat leksaksavdelningens starkt föråldrade utställning. Omfattande och tidskrävande nygestaltningar av förråd

för möbler, hantverksföremål och porslin inom museibyggnaden och även utanför densamma ha fortgått under året.

Avdelningens nyförvärv äro till en del redovisade på s. 198—216. Här nedan skola ytterligare några korta kommentarer göras till de gåvor och inköp som under året tillförts föremålssamlingarna.

Från 1600-talet härrör en ovanligt väl bevarad reskoffert. Stommen av korgflätning är utvändigt klädd med stadigt läder, hopsytt i stora sjok med grov linnetråd. Utanpå läderytorna äro smidda järnbeslag fastnitade, och alla hörn skyddas av vinkelböjda plåtbeslag med uddig kontur. På gavlarna finnas smidda handtag och i bottnen fyra små kulfötter av järn, starkt slitna. Invändigt är kofferten klädd med ett blå- och vitrutigt bomullstyg från 1800-talets förra hälft, men bakom detta finns också ett fragment av oblekt linnelärft som möjligen kan vara en rest av det ursprungliga fodret. Den smed som tillverkat beslagen har till en del använt samma dekorativa former som man brukar finna på dörrbeslagen, och detta möjliggör en datering av kofferten till 1600-talets mitt eller något tidigare. Den är en gåva av direktör och fru B. Westberg, Västervik.

Ännu en ålderdomlig läderkoffert tillhör årets nyförvärv. Denna är helt av stadigt läder, förstärkt i bottnen med en träskiva och i hörnen med järntenar. Läderarbetet är av mycket hög kvalitet med blindpressade linjer på lock och sidor. Invändigt är kofferten fodrad med en blårandig linnekypert av samma typ som brukar användas som bolstervar. Kofferten kan dateras till 1600-talets slut eller 1700-talets förra del. Den har enligt släkttraditionen tillhört en riksdagsman G. Westling i Östergötland (född 1704) och är en gåva av fru Maria Westlings dödsbo.

Av en holländsk forskare, dr C. A. Burgers, har museet som gåva mottagit en sällsynt och väl bibehållen damastservett, vävd i Haarlem omkring 1625.

1600-talets människor intresserade sig i hög grad för det abnorma och kuriösa. Det mycket stora och kanske än mer det ytterligt lilla utövade en speciell lockelse. Bland nyförvärven finns en liten pjäs som väl närmast bör kallas berlock. Den består av en rödbrun böna, knappt centimeterlång, ihålig och försedd med beslag och skruvlock av guld. I bönans diminutiva hålrum finnas nu — som en rest av ett

ursprungligen större antal — 4 knivar och 2 skedar av guld, 5 mm långa. Skedarnas form tyder på att tillkomsttiden snarare ligger något efter än före sekelskiftet 1700. På berlockens övre del ser man två små tappar, vilka böra ha varit inpassade i en bygel och därigenom förenade med en kedja av något slag. Berlocken är en gåva av civilingenjör Curt Marcus.

1700-talet är i hög grad Ostindiska kompaniets tid. Med svenska fartyg utskeppades koppar och järn, bräder och kläde, som såldes i Spanien mot betalning i guldpiastrar, ett gångbart mynt i Canton och andra kinesiska hamnar. Returlasten utgjordes framför allt av te, siden och kryddor, men även porslin i stora partier köptes upp eller beställdes för senare leverans. Och lackmöbler, speglar, papperstapeter och mycket annat var stuvat i de återvändande ostindiefararnas lastrum.

Ostindisk importvara är en vacker tallrik med ätten Gyllenborgs vapen, som skänkts av Nordiska museets Vänner. Dekoren består av blad- och ornamentsbårder i guld med rödbrun konturteckning. Mitt i tallrikens botten finns det gyllenborgska vapnet eller rättare sagt hjärtskölden av det grevliga vapnet. Denna hjärtsköld har på 1700-talsmässigt sätt oval form och är märkligt nog krönt med en friherrlig krona — en liten heraldisk fadäs som man väl får förlåta de kinesiska porslinsmålarna.

Ett sybord i lackarbete är också hemfört från Kina med en ostindiefarare, svensk eller utländsk. Bordet är uppenbarligen utformat efter en europeisk ritning, därom vittna bl.a. de lyrformade benen, men vissa detaljer ha en klart kinesisk karaktär, t.ex. drakfötterna. Även lackmålningarna i två nyanser guld mot blanksvart botten förete en blandning av traditionella kinesiska figurmotiv och blomornament av europeiskt kynne. Det kinesiska tecknet för nr 6 förekommer flerstädes på baksidan av de små facken, vilket tyder på att bordet ingått i en serie likformiga exemplar. Sybordet, som är en gåva av tandläkare Alice Pettersson, hade intill början av 1930-talet gått i arv inom släkten Fischerström och skall enligt en släkttradition ha varit en gåva från Gustav III till skriftställaren Johan Fischerström; sannolikt har bordet dock tillkommit några årtionden efter kungens död.

En viss anknytning till Ostindiska kompaniet har ytterligare en

gåva av Nordiska museets Vänner. Den består av två porträtt, ett dam- och ett herrporträtt i något olika format och av allt att döma icke man och hustru. Damporträttet bör ha tillkommit på 1730-talet men kan inte bestämmas till namn eller konstnär. På baksidan är emellertid med 1700-talsstil namnet Grill skrivet. Herrporträttet är av god kvalitet, kan dateras till tiden 1710—15 och har på goda grunder attribuerats till den habile porträttmålaren Lukas von Breda d.ä. Även detta porträtt kan genom sin proveniens anses föreställa en medlem av ätten Grill, och flera omständigheter tala för att den avbildade är Carlos Grill, farbroder, kompanjon och svärfader till Claes Grill, Svindersviks byggherre och från 1753 Ostindiska kompaniets direktör.

Av glas från 1700-talet har endast ett nyförvärv gjorts. Museet har inköpt ett vinglas, vars enda dekor är spiralvridna lufttrådar i benet. Typen är engelsk och kan dateras till 1730—40-talen; den upptogs emellertid vid Nöstetangen i Norge efter 1753, och om glaset är av norskt ursprung, bör det hänföras till tiden omkring 1760.

Det svenska 1700-talssilvret representeras dels av det magnifika presenterfat, som avbildas på s. 201, dels av en stor och tung soppslev med svarvat svart träskaft, stämplad 1752 av stockholmsguldsmeden Kilian Kelsson. Slevens blad har en driven ornering i form av en spiralrosett, en ganska ovanlig dekor, som likväl visar klar frändskap med rokokotidens spiralvridna knäckmönster på kannor, sockerruskor, saltkar och ljusstakar.

Betydligt elegantare är en något yngre bålslev, signerad av P. A. Sjöberg i Stockholm 1815. Den är helt förgylld och försedd med ett spiralvridet hornskaft med inlagda silvertrådar. Trots att den tillkommit ett stycke in i empiretiden, har den ännu mycket av den gustavianska stilens gracila formgivning. Båda slevarna äro gåvor av Nordiska museets Vänner.

Även på det textila området är 1700-talet företrätt. Friherrinnan Vera Leuhusen har skänkt ett säreget broderifragment från århundradets senare del: en blomranka av silkessnodd, monterad på papper. Förmodligen rör det sig om ett halvfabrikat till dekor för en skärm, en väggtapet av siden eller dylikt.

Fru Gunvor Bodén, Sollentuna, har som gåva överlämnat ett par

miniatyrskor från tiden omkring 1700. Skodon från denna tid äro sällsynta, och detta par med sina omsorgsfullt utförda lädersulor och broderade ovanläder utgör ett värdefullt bidrag till kunskapen om tidens fotbeklädnader.

Av fru Ingegärd Gabrielsson har museet mottagit ett par pocher från 1770-talet. Pocherna äro ett slags påsar av linne, avsedda att fästas på höfterna under klänningen.

Vidare kan nämnas ett runt fällbord med skiva av alrotsfaner. Det har Köpings hallstämpel, Jacob Sjölins mästarstämpel och tillverkningsnumret 1576. Det höga numret tyder på att bordet tillkommit kort före mästarens död 1785 eller under änkans tid 1785—1788.

Bland förvärv under året, som visa 1800-talets skiftande dräktmode, kan nämnas ett stort paraply av mörkblå bomull från seklets förra hälft, som tillhört matematikern och instrumentmakaren Joh. Fredrik Färngren, f. 1811, d. 1860 i Stockholm. Paraplyet är en gåva av fru Anna Färngren. En hattask med fyra blomprydda hattar, köpta i två kända hattbutiker i Stockholm år 1894 av fru Lottie Steuch, f. Horn af Åminne, till hennes bröllopsresa detta år, har överlämnats av fru Steuchs dödsbo. Till textilsamlingarna ha vidare tack vare ägarens, fru Anna-Lisa Olsson, Västerås, generositet förvärvats en damast- och en drällduk, som uppges härröra från Flors väveri i Hälsingland.

Förutom det silverförvärv som redovisas på s. 198 kan här nämnas ett bordställ stämplat av Gabriel Thulin i Halmstad 1829. Engelska stämplar tyda emellertid på att det rör sig om ett engelskt arbete, som Thulin haft anledning att reparera och komplettera. Det ovala stället med raka sidor och stramt nyklassisk dekor är också av engelsk typ. Hela åtta silverskodda glasflaskor med slipad dekor pryda det ovanligt kompletta bordstället. Det har testamentariskt skänkts av hovkamreraren Arvid Berghman och hans maka.

På ett saltkar av silver från Gustaf Möllenborgs verkstad 1839 finna vi nyrokokons former relativt tidigt applicerade. Saltkaret har formen av en snäcka på högt skaft med empirekaraktär. Den kvadratiska fotplattan har en något bullig rocailledekor. Snäckan är invändigt förgylld.

Ett litet elegant ringställ är utfört av Frans Holm i Vadstena

1866. Ringarna kunna hängas på slingrande naturalistiska blommor som uppstiga ur en liten urna, vilken i sin tur står på en fyrfotad bricka.

Kolmårdsmarmor är ett sällan brukat material för bruksföremål avsedda för måltider. Museet har förvärvat en fruktskål och tvenne tallrikar ur en dessertservis som enligt uppgift är tillverkad omkring 1860. Svarvtekniken har givit föremålen en enkel, klassisk form som är svår att närmare datera. På ovansidan äro de blankpolerade. Servisen har en gång tillhört hovjuveleraren Christian Hammer.

Museet arbetar sedan länge med att få ökade kunskaper om stämpling av metallföremål. Härvid är H. M. Konungens gåva av åtta enkla ljusplåtar av mässing synnerligen välkommen. De äro tillverkade i trycksvarv någon gång under 1800-talets förra hälft. Alla äro stämplade med signaturer för Skultuna bruk i Västmanland och ha använts på Ulriksdals slott.

Genom byte med Metropolitan Museum of Art i New York har museet till de jämförande samlingarna kunnat förvärva prover av tapeter med mönster från 1860-talet av William Morris.

En oljemålning av Carl Theodor Staaf utgör en annan av årets gåvor från Nordiska museets Vänner. Den är signerad 1848 och visar i ett ökenlandskap Abraham som fördriver Hagar och Ismael. Tavlan utgör ett värdefullt tillskott till de nyinredda 1800-talsrummen.

Bland årets möbelförvärv kan nämnas en "mekanisk" skrivpulpet av mahogny från empiretiden. Den är utförd och signerad av "Snickaren och Schatoullmakaren" Daniel Sehfbom i Stockholm. Pulpeten är sakligt utformad och sparsamt dekorerad. Den snedställda skrivplatsen är höj- och sänkbar och avsedd att brukas i stående ställning. Dold av skrivklaffen finnes en fack- och lådinredning, och pulpetens nedre del är försedd med lådor prydda med nyckelskyltar av elfenben. Mitt fram sitta två triangulära empireornament, kraftfullt snidade i mahogny. Från samma stilperiod stammar fröken Dagmar Granlunds gåva av två vackra stolar.

Från seklets senare del härrör en välbevarad schäslong i s.k. klunkestil med mörkbetsade svarvade ben och helstoppad klädsel i mörkröd plysch med snörmakeriarbeten. Den är gjord 1877 i Köpen-

hamn. Typen är inte tidigare företrädd i samlingarna. Möbeln är en gåva av fröken Signe Ballé.

En stadig och välbevarad sparkstötting av ek, signerad av stockholmssnickaren C. H. Benckert, fyller en annan lucka i samlingarna. Den har järnskodda medar av trä, och sittplatsen utgöres av en låda med lock. Ingeniören Hans Hedlund, Saltsjöbaden, har skänkt densamma. Givarens morfader, Gustav Leonard Lundqvist, som var kyrkoherde i S:t Annas församling utanför Valdemarsvik, beställde sparken vid 1800-talets mitt och använde den vid vintriga färder på de östgötska skärgårdsisarna.

Ett viktigt bidrag till museets hantverkssamlingar utgör den stålstamp för mästarsignatur som överlämnats som gåva av med. dr Åke Lundberg. Stampen har tillhört snickaren Carl Gustaf Lundberg, född i Stockholm 1821, död 1901. Han gick i lära hos snickarmästarna Benckert och Dumrath i Stockholm. Under en längre tid vistades han sedan i S:t Petersburg och Moskva. Från 1857 drev han egen snickarverkstad med flera anställda i huset Köpmangatan 22 i Stockholm.

Som ett resultat av reproduktionsteknikens snabba utveckling mot fler och bättre metoder får man se litografiens nu totala försvinnande i kommersiella sammanhang. De två troligen sista litografpressarna i industriellt bruk i Stockholm ha av firma Rotopress skänkts till museet tillsammans med ett antal litografstenar. Den äldsta och mindre av pressarna är förmodligen tillverkad vid 1800-talets mitt. De ha tills i år använts av den gamla firman Nylunds litografiska anstalt vid Döbelnsgatan i Stockholm.

En samling husgeråd, representativ för ett hem vid sekelskiftet 1900, har testamentariskt överlämnats av typografen N. G. A. Bergman.

Konstnären Erik V. Tryggelins testamentariska gåva innehåller föremål från flera epoker och av de mest skilda slag. Från 1700-talet stamma två taburetter i gustaviansk stil, den ena signerad av stolmakaren i Stockholm Efraim Ståhl. Två länstolar och sex biedermeierstolar med rottingsits härröra från ett borgerligt hem under 1800-talets förra del. Bland husgerådet kan nämnas ett läderschatull med tre bestick av silver, utförda 1855 av silversmeden G. Folcker i Stockholm. Bland föremål med anknytning till fadern,

arkitekten Erik H. Tryggelin, märks keramik signerad av denne vid Rörstrand samt en bok med snickeriskisser. Synnerligen intressant är en samling parisiska dräktmönster med tygprover från 1800-talets mitt. Ett stort antal tavlor och skisser ur konstnärens egen produktion ingår också i gåvan.

Bland nyförvärven från det innevarande seklet kan vidare nämnas en stor jugendlampkrona av koppar med hamrad dekor, som skänkts av med. kand. Christoffer von Euler, Spånga. Till jugendperioden hör även en skål av överfångsglas i grönt med slipad dekor av alger och maneter. Den utfördes vid Rejmyre glasbruk 1915 och är en gåva av Nordiska museets Vänner. Skulptrisen och ciselören Lisa Ouchterlony har signerat en bronsskål med jugenddekor av löv och larver. Den är gjuten hos konstgjutare H. Bergman 1911.

Långbyxor för damer lanserades i Sverige 1929 av firma Erling Richard. I det urval av damkläder från 1925 till 1961, som firman har överlämnat som gåva, ingå även några byxdräkter från omkring 1930.

Ett större antal föremål ur konstnären Arthur Percys omfattande keramiska produktion vid AB Gefle Porslinsfabrik har överlämnats som gåva av fabriken. Kollektionen omfattar såväl bruksgods som prydnadsföremål och representerar konstnärens 40-åriga verksamhet på detta område.

1960-talet är också företrätt bland årets nyförvärv genom en gåva av AB J. O. Carlssons möbelfabrik i Vetlanda. De sex sittmöblerna äro sobert och flärdfritt klädda i skinn eller diskret mönstrat tyg. I gåvan ingår även ett satsbord i tre delar av valnöt, allt signerat av möbelarkitekten Karl Erik Ekselius.

Utöver det löpande arbetet på avdelningen ha dess tjänstemän varit sysselsatta med olika uppgifter inom institutionens arbetsfält. Sålunda har förste intendenten Andrén svarat för översynen av de kulturhistoriska byggnaderna på museets anläggningar utanför Stockholm (Härkeberga, Julita, Svindersvik och Tyresö) och lett högreståndsavdelningens fältundersökningar. Intendenten Lagercrantz har med huvudsakligen musealt material svarat för nio TV-program i serien Saker och ting. Intendenten Holmquist har kollationerat korrekturet på den under utgivning varande handboken över svenska silverstämplar. Intendenten Stavenow-Hidemark har un-

der tiden 20 aug.—9 okt. varit tjänstledig för studium av jugendstilens utveckling i Tyskland, Belgien och Frankrike och från 16 nov. till årets slut åtnjutit tjänstledighet för enskilda angelägenheter. Amanuensen Axel-Nilsson har under tiden 15 okt.—5 nov. företagit en studieresa till England, Belgien och Holland i samband med AB P A Norstedt & Söners gåva av gamla matriser (s. 45). Amanuensen Forsby har under tiden 15 okt.—15 dec. åtnjutit tjänstledighet för licentiatstudier. Extra amanuensen Bonge har under tiden 21 maj—30 juni arbetat med uppordning av samlingarna i Vaxholms museum och under tiden 16 juli—19 aug. vikarierat för intendenten vid Sundsvalls museum.

Högreståndsavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Andrén. Övriga tjänstemän vid avdelningen ha varit intendenterna Lagercrantz, Holmquist och Stavenow-Hidemark, amanuenserna Axel-Nilsson och Forsby samt extra amanuensen Bonge.

Avdelningen för föremålsregistrering.

Under året ha till avdelningen inkommit inemot 2.700 föremål och föremålsgrupper för registrering, varigenom sammanlagda antalet registrerade nummer vid årsskiftet uppgick till ca 267.300. Påpekas bör att totala föremålsbeståndet är vida större än angivet antal registreringar.

Intendenten Nyman har tjänstgjort som registrator och fröken Sjöbom som märkerska. Kansliskrivare Palmé har med avbrott för uppordning av Julita gårdsarkiv (5 veckor) varit registratorn behjälplig med förande av dagbok och huvudliggarkladd samt omhänderhaft utskrift och insortering av registerkort för huvudliggarens real-, person- och ortregister; vidare har hon handhaft renskrivningen av huvudliggaren.

Registratorn har haft uppsikt över den reflexkopieringsverksamhet, som skötts av ingeniör Hans Håkansson. Dessutom har uthyrningen av museets filmer gått genom registratorn. Vidare har han i samarbete med Jordbrukarnas föreningsblad medverkat i en landsomfattande inventering i pristävlingsform av svenskt fäbodliv. Resultatet, som kommer att överlämnas till museet, har genomgåtts och bedömts av honom.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. Verkstäderna i stadskvarteret ha tidvis haft sysselsättning under sommarmånaderna. Att verksamheten därstädes icke kunnat bedrivas i full utsträckning under säsongen beror dels på att yrkeskunnigt folk med intresse för gamla hantverksmetoder numera är svårt att uppbringa, dels av brist på medel. En mera kontinuerlig verksamhet har emellertid under sommaren kunnat bedrivas i guldsmedsverkstaden tack vare ekonomiskt stöd av Sveriges juvelerare- och guldsmedsförbund; sålunda ha två elever vid Konstfackskolan under två månader dagligen demonstrerat det gamla silversmidets teknik. I Officina Typographica ha vidare konstförvanter under ledning av faktor Gunnar Lundh arbetat med sättning samt tryckning av kistebrev o.dyl. Från officinen har under året utgått andra tomen i Bibliotheca Officinæ Typographicæ Skansen, ett nytryck efter en 1672 utgiven skrift, kallad Åthskilligt gammalt Gullmynt i Swerige fordom brukeligt — — —, med användande av de gamla träsnittstockarna från 1500-talets förra hälft. — I övrigt har i plåtslageriet utövats en viss aktivitet genom att en gammal mästare vid åtskilliga tillfällen arbetat där. Glashyttan och krukmakeriet, där driften uppehålles av egna företagare, ha varit i verksamhet under hela året.

Den årligen återkommande hantverksdagen inföll den 27 maj och kunde genomföras tack vare sedvanligt ekonomiskt stöd från Stockholms stads hantverksförening och medverkan av "Skansens borgerskap", en sammanslutning på frivillighetens väg av hantverkare med kulturhistoriska intressen. Vid detta tillfälle voro följande yrken företrädda: apotekare, bagare, bokbindare, glasblåsare, gravör, guldsmed, konstförvant (boktryckare), krukmakare, kryddkrämare, pappersmakare, plåtslagare, sadelmakare, skomakare och snickare. Intresset från allmänhetens sida för hantverksdagen var påfallande att döma av den ansenliga publiktillströmningen.

"Skansens borgerskap" medverkade ävenledes i julmarknaden den 2 december genom att bemanna stadskvarterets verkstäder. Skansen hade återigen anledning att tacka borgerskapet för dess välvilliga bistånd och gläder sig åt löftet att få räkna med fortsatt sådant. "Kyplaget" från Tumba pappersbruk är i detta samman-

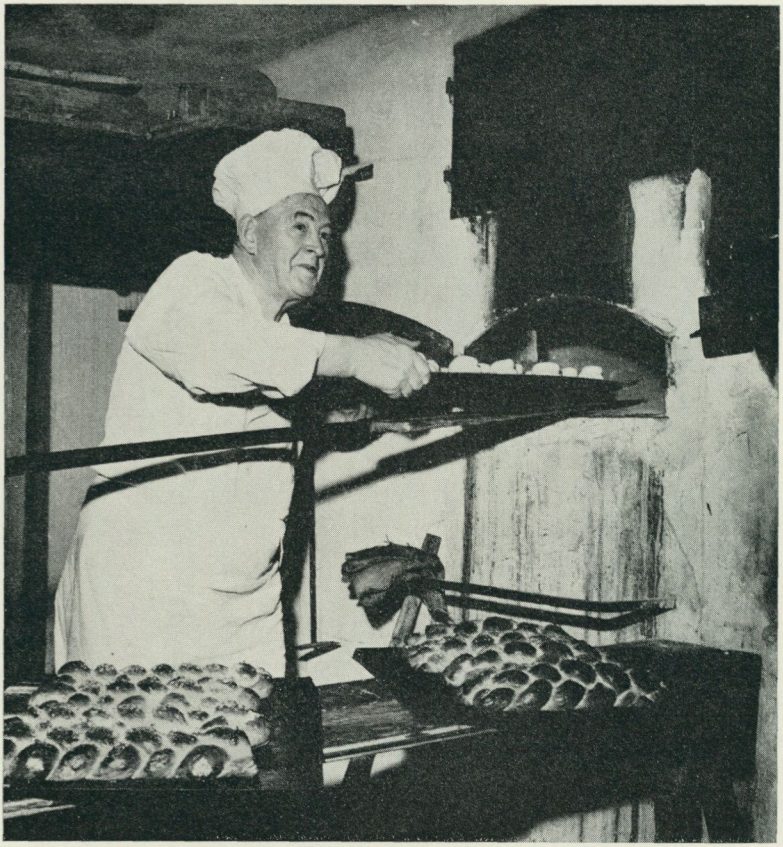

Från hantverksdagen den 27 maj. I det gamla bageriet i stadskvarteret bakades vetebröd och gräddades i den vedeldade stora ugnen.

hang värt en särskild eloge med tanke på att detsamma två gånger under året, trots besvärligheter med transporter av apparatur, ställt sig till förfogande för att visa, hur man förr gjorde papper för hand.

Studier i Officina Typographica ha liksom förut under åren ingått i kursplanerna både för Grafiska institutet och för Skolan för bokhantverk. Dessutom ha lärlingar vid de större tryckeriföretagen fått konditionera i äldre boktryckskeknik. Studier under yrkeskunnig ledning ha vidare bedrivits av grupper från Stockholms folkskoleseminarium, Grafiska yrkesskolorna i Stockholm och Tekno-

Fru Marta Eriksson är sysselsatt med att älta smör på gammalt vis utanför mjölkboden i Älvdalsbodarna.

logföreningens avdelning för grafisk teknik. I samband med årsmöten ha Sveriges bokbinderiidkareförening och Stockholms guldsmedsmästareförening förlagt studiebesök i det gamla bokbinderiet respektive guldsmedsverkstaden. — Plåtslagerikursen vid Centrala verkstadsskolan i Sandö har under en dag fått undervisning i äldre plåtslageriteknik.

I övriga kulturhistoriska byggnader har följande verksamhet bedrivits. I Älvdalsbodarna har fru Marta Eriksson under tiden 27 juni—31 juli sysslat med ystning och kärning. Vid Älvrosgården har Stockholms läns och stads hemslöjdsförening anordnat tre växtfärgningskurser under tiden 31 juli—17 augusti. I samband med

programmet "Skansen visar" den 23 september demonstrerades gamla bakningsmetoder i flera byggnader. Sålunda bakade fruarna Ellen Hemdal och Dagmar Gülich samt herr Oscar Romberg spettkaka i Ravlundagården. I Oktorpsgården gräddade fruarna Helfrid Ekblad och Marta Jungland halländskt sötbröd. I Kyrkhultsstugan visade fru Sara Gissdal hur man bakar gorån, och i Ekshäradsgården bakade fru Aina Schönnesson den värmländska specialiteten skrädmjölskex. Bakning av tunnbröd demonstrerades i Älvrosgården av fruarna Ingeborg Olsson och Olga Jonsson. Dessutom kärnade och ystade fru Marta Eriksson på fäbodvallen. På Älvrosgårdens gårdsplan demonstrerade trädgårdsmästare Edvin Arvidsson linberedning och fru Naima Nilsson kardade och spann. — Under tiden 30 november—9 december bakade fruarna Marta Eriksson och Kristina Hansson tunnbröd i Älvrosgården för julmarknadens räkning. Fru Anna-Stina Andersson stöpte ljus den 20 november—12 december i Bollnässtugan likaledes för julmarknadens räkning.

Från den 2 december ha julbord stått dukade i Delsbogården, Ekshäradsgården och Oktorpsgården, och julstänger och kärvar ha varit resta utanför en del gårdar.

I Seglora kyrka har varje sön- och helgdag hållits högmässa, i vilken under året deltagit 8.230 personer. Vid dessa gudstjänster ha huvudsakligen präster från Stockholms församlingar officierat. Under sommaren har i samarbete med Stockholms kyrkobrödrakår aftonbön hållits varje dag. Ansvaret för aftonbönernas genomförande har vid sidan av kantor Hellblom åvilat bankjuristen Gerhard Thorén. Medelsiffran per kväll har uppgått till 65 personer. Kyrkan har under året 183 gånger upplåtits för vigslar. — Den 4 maj ägde visitation rum av biskop Helge Ljungberg. — En ny orgel — ursprungligen från Films kyrka i Uppland och sedan 1929 uppsatt i nedre norra tvärgången i museets hall — installerades under senare hälften av december månad, sedan den genomgått en välbehövlig instrumental restaurering. Invigningen av densamma är avsedd att äga rum den 1 februari 1963. För orgelns historia och dess restaurering redogöres på annan plats i årsboken, s. 139.

Liksom tidigare varit fallet har avdelningen vid ett flertal tillfällen biträtt Sveriges radio vid televisions- och radioutsändningar från Skansen av kulturhistorisk karaktär. Under tiden 19 mars—

30 april sändes sju måndagar i följd programmet Vårkväll på Skansen från Ekshäradsgården med Lars Madsén som konferencier och Karl-Uno Sjöblom som producent. Den 27—28 juni gjordes en TV-inspelning om Skansen av Norddeutscher Rundfunk.

Underhållet av de kulturhistoriska anläggningarna har fortlöpt planenligt. Bland mera omfattande arbeten må nämnas omläggningen av spåntaket på Fatburen; i sjuttio år har den gamla spåntäckningen motstått väder och vind men hade nu tjänat ut. Vidare har lusthuset från Bellmansgatan 30 i Skogaholms kökträdgård undergått en restaurering, dock icke avslutad vid årsskiftet, varvid konstaterats att den yttre gröna målningen icke var den ursprungliga utan att denna varit grå.

Arbetena med uppförandet av det i föregående årsredogörelse omnämnda posthuset från Virserum påbörjades den 15 februari, och den 6 december kunde taklagsöl hållas. Byggnaden beräknas stå färdig till sommaren 1963, då även postal verksamhet kommer att utövas i en del av lokalerna.

Föreståndare för avdelningen har varit förste intendenten Lagerquist. Intendenten Sjöqvist har handlagt frågor rörande byggnadernas inredning och möblering samt vakthållningen. Fil. stud. Marianne Erikson har under tiden 4 juni—3 augusti som extra arbetskraft tjänstgjort inom avdelningen och huvudsakligast varit sysselsatt med inventering och katalogisering av inventariebeståndet i apoteket Kronan i stadskvarteret. Avdelningens kanslibiträde fröken Björkman har under intendenten Sjöqvists ledning liksom tidigare ävenledes svarat för underhållet av byggnadernas textila utrustning. Hantverkare Eriksson, som är direkt knuten till avdelningen, har haft att svara för övrig föremålsvård.

Skansens klädkammare. Nyanskaffningen under året har särskilt tagit sikte på nödvändiga kompletteringar för Skansens egna program. För Danslaget, som haft tätare uppvisningar än tidigare, ha skjortor och överdelar i dussinvis sytts upp. Stjärngossarna ha försetts med nya skjortor, hantverkarna ha fått nya kasketter. För Skogaholms vaktfruar har iordningställts en omgång dräkter för vinterbruk av kläde med vadderingar. Till Skogaholmskonserterna ha ytterligare klänningar och herrbyxor sytts upp. Ny-

tillskottet upppgår till över 200 plagg förutom en rad gåvor av persedlar från senare decennier, vilka ännu vänta på att bli aktuella för dräktparader e.dyl.

Klädkammaren har anlitats av SAS i samband med att bolaget klätt sina flygvärdinnor på de omtyckta midnattssolsflygningarna i folkdräkter för att öka deras attraktivitet som fotograferingsobjekt. Till världsutställningen i Seattle har en rad folkdräkter hyrts ut, bl.a. för uppförandet av divertissemanget Bröllopsbonaden. Under året ha flera av de svenska regementena jubilerat, vilket också medfört en mängd uniformsparader, där Klädkammarens förråd varit i flitigt bruk.

Under året ha utom de ordinarie befattningshavarna fru Hemlin och fröken Eriksson även tjänstgjort fru Ingeborg Englén under nio månader och tre praktikanter under vissa månader av året, nämligen Solbritt Almgren, Mona Norgren och Anita Strömbom. Rådgivare har som tidigare varit intendenten Gunnel Hazelius-Berg.

Skansens observatorium har varit tillgängligt för allmänheten efter förhandsbeställning. Kandidat Claes Lindholm har svarat för visningarna. Sammanlagt ha 13 visningar förekommit.

Naturhistoriska avdelningen

Anläggningar. Projekteringsarbeten för anläggningarna nedanför Skansenklippan, gällande den exotiska faunan, ha pågått under året, varvid i första hand panoramor avsedda att hysa sjölejon respektive pingviner utarbetats. I december erhöll institutionen ett statsanslag ur lotterimedelsfonden av 600.000 kronor för dessa anläggningar, vartill kommer en donation på 57.200 kronor av med. dr Axel Hirsch, avseende dels bidrag till pingvinanläggningens uppförande, dels hela kostnaden för inköp av pingviner.

Smärre ändrings- och underhållsarbeten ha utförts inom flera djuranläggningar. Bl.a. har ytterligare en bur i Fågelskogen ersatts med en ny sådan.

Djurbestånd et. På Skansen och Julita fanns den 1 november följande antal djur:

	Arter	Individ
Däggdjur	47	288
Fåglar	116	ca 650
Kräldjur	5	82
Groddjur	2	ca 10
Fiskar	43	ca 250
	213	ca 1.280

Följande däggdjur ha förökat sig: silkesapa, makak, rhesus, grön markatta, nunnemarkatta, anubisbabian, lar, björn, rådjur, dovhjort, ren, visent, get, får, kanin och marsvin. Bland fåglarna ha följande arter kläckt ungar: amasonpapegoja, plommonhuvad parakit, undulat, risfink, berguv, vit stork, häger, vitkindad gås, gräsand, påfågel och fasan. Häckningsförsök ha dessutom gjorts av flera andra fågelarter, som lagt ägg och ruvat.

Positiva odlingsresultat ha nåtts med följande fiskar: *Lebistes reticulatus, Xiphophorus helleri, X. maculatus, Cichlasoma nigrofasciatus, Barbus titteya, Mollyenisia sphenops, Hemigrammus ocellifer, Melanotænia maccullochi* och *Betta splendens.*

Bland gåvorna märkas makak, gulgrön markatta, kattor, rävar, rådjur, jako, undulater, *Agapornis taranta,* måsfinkar, atlasfink, bandfinkar, tigerfink, blå astrilder, gråblå astrilder, orangefärgade astrilder, amaranter, mosambiksiskor, grönsiskor, steglitser, silvernäbbar, svarthuvade nunnor, vithuvade nunnor, trefärgade nunnor, kanariefåglar, dominikanerkardinal, röd kardinal, blodnäbbvävare, paradisänka, ädelsångare, berguv, hornugglar, kattuggla, ormvråk, snokar, huggorm, landsköldpaddor, vattensköldpadda och kärrsköldpaddor.

Genom byten ha grågäss förvärvats och genom inköp uttrar, järvar, loar, vikare och gråsälar. I deposition har erhållits en schimpans.

Allmän verksamhet. "Pedagogdagar" för folkskollärardistrikten i Stockholm ha som tidigare år ägt rum på Skansen, varvid djursamlingarna utnyttjades som studiematerial. In- och utländska studiegrupper ha vägletts runt djuranläggningarna genom avdelningens försorg.

Samarbete med Zoologiska institutionen vid Stockholms univer-

sitet har alltjämt pågått. En del av kursen i etologi har förlagts till Skansen under docenten E. Fabricius ledning. Vidare fortsätter samarbetet med docent Fabricius och lektor Lars Wilsson gällande en undersökning av bäverns biologi, som delvis utföres på Skansen.

Avdelningens verksamhet har under senare år alltmer kommit att präglas av många och stora uppgifter inom svensk naturvård inte blott administrativt utan också genom att resultaten av den av avdelningen bedrivna, naturvårdsinriktade forskningen i olika delar av Sverige nu kommit till det stadium, att erfarenheterna böra och kunna omsättas i praktiken.

Ett amerikanskt TV- och radiobolag gjorde under vintern en upptagning på Skansen, varvid förste intendenten Curry-Lindahl talade om det vilda djurlivet runt Stockholm med djuren på Skansen som illustrering.

Som rådgivare vid skötseln av träd- och skogspartier på Skansen och Svindersvik har länsjägmästare Folke Thörn biträtt avdelningen.

B i b l i o t e k. Tillväxten av avdelningens bibliotek har fortsatt. Antalet löpande tidskrifter och periodica uppgick vid 1962 års slut till 338. Särtryckssamlingen har genom den ström av litteratur som automatiskt tillföres avdelningen eller dess föreståndare från in- och utländska institutioner och forskare vuxit till ca 10.100 separat, vilket betyder en ökning med ca 3.300 särtryck under loppet av två år.

F ä l t a r b e t e n, e x p e d i t i o n e r o c h ö v r i g a u n d e r s ö k n i n g a r. De sedan 1956 pågående undersökningarna över vissa djurarters ekologi och biologi ha under 1962 fortsatt dels i fält i Blekinge och på Gotland, dels i laboratorier vid de zoologiska institutionerna i Lund och Stockholm. Vidare har bearbetning av det under tidigare år hopbragta materialet pågått.

Fältundersökningarna ha bedrivits enligt följande:

Knölsvanen. Kompletterande fältarbeten i Blekinge ha av fil. lic. Björn Berglund utförts på alla de lokaler, där undersökningar ägt rum under tidigare år.

Huvuddelen av arbetet har emellertid bestått av bearbetning av det ytterligare material som införskaffats sedan den senaste redogörelsen. Detta har medfört att ytterligare data tillförts undersök-

ningens slutredovisning. Samtliga manuskript av Björn Berglund, Kai Curry-Lindahl, Hans Luther, Wilhelm Rodhe, Viking Olsson och Gunnar Sellerberg gällande undersökningen föreligga nu färdigställda på engelska och äro under sättning.

Vitkindade gåsen. Längs Gotlands kuster (Västergarns Utholme, Rone Ytterholme, Kyrkbingegrund, Storholmen och Skenholmen) ha fil. stud. Anders Bjärvall och fil. stud. Arnold Samuelsson fortsatt de 1961 inledda undersökningarna över den vitkindade gåsens ekologi, särskilt effekten av dess betning. Bjärvall besökte under hösten Gotlands östkust, men observationerna inskränktes till blott perioden 26—29 oktober, då det visade sig att inga vitkindade gäss vid den tidpunkten funnos på sina sedvanliga gotländska höstlokaler. Senare framgick det att sträcket hösten 1962 dels gick betydligt längre åt väster än som varit fallet de senaste decennierna, dels att de kontingenter som passerade Gotland anlände mycket senare än vanligt. Om dessa sträckändringar berodde på de ryska atomsprängningarna just vid de vitkindade gässens häckningsplatser må tills vidare vara osagt, men resultatet blev under alla förhållanden att det planerade fältarbetet förrycktes.

Under tre omgångar i april, maj och juni 1962 ha Bjärvall och Samuelsson fortsatt fältarbetena genom direktobservationer av gässen samt genom att anlägga och kontrollera provytor. Sålunda gjordes provyteförsök på samma sätt som förra året men nu i större skala och på fem olika lokaler, nämligen Rone Ytterholme, Västergarns Utholme, Kyrkbingegrund, Storholmen och Skenholmen. Alla dessa äro rastplatser för arten i fråga. På Rone Ytterholme och Skenholmen finns det utegångsfår, medan det på de övriga tre lokalerna finns nötboskap som släpps ut omkring den 1 juni.

Provytorna stängslades i början av april. I slutet av maj gjordes en jämförelse av tillväxten inom ytor, där varken får eller gäss betat. Genom den osedvanligt sena våren hade gräsvegetationen ute på dessa öar vid den tidpunkt, då gässen gett sig av och innan boskapen släppts ut, ännu inte börjat spira så pass att det gick att kvantitativt jämföra tillväxten. För ögat synliga skillnader funnos inte på de ställen, där endast gäss betat utanför de instängda ytorna. På Rone Ytterholme, där både får och gäss gått och betat utanför provytan, syntes denna för blotta ögat vara betydligt grönare än om-

givningen. Här har dock möjligen en felfaktor insmugit sig, då man får räkna med att fåren vid denna tidpunkt på året attraheras av allt som de kunna skrubba sin päls mot, i detta fall staketet runt provytan. Betningen i ytans omedelbara närhet är säkert inte representativ för den "normala" fårbetningen på ön. Färgfotografier ha tagits på de olika lokalerna.

Vid kontroll i början av juli månad beräknades att vegetationen skulle ha hunnit växa så pass, att det skulle gå att göra såväl kvantitativa som kvalitativa jämförelser. Det visade sig då, att alla provytestängsel på Storholmen och Kyrkbingegrund voro försvunna. Båda dessa ställen tycktes i juli vara omtyckta utflyktsmål för turister, och detta kan kanske vara orsak till att provytor och stängsel inte fingo vara i fred.

Efter provytekontrollen i maj måste försöken avbrytas dels på Västergarns Utholme, då det visade sig att provytorna där hade lagts på platser, med vilka det var svårt att göra jämförelser, dels på Rone Ytterholme, där ägaren fordrade att de skulle borttagas för fårens skull. Skenholmen kunde ej besökas i juli på grund av militära skäl.

Försöken med provytor ha sålunda av olika orsaker misslyckats under 1962, varför planerade fortsatta kontroller under det andra halvåret inställdes.

Ett försök att utröna spillningens gödslande effekt har gjorts. Från majbesöket på Gotland medfördes spillning av vitkindad gås till Stockholm. På en gräsmatta i Stockholm klipptes gräset ner helt inom en liten yta, varefter spillningen lades på den ena halvan av denna yta. Efter 18 dygn visade det sig, att gräset på den gödslade delen blivit både längre och kraftigare. Efter två månader hade skillnaden jämnats ut och spillningen hade till stor del upplösts.

Analyser av maginnehåll från vitkindade gäss skjutna på Gotland under våren 1962 ha påbörjats. Detaljstudier av betestekniken hos vitkindade gäss ha fortsatt genom direkta observationer och genom filmer tagna huvudsakligen på Skansen.

Kanadagåsen. Fältarbeten i Blekinge ha utförts av amanuens Björn Nilsson och pågått från 1 oktober 1961. Efterföljande redogörelser gälla tiden fram till 30 juni 1962.

Verksamheten under nyssnämnda period har huvudsakligen kommit att inriktas på två problemkomplex, nämligen kanadagässens ekologi under vinterhalvåret respektive sommarhalvåret. Denna uppdelning av arbetet i dess initialskede motiveras av att dessa gäss ha skilda vanor under olika tider av året. Det ter sig väsentligt för arbetets fortsatta utförande att i första hand få ett grepp om kanadagässens allmänna uppträdande i Blekinge.

Dessa undersökningar ha hittills lämnat följande resultat.

Vinterhalvåret. Här citeras direkt ur en av amanuens Nilssons rapporter, daterad 12 augusti: "Genom fältstudier har jag relativt snabbt kommit underfund med vilka områden som under hösten, vintern och förvåren begagnas som betesplatser av gässen. Det har visat sig, att det förnämsta kravet på en sådan lokals beskaffenhet är den, att det måste vara ett betryggande fritt område omkring den plats, där gässen betar. Sålunda har jag aldrig sett gäss beta på fält, som varit mindre än 500 m i endera riktningen. Jag har heller aldrig sett gäss uppehålla sig närmare ett skogsbryn än 100 m. Smärre föremål på fälten, såsom fristående stenmurar, buskridåer, enstaka träd m.m. tycks emellertid ej skrämma dem. Det är särskilt två områden i Blekinge, som fyller dessa krav, och där man således så gott som dagligen kan få se gäss, och det är slättområdena inom Asarums kommun och Bräkneåns dalgång i Bräkne-Hoby kommun. För övrigt förekommer betning sporadiskt på många fält inom länet, vilka uppfyller ovan nämnda krav.

De grödor, som har rapporterats bliva utsatta för betning och som jag själv har kontrollerat under denna tid, har varit råg, vete (såväl höst- som vårsådderna), korn, potatis och vall. Vad potatisen beträffar, rör det sig uteslutande om spillpotatis, som blivit kvar efter höstupptagningen.

På 13 lokaler har jag under vårens lopp följt grödornas tillväxt. Till en början kunde en viss eftersläpning skönjas på de hårdast betade ställena, men den 27 maj kunde ingen skillnad märkas mellan betat och obetat på något fält.

Den inventering jag påbörjat har visat sig mer komplicerad än beräknat. Till en början har jag inriktat mig på att taga reda på övernattningslokaler och sträckvägar till dessa. Det har visat sig, att populationen använder sig av ett flertal övernattningsområden,

varvid speciellt två sådana spelar en betydande roll. Dessa är dels skärgården, dels en mindre sjö inom Bräkne-Hoby kommun. Gässen övernattar liggande ute på vattnet, oavsett om detta sker i en insjö eller i havet.

En uppskattning av antalet fåglar, som övernattar på dessa båda lokaler, är komplicerad. Detta gäller särskilt skärgården, eftersom flockarna ej har någon enhetlig anflygningsriktning hit och dessutom lägger sig så långt ut, att man endast med svårighet kan räkna dem.

Jag har emellertid hittills lyckats konstatera, att de siffror på stammens storlek, som figurerat i pressen, är betydligt överdrivna."

Sommarhalvåret. Citeringen ur amanuens Nilssons rapport fortsätter: "Omkring månadsskiftet mars—april splittrades gåsflockarna upp. Härvid begav sig en del av populationen ut i skärgården, medan den andra delen drog inåt landet. Det område av den blekingska skärgården, som begagnas till häckningsområde, är beläget inom Karlshamns och framför allt Hällaryds och Bräkne-Hoby kommuner. En del av detta område är fågelskyddsområde och fredat från jakt t.o.m. 1965. De gäss, som drog sig inåt landet, följde i huvudsak ådalarna norrut. Efter hand slog de sig ner i de mer eller mindre näringsfattiga sjöarna i norra Blekinge och angränsande delar av Kronobergs län. Vad som frapperat mig denna vår är, att de förr om åren så frekventerade sjöarna i den södra delen av utbredningsområdet nu i stor utsträckning ratats av gässen. Även på jägarehåll har man det intrycket, att det inträffat en tyngdpunktsförskjutning mot norr. Sålunda har i år ett flertal par häckat i sjön Mien och angränsande sjöar. Vidare meddelas att häckning förekommit i trakten av Olofström i sjön Orlunden, vilket betyder att gåsen nu även spritt sig väster om Mörrumsån. Vad denna förskjutning av häckningsområdet beror på är ej lätt att säga. Möjligen kan det ha sin förklaring i att fåglarna blivit störda av nyfikna människor (tjuvjakt?) och kanske också genom det insamlande av ägg och ungar för utplantering på andra håll i landet, som förekommit här genom jaktvårdsföreningens försorg.

Ett utmärkande drag för arten är, att den har stor förmåga till anpassning i olika miljöer. Ett exempel på detta är det förhållandet, att den häckar såväl i skärgården som i insjöar. Mina fältstudier har

närmast syftat till att klarlägga, vilken typ av insjöar som väljes som häckningslokaler, och i vad mån förhållandet näringsval-bottenfauna och dito vegetation är bestämmande för detta val. Jag har härvid kommit fram till att gåsen väljer en sjötyp, som i korthet kan beskrivas sålunda: Sjön bör ej vara alltför näringsrik utan snarare falla inom ramen för den oligotrofa typen. Dock bör det finnas en relativt kraftig vegetation av *Carex, Scirpus* m.m. längs stränderna. Vidare tycks ett primärt krav vara, att det i sjön finns små holmar eller tuvor, på vilka gåsen kan lägga sitt rede.

Inom en vecka till fjorton dagar efter det att häckningsreviren besatts började ruvningen, och i slutet av maj och början av juni kläcktes kullarna. Gässen låg kvar på häckningslokalerna till månadsskiftet juni—juli, då de adulta fåglarna ruggat färdigt och ungarna blivit flygga. Härefter sträckte gässen iväg och samlade sig i större flockar i skärgården eller i större sjöar som t.ex. Mien.

De icke könsmogna ettåriga ungfåglarna sträcker i slutet av april mot södra delen av Östersjön, där de enligt dr Bengt Berg (genom landsfiskal Österblom) tillbringar sommaren och ruggar. Först mot eftersommaren kommer dessa fåglar tillbaka och förenar sig med de här översomrande.

Jag har under våren och försommaren företagit ett flertal exkursioner för att konstatera eventuell s.k. sommarbetning. Efter den 15 april har jag endast vid ett fåtal tillfällen lyckats iakttaga detta, och då endast av högst 5 ex. på samma åkerfält."

Utöver dessa undersökningar ha under vinterns lopp ett antal kanadagäss skjutits genom Blekinge jaktvårdsförenings försorg till förekommande av betningsskador på vissa områden. Dessa gäss ha skickats till Statens veterinärmedicinska anstalt för maginnehållsundersökning, och analysresultaten ha ställts till förfogande. Vidare har det ordnats så, att kanadagäss, som framdeles skjutas genom Jaktvårdsföreningens försorg, skickas till Zoologiska institutionen i Lund, där amanuens Nilsson utför maginnehållsanalyser. Nordiska museet och Skansen har dessutom av Kungl. Domänstyrelsen erhållit tillstånd att i vetenskapligt syfte nedlägga 50 gäss under jaktåret 1/7 1962—30/6 1963. Avsikten härmed är bl.a. att konstatera, i vilken mån gässen äta ogräs, t.ex. kvickrot på plöjda åkrar, och kräftyngel m.m. i häckningssjöarna.

Anslag för ovannämnda undersökningar ha erhållits från Kungl. Jordbruksdepartementet, Statens naturvetenskapliga forskningsråd och Viltforskningsrådet.

Ryggradsdjuren i fjällen. De sedan länge pågående fältarbetena i fjällkedjan inskränktes under 1962 till vissa kontrollundersökningar i Stora Sjöfallets nationalpark och Satisjaureområdet, där förste intendenten Curry-Lindahl jämte medhjälpare arbetade i juli—augusti.

Huggormen. Skriftställaren John Bernström har tidvis fortsatt sitt arbete med att färdigställa en monografi över huggormens biologi, ekologi och fysiologi. Härför har avdelningen erhållit anslag från Statens naturvetenskapliga forskningsråd.

Lämlar. Sedan flera år har avdelningen ägnat fjällämmelns biologi uppmärksamhet, och redan 1958 synkroniserades vissa fältarbeten i svenska fjällkedjan med sådana som utföras i Alaska av en grupp forskare från University of California, Berkeley, och Arctic Research Laboratory, Point Barrow, Alaska. I samband med en vistelse i U.S.A. 1962 blev förste intendenten Curry-Lindahl inbjuden till Alaska för att där göra jämförande biotopstudier gällande lämlar. Han arbetade där i juli.

Gräsanden. Under vintern gjordes en del orienteringsförsök med gräsänder i samarbete med The Wildfowl Trust i Storbritannien. Ett antal vilda gräsänder från dammarna på Skansen släpptes på två olika lokaler i Stockholmstrakten, varvid observationer gjordes av särskilt sträckriktningarna. Det har nämligen visat sig att gräsänder från ett visst område ha en tendens att sträcka i en viss riktning oberoende av var de släppas, men att detta riktade sträck är mycket olika hos skilda populationer. Försöken i Stockholm utfördes under ledning av fil. kand. Carl Edelstam. Resultaten har publicerats i England av dr G. V. T. Matthews.

Inventeringsarbeten. De omfattande vertebratzoologiska undersökningar, som under 1962 skulle organiseras och utföras av avdelningen i områden av Lappland, där Kungl. Vattenfallsstyrelsen planerar eller förbereder vattenregleringar, kunde ej komma till stånd, enär av Kungl. Vattenfallsstyrelsen utlovade anslag alltför sent på sommaren ställdes till Kungl. Vetenskapsakademiens förfogande. Det är den senare institutionen som uppdragit åt förste

intendenten Curry-Lindahl att leda dessa undersökningar. 1962 års anslag reserverades därför för undersökningar under 1963.

Däremot kommo andra undersökningar till stånd inom av den privata elkraftsektorn planerade regleringsområden. Sålunda organiserade avdelningen på uppdrag av Kungl. Vetenskapsakademien dels en vertebratzoologisk inventering i ett av Håckrenmagasinet berört område av Jämtland, dels en liknande undersökning inom Vikarsjösystemet i Härjedalen.

Under 1962 organiserades och utfördes på uppdrag av Svenska naturskyddsföreningen och med anslag från Kungl. Försvarsdepartementet en zoologisk undersökning av det stora område, som skall utnyttjas för ett skjutfält i Älvdalens kronopark i Dalarna.

Alfågeln. Som ett led i den internationella inventering av alfågelns förekomst under vinterhalvåret i Östersjö- och Nordsjöområdena organiserade institutionen under hösten 1961 i samarbete med Svenska naturskyddsföreningen den svenska delen av inventeringen. Redaktör Erik Larsson har svarat för det administrativa inventeringsarbetet.

Utöver distribution av inventeringsformulär till myndigheter, organisationer och enskilda ha särskilda inventeringsresor med båt företagits utmed skilda kuststräckor, bl.a. genom Svenska jägareförbundets försorg. Härutöver har Skånes ornitologiska förening biträtt med inventering från båt utmed Skånes kuster.

Samarbetet med officiella myndigheter såsom chefen för Marinen, Kungl. Generaltullstyrelsen och Kungl. Sjöfartsstyrelsen medförde, att personal vid flottan, tullen och kustbevakningen samt i lots- och fyrväsendet av respektive verk anmodades att i tjänsten biträda inventeringen. På samma sätt erhölls värdefull hjälp från fiskarorganisationerna.

Under första halvåret 1962 har ett mycket stort material av rapporter insänts redovisande över ettusen observationer. Häri ingår dock icke det av Skånes ornitologiska förening och Svenska jägareförbundet insamlade materialet.

Beträffande de nationella och internationella bearbetningarna av materialet har förste intendenten Curry-Lindahl i juni haft överläggningar med den av International Wildfowl Research Bureau för alfågelinventeringen tillsatta internationella arbetsgruppens

ledamöter i samband med International Council for Bird Preservations 13:de internationella konferens i New York respektive den 13:e internationella ornitologiska kongressen i Ithaca, U.S.A.

Bearbetningen av det stora materialet har anförtrotts åt amanuensen Sven Matthiasson.

För såväl inventeringen som bearbetningen ha anslag erhållits från Viltforskningsrådet.

I n s a m l i n g s a r b e t e n. Under tredje året i följd bedrevs i Camargue, Frankrike, under medverkan av dr Luc Hoffman, föreståndare för Station Biologique de La Tour du Valat, insamlings- och prepareringsarbeten av gulärlor, vilka under vårflyttningen från tropiska Afrika till norra Eurasien rasta i Camargueområdet, där de befinna sig ungefär halvvägs mellan övervintrings- och häckningsområdena, vilka utgöra start respektive mål för vårflyttningen. Detta material har direkt samband med förste intendenten Curry-Lindahls fysiologiska undersökningar av nordiska flyttfåglar i tropikerna. För arbetena i Camargue ha anslag erhållits av Statens naturvetenskapliga forskningsråd.

R i n g m ä r k n i n g a r. Den 1960 påbörjade ringmärkningen i större skala av medlemmarna i den fria hägerkolonien på Skansen fortsattes också under 1962, varvid fil. stud. Anders Sällström svarade för arbetet.

A n s l a g. För zoologiska och ekologiska undersökningar, expeditioner, symposier, kongresser, utländska sammanträden samt för publiceringsverksamhet har avdelningen eller dess föreståndare under 1962 erhållit följande anslag:

Kungl. Vetenskapsakademien (varav 25.000: — utgöres av medel erhållna från Kungl. Vattenfallsstyrelsen)	32.500: —
Viltforskningsrådet	7.000: —
„ (från föregående år outnyttjat anslag)	1.696: —
Svenska naturskyddsföreningen	7.000: —
Kungl. Jordbruksdepartementet	4.200: —
Helge Ax:son Johnsons Stiftelse	3.000: —
Sveriges ornitologiska förening	500: —

American Museum of Natural History, New York, $ 1.000	5.162: 50
Chanticleer Press, New York, $ 1.000	5.162: 50
International Council for Bird Preservation, Pan American Section, New York, $ 500	2.581: 25
XIII International Ornithological Congress, Ithaca, U.S.A., $ 300	1.548: 75
	70.351: —

Publikationer: Intet häfte av Acta Vertebratica har under året utkommit av trycket, men 8 avhandlingar äro under sättning och utkomma under 1963. Ytterligare en avhandling är färdigöversatt och sättningsklar. Sålunda har redaktionsarbetet pågått under hela året. I redaktionen ingå professor Bertil Hanström, professor Alf Johnels och förste intendenten Curry-Lindahl.

Vid avdelningen under året publicerade skrifter redovisas på s. 291 under namnen förste intendenten Curry-Lindahl och djurvårdaren Pinter.

Resor, kongresser och symposier m. m. I februari—mars var förste intendenten Curry-Lindahl på uppdrag av Kungl. Maj:t svensk delegat vid en i Strasbourg av Europarådet anordnad naturvårdskonferens, vid vilken han valdes till vice ordförande. I maj och i november bevistade han med statligt resebidrag sammanträden i Morges (Lausanne) med styrelsen i International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (I.U.C.N.) respektive med Committee for Ecological Research in the International Biological Programme (Year). I juni deltog förste intendenten Curry-Lindahl i styrelsesammanträde med Fondation Internationale Scientifique i Bruxelles, varefter han avreste till New York för att där som sekreterare fungera vid International Council for Bird Preservations (I.C.B.P.) 13:de världskonferens, som försiggick i American Museum of Natural History. Senare i juni deltog förste intendenten Curry-Lindahl som inbjuden föredragshållare i den 13:de Internationella ornitologiska kongressen, som i juni avhölls vid Cornell University i Ithaca, U.S.A. I juli tjänstgjorde han på uppdrag av Kungl. Maj:t som svensk delegat vid den av FAO,

UNESCO, I.U.C.N. och amerikanska organisationer anordnade First World Conference on National Parks i Seattle, varunder han utsågs till ordförande i Committee on Nomenclature. Efter denna konferens inbjöds han av amerikanska regeringen att som gäst besöka ett antal nationalparker, varvid färden ställdes till Mount Rainier och Olympic National Parks i staten Washington, Yellowstone National Park i Wyoming och Montana samt Grand Teton National Park i Wyoming. Därefter deltog han på inbjudan vid ett symposium gällande "Physiology and migration", arrangerat vid Washington State University i Pullman, varefter han avreste till Alaska för fältarbeten därstädes. Under besöket i U.S.A. vistades förste intendenten Curry-Lindahl för överläggningar under en eller flera dagar vid följande institutioner: American Museum of National History, New York; Department of Zoology, Columbia University, New York; New York Zoological Society, Bronx Zoo, New York; New York Aquarium, New York; Department of Conservation, Department of Zoology respektive Laboratory of Ornithology vid Cornell University, Ithaca; Chicago Zoological Society, Brookfield, Illinois; Chicago Natural History Museum, Chicago; Department of Zoology, University of Chicago; Museum of Vertebrate Zoology, University of California, Berkeley; San Francisco Zoological Gardens, San Francisco; Department of Zoophysiology, Washington State University, Pullman; United States Public Health Service, Anchorage, Alaska, och Arctic Research Laboratory, University of Alaska, Point Barrow.

I augusti var han kallad till Paris och Bruxelles för överläggningar om Kongo med UNESCO respektive Institut des Parcs Nationaux du Congo och Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale. I november respektive december deltog han i Paris i sammanträden med en kommitté gällande organisering av forskning på Mount Nimba i Liberia. I november bevistade han på inbjudan ett symposium i Camargue, Frankrike, gällande norra halvklotets träsk- och sumpmarker, varefter han på uppdrag av I.U.C.N. och UNESCO besökte Las Marismas i Guadalquivirs delta i sydvästra Spanien, varvid han med spanska regeringsmyndigheter hade överläggningar i Sevilla och Madrid. I december mottog han vid en ceremoni i Paris den stora Geoffroy Saint-Hilaire-

medaljen i guld för insatser gällande zoologisk forskning och naturvård.

På uppdrag av Kungl. Vetenskapsakademien företog förste intendenten Curry-Lindahl i augusti tillsammans med Kungl. Vattenfallsstyrelsens arbetsledare i Stora Lule älvs vattensystem en besiktning med helikopter i de för vattenreglering planerade områdena kring Langas, Vietasvagge och Satisjaure i Stora Sjöfallets nationalpark och Sjaunja fågelskyddsområde, Lule lappmark.

B e s ö k. Avdelningen har i studiesyfte eller för diskussionsändamål under en eller flera dagar besökts av följande utländska personer: dr Harald Andersen, Oslo universitet; ambassadrådet Jean Bourgaux, Belgiska ambassaden, Stockholm; professor François Bourlière, Laboratoire de Physiologie, Université de Paris, Paris; M. Pierre Brouard, Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris; dr Robert Carrick, Commonwealth Scientific and Industrial Research Organization, Canberra, Australien; Mr. Orville W. Crowder, The Nature Conservancy, Washington, U.S.A.; konsul De Reyckmans de Betz, Elisabethville, Kongo; intendent Curt af Enehjelm, Högholmens djurgård, Helsingfors; professor J. Frenkiel, rektor för Université de l'État, Elisabethville, Kongo; M. Emanuel Gillain, Milano; dr Theodor Haltenorth, Zoologische Staatssammlung, München; Mr. Georg Hjelte, General Manager of Recreation and Parks of the City of Los Angeles, Los Angeles; dr Oliver Hook, Nature Conservancy, New Forest, Storbritannien; dr Hans Elmar Kaiser, Department of Anatomy, University of Saskatchewan, Saskatoon, Kanada; dr Tadamichi Koga, Ueno Zoo, Tokyo; dr Tatsuo Kosaka, Western Parks Management Office, Tokyo; arkitekt P. Logan, Papago Park, Phoenix, U.S.A.; direktör Robert H. Mattlin, Arizona Zoological Society, Phoenix, U.S.A.; M. Raymond Magnard, Paris; Mr. Steve Mohl, Amerikanska ambassaden, Léopoldville, Kongo; professor Frank Pitelka, Museum of Vertebrate Zoology, Berkeley, U.S.A.; Mr. Sterling Pollock, Montreal; M. Charles Rebuffat, Le Soir, Bruxelles; dr F. A. Smith, Nature Conservancy, London; Mr. Walter Soderstrom, Chicago Zoological Society, Brookfield, U.S.A.; Mag.sc. Poul Valentin Jensen, Zoologisk Museum, Köpenhamn; dr B. Waltman, University of British Columbia, Vancouver; dr Fred C. Ziesenhenne, University of Southern California, Los Angeles; dr Herbert S. Zim, Tavernier, U.S.A.

P e r s o n a l. Naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Curry-Lindahl. Under hans vistelse i Amerika tjänstgjorde docenten Karl Borg som t.f. föreståndare. Docent Borg har dessutom under hela året fungerat som avdelningens veterinär och jämväl vikarierat för föreståndaren under dennes tjänsteresor och övriga bortovaro. Under vissa perioder har veterinären Nils-Olof Lindgren vikarierat för föreståndaren och dessutom periodvis svarat för vissa veterinära uppgifter. Sekreterare har varit fröken Morell med fil. kand. Gun Rosencrantz som vikarie. Förman

Johansson har förutom funktionen som fodermästare även haft det direkta överinseendet av arbetena i de sju djurvårdaredistrikten. Vikarie för honom har varit vice förman Borg och under kortare perioder förste djurvårdare Glemmefors.

Engagerade forskare för de ekologiska undersökningarna m.m. redovisas på s. 238 ff.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag på Skansen

Årets första evenemang, Skansenloppet på skidor, arrangerades av Svenska skidförbundet med hjälp av Stadionklubbarna och Enebybergs IF den 9 februari. Under en lång följd av år från mitten av 30-talet hade Skansenloppet räknats som en av säsongens förnämsta skidtävlingar, ända tills den efter några miserabla vintrar lades ner 1955. Den anrika tävlingen återuppstod nu och blev tack vare tursamma väderleksförhållanden, utmärkt uppläggning och med VM-truppens storåkare bland de startande en stor publikframgång.

På Sollidens skridskobana gjorde Stockholms konståkningsklubb SKK och Stockholms allmänna skridskoklubb SASK två uppvisningar under februari månad.

Under skolornas vinterlov den 26 februari—3 mars ordnades sedvanliga skid- och skridskotävlingar, instruktion i konståkning, rundvandring bland djuren och i de kulturhistoriska byggnaderna samt trolleriföreställningar på Högloftet. Ett dagligt underhållningsprogram samt lekar och tävlingar på Solliden leddes av Mille Schmidt.

De årliga idrottsarrangemangen Typernas gångtävlan och Sleipners terränglöpning anordnades den 8 respektive 15 april.

Radioprogrammet Snurran direktsändes från Solliden söndagen den 29 april under medverkan av bl.a. Lars Lönndahl, Sigge Fürst, Thomas Funck och Jerry Högstedt.

Valborgsmässoafton firades med sedvanlig studentuppmarsch och sång av Stockholms studentsångarförbund, eldar och fyrverkeri. Stockholms universitets blåsorkester Kårsdraget och Bofors musikkår medverkade.

Från vårfesten den 6 maj för Barnens dags "Mitt sommarbarn". Lennart Hyland korar Vecko-Revyns "Fröken Sverige".

Under maj och första hälften av juni förekommo program i huvudsak endast på lördagar samt sön- och helgdagar. Sålunda konserterade Bofors musikkår och Stockholms studentsångarförbund den 1 maj. Den 6 maj ordnade Skansen vårfest för Barnens dags "Mitt sommarbarn" med Christina Schollin, Sven-Bertil Taube och Lennart Hyland samt Vecko-Revyns "Fröken Sverige". Kyrkans dag anordnades den 13 maj av Diakonistyrelsen och Stockholms stift med friluftsgudstjänster, kyrkospel och konserter. Norges nationaldag den 17 maj firades på sedvanligt sätt av den norska kolonin med barntåg och högtidsprogram på Solliden. Den 20 maj ägde två stora program rum på Solliden; dels presenterades Expressens hattparad, i år omdöpt till Vårparad, under sedvanlig stor tillslutning, dels firades 150-årsminnet av värnpliktens införande i Sverige med ett ståtligt militärprogram under medverkan av Stockholms och Västerås sammanslagna musikkårer, hemvärnsförband från Nacka, Solna och Sundbyberg samt Livgardesskvadronen och Marinpolisskolan.

Den 26 maj gästades Skansen av skotska militärorkestrar från regementena Argyll and Sutherlanders och Royal Scots Greys, medan Royal Air Force samtidigt bjöd på en stor flyguppvisning över Strömmen i samband med den brittiska mässan. Söndagen den 27 maj anordnades den sedvanliga Hantverksdagen i stadskvarteret, och samma dag gick Svenska Dagbladets stafettlöpning delvis genom Skansenområdet. Folknykterhetens dag var som vanligt förlagd till Kristi himmelsfärdsdag den 31 maj.

På lördagarna i maj gjordes ett serieprogram kallat Skansenleken, som redan under eftermiddagen engagerade publiken i en enkel tävlingslek. Den kulminerade på kvällen i ett Sollidenprogram under Gösta Knutssons ledning. Allan Schulman svarade för programmets uppläggning. Svenska Dagbladet var medarrangör och bjöd den 12 maj på ett stort fyrverkeri i samband med invigningen av den nya officinen på Mariebergsområdet.

Körsångens dag arrangerades den 3 juni av Stockholms körförbund med 11 deltagande körer och nordisk musik på programmet. Under pingsthelgen hade Svenska ungdomsringen sin årliga fest och deltog dessutom i programmet Dalafest med allmogebröllop, sammanställt av Rune Lindström med honom själv som berättare och

med bl.a. Astrid Söderbaum som medverkande. Svenska flaggans dag högtidlighölls med konsert av Nicolai Gedda samt uppvisning av KFUM-gymnasterna.

Från mitten av juni t.o.m. augusti månad har programveckan omfattat två radioprogram Jazz under stjärnorna på måndagarna och Bästa man på Skansen på onsdagarna, Skansens sommaropera på tisdagarna, serien Fredagslek med Torbjörn Johnsson, Marknadsafton på lördagarna samt ett solistprogram på torsdagarna.

Bästa man på Skansen med Egon Kjerrman direktsändes i radio sjätte året i följd varje onsdag under tiden 13 juni—29 augusti. Producent var Hasse Tellemar.

Jazz under stjärnorna sändes fjärde året i följd från Solliden den 25 juni, 9 juli och därefter alla måndagar t.o.m. den 13 augusti. Olle Helander var konferencier, och Arne Domnérus orkester svarade för musiken. I varje program medverkade svenska och utländska stjärnartister såsom Benny Bailey, Lou Bennett, Jack Dupree, Herb Geller, Jimmy Gourley, Friedrich Gulda, Sonya Hedenbratt, Erich Kleinschuster, Brew Moore, Åke Persson, Sahib Shihab, Toots Thielemans, Lucky Thompson, Joe Wilder och Monica Zetterlund. Som nämnts sändes även detta program i radio.

Sommarens nya programserie Fredagslek var förlagd till fredagarna med Torbjörn Johnsson som värd. I programmet, som tyvärr till större delen blev spolierat av regn, medverkade bl.a. följande artister: Bernt Andersson, Bertilo, Bertil Boo, Staffan Borseman, Harry Brandelius, Lasse Dahlqvist, Bertil Englund, John Wilhelm Hagberg, Clary Holm, Busk Margit Jonsson, Karin Juel, Inger Lindbladh, Calle Reinholdz, Ingalill Rossvald, Margareta Silfverskiöld samt "Veteranerna".

Under ledning av Isa Quensel gåvo elever från Operaskolan en serie föreställningar med Mozarts Enleveringen ur Seraljen och Suppés Boccaccio på programmet. De medverkande voro Jonny Blanc, Helge Brilioth, Lars Carlsson, Gunnar Drago, Berit Jonsson, Bengt Rundgren, Lennart Sandström, Gunilla och Tord Slättegård samt Elisabeth Sundström. Dirigent var Per-Åke Andersson. Dekorationer och kostymer hade välvilligt ställts till förfogande av operaledningen.

Lördagarnas marknadsaftnar hade liksom föregående år koncen-

trerats till Bollnästorget, dit diverse marknadsnöjen och underhållning voro förlagda såsom musik, sång, dans, kasperteater, trolleriföreställning, kraftmätare m.m. Allmänhetens auktion gick av stapeln på Orsakullen med bl.a. Anton Andersson, Malmköping, Hilding Bielkhammar, Ringarum, David Danielsson, Ekshärad, Rune Gustafsson, Hedemora, Valfrid Johansson, Enviken samt "Tjock Anders i Delsbo", alias Anders Persson, Ljusdal som utropare. Bengt Bergö, Yvonne och Svante Lindberg, Carin Svensson, Inga-Lill Thalin och Max Torello medverkade på Bollnästorget, och Gunnar Skoglund var programledare. På Solliden musicerade samtidigt Skansenorkestern och följande solister uppträdde: Karl Gerhard, Margareta Kjellberg, Lars Kåge, Egon Larsson, Lars Lennartsson, Sonja Stjernquist och Evert Taube.

I solistprogrammen på torsdagarna medverkade Inger Berggren, Rolf Björling, Margareta Hallin, Zarah Leander, Sylvi Lin och Inger Wikström.

Ett program med folkdanser och folkmusik efter ett manuskript av Lars Madsén kallat Bröllopsbonaden har framförts varje måndag. Uppläsarens roll innehades av Lars Lind.

Studentspex har även i år stått på programmet i början och i slutet av högsäsongen. Lundaspexarna uppförde De 100 dagarna samt en spexkavalkad, medan uppsalastudenterna spelade Gustav III och Mohrens sista suck.

Söndagarna bjödo på en rad olika festprogram, de flesta årligen återkommande, såsom Gås Anders spelmansstämma med medaljutdelning den 17 juni, Polisens fest med uppvisning av polisens tjänstehundar och hästar och motorcykelpoliserna samt biltjuvjakt med helikopter den 29 juli, Fackliga centrals fest med tal av statsministern Tage Erlander den 19 augusti, Barnens dag den 25 och 26 augusti med stort artistprogram och en s.k. sikfest och ålagille kring Bollnästorget. Rosenfesten, arrangerad av Stockholms blomsterhandlareförening och Svenska plantskolors riksförbund, den 12 augusti kombinerades även i år med ett helsvenskt konsertprogram i samarbete med STIM och SKAP. I konserterna medverkade Jonny Blanc, Blåsarkvintett -54, Helge Brilioth, Lennart Eriksson, Berit Jonsson, Sonja Norin, Lilian Sjöstrand, Skansenorkestern, Eric Öst m.fl.

Midsommarhelgen firades den 22, 23 och 24 juni på sedvanligt sätt med dans kring majstången och lekar för allmänheten. I ett estradprogram med folkdanser och folkmusik medverkade Hanser Lina Göransson. Garnisonens dag ägde rum den 26 juni med bl.a. flyguppvisning av Acro Huntergruppen från F 18. Frälsningsarméns årliga kongressfest hölls den 2 juli. Den 5 augusti anordnades SM-final i dragspel av Svenska dragspelsförbundet med Nils Kihlberg som konferencier. För deltagarna i den Internationella matematikerkongressen var ett program anordnat på Solliden den 17 augusti med sång av Nicolai Gedda och folkdansuppvisning.

I likhet med vad som skett de senaste fyra åren arrangerades Skogaholmskonserter i samarbete med Stockholms musikutbildningskommitté. De nio konserterna genomfördes under ledning av musikdirektör Karl-Eric Andersson med ekonomiskt bidrag från Stockholms stad. Repertoaren bestod av verk från 1700- och 1800-talen och de medverkande uppträdde i dräkter från samma epoker. I konserterna medverkade Bel Canto-kören under ledning av Karl-Eric Andersson, Roland Bengtsson, Lilian Carlson, Uno Ebrelius, Greta Eriksson, Lennart Eriksson, Jan Eyron, Frydén-kvartetten med Lars Frydén, Tullo Galli, Björn Sjögren och Bengt Ericsson, Claude Genetay, Lilian Gentele, Solwig Grippe, Åke Hedlund, Jan Kristoferson, Karin Langebo, Åke Olofsson, Margot Rödin, Claes Merithz Pettersson, Elisabeth Sædén, Erik Sædén, Lilian Sjöstrand och Stockholms barockensemble med Bengt Överström, Per Olof Gillblad, Mairi Gillblad, Bengt Ericson och Ulf Björlin.

Skansenorkestern består av åtta man under ledning av Karl Nilheim och Einar Groth och konserterade alla dagar utom måndagar och onsdagar på eftermiddagarna i lilla estraden på Solliden och medverkade dessutom i kvällsprogrammen.

Musik har vid olika tillfällen utförts av Arméns, Marinens och Flygets musikkårer.

Utländska gästspel ha givits av en dans- och sångensemble från sovjetiska Östersjöflottan, engelska skolorkestern Boscombe Band, ett slovakiskt folkdanslag från Tjeckoslovakien, Gjöviks guttemusikkorps, folkdansgruppen Phoenix Club från London, Grünerløkka skoles pikekor samt en brasiliansk orkester från skolfartyget Custodio de Mello.

Under höstsäsongen arrangerades följande program på söndagarna. Frikyrkodagen den 2 september, Korporationsidrottsförbundets familjesöndag den 9 september, Sverige-Amerikadagen den 16 september med tal av dr Glenn T. Seaborg samt sång av Stockholms musikklasser och Sven-Bertil Taube. Stekare-söndag i regi av Sveriges slakteriförbund och Sveriges lantbruksförbund anordnades den 30 september. I samband med scoutrörelsens 50-års jubileum voro lördagen den 6 oktober tävlingar och utställningar anordnade. Prisutdelningen förrättades av Lady Baden-Powell. Med De Blindas dag den 7 oktober avslutades sommarhalvårets program. Medverkande voro Annalisa Ericson, Busk Margit Jonsson, Monica Nielsen, Georg Adelly, Bertil Boo, Ann-Louise Hansson, Towa Carson, Thore Skogman, Carl Jularbo, Lars Lennartsson, Anna-Lena Löfgren, Monica och Carl-Axel Dominique, Hans Roland Orgenius, Solveig Tedemo samt Leif Kronlunds orkester.

Ljud- och ljusspelet En Skansensaga av Carl-Axel Moberg upprepades även i år med föreställningar varje kväll fr.o.m. den 25 juli. En engelsk version i översättning av Patrick Hort hade inspelats i London under ledning av regissör Ronald Eyre och gavs två kvällar i veckan.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn ha alternerande under sommaren dagligen visat folkdanser och ringlekar.

Lekvall har anordnats varje fredag under ledning av Knut Ringqvist med Bengt Andersson som vikarie.

Skansens vaktparad har stått under Ivar Lundgrens ledning och medverkat på söndagarna från april till november med undantag för juli månad.

För den moderna dansmusiken ha svarat Leif Kronlunds orkester med Anna-Lena Löfgren som vokalist och Carl-Henrik Norins orkester. Curt Silvéns orkester har spelat på måndagar och under semestertiden. Eric Östs spelmanslag spelade till gammaldansen på Bollnästorget. Sven Englunds och Torsten Lindströms kapell ha vikarierat vid olika tillfällen. Svenska ungdomsringen har under maj—juli anordnat en kurs i gammaldans och i anslutning därtill gammaldans för allmänheten.

Ett nytt inslag i programavdelningens verksamhet var inrättandet av en lillvärdinnebefattning, Fröken Skansen, som under som-

maren fungerade som guide för in- och utländska turister och medverkade i bl.a. programmet Fredagslek. Uttagningen av Fröken Skansen hade gjorts i samarbete med tidningen Året runt, som utlyst en tävlan. Juryn, som förutom av representanter från Skansen och Åhlén & Åkerlund, bestod av skådespelerskan Gunnel Broström och regissör Åke Falck, hade en svår uppgift att bland de tio bästa kandidaterna utvälja en segrare. I fordringarna ingingo språkkunskaper, fallenhet att ta hand om folk och ett typiskt svenskt utseende. Den nyblivna studentskan Ulla Widerberg från Malmö avgick med segern och presenterades av Georg Eliasson vid ett Sollidenprogram den 27 maj.

Intill Lekstugan i gamla Bragehallen ha även i år bilbanan och karusellen varit i gång, och det lilla tåget har kört från april till oktober.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt som givit Den tappre soldaten Svejk av Jaroslav Hasek.

Julmarknaden ägde rum den 2 och 9 december med de traditionella arrangemangen. Auktionsförrättare var Hilding Bielkhammar från Ringarum. "Lill-Stintan" Birgit Leander sjöng och berättade historier i Delsbogården.

Skansens stjärngossar under ledning av kantor Gustaf Hellblom ha vandrat i gårdarna och sjungit fr.o.m. Annandag Jul t.o.m. Trettondagen.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program ha närmast svarat intendent Tullander, fröken Ekström och kapten Kuylenstjerna. Direktör Georg Eliasson medarbetade som programavdelningens specielle konsult sammanlagt 30 dagar under året. Fröken Ester Nilsson har förestått varulagret för julmarknaden och souvenirförsäljningen, en verksamhet som sorterar under programavdelningen.

Kapten Gustaf Blomquist har under sommarmånaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen, en befattning som han med denna säsong lämnat efter 27 års tjänst.

Skansens restauranger och serveringar

Restaurangrörelsen har i huvudsak bedrivits efter samma riktlinjer som föregående år.

En omfattande modernisering av restaurang Sollidens självbetjäningsavdelning har under året genomförts, vilken inneburit att kapaciteten inom denna avdelning kunnat utökas med 30 %. Utformningen torde också ha gett lokalen ett trivsammare helhetsintryck.

Serveringsdiskarna på planen framför Solliden ha helt slopats och nya ha installerats i anslutning till byggnaden. För att öka trivseln för gästerna har ett permanent regnskydd uppförts, ett ljusgenomsläppande tak med 300 m^2 yta, utrustat med elektrisk strålvärme, som håller serveringsterrassen varm tidigt på våren, sent på hösten samt under svala sommarkvällar. — För att underlätta diskinlämningen har såväl inom- som utomhus en transportbandsanläggning installerats. Gästerna ha på så sätt fått möjlighet att — om de så önska — lämna sin bricka med disk. Genom att de gamla serveringsdiskarna, vilka skymde utsikten mot estraden, avlägsnats, har bättre kontakt med estradprogrammen vunnits. Anläggningen som helhet är numera en av vårt lands största självbetjäningsrestauranger. Baravdelningen är utrustad med modern och rationell apparatur och kan betjäna 1.300 gäster samtidigt. I samband med ombyggnaden har ett nytt namn åsatts denna restaurangdel, nämligen Sollidenterrassen, för att allmänheten lättare skall kunna hitta rätt. Omdaningen har skett efter ritningar av arkitekt Gunnar Aspe.

Restaurangverksamheten har förestått av direktör Håård, vars närmaste män varit restaurangcheferna Lindbohm och Hagéus, köksmästare Spjuth och chefskonditor Magnusson.

Tyresö

Slottet har liksom tidigare varit tillgängligt för besökande varje söndag under tiden 12 maj—16 september och efter anmälan även vardagar. Antalet besök har uppgått till 1.924, därav 310 barn. Fri entré har lämnats åt skolbarn från Tyresö kommun. Parken har avgiftsfritt hållits öppen 1 maj—30 september.

I egenskap av slottsvaktmästare har tapetserare Lindholm haft

den direkta uppsikten över slottet och dess inventarier. En inventering av markis Claes Lagergrens bibliotek påbörjades av fil. kand. Mare Zastrov. Parken har stått under vård av trädgårdsmästare Alenby.

Julita gård

Huvudbyggnaden och de museala anläggningarna ha hållits öppna för besökande dagligen under tiden 13 maj—16 september och de två följande söndagarna. Antalet besök i huvudbyggnaden har varit 14.658 och i museet 20.084 eller sammanlagt 34.742, därav ca 6.600 barn.

Den 17 juni höll Frälsningsarmén möte med friluftsgudstjänst, och den 29 juli anordnades Frikyrkofolkets dag. Sveriges kristliga gymnasist- och studentrörelse har traditionsenligt genomfört sina sommarmöten i Julita under två lägerveckor med ett 50-tal deltagare vardera gången. — I gårdskapellet har högmässa hållits vid pingst och midsommar och därjämte musikandakt varje söndag under juli och augusti. Kapellet har 24 gånger upplåtits för bröllop.

I parken har en viss gallring av trädbeståndet genomförts. Tegelladans tak har reparerats, och tre av "Skansens" timmerhus ha rödfärgats; i huvudbyggnaden har konserveringen av matsalens väggmålningar fortsatts. — Föremålssamlingarna fingo under året en betydelsefull accession, då den verkstad, som tillhört gårdssnickaren Henning Forsman (1870—1956), tack vare tillmötesgående från arvingarnas sida kunde förvärvas för att såsom en enhet bevaras åt framtiden.

Under året har förre byggmästaren C. H. Lindström avlidit. Han var född på gården och arbetade praktiskt taget hela sitt liv i dess tjänst, de senaste årtiondena som ledare av byggnadsverksamheten.

Museets representant på platsen har varit kapten Danielsson, som även förestått gårdskontoret. Skogsförvaltningen och tillsynen av arrendegårdarna har omhänderhafts av forstmästare Gustawsson.

Svindersvik

Huvudbyggnaden, paviljongen och köksflygeln ha varit tillgängliga för besökande söndagar och tisdagar under tiden 12 maj—

16 september. Antalet besök har uppgått till 1.839, därav 179 barn. Vaktmästare på Svindersvik har varit fru Sandberg.

Härkeberga

Den gamla kaplansgårdens manbyggnad har under året besökts av 974 personer, därav 104 barn.

Bland de årligen återkommande underhållsarbetena kan nämnas, att halmtaket på loglängan reparerats.

Vaktmästare på kaplansgården har varit fru Pihl. Hr Albin Rylander har på sedvanligt sätt bistått museet beträffande byggnadsvård och allmän tillsyn.

Arkivet

Av årets gåvor må först och främst nämnas en samling anteckningar och förteckningar av Carl Gustaf Ahlborn, omfattande biografiska anteckningar, förteckning och beskrivning å medaljer graverade av fru Lea Ahlborn, förteckning å medaljer graverade av Ludvig Persson Lundgren och förteckning å medaljer graverade av Pehr Henrik Lundgren. Denna samling utgör en gåva av docenten lektor Gunnar Ahlborn, Göteborg. — Ett album med bokmärken och en samling matsedlar ha skänkts av hovfröken Brita Steuch, Stockholm. — Av doktor Gerard Odencrants, Stockholm, har arkivet som gåva mottagit en samling fotografier, som tillhört framlidne professorn Arvid Odencrants. — Ett femtiotal brev till intendenten vid Nordiska museet P. G. Wistrand från åren 1876—1903 har överlämnats av virkesmästaren Folke Wistrand, Virserum. — Tre minnesalbum utgöra gåva av fröken Salla Welander, Stockholm. — Två volymer med skolpojkstidningar från 1890-talet ha mottagits från skriftställaren Knut Stenring, Stockholm. — F. borgmästaren Erik Torslow, Limhamn, har överlämnat en samling metrologiska anteckningar och uträkningar. — En gåva, bestående av poesialbum, tryck rörande hovceremoniel, bröllops- och begravningspoesi, notifikationskort, matsedlar, pass, visitkort m.m. har mottagits från fröken Ellen Thollander, Stockholm. — Bland inköp till arkivet märkas en handskrift "Några anteckningar om Ekeby och Berga

byar" och en handskriven receptbok, given 1709 av Charlotta Regina Palbitzki, g. Siöblad, till hennes dotter Charlotta Christina Siöblad.

I denna och följande årsberättelser är det avsikten att utförligare presentera olika delar av arkivets samlingar av manuskript, bildmaterial och äldre handlingar, och början göres här med folkminnessamlingen.

Ett naturligt led i Nordiska museets verksamhet har varit insamlandet av traditioner belysande den andliga sidan av vår folkkultur (folkdikt, folktro och folksed). Genom frågelistor, enskilda forskares fältarbeten, tidningsenkäter m.m. har ett synnerligen omfattande uppteckningsmaterial hopbragts, som av forskare som N. E. Hammarstedt, N. Lithberg, Louise Hagberg m.fl. — för att nämna endast några av museets egna tjänstemän genom tiderna — gjorts till föremål för vetenskaplig behandling.

Redan Hammarstedt insåg betydelsen av att dessa samlingar excerperades och uppställdes på ett praktiskt och för forskaren lättillgängligt sätt. Fr.o.m. 1945 har arbetet med denna uppordning rationaliserats genom organiserandet av en särskild folkminnessamling, i princip uppbyggd på samma sätt som Nordens övriga stora folkminnesarkiv. Detta har kunnat praktiskt genomföras framför allt genom att museet för arkivets uppbyggnad och skötsel fått utnyttja arkivarbetare, som Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen ställt till förfogande, närmast då som maskinskrivare och tecknare. Antalet anställda har efter hand ökat och omfattade vid årsskiftet 1962/63 i allt 38 personer, varav 20 uteslutande äro knutna till folkminnessamlingen. Från 1 juli 1962 har med medel som Arbetsmarknadsverket ställt till förfogande till folkminnesarkivet knutits en heltidsanställd amanuens. Denna tjänst innehas fr.o.m. 1 sept. av fil. kand. Bengt af Klintberg. Föreståndare är sedan 1945 intendenten Tillhagen.

Excerperingen sker på kort av gott normal 2-papper i A5-format. På varje kort begränsas urkundstexten på sådant sätt, att det kan sättas in i ett kartotek under lämpligt stickord. All text avskrives ordagrant, och korten förses med alla provenienser, så att originaltexten lätt går att finna för ev. kontroll. Av varje kort tages en kopia, som sättes in i ett särskilt, topografiskt uppställt index. I

sakregistret har materialet kunnat ordnas praktiskt och överskådligt genom användningen av med textfönster försedda kortryttare i olika storlek och färg, fastsatta på kort av styv glanspapp i A5-format. Vid utgången av 1962 uppgick folkminnessamlingens textkort till ca 800.000, varav hälften ingick i det topografiska kartoteket. Tillväxten under 1962 var 142.000 kort.

Fördelarna med en excerpering enligt detta system äro mycket stora. Kartoteket bildar i första hand en inventiös och samtidigt överskådlig och lätt användbar katalog över samlingarna från såväl saklig som topografisk synpunkt. Vidare tillåter det forskaren att utan tidsutdräkt finna det material han just behöver, och denna fördel blir allt mer påtaglig i samma mån som samlingarnas excerpering fortskrider. Slutligen kan tack vare detta system även material från andra arkiv samt från den tryckta litteraturen med största fördel införlivas med kartoteket, då ju varje kort upptar alla nödiga provenienser.

Folkminnessamlingen har livligt och med åren i allt mer stegrad omfattning tagits i anspråk av in- och utländska forskare. Det topografiskt ordnade materialet har flitigt utnyttjats av bygdeforskare, för vilka det har stort värde, då praktiskt taget varje svensk socken finnes representerad i detsamma. Under 1962 har uppordningen av museets stora samlingar av gåtor och folklig spådomskonst slutförts. En arbetsuppgift som påbörjats är en på museets material grundad katalog över de svenska sägentyperna. Detta arbete är ett led i det internationella samarbete inom folkdiktens område, som startades i Antwerpen 1962 i och med grundandet av International Society for Folk-Narrative Research. Ett livligt samarbete äger också rum med Nordens övriga folkminnesarkiv särskilt genom de i regi av Nordiska institutet för folkdiktning i Köpenhamn anordnade seminarierna i folkdikt (Ålborg 1961, Valdres 1962, Oslo 1963).

Arkivet har förestått av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet ha svarat: för bildarkivet intendenten Liedgren, för Lapska arkivet intendenten Sommarström (se s. 222), för Etnologiska undersökningens arkiv förste intendenten Nylén och för folkminnessamlingarna intendenten Tillhagen. Inom arkivet har under året vidare tjänstgjort fröken Margareta Fohlmeister.

Biblioteket

Samfundet Nordiska museets Vänner har under året överlämnat flera betydelsefulla gåvor. Bland dessa må nämnas Baselupplagan 1548 av Petrus de Crescentiis i början av 1300-talet författade arbete om lanthushållning, som utgör en viktig traditionslänk mellan de antika jordbruksskriftställarna och renässanstidens s.k. Hausvaterlitteratur, på vilken hos oss Per Brahes Oeconomia är ett exempel. För ett dyrbart, för museets undersökningar av det äldre silversmidet synnerligen värdefullt arbete English and Scottish silver spoons av G. E. P. How (1952—57) har museet också Vännerna att tacka liksom även för deras medverkan till att biblioteket fått tillfälle att förvärva allt som utgivits av det stora inventarieverket Danmarks Kirker. I övrigt har biblioteket ökats med omkring 1900 band genom inköp av ny facklitteratur och genom publikationsbyte med in- och utländska museer och lärda sällskap. Årets katalogiserade accession upptager en hyllängd av drygt 30 meter.

Antalet utlånade volymer beräknas till omkr. 9.000 inberäknat vad som har framtagits för studium på stället. Över 600 volymer ha skickats till andra bibliotek i Sverige och utlandet för utlåning till studerande och forskare, som inte ha haft tillfälle att personligen besöka museet.

Om bibliotekets naturhistoriska sektion på Skansen kunna närmare uppgifter inhämtas i denna årsbok s. 238.

Biblioteket har med biträde av amanuensen Ehrnborg förestått av förste bibliotekarien Jansson. I övrigt ha med skilda arbetsuppgifter tjänstgjort amanuensen Frendel, bitr. biblioteksassistenten Blomström (halvtid), expeditionsbiträdet Eriksson och fil. stud. Lisbeth Ulrich (i skilda perioder sammanlagt 3½ månader).

Undervisningsavdelningen

Under året ha 21.964 personer erhållit undervisning i Nordiska museet. Dessa ha varit fördelade på 881 grupper, av vilka 646 utgjorts av klasser från obligatoriska skolor, yrkesskolor, flickskolor och läroverk i Stockholm och de övriga bestått av skolklasser från Stockholms förstäder och landsorten samt grupper av vuxna.

Femte samt, under vårterminen, sjunde klasserna vid Stockholms obligatoriska skolor ha erhållit regelbunden undervisning på museet efter ett schema, som uppgjorts vid terminernas början av Stockholms skoldirektion. Visningar för skolklasser från landsorten ha i regel organiserats av Svenska turistföreningen men ombesörjts av undervisningsavdelningens personal.

Från och med höstterminen 1962 flyttades, tills vidare på försök, museilektionerna för sjunde klassen vid Stockholms obligatoriska skolor till Skansen. Även denna undervisning har handhafts av undervisningsavdelningens personal. På Skansen undervisades sålunda 187 grupper om sammanlagt 4.609 elever. Även övriga grupper, som så begärt, ha fått undervisning på Skansen. Skolresegrupper från landsorten ha vägletts av Svenska turistföreningens guider.

Vid sidan av den elementära undervisningen har även en mera kvalificerad sådan bedrivits. Blivande lärare och instruktörer samt utövande yrkesmän, som komplettera sin utbildning, ha i stor utsträckning erhållit undervisning i museet. Härvid ha även tjänstemän från museets övriga avdelningar medverkat. Bland dem som under året erhållit en mera kvalificerad undervisning i samlingarna märkas följande skolor, institutioner och föreningar: Seminariet för nordisk och jämförande folklivsforskning i Uppsala, Seminariet för nordisk och jämförande folklivsforskning i Stockholm, Köpmannainstitutet, Socialvårdsförbundet, Stockholms tapetserarefackförening, Tjänstemännens bildningsverksamhet, Birkagårdens kursverksamhet, ABF:s konstskola, Vår Gård, PUB:s elevskola m.fl.

Förutom den undervisning, som bedrivits av museitjänstemännen, ha många skolor och institutioner gjort regelbundna studiebesök i museet under egna lärares ledning. Särskilt gäller detta de textila fackskolorna. Museets tjänstemän ha därvid bistått med råd och framtagning av lämpligt studiematerial. Bland de skolor, som på detta sätt utnyttjat museets rika samlingar märkas Stockholms stads yrkesskolor, Solna stads yrkesskolor, Nacka stads yrkesskolor, Sollentuna yrkesskolor, Konstfackskolan, Seminariet för huslig utbildning, Nyckelviksskolan, Malmstens verkstadsskola, Anders Beckmans skola, Berghs reklamskola, Handarbetets vänners vävskola, Fredrika-Bremer-förbundets skola för kvinnlig yrkesutbildning m.fl.

Under sommaren har undervisningsavdelningen svarat för visningarna på Svindersvik.

Liksom under tidigare år har undervisningsavdelningen handhaft museets publiceringsverksamhet och bokförmedling.

Tjänsten som museilektor och avdelningsföreståndare har under året uppehållits av t.f. museilektorn Lindberg. Vidare ha vid avdelningen arbetat assistent Medelius och fil. stud. Grape, samt från och med den 1 mars fil. stud. Palmer. Under vissa delar av året ha vid undervisningen biträtt fil. kand. Hans Kruse, fil. kand. Barbro Ryberg, fil. stud. Harry Hackzell, fil. stud. Mats Hellspong, fil. stud. Kristian Laine, fil. stud. Ulf Lindahl, fil. stud. Lars Olsson, fil. stud. David Papp, fil. stud. Bo Särnstedt, fil. stud. Christine Söderberg, fil. stud. Björn Thuresson, fil. stud. Åsa Wall och fil. stud. Margareta Ärling.

Bokförmedlingens expedition har handhafts av fröken Engström.

Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet

Professor Granlund har undervisat och fullgjort examination såsom för en ordinarie lärostol i detta ämne vid Stockholms universitet. Under vårterminen föreläste professorn över ämnet "Elementär etnologi, Valda temata" och under höstterminen över "Valda etnologiska problem". Docenten Gustav Ränk, som innehaft docentvikariat, föreläste under vår- och höstterminerna över ämnet "Etnologiska grundbegrepp i historisk belysning". Docenten Börje Hanssen, som innehaft docentvikariat, höll under vårterminen föreläsningar i seminarieform över ämnet "Den sociala förändringens mekanism: metodikstudier" och under höstterminen över "Släkt och grannskap: strukturstudier i europeiska samhällen". Fil. lic. Knut Weibust har under vårterminen och höstterminen hållit kurser i föremålskunskap och samhällskunskap för ett-betygsstuderande. Fil. kand. Hans Kruse har under båda terminerna hållit kurser i fältundersöknings- och uppmätningsteknik. Under vårterminen höll fil. dr Folke Hedblom en kurs i landsmålsalfabet.

Seminarieövningar ha hållits varje vecka. Vårterminens program omfattade: Kersti Björklöf: Studier i Leksands och Siljansnäs timmerbyggnadskonst 1550—1630; Einar Persson: Sockenfjärdingen ur förvaltningssynpunkt (två seminarieövningar); Per-Uno Ågren: Forsbåt bygges (filmvisning) och Toini-Inkeri Kaukonen: Gammaldags kyrkfärd med storbåtar på Kyrösjärvisjön i Ikalis, Satakunda (filmvisning); Eva Maria Kjellén: Karl-Erik Forsslund som Leksandsskildrare; Anna-Maja Nylén och Kersti Holmquist: visning av utställningen Brudkronor från svenska kyrkor; Per-Uno Ågren: Bidrag till studiet av båtskicket i övre Norrland; Skans Torsten Nilsson: Nås socken i Västerdalarna, En redogörelse för undersökningsområdet sett ur historiskt perspektiv. Undersökningens uppläggning och en del metodologiska frågor (två seminarieövningar i samband med exkursion till Nås); Bengt af Klintberg: Kvinnan som inte ville ha barn. En undersökning av de svenskspråkiga varianterna av sagotypen Aarne-Thompson 755 Sin and Grace; Skans Torsten Nilsson: Problem och metoder vid en lokalt (ekologiskt) orienterad samhällsundersökning; Gunnel Hazelius-Berg: visning av utställningen Gardiner från rokoko till jugend; Karl Malmsten, Sten Simonsson m.fl.: en historik över bryggerinäringen samt demonstration av experimentbryggeriet i S:t Eriks bryggeri och visning av Bryggerimuseet; Margareta Årling: Svenska lysningsseder; Kersti Björklöf och Jan Peder Lamm: Leksand avspeglat i svar på frågor. För att förbereda uppläggningen av seminariets deltagande i Leksands sockenbeskrivning hölls vidare en seminarieövning med professor Granlund som inledare, varpå under terminen följde ytterligare en seminarieövning i samband med fältarbetet i Laknäs. Under höstterminen behandlades följande ämnen: Bengt af Klintberg: En översikt över Em. Linderholms Signelser ock besvärjelser från medeltid ock nytid; Olov Isaksson: Byorganisation i övre Norrland; Marshall Lagerquist: Julita gods; Gertrud Nyberg: Hur ett folkligt textilredskap centraldirigerades; Albert Eskeröd: demonstration av utställningen Polsk folkkonst; Britta Yngström: Kring forskningen om herrarbeten; Skans Torsten Nilsson: Undervisning, uppfostran, propaganda, Reseintryck från Sovjetestland; Börje Hanssen: Tradition och innovation: Schwalm i Hessen och Amish i Pennsylvania. Docenterna Ränk och Hanssen ha biträtt

vid seminarieövningarna. En tre dagars exkursion har såsom ovan nämnts under vårterminen företagits med licentiandseminariet till Nås socken i Dalarna. En del av seminariet ägnade sig under en månad åt fältarbete i Leksands socken under ledning av professor Granlund och docenten Hanssen och med biträde av förste amanuensen Björklöf. Tre elever ha innehaft doktorandstipendium, och en har haft licentiandstipendium. En elev har haft bidrag ur anslaget till främjande av ograduerade forskares vetenskapliga verksamhet.

Institutet för folklivsforskning är som forsknings- och undervisningsinstitution knutet till professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Kostnaderna för dess verksamhet bestridas genom anslag, huvudsakligen av statsmedel, från Nordiska museet och Stockholms universitet. Under ledning av professor Granlund har verksamheten koncentrerats på att utarbeta material från fältforskningar och insamlingsarbete. Sålunda har det tidigare insamlade materialet rörande sädesrensning, folklig läkekonst och laxfisket i Torne älv kompletterats och bearbetats. Material rörande Julita gods struktur och organisation 1870—1940 har insamlats och bearbetats. Under fältundersökning i Leksand insamlat material har bearbetats liksom material rörande kalenderväsen. Några tidigare igångsatta arbeten ha fullföljts under året, varvid ekonomiskt stöd delvis erhållits från privata institutioner. Docenten Ränk har fortsatt sina forskningar rörande mjölkhushållning och därvid gjort resor i Norrland och övre Västsverige samt Östergötland, Västergötland, Närke, Södermanland och Småland. Fil. lic. Gertrud Nyberg har fortsatt bearbetningen av material om den horisontella vävstolen i Sverige och grannländerna och hithörande vävtekniker. Fil. kand. Anna-Britt Sifversson har utarbetat sitt material om den äldre torghandeln i Stockholm.

Professor Granlund har gjort fältundersökningar i Leksand, arkivstudier m.m. på Julita samt med anslag från Helge Ax:son Johnsons stiftelse rest i Italien för studier i medeltida handskrifter. Resan ägde rum i augusti—september.

Professor Granlund deltog vidare under juni i ett symposium i Luleå rörande den gamla fångstkulturen på Nordkalotten och del-

tog dessutom i två symposier anordnade av Wenner-Grenska samfundet. Vid en konferens på Julita rörande fältarbete, traditionsinsamling och forskning med deltagare även från grannländerna (se s. 269) deltog förste amanuensen Björklöf.

Inom Institutet ha under året tjänstgjort: såsom förste amanuens fil. kand. Björklöf, kontorist fröken Löfman, kanslibiträde fru Stoye, tekniskt kontorsbiträde fröken Vallin. Från Arbetsmarknadsstyrelsen har bidrag erhållits till avlöning av några arkivarbetare. Fil. dr Sven Ljung har som extra arbetskraft utfört vissa specialuppdrag. Konstnären Olle Homman har medverkat vid utarbetandet av material från vissa undersökningar.

Konferenser

Den 19—20 febr. 1962 höll Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund en konferens på Nordiska museet kring temat Folkkonst och hemslöjd. Konferensen öppnades av styresmannen, som hälsade välkommen, och ordföranden i Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund, byråchefen Ingrid Osvald-Jacobsson, redogjorde för konferensens syfte. Programmet upptog föreläsningar med efterföljande diskussioner. Följande föreläsningar höllos: Brynolf Hellner, Järnsmide; Inga Wintzell, Material och mönster i stickning; Gunnel Hazelius-Berg, Gardiner, med visning av den under byggnad varande utställningen "Gardiner från rokoko till jugend"; Gertrud Grenander-Nyberg, Vävstol och vävnad; Albert Eskeröd, Folkkonsten och hemslöjden, form, tradition, funktion samt Dokumenteringsproblem inom hemslöjdens historia; Arne Biörnstad, Korgar; Göran Bergengren, Laggat; Tom Möller, Folklig keramik. I anslutning till föreläsningarna visades bilder samt särskilt framtagna grupper ur museets samlingar.

I anslutning till Albert Eskeröds föredrag om dokumenteringsproblem framfördes en vädjan, att de lokala hemslöjdsföreningarna måtte bidraga till att tillräckligt många och representativa ting från föreningarnas produktion, försedda med tillräckliga data kunde införlivas med Nordiska museets samlingar. Museet skulle därmed få helt andra möjligheter att i framtiden vara en källa för studier i den svenska hemslöjdens historia. Museet erbjöd sig att t.ex. vart

tredje år i en utställning redovisa det material som kommit in samt att noga respektera de önskemål, som ur affärssynpunkt torde finnas, att vissa upplysningar om tillverkare och prissättningar icke skulle vara tillgängliga för allmänheten på museet. Denna vädjan mottogs med stor förståelse och har redan lett till ett värdefullt resultat genom de omfattande samlingar av träslöjd, som skänkts till museet i samband med utställningen Tidlös träslöjd (se s. 181).

Konferensen leddes av förste intendenten Eskeröd och förste hemslöjdskonsulenten vid Kungl. Kommerskollegium Eva Ljungqvist. Som sekreterare under konferensen fungerade amanuensen Resare.

Nordiska museet inbjöd ett tjugotal nordiska institutioner, som bedriva traditionsinsamling och traditionsforskning, att sända representanter till en konferens på Julita gård den 4—7 september. Programmet för konferensen hade följande uppläggning. Första dagen behandlades fältforskningen och dess villkor i dagens samhälle med professor Granlund, antikvarierna Margareta Biörnstad och Lars-Åke Kvarning samt intendent Mats Rehnberg som inledare. Andra dagen diskuterades frågelistverksamheten, och inledare voro då förstekonservator Lily Weiser-Aall och förste intendent Nylén. Tredje dagen ägnades åt spörsmål rörande uppmätning, fotografering, bandupptagning och arkivering. Inledare voro förste arkivarie Richard Broberg och intendent Olsson.

Följande institutioner hade sänt representanter: från Danmark Nationalmuseets etnologiske undersøgelser, från Finland Finska litteratursällskapets folkminnesarkiv, Nationalmuseets etnografiska avdelning, Svenska folkkultursarkivet och Folkmålskommissionen. De norska deltagarna representerade Institutt for folkminnevitskap, Instituttet for sammenlignende kulturforskning och Norsk etnologisk gransking. Dessutom kom en representant för Norsk Folkemuseum. De svenska arkiven voro rikligast företrädda av Folklivsarkivet i Lund, Göteborgs historiska museum, Institutet för folklivsforskning i Stockholm, Kyrkohistoriska arkivet i Lund, Riksantikvarieämbetet, Sveriges radio-TV, Landsmålsarkivet i Uppsala och Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg. Från Nordiska museet kommo dess styresman och representanter för EU och högreståndsavdelningens fältarbeten.

I detta sammanhang omnämnes lämpligen en tidigare anordnad

konferens, som av förbiseende icke blev redovisad i föregående årsberättelse.

Under dagarna 8—10 maj 1961 ordnades ett folkmedicinskt symposion på Skansen, varvid arbetssammanträdena ägde rum på Solliden och den mer kordiala samvaron i Ekshäradsgården. Symposiets tema var Lärd och folklig tradition i allmogens läkekonst. Följande föreläsningar höllos: professor Robin Fåhræus: Humoralpatologiska grundfakta och deras relikter i språk och folkmedicin; intendent Tillhagen: Den folkliga sjukdomsuppfattningen i Sverige; förstekonservator Lily Weiser-Aall: Om medfödte lyter; med. dr Elisabeth Dillner: Lisa i Finshults smörjträ; professor Granlund: Att hugga för knarren; docenten Asko Vilkuna: Kloka gubbar i Österbotten; professor Carl-Martin Edsman: Votivoffer vid sjukdomsbot under svensk medeltid; fil. dr Lauri Honko: Den folkliga läkekonstens effektivitet; förstearkivar Olav Bø: Ny-insamla material om den rasjonelle folkmedicin i Noreg; professor K. Rob. V. Wikman: Medicinsk magi i Linnés dietlära; intendent Tillhagen: Lärt och olärt i Bromans Aesculapius Helsingicus; dyrelæge C. C. Mattiessen: Lærd og folkelig tradition i nordisk veterinær folkemedicin; dr. philos. Odd Nordland: Et folkemedisinskt miljø i Oslo; professor Åke Hultkrantz: Lapska läkemetoder; professor Sture Lagercrantz: Folkmedicin i Afrika.

Utom föreläsarna deltogo följande forskare i symposiet: professor Hilding Bergstrand, docenten Eskeröd, överläkare Björn Holmgren, förste bibliotekarien Jansson och docenten Wolfram Kock. Symposiets organisatör och sekreterare var intendent Tillhagen.

Efter varje föreläsning förekom diskussion, som också fortsatte vid de gemensamma måltiderna. Vid ett slutsammanträde diskuterades ingående metoder och resultat. De samlade föredragen skola jämte valda delar av diskussionen publiceras i en särskild skrift.

Utställningar

I förrummet till textilavdelningen öppnades den 12 januari en utställning kallad *Tygtryck från 1800-talet*, där prover av såväl handtryckta som maskintryckta textilier visades. Tygtrycken hämtades samtliga ur museets rika men annars ej utställda samlingar av

tygprover. Ändamålet var att för allmänhet och studerande visa en så gott som okänd mönstervärld och en högt driven teknisk skicklighet i de utställda tygerna. Utställningen, som visades t.o.m. den 2 maj, hade ordnats av intendenten Stavenow-Hidemark och fru Hålling-Johansson.

Gardiner från rokoko till jugend var namnet på en utställning i museets utställningssal under tiden 24 februari—12 augusti. Den ville ge en kulturhistorisk översikt av fönstergardinens utveckling i Sverige och byggde på material ur museets samlingar, kompletterat av två gardinuppsättningar från Rosersbergs slott och en gustaviansk sådan, dessa tre ur Kungl. Husgerådskammarens förråd.

För att ge en bakgrund till fönstergardinens historia visades i en monter de fönstermaterial, som redan under medeltiden användes att täcka de små fönstergluggarna med. Tre rutor tillverkades enligt 1700-talsrecept av pergament, av linne och av papper. I original visades det blyspröjsade glasfönstret och den målade glasrutan; hornskivan fanns med på en lykta. För att även för senare epoker ge ett begrepp om fönstrets utseende och storlek hade man byggt upp vinkelställda skärmväggar, i vilka fönsteröppningar upptagits och fönsterbräden infällts i rätt höjd och indragna på dessa placerats autentiska fönsterbågar. Gardinerna och den dolda belysningen bakom gåvo en god effekt. Intill dessa naturalistiska arrangemang hade väggarna målats eller tapetserats, och några stolar, ett sybord eller dylikt fingo markera olika miljöer och tider.

I några fall nödgades man sy upp kopior av typiska gardiner, som inte bevarats till vår tid. Barockens hissgardin i röd taft kunde de besökande därför dra upp och ned, och detsamma var fallet med 1700-talets rullgardin — välkänd från Skogaholm på Skansen. Ett original av en sådan från Löfstads slott var även utställt. Ett par inbyggda montrer voro kamouflerade till fönster med hjälp av halvt nedrullade rullgardiner och fotomontage.

Utom raden av gardinuppsättningar med rokokons raka arrangemang, den gustavianska tidens draperingar och de allt rikare 1800-talsformerna, utställdes även vita gardinprover. Dessa hade monterats i stora ramverk av trä med belysning från baksidan för att få fram mönstren. Beslag och tillbehör, garneringar och skisser kompletterade de hela uppsättningarna.

För att visa gardinen i sin rätta miljö hade ett stort antal oljemålningar, akvareller och teckningar lånats in från Kungl. Biblioteket, Nationalmuseum och Röhsska konstslöjdmuseet samt från privata ägare. I samband härmed gjorde man försök att med pressens hjälp få fram okänt material i privat ägo, och en hel del äldre interiörbilder kunde också fotograferas för arkivets räkning.

Kommissarier för utställningen voro intendenten Gunnel Hazelius-Berg och intendenten Stavenow-Hidemark. Museets tapetserare Åke Lindholm utförde gardinarrangemangen.

Den 13 april öppnades i norra tvärgången och i anslutande rum utställningen *Vera Cedergrens textilsamling*. Därvid visades den stora samling siden, spetsar, dräkter och broderier m.m., som fröken Cedergren under år 1961 skänkt Nordiska museet (se Fataburen 1962 s. 158 ff.). En illustrerad katalog trycktes med hjälp av medel som anslagits av givarinnan. Kommissarie var intendenten Stavenow-Hidemark biträdd av fru Hålling-Johansson.

TV-serien *Saker och ting* under intendenten Lagercrantz ledning väckte under året ett livligt intresse hos allmänheten. Ett stort antal föremål hade skickats in till museet för bedömning. I södra tvärgången utställdes under tiden 17 april—1 november ett urval av de ting av alla slag som behandlats i TV-programmen. Utställningen arrangerades av amanuenserna Bergengren och Axel-Nilsson.

Som den andra utställningen i en serie, vilken avser att i förrummet till textilavdelningen visa textilier från olika svenska landskap, öppnades den 18 maj *Textilier från Blekinge*. Blekinge har liksom Hälsingland — det första landskapet som behandlats i denna serie — en rik textil tradition. På utställningen visades ett representativt urval, såväl mönstervävnader som broderier, de senare så typiska just för detta landskap. Utmärkande för de blekingska dräkterna är den rika förekomsten av sidenplagg vid högtid, vilket också framgick av utställningen. De blekingska ryorna eller kavringarna, som ha en viss särprägel, funnos representerade, liksom vävnader i rölakan och flamskvävnad. Utställningen hade arrangerats av amanuensen Wintzell.

Den 25 maj öppnades i norra tvärgången och i ett intilliggande rum en utställning kallad *Tidlös träslöjd*. Utställningen, vars lokaler gränsa till den permanenta utställningen Tradition och nutid,

anknöt till dess tema genom att visa, vad den traditionella träslöjden betytt som inspirationskälla för den moderna slöjden. En stor mängd gåvor överlämnades från hemslöjdsföreningarna i detta sammanhang. Utställningen, som kvarstod över årsskiftet, ordnades av amanuenserna Resare och Bergengren.

I museets sal för tillfälliga utställningar öppnades den 7 september i närvaro av Polens ambassadör Antoni Szymanowski en exposé, kallad *Polsk folkkonst.* Vid en förhandsvisning samma dag besågs utställningen av H. M. Konungen. Utställningen avsågs ursprungligen att pågå t.o.m. den 4 november men förlängdes till årsskiftet. Den omfattade dräkter, textilier, keramik, träskulpturer, glasmålningar och pappersklipp från olika delar av Polen. Till utställningen utgavs ett litet illustrerat häfte, Folkkonst i Polen.

Polsk kommissarie var dr Tadeusz Delimat, svensk kommissarie förste intendenten Eskeröd, assisterad av amanuensen Bergengren.

Den 30 november öppnades i museets södra tvärgång en utställning kallad *Julpynt — gammalt och nytt.* Där visades allmogens julförberedelser samt pyntning i högreståndsmiljö under 1900-talet. Även den moderna hemslöjden var företrädd. Utställningen, som kommer att pågå till den 14 januari 1963, har arrangerats av amanuensen Resare.

Ur konstnären Arthur Percys keramiska produktion emottog museet från AB Gefle porslinsfabrik under året en samling föremål, som omspänner tiden för Percys snart 40-åriga verksamhet vid fabriken. Samlingen omfattar såväl bruks- som konstgods och visades kring årsskiftet 1962—63 i en specialutställning ordnad av intendenten Lagercrantz i anslutning till avdelningen Mat och dryck.

Den i föregående årsredogörelse omnämnda utställningen i Skansens trapphall av moderna hemslöjdsalster, anordnad av Hemslöjdsförbundet för Sverige, kvarstod över årsskiftet och avslutades den 19 mars. Den efterföljdes av vandringsutställningen *Ungerskt konsthantverk*, som öppnades den 3 april i närvaro av ecklesiastikminister Ragnar Edenman, handelsminister Gunnar Lange och ungerske ministern Pál Korbacsics. En illustrerad översikt över det ungerska konsthantverket förelåg på svenska till utställningen, som i samarbete med Institutet för kulturella förbindelser i Budapest

arrangerades av förste intendenten Eskeröd, assisterad av amanuensen Resare. Utställningen varade en månad. Från den 15 maj och fram till den 31 december disponerades hallen av försäkringsbolagen Trygg-Fylgia för en utställning, kombinerad med en tävlan rörande olika slags trygghetsförsäkringar.

Utställningen *Stormaktstidens boktryck* visades t.o.m. februari månad på Kulturen i Lund, såsom redan aviserades i Fataburen 1962.

Den vandringsutställning, kallad *Swedish Folk Art Past and Present,* som öppnades i Leeds i England den 6 okt. 1961, har under 1962 visats i Halifax, Sheffield, Hull, St. Fagans Castle (Welsh Folk Museum) vid Cardiff och Dublin på Irland. Utställningens vandring mellan de olika platserna har möjliggjorts utan att tjänstemän från Nordiska museet behövt deltaga i de lokala arrangemangen tack vare utmärkta insatser av de lokala museicheferna och Svenska institutets tjänstemän i London. I Dublin öppnades utställningen i The Building Centre of Ireland den 7 nov. av Sveriges ambassadör Leif Öhrvall, med The National Museum of Ireland som värdinstitution och med tjänstemannen vid Irish Folklore Commission kapten Kevin Danaher som kommissarie. Utställningen har väckt ett stort intresse i Storbritannien och på Irland, och då ytterligare flera museer önskat få visa den, kommer den att fortsätta sin vandring under år 1963.

Den 10 augusti öppnades i tre rymliga salar i The Royal Scottish Museum i Edinburgh utställningen *Scots in Sweden,* som bildar ett viktigt inslag i de senare årens svenska utlandspropaganda. Initiativtagare var Sveriges ambassadör i Storbritannien Gunnar Hägglöf, vilken i de svensk-skotska förbindelserna i det förgångna tyckte sig ha funnit ett ämne som i hög grad borde appellera till den skotska publiken. Denna gissning visade sig berättigad. En publiksiffra på ca 15.000 människor, under de fem veckor utställningen pågick, måste anses vara mycket god i Skottlands huvudstad.

Utställningens tyngdpunkt var av naturliga skäl förlagd till det trettioåriga krigets epok, som representerades av en rad porträtt, dokument, vapen och prydnadsföremål, inlånade från offentliga och privata samlingar i Sverige. Tidens skotsk-svenska förbindelser illustrerades i övrigt även av en film om Gustav II Adolfs tyska

Utställningen Scots in Sweden öppnades den 10 augusti i The Royal Scottish Museum i Edinburgh. En av de tre utställningssalarna.

krig, baserad på samtida kopparstick. Den visades dagligen samman med andra svenska kortfilmer i en föreläsningssal i anslutning till utställningslokalen. Även ett rikt urval alster av skotska silversmeder, verksamma i Sverige, väckte den skotska publikens stora intresse.

1700- och 1800-talens skotsk-svenska förbindelser representerades av porträtt och andra minnen, knutna framför allt till de många skotska köpmän som under dessa sekler slogo sig ned i Göteborg. — Det var också en rad Göteborgsföretag som jämte Göteborgs stad och Svenska institutet möjliggjort utställningen genom generösa ekonomiska bidrag.

Utställningen planerades och arrangerades av intendenten Lagercrantz, assisterad av fil. kand. Jonas Berg. Tillsammans författade de också boken Scots in Sweden, till vilken Eric Linklater skrev ett förord och som utgavs i samband med öppnandet av utställningen.

Under tiden 23 november—7 januari 1963 visas utställningen i

Kronhuset i Göteborg i samarbete med Göteborgs historiska museum. I februari månad 1963 överflyttas den till Nordiska museet, där den kommer att visas i salen för tillfälliga utställningar.

Modellverkstad och konservering

En särskild verkstad för modellbyggen har under de senaste åren växt fram på museet, närmast med uppgiften att bygga modeller av byar och gårdar för den planerade utställningen By, gård och samfund. Verkstaden har emellertid undan för undan också fått andra uppgifter, t.ex. framställning av skyltar och montagematerial för museets utställningar.

Till samma lokaler som modellverkstaden är också den verkstad förlagd, som är under utbyggnad inom museet, för viss konservering utanför textilkonserveringen.

Modellverkstaden har under året stått under förste intendenten Eskeröds ledning. Här ha arbetat preparatör Hedblom (1 jan.—30 april, 1 nov.—31 dec.) samt tre från Arbetsmarknadsstyrelsen avdelade arbetskrafter. Konserveringen har omhänderhafts av hantverkare Carlsson.

Textilkonserveringsateljén har utom den ordinarie översynen av Skansens textilier konserverat en broderad stol för Julita gård. En del soffkuddar och lampskärmar ha nyklätts och gardintyger anskaffats för flyglarna därstädes.

Arbetet med översyn av den Cedergrenska textilsamlingen avslutades, innan utställningen av denna öppnades. Den stora gardinutställningen gav mycket arbete och reste många problem som måste lösas. Gardiner och prover ha konserverats, tvättats, stärkts och strukits. Hela konserveringsavdelningens personal var engagerad omkring tre månader med dessa förarbeten, och efter utställningens slut har materialet genomgått en översyn, innan det lades i förråd.

För utställningen Scots in Sweden har karolinen general Axel Spens tält blivit konserverat. Med anslag från Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur har för den Piperska sängen på Ängsö slott tillverkats en kopia av ett sängomhänge, som tillhört en annan säng i samma släkts ägo och som i original förvaras på Nor-

diska museet. De gamla sängomhängena äro alltför ömtåliga för att kunna utställas på det nu för allmänheten öppnade Ängsö. Kopian är uppsydd i bomullsdamast och poplin för att tåla fukten i det gamla stenhuset, men mönster, färger och bandgarneringar ha noga kopierats liksom de överklädda svarvade krönknopparna. För Karlshamns museum har en samling dräktdelar, tillhörande både allmogeplagg och modedräkter, konserverats för att kunna utställas på nytt.

Textilkonstnärinnorna HKS Wulfcrona-Dagel och Elg-Carlson ha båda haft längre tjänstledigheter; som deras vikarie har textilkonstnärinnan HV Barbro Borgström-Sandberg varit verksam på avdelningen. Extra arbetskraft har varit vävlärarinnan Ingrid Wahlström. Som rådgivare har tjänstgjort intendenten Gunnel Hazelius-Berg.

Depositioner och utlån. Den år 1958 beslutade depositionen av en kyrkstol i Værnes kyrka, Stjördalen, Norge, har under året verkställts.

I länsresidenset i Kristianstad har under nuvarande landshövdingens tjänstetid deponerats en gobeläng.

En anhållan från Kungl. Utrikesdepartementet att en samling föremål måtte såsom deposition få placeras i svenska ambassadhuset i Madrid har bifallits.

Statens sjöhistoriska museum har som deposition mottagit ett antal föremål belysande Sveriges utrikeshandel i äldre tid.

Hos Dalarnas fornminnes och hembygdsförbund, Falun, har i samband med den nya museibyggnadens öppnande deponerats en samling föremål av koppar, större delen av den Hübinetteska kopparslagareverkstaden med inredning och redskap, en säckpipa samt en svarttröja till kvinnodräkt från Leksand.

Eskilstuna stads museer har som deposition fått mottaga en knivsmedja från staden för uppställning i kulturreservatet Rademachersmedjorna.

Stiftelsen Gamleby tingshus har fått tillstånd att som deposition erhålla en kopia av D. K. Ehrenstrahls porträtt av bondeståndets talman Per Olsson i Lunds by, Gladhammar.

Ett depositionsbyte har ägt rum med Metropolitan Museum of

Art, som fått mottaga tre bitar av svenska tapetbårder från 1820-talet och till Nordiska museet överlämnat prover på tapetmönster ur William Morris produktion.

Till följande museer, organisationer och personer ha under året tillfälliga utlån beviljats:

Nationalmuseum, ett antal oljemålningar utförda av August Strindberg; Riksarkivet, en sigillstamp; Armémuseum, två Rörstrandstallrikar; Tekniska museet, en tavla och en adress; Kungl. Krigsskolan, Karlbergs slott, ett porträtt; Dalarnas museum, en samling föremål som tillhört kopparslagareämbetet i Falun samt ett kattunsförkläde; Gävle museum, en pennteckning av J. A. Wetterbergh; Hallands museum, ett livstycke; Länsmuseet, Jönköping, en stolsits i flamskvävnad; Upplandsmuseet (Kommittén för 1963 års Carl-Johansutställning), en samling föremål; Varbergs museum, ett livstycke; Värmlands museum, en samling teckningar; Stiftelsen Skottsbergska gården, Karlshamn, en stol; Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund, en ljusstake; Svensk form, en samling föremål; Bokbindaremästareföreningen i Stockholm, div. föremål; Föreningen Observatorium, Stockholm, sju tavlor, en ram samt ett sybord; Almqvist & Wiksell/Gebers förlag, Stockholm, krage, bägare, kåsa, sked (lapska silverarbeten); AB Annonsbyrån Svea, AB Paul U. Bergström, Billbergs bokhandel, AB Marabou, AB Nordiska kompaniet, AB Robert Ditzinger, Städernas försäkringsbolag, Sundsvalls enskilda bank, samtliga i Stockholm, diverse föremål att användas för skyltningsändamål; Rockströms fabriker, Norrköping, tre föremål för utställningen Konditor 62; Stora Kopparbergs Bergslags AB, ett porträtt av Emanuel Swedenborg; AB Åtvidabergs industrier, en samling föremål för utställningen Ta i trä; Östergötlands enskilda bank, en samling föremål av äldre kontorsinredning; Östgöta gille, div. föremål; Islands nationalmuseum, Reykjavik, ett täcke; International Exhibition 3 Activities, Enschede, Holland, tre vaggor med tillbehör.

Fältarbeten

Etnologiska undersökningen. Sedan riksdagen 1961 beslutat att Artilleriskjutskolan skall förläggas till Älvdalen i

Dalarna, fick museet i uppdrag att registrera bebyggelse och näringsliv inom detta område. Intendent Olsson har lett dessa undersökningar och har som medhjälpare haft tekn. stud. Marianne Bergqvist, fil. kand. Lilian Rundberg och fil. stud. Lennart Sederholm. Intendenten Nyman deltog under ett par veckor i detta fältarbete som ett led i sin inventering av svenska fäbodar.

I flera andra bygder ha olika fältarbeten påbörjats, det intressantaste kanske i Österhaninge socken alldeles intill Stockholm, som står i tur att exploateras som bostadsområde. Kommunen har här med mindre vanlig känsla för kulturvård och ansvar för kommande generationers möjligheter att känna sin stadsbygd avsatt pengar för en registrering av det nuvarande tillståndet, innan den stora omvandlingen börjar. Fil. kand. Jonas Berg har under två månader bedrivit inventering inom socknen för planering av undersökningen. I Skåne, Sveriges i vissa avseenden märkligaste textilbygd, har en undersökning av den textila heminredningen och textiltillverkningen i hemmen startats i samarbete med Malmöhus läns hemslöjdsförening. Inventering, katalogisering och uppteckning har utförts av fil. kand. I. Sofia Danielson samt fotografering av fotograf Claréus. Nu nämnda fältarbeten skildras utförligare på s. 144.

Ett flertal andra uppgifter ha föranlett fältarbete i olika delar av landet. Intendenten Sommarström har under sammanlagt fem veckor arbetat i socknarna Arjeplog och Jokkmokk i Pite och Lule lappmarker. Inom Arjeplog studerades särskilt den lapske slöjdaren Anton Enarssons verksamhet i kyrkbyn, och dennes hemtrakt vid sjön Tjeggelvas inventerades, bl.a. holmen Suddomsuoloi med ett omkring 1918 övergivet viste. En undersökning påbörjades av nomadvistet Falesjaure, som tillhör fjällappbyn Luokta-Mavas. Inom Jokkmokk gjordes kompletterande undersökningar av skogslappbyn Udtjas sommar- och vintervisten samt i angränsande trakter under medverkan av landsantikvarien i Norrbotten Harald Hvarfner.

Förste intendenten Eskeröd har studerat bebyggelsen i Skåne utifrån synpunkten av förändringar i driftsformer och levnadsstandard. Han har vidare tillsammans med fotografen Grundström avbildat och beskrivit käpp- och kryckseden i samband med ett bröllop i Vemhån i Vemdalens socken i Härjedalen samt fotografe-

rat och avvägt en del av Gruddbo by på Sollerön i Dalarna, gården Tomtan i Klövsjö socken i Jämtland och Karlsgården i Järvsö i Hälsingland. Intendenten Tillhagen har fortsatt sina zigenarundersökningar med studier av bostads- och försörjningsvanor samt av kulturkontaktproblem framför allt i Södermanland, Västergötland, Dalsland, Halland och Småland. I samband med dessa resor ha också folktraditioner rörande folkmedicin och folkdiktning upptecknats.

Vid en inventering av hemslöjd i Norra Finnskoga i Värmland, utförd av Värmlands hemslöjd i Karlstad, har Nordiska museet medverkat genom förste intendent Nylén, amanuens Wintzell och fotograf Wåger, och på liknande sätt har ett samarbete skett vid Kalmar läns hemslöjds inventering i Högsby, Långemåla och Fågelfors socknar. I samband med en planerad flyttning till Skansen av ett gammalt skolhus i Väla i Västergötland har fil. mag. Britta Yngström gjort uppteckningar om skolmiljön därstädes. För fortsatta undersökningar av gårdsmiljön har ett flertal av museets tjänstemän vistats på Julita gård vid olika tidpunkter.

Inventeringen av brudkronor har fortsatts framför allt inom ärkestiftet. För denna uppgift har fil. kand. Ingrid Bergstrand, f. Ahlgren varit anställd under tiden den 12 februari t.o.m. den 31 mars.

Etnologiska undersökningens fasta meddelarestab omfattar 145 personer. Av dessa ha 100 med ledning av museets frågelistor sänt in bidrag under året. Arkivet har ökats med 650 accessioner omfattande 3.500 sidor text, 235 teckningar och 1.820 fotografier. Det mesta av frågelistmaterialet har kommit in på de tre frågelistorna Bröllopsminnen (dec. 1961) med 125 svar, Svarvning (dec. 1961) med 69 och När grammofonen kom med 125 svar. En frågelista om Luciafirande 1962 har utsänts. Genom upprop och pristävlingar i tidningar har också en del material kunnat insamlas. I veckotidningen VI inbjödos läsarna att skriva över ämnet Därför broderar jag (1961), i tidskriften Husmodern Hur firar ni er bröllopsdag, i Dagens Nyheter Bröllopsminnet. I ICA-bladet gällde det att svara på frågor om vävning. I samband med en inventering av fäbodar och fäbodliv har intendent Nyman i Jordbrukarnas föreningsblad uppmanat läsekretsen att meddela sina kunskaper i detta ämne. Av

den stencilerade tidskriften Meddelanden från Etnologiska undersökningen har ett nummer utkommit, som i första hand utsänts till ortsmeddelarna.

Vid Etnologiska undersökningen ha under föreståndarskap av förste intendenten Nylén arbetat intendent Olsson och registrator Hullström samt från den 1 dec. fil. kand. Annika Berggren. Under året ha följande personer varit anställda under kortare perioder: fil. kandidaterna Lilian Rundberg, Ingrid Bergstrand, Jonas Berg, tekn. stud. Marianne Bergqvist och fil. stud. Lennart Sederholm.

Kulturhistorisk film

Kompletterande upptagningar till filmen om det skånska ålfisket ha under året gjorts i 16 mm färg och i svart och vitt.

I samband med att museet som gåva fick övertaga ett par lysningskäppar från Vemhån i Vemdalens socken i Härjedalen upptogs också en kortare film i 16 mm från bröllopet i Vemhån med kyrkvigsel och motridare för det brudpar, som sist i raden av 213 brudpar mottagit lysningskäpparna (se s. 220). Filmningen har omhänderhafts av förste intendenten Eskeröd.

Högreståndsavdelningens undersökningar ha omfattat dels fortsättning av pågående arbeten, dels komplettering av tidigare undersökningar och dels nya forskningar.

Stadsundersökningarna ha berört Hälsingborg, där en omfattande inventering av äldre bebyggelse påbörjats i samarbete med Hälsingborgs museum och en av stadsfullmäktige år 1960 tillsatt kommitté för verkställande av kulturhistorisk inventering av Hälsingborgs äldre bebyggelse och med ekonomiskt bidrag från staden. Arbetet, som under året omfattat uppmätning, fotografering och beskrivning av 14 gårdar jämte fotografering av vissa äldre stadsmiljöer, har utförts av intendenten Rosén och herr Karl-Erik Rosén.

Den sedan några år pågående inventeringen av mindre och medelstora herrgårdar i mälarlandskapen har under året fortsatt, varvid ett tiotal gårdar i Södermanland besökts och sju av dessa blivit föremål för ingående undersökningar. I Uppland har Berga gård i Danderyd uppmätts och fotograferats. I dessa arbeten, som till större

delen bekostas genom anslag ur Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur, ha deltagit intendenten Rosén, arkitekten Wetter, fil. kand. Reine Unnerbäck och herr Pontus Bernhard.

I Småland ha tre rivningshotade gårdar, varav två prästgårdar, undersökts av intendenten Rosén och herr Karl-Erik Rosén.

I Skåne ha amanuensen Stjernswärd och fil. kand. Reine Unnerbäck fortsatt fjolårets herrgårdsundersökningar, denna gång huvudsakligen inom Gärds och Östra Göinge härader. Sålunda har Vittskövle slott nu helt genomfotograferats från källaren till vinden med typiska detaljer från dess 400-åriga tillvaro. Bildmaterialet har här kunnat kompletteras med daterande uppgifter ur det rikhaltiga räkenskapsmaterialet i slottets arkiv. På det efter ritningar av Leon Nilsson 1927 uppförda Borrestad har särskild uppmärksamhet ägnats dess från De la Gardie och Bielke härrörande bohag. Det forna Araslövs gods har undersökts med sina ägor, efter mönster av Rutger Maclean indelade i elva "farmer" av friherre Carl Adam Wrangel af Adinal och under åren 1790—1810 bebyggda med tanke på hans önskan att förvärva "ståndspersoner" som arrendatorer. Av dessa numera självständiga lantgårdar ha särskilt uppmärksammats de arkitektoniskt intressanta Wrangelsberg och Wrangelsdal. Likaså undersöktes Ovesholm, även det byggt av ovannämnde Wrangel, som på denna sin gård uppförde inte mindre än tio olika byggnader inom loppet av 12 år.

I övrigt besöktes också Rålambsdal och Lilla Strö samt i södra Skåne Kronovall och Charlottenlund. Kronovalls yttre, en fransk 1700-talspastisch efter Isak Gustaf Clasons ritningar 1893, döljer i sitt inre vissa detaljer från byggnadstiden omkring 1740 samt en förnämlig empiresalong. Det av Bruniuslärjungen H. J. Strömberg åt excellensen Arvid Posse år 1850 uppförda Charlottenlund kan uppvisa intressanta interiörer från tiden jämte en år 1900 tillkommen ovanligt högklassig jugendinredning.

Högreståndsavdelningens kulturhistoriska undersökningar ha förestått av förste intendenten Andrén. Fast anställda ha varit intendenten Rosén, arkitekten Wetter och amanuensen Stjernswärd.

Naturhistoriska avdelningens fältundersökningar redovisas s. 238 ff.

Offentliga uppdrag och museal rådgivning. Museets medverkan i den offentliga kulturminnes- och naturvårdens tjänst har fortsatt i samma omfattning som tidigare. Detsamma gäller den konsulterande verksamhet, som enskilda tjänstemän bedriva inom ramen för institutionens verksamhet. I allt större utsträckning söker också den intresserade allmänheten hjälp och råd hos museet och den sakkunskap de anställda förvärvat.

Styresmannen professor *Berg* har varit ordförande i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; vice preses i Gustav Adolfsakademien; ordförande i Nordiska rådet för antropologisk forskning; ledamot i styrelsen för Stiftelsen till främjande av antropologisk forskning; ordförande i Hallwylska museets direktion; v. ordförande i Konstfackskolans styrelse; v. ordförande i Nämnden för Löfstadsmuseet; av Kungl. Maj:t förordnad ledamot i styrelsen för Det nordiska institutet för folkdiktning i Köpenhamn; ordförande i Etnologiska sällskapet; av Vitterhetsakademien utsedd ledamot i Marinens museikommitté; ledamot i styrelsen för Medicinhistoriska museets vänner; av Vitterhetsakademien utsedd suppleant i Statens humanistiska forskningsråd; ledamot av ekonomidelegerade för Humanistiska fonden; ledamot av styrelsen för Gastronomiska stiftelsen (tillhörande Gastronomiska akademien); ledamot av styrelsen för Stiftelsen Saxons Närkesarkiv; suppleant i styrelsen för Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond; ordförande i kommittén för utgivande av Svensk släktkalender; ledamot i styrelsen för Föreningen för svensk kulturhistoria; ledamot av det svenska utskottet för CIAP; medlem av den permanenta kommittén för anordnande av de internationella kongresserna för antropologi och etnografi.

Förste intendent *Curry-Lindahl* har varit ordförande i Föreningen för biologiska resestipendier; ordförande i Kommittén för ekologisk forskning i Nimbaområdet, Liberia; vice ordförande i Europa-Rådets Committee of Experts for Conservation of Nature and Landscape, Strasbourg; vice ordförande i Société Belgo-Suédoise; sekreterare i International Council for Bird Preservation, London; sekreterare i svenska sektionen av International Council for Bird Preservation; styrelseledamot i International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, Morges (Lausanne); styrelseledamot i Fondation Internationale Scientifique, Bruxelles; styrelseledamot i International Wildfowl Research Bureau, London; styrelseledamot i The Academy of Zoology of India, Agra; styrelseledamot i FitzPatrick Institute for African Ornithology, University of Cape Town, Cape Town; styrelseledamot i Nordisk Herpetologisk Forening, Köpenhamn; ledamot av International Commission on National Parks, Washington; ledamot av Committee for Ecological Research in the International Biological Program (Year), Zürich; ledamot av International Ornithological Committee, Oxford; ledamot av International Advisory Committee of the Friends of Africa in America, New York; research associate vid Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale, Lwiro, Kongo; research associate vid Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren, Belgien; ledamot av Kungl. Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté; ledamot av Svenska Naturskyddsföreningens styrelse och arbetsutskott; ledamot av Sveriges ornitologiska förenings styrelse och arbetsutskott; ledamot av Svenska jägareförbundets förtroenderåd; av Nordiska museet utsedd ledamot av styrelsen för Stiftelsen Ble-

kinge naturvård; av Kungl. Vetenskapsakademien utsedd ledamot av Jakttidsberedningen; ledamot av Svenska turistföreningens publikationsnämnd; såsom sakkunnig ingått i av Naturvårdsdelegationen och Kungl. Vattenfallsstyrelsen tillsatta arbetsgrupper för naturvårdsfrågor inom Övre Vindelälvens och Laisälvens respektive Stora Lule älvs källsjöområden; såsom sakkunnig deltagit i överläggningar med Kungl. Domänstyrelsen i ärenden gällande nationalparker, jakt- och fridlysningstider och licensgivningar; medarbetare i Svenska Dagbladet.

Förste intendenten *Eskeröd* har liksom tidigare haft uppdrag såsom museisakkunnig hos Kungl. Skogs- och lantbruksakademien; har under höstterminen vid Uppsala universitet hållit en föreläsningsserie för seminariet i allmän och jämförande etnografi.

Professor *Granlund* har varit ordförande i styrelsen för Institutet för visforskning; v. ordförande i Etnologiska sällskapet; ledamot av styrelsen för Samfundet för svensk folklivsforskning; sakkunnig vid tillsättandet av forskardocentur i Lund.

Intendenten *Holmquist* har varit sekreterare i Svenska museimannaföreningen.

Förste bibliotekarien *Jansson* har varit sekreterare i Skandinaviska museiförbundets svenska sektion; v. ordförande i De vetenskapliga specialbibliotekens förening; ledamot av styrelsen i Nordiska vetenskapliga bibliotekarieförbundet; ledamot av styrelsen för Etnologiska sällskapet.

Intendenten *Lagercrantz* har varit ledamot av Svenska slöjdföreningens facksektions nämnd; programledare för TV-serien Saker och Ting; medarbetare i Expressen.

Förste intendenten *Lagerquist* har varit ordförande i Föreningen för Svensk hemslöjd; ledamot av styrelsen för Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund; ledamot av arbetsutskottet och bestyrelsen för Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbunds jubileumsutställning 1962; ledamot av styrelsen och sekreterare i Föreningen för svensk kulturhistoria; ledamot av styrelsen för Samfundet S:t Erik; ledamot av styrelsen för Lidingö hembygdsförening; ledamot av Lidingö stads natur- och kulturskyddskommitte; ledamot av Lidingö stads kulturbyggnadskommitté; vice ordförande i Svenska museimannaföreningens facksektion; ledamot av Postmusei nämnd.

Förste intendenten *Nylén* har varit ledamot av styrelsen för Hemslöjdsförbundet i Sverige; har såsom docent i etnologi under vår- och höstterminen hållit föreläsningar vid Uppsala universitet över Föremålsforskningens metodik respektive Etnologiska metodfrågor; har föreläst i textil konsthistoria vid Stockholms stads yrkesskolor.

Intendenten *Sommarström* har representerat museet dels vid en konferens för forskning om Nordkalotten, anordnad i Luleå av Norrbottens museum, dels vid Nordiska samerådets 4:e konferens i Kiruna, som behandlade ämnet "Demokratien och minoriteterna". Inom ramen för undervisningen i allmän och jämförande etnografi vid Stockholms universitet har Sommarström under vår- och höstterminen hållit en kurs om forskningar rörande lapparna.

Intendenten *Tillhagen* har tjänstgjort som sakkunnig i zigenarfrågor hos Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen och Kungl. Socialstyrelsen; stiftande ledamot i The International Society for Folk-Narrative Research, som konstituerades i Antwerpen i sept. 1962; officiell representant för Sverige vid Conférence Européenne de Folklore i Bruxelles 9—14 sept. 1962; har föreläst över ämnet folkmedicin vid Statens sjuksköterskeskola samt hållit ett 40-tal föreläsningar i den statsunderstödda folkbildningsverksamheten.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under året ha till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1962/63 med 518.700 kronor och till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition med 89.100 kronor. Härtill kommer statens bidrag till undervisnings- och forskningsverksamhet vid museets institut för folklivsforskning med 48.200 kronor, varför det sammanslagna statsanslaget för budgetåret utgjorde 656.000 kronor. Vidare har museet erhållit ett tilläggsanslag av 18.500 kronor för budgetåret 1961/62 för bestridande av ökade lönekostnader i samband med av riksdagen beslutad retroaktiv lönehöjning.

Museet har vidare av statliga medel fått taga i anspråk dels 110.000 kronor för bestridande av projekteringskostnaderna för den föreslagna dammanläggningen för sjölejon och pingviner på Nedre Tivoliområdet på Skansen, dels 490.000 kronor för utförande av denna anläggning.

Under året ha 38 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet, avlönade med ett särskilt anslag på ca 300.000 kronor, som välvilligt ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen. Som arbetsledare har nu som tidigare fungerat intendenten Tillhagen. Vidare har arbetsmarknadsstyrelsen anslagit medel till inrättande av en befattning såsom vikarierande arbetsledare och amanuens vid folkminnessamlingen. Till ordinarie innehavare av denna fr.o.m. den 1 september utsågs fil. kand. Bengt af Klintberg.

Stockholms stad har beviljat Skansen ett ordinarie anslag av 25.000 kronor och därtill ett bidrag på 7.500 kronor för anordnande av kammarkonserter på Skogaholms herrgård på Skansen. Vidare har staden genom Stockholms skoldirektion anvisat ett anslag av 17.500 kronor till avlönande av en biträdande museilektor.

Ur Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur har beviljats ett anslag av 20.000 kronor för undersökning av den svenska timmerbyggnadskonstens utveckling. Vidare har museet fått mottaga 10.000 kronor såsom bidrag till den fortsatta inventeringen av mellansvenska herrgårdar och 1.560 kronor till restaurering av en fältsäng som tillhört kungliga rådet Carl Piper och som numera förvaras på Ängsö slott.

Statens humanistiska forskningsråd har beviljat ett anslag av 6.500 kronor för tryckning av C. F. Torsselius mönsterbok för gustavianska rumsdekorationer och 5.000 kronor som bidrag till utgivande av det planerade verket om den svenska timmerbyggnadskonsten. 3.200 kronor har vidare ställts till förfogande för sammanställande av svenskt material för det internationella uppslagsverket Volkskundliche Bibliographie 1957—60.

Kungl. Vattenfallsstyrelsen har anslagit 10.000 kronor för utgivande av Acta Lapponica XVI: Lappmarksgravar.

Från Viltforskningsrådet har Skansens naturhistoriska avdelning tilldelats 5.000 kronor för undersökning av kanadagåsens ekologi i Blekinge.

Stockholms stads hantverksförening har ställt ett belopp av 2.400 kronor till förfogande såsom bidrag till kostnaderna för hantverksdagen på Skansen den 27 maj.

Sveriges juvelerare- och guldsmedsförbund har anslagit 1.500 kronor såsom bidrag till avlönande av yrkeskunnig vakt i guldsmedsverkstaden på Skansen.

Byggmästare Olle Engkvist har såsom gåva till museet gravationsfritt överlämnat fastigheten Nygränd 2 i Stockholm.

Från kapten Anders Kierkegaard har museet fått mottaga 275 kronor för renovering av ett block Ekebergsmarmor på Skansen.

Nordiska museet har innevarande år tillträtt den av framlidne apotekare Ivar Röing 1958 donerade fastigheten Sjöberg 2^2 och 2^4 i Össebygarns socken, Uppland.

Tryckeri AB Thule har överlämnat 200 kronor såsom bidrag till fortsättningstryck av Fataburens omslagsbild i färg.

Nordiska museets verksamhet har även blivit ihågkommen vid testamentariska förordnanden. Sålunda har museet fått mottaga 20.000 kronor ur framlidne konstnären Erik Tryggelins kvarlåtenskap, vilka enligt nämndens beslut komma att fonderas; avkastningen skall användas till publiceringsändamål.

Den år 1959 i samband med Folket i Bilds 25-årsjubileum startade insamlingen bland fackliga korporationer och företag för uppförande av ett Folkets hus på Skansen ha följande bidrag influtit och fonderats, nämligen 5.000 kronor från Socialdemokratiska partistyrelsen och 5.000 kronor från Landsorganisationen i Sverige.

Den 12 juli 1962 uppdrog Kungl. Maj:t åt statskontoret att i samråd med Nordiska museets nämnd och övriga berörda intressenter verkställa översyn av museets ekonomiska ställning och verksamhetsformer samt att till Kungl. Maj:t inkomma med de förslag, vartill sagda översyn må giva anledning. Översynen pågick vid årsskiftet och beräknas ge till resultat en proposition till vårriksdagen 1963.

Samfundet Nordiska museets Vänner. Samfundets styrelse har under året utgjorts av: ordförande H.K.H. Prins Bertil, vice ordförande friherre J. Nordenfalk, skattmästare disponenten Nils Westerdahl samt vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, advokaten friherre Carl von Plomgren, direktören Gillis Tempelman och byggnadsingenjören Lennart Hegert, de båda sistnämnda suppleanter. Styresmannen har varit samfundets sekreterare. Som inköpsnämnd ha fungerat H.K.H. Prins Bertil, disponent Westerdahl och styresmannen. Samfundets medlemsantal utgjorde den 31 december 1962 221 personer, av vilka 126 ständiga och 95 årligen betalande ledamöter.

Årsmötet den 1 juni var förlagt till Skogaholms herrgård, där museets tjänstemän förevisade samfundets inköp och märkligare nyförvärv till museets samlingar.

Medaljer. Artur Hazelius-medaljen i silver har tilldelats agronom Gunnar Bergman (†), Stockholm, f. seminarierektor Gunnar Gudmundson, Lit, teol. dr Bror Jansson, Vessigebro, fru Lena Larsson, Ytterby, kantor Th. Lindström, Fränsta och kontraktsprosten Carl Mellkvist, Norsbron.

Chefsbyggmästare Anders Diös, Uppsala, har tilldelats medaljen För hembygdsvårdande gärning för sina insatser till kulturminnesvårdens fromma, och samma medalj har tillerkänts fil. dr Gustaf Näsström såsom en erkänsla för det levande intresse han som journalist och skriftställare visat kulturminnesvården och för de insatser han gjort för denna i sin hemprovins Jämtland.

Skansenföreningen, Samfundet för Nordiska museets främjande, hade den 31 oktober 1962 11 064 medlemmar. Av dessa äro 40 hedersledamöter.

Till hedersledamöter och innehavare av föreningens plakett ha utsetts forstmästare Axel Gustawsson, f. byråchefen fil. dr Birger Lindgren, f. förste intendenten fil. dr Ernst Manker och överintendenten Åke Wiberg.

Besök m. m. För Skansen var antalet besök under hela året 1.725.284 mot 1.974.716 för 1961. Motsvarande siffror för Nordiska museet voro 110.750 mot 120.626 för 1961.

Vid institutionens kansli under året diarieförda skriftliga ärenden uppgå till 3.140, av vilka 33 remisser från offentliga myndigheter. Utgående skrivelser voro enligt kopieboken 3.182. Anmärkas bör att den korrespondens Etnologiska undersökningen för med sina medarbetare inte ingår i museets diarium, då dessa skrivelser registreras i annan ordning.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet förestått av intendenten Biörnstad i egenskap av sekreterare. Kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit byråsekreterare Huss, kansliskrivare Hallsénius, fru Sahlin samt fru Bergqvist med halvtidstjänstgöring. Fröken Morell har tjänstgjort på naturhistoriska avdelningens kansli med halvtidstjänstgöring.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av direktör Nygren, som vid årsskiftet tillträdde befattningen som ekonomidirektör. Räkenskapskontoret har förestått av kamrer Hegnell. Vid detsamma ha dessutom arbetat biträdande kamrer Nyblin, huvudkassör Gustavsson, kansliskrivarna Kjell, Wreiman och Svensson (de båda förstnämnda med deltid), kassabiträdena Frisk och Kanold samt kontrollanten Zarén. På Skansens centrala kansli har kanslibiträdet Hagelin tjänstgjort.

Årskortsexpeditionen har förestått av kansliskrivare Kihlskog.

Driften vid Skansens restauranger har liksom tidigare stått under ledning av en särskild restaurangkommitté. Ordförande i denna är direktör Arne Edfelt, övriga ledamöter styresmannen, direktör Nygren och direktören för Skansens restauranger Håård.

Nordiska museets nämnd har under året utgjorts av f.d. hovrättsrådet friherre J. Nordenfalk, ordförande, tillika dele-

gerad för finansförvaltningen, 1943;[1] överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950; styresmannen professor Gösta Berg, 1956; riksarkivarien fil. dr Ingvar Andersson, 1956; överintendenten fil. dr och med. dr Åke Wiberg, 1956; universitetskanslern Bengt Petri, 1959, samt bankdirektören Lars Erik Thunholm, 1959.

Institutionens tjänstemän

Styresman:
Professor Gösta Berg, 24, 56.[2]

Ekonomidirektör:
Jur. kand. Karl-Erik Nygren (se nedan).

Sekreterare:
Intendent Arne Biörnstad (se nedan).

NORDISKA MUSEET

Allmogeavdelningen:
Förste intendent fil. dr Albert Eskeröd, 37, 47.
Intendent fil. lic. Arne Biörnstad, 52, 61.
Intendent fil. lic. Bo Sommarström, 62.
Amanuens fil. kand. Inga Wintzell, 50, 52.
Amanuens fil. kand. Ann Resare, 62.
Amanuens fil. kand. Göran Bergengren, 62.
Textilvårdarinna Karin Hanses, 27.
Extra textilvårdarinna Märta Krantz, 28.
Preparator Sigvard Hedblom, 30.

Arkivet:
Arkivarie fil. dr Sten Lundwall, 46, 50.
Intendent fil. lic. Rut Liedgren, 43, 58.
Intendent dr philos. Carl-Herman Tillhagen, 44, 61.
Bildregistrator fru Elsa Thorell, 27.

Biblioteket:
Förste bibliotekarie fil. lic. Sam Owen Jansson, 29, 61.
Amanuens fil. kand. Karin Ehrnborg, 47, 59.
Amanuens fil. kand. Yvonne Frendel, 58, 62.
Biblioteksbiträde Enar Eriksson, 47.
Bitr. biblioteksassistent fru Karin Blomström, 59.

Etnologiska undersökningen:
Förste intendent fil. dr Anna-Maja Nylén, 38, 61.
Intendent fil. lic. Marianne Olsson, 48, 60.
Registrator fröken Dagmar Hullström, 37.
Extra amanuens fil. kand. Annika Berggren, 62.

Fotoateljén:
Fotograf Åke Grundström, 49, 57.
Fotograf fru Märta Claréus, 27.
Fotograf fröken Ulla Wåger, 52.
Fotograf Göran Schmidt, 59.
Kopist fru Thyra Christensson, 38.
Kopist fru Terttu Höglund, 58.
Kopist fru Gun Östlund, 60.
Fröken Ingalill Norling, 62.

Högreståndsavdelningen:
Förste intendent fil. dr Erik Andrén, 37, 58.
Intendent fil. lic. Bo Lagercrantz, 48, 61.
Intendent fil. kand. Kersti Holmquist, 49, 61.
Intendent fil. lic. Elisabet Stavenow-Hidemark, 56, 60.
Amanuens fil. kand. Christian Axel-Nilsson, 61.
Amanuens fil. kand. Eva Lis Forsby, 62.
Extra amanuens fil. kand. Inger Bonge, 60.
Textilvårdarinna fru Inger Hålling-Johansson, 58.

Högreståndsavdelningens undersökningar:
Förste intendent Erik Andrén (se ovan).
Intendent Sander Rosén, 32, 58.
Amanuens fröken Brita Stjernswärd, 31, 33.
Arkitekt Bertil Wetter, 53.
Extra biträde fru Gunvor Lindqvist, 62.

Kansliet:
Byråsekreterare fil. kand. Ann Marie Huss, 54, 60.
Kansliskrivare fru Gunilla Hallsénius, 62.
Fru Lilly Sahlin, 48.
Registrator fru Elisabeth Bergqvist, 50.

[1] Årtalet betecknar året för inträde som ledamot av nämnden.
[2] De första siffrorna ange året för inträde i institutionens tjänst. Då ytterligare siffror följa ange dessa det år befattningen tillträddes.

Kanslibiträde fröken Märta Wallin, 26, 62.
Kanslibiträde fru Anna Tomasson, 24, 62.
Kontorsbiträde fru Ingrid Wahlqvist, 62.
Chaufför Sixten Svensson, 32.
Herr Sven Hellman, 62.

Konserveringsateljén:
Konserveringsassistent textilkonstnärinna HKS fru Marie-Louise Wulfcrona-Dagel, 52.
Konserveringsbiträde textilkonstnärinna HKS fru Birgitta Elg-Carlsson, 55.

Registreringsavdelningen:
Intendent fil. lic. Anders Nyman, 56, 57.
Kansliskrivare fru Mona Palmé, 46.
Märkerska fröken Anna Sjöbom, 08.

Rustmästarelaget:
Rustmästare Nils Nilsson, 30, 58.
Hantverkare Elof Carlsson, 38.
Tapetserare Åke Lindholm, 39.
Hantverkare Bertil Granqvist, 45.
Snickare Carl-Axel Holm, 45.
Hantverkare Tage Johansson, 47.
Hantverkare Anthe Olsson, 59.
Hantverkare Arne Carlsson, 39, 62.
Hantverkare Gösta Axæus, 36, 62.
Museibiträde Per Olof Wallgren, 61.
Snickare Albert Kristensson, 59.

Undervisningsavdelningen och Bokförmedlingen:
T. f. museilektor fil. kand. Ernst-Folke Lindberg, 51, 59.
Assistent folkskollärare Hans Medelius, 59.
Extra assistent fil. stud. Birger Grape, 60.
Extra assistent fru Teje Palmer, 62.
Fröken Raina Engström, 61.

Vakthållning m. m.:
Uppsyningsman Erik Lindstein, 24, 45.
Värmeskötare Arvid Forss, 62.
Expeditionsvakt Birger Höiding, 29.
Portvakt Harald Nilsson, 46.
Avdelningsvakt fru Ellen Holmberg, 37.
Avdelningsvakt fru Irma Jonsson, 45.
Vakt Otto Hall, 52.
Vakt Gunnar Pettersson, 60.
Gårdskarl Stig Olsson, 62.
Extra vakt Gustav V. Malmlöv, 56.
Extra vakt Emil L. Mauritzon, 59.

Institutet för folklivsforskning:
Professor John Granlund, 30, 55.
Amanuens fil. kand. Kersti Björklöf, 61.
Kontorist fröken Lisa Löfman, 44.
Kanslibiträde fru Margit Stoye, 45.
Kontorsbiträde fröken Ingrid Vallin, 61.

SKANSEN
Ekonomiledning:
Jur. kand. Karl-Erik Nygren, 62.
Sekreterare frk. Britt-Marie Johansson, 62.

Kansli:
Kanslibiträde fru Karin Hagelin, 27.
Kontorsbud Percy Svensson, 62.

Klädkammaren:
Fru Maj Britt Hemlin, 60.
Fröken Maria Eriksson, 42.

Kulturhistoriska avdelningen:
Förste intendent fil. dr Marshall Lagerquist, 36, 61.
Intendent fil. kand. Kerstin Sjöqvist, 44, 61.
Kanslibiträde fröken Karin Björkman, 39.
Hantverkare Bror Eriksson, 46.

Materialförrådet:
Förrådsförvaltare Hans Nilsson, 31, 61.
V. förrådsförvaltare Sune Berg, 36, 61.
Förrådsman Nils Pettersson, 36.

Naturhistoriska avdelningen:
Förste intendent Kai Curry-Lindahl, 54.
Sekreterare fröken Harriet Morell, 57.
Djurvårdarförman Albert Johansson, 39.
V. djurvårdarförman Sven Borg, 32, 61.
Stallförman Gunnar Stegblad, 32.
Förste djurvårdare Torsten Glemmefors, 32.
Djurvårdare Roland Ackelman, 38.
Djurvårdare Torsten Cellvander, 38.
Djurvårdare Sven Åke Nord, 54.
Djurvårdare Sven Oskar Rydh, 57.
Djurvårdare Helmuth Pinter, 58.
Djurvårdare Stig Franzén, 57.

Program- och reklamavdelningen:
Direktör Georg Eliasson, 57.
Intendent fröken Margareta Tullander, 37, 61.
Fröken Sonja Ekström, 58.
Fröken Ester Nilsson, 47.
Kapten Stig Kuylenstjerna, 62.

Restaurangerna:
Direktör Sture Håård, 51.
Restaurangchef Carl-Gustaf Lindbohm, 36.
Bitr. restaurangchef Lou Hagéus, 56.
Köksmästare Bo Spjuth, 48.
Chefskonditor Arnold Magnusson, 48.
Kamrer Sune Eklund, 56.

Räkenskaps- och kassakontoret:
Kamrer civilekonom fil. kand. Sam Hegnell, 38.
Biträdande kamrer Alvar Nyblin, 32, 47.
Huvudkassör Henning Gustavsson, 52.
Kansliskrivare fru Inga Lisa Kjell, 42.
Kansliskrivare fru Gunvor Wreiman, 46.
Kansliskrivare fru Elsa Svensson, 54.
Kassabiträde fröken Karin Frisk, 56.
Kontrollant Arnold Zarén, 51.
Kassabiträde fröken Agneta Kanold, 62.

Telefonväxel:
Telefonist fröken Birgit Lindström, 39.

Telefonist fru Brita Giding, 59.
Telefonist fru Helny Vala, 50.

Vakthållning:
Inspektör kapten Stig Kuylenstjerna (se ovan).
Vaktchef Sven Amberg, 32, 47.
Förste portvakt Karl Sjöman, 32.
Förste portvakt Tore Bergsten, 41.
Portvakt Ivar Borgqvist, 33.
Kyrkvaktmästare Stig Hedblom, 33.
Portvakt Einar Forsberg, 35.
Portvakt Einar Spångberg, 37.
Portvakt Mårten Mårtensson, 56.
Portvakt Karl-Erik Andersson, 56.
Stugvakt fru Naima Nilsson, 31.
Stugvakt fru Hildegard Hedlund, 41.

Verkstäder och parkvård:
Fogde Gustaf Henningsohn, 29.
Byggmästare Elof Hagén, 34.
Förste montör ingenjör Einar Levander, 29.
Trädgårdsmästare Edwin Arvidsson, 30.
Snickare Anders Petters, 30.
Snickare Helge Sjöberg, 30.
Snickare Erik Gjers, 32.
Snickare John Gjers, 36.
Smed Gustaf Holmström, 31.
Montör Philip Lundin, 31.
Reparatör Bror Brickman, 32.
Textare Robert Adolfsson, 33.
Murare John Ahlström, 37.
Målare Erik Gudmunds, 42.
Trädgårdsarbetare Birger Moreau, 31.
Trädgårdsarbetare Erik Eriksson, 33.
Trädgårdsarbetare Sigfrid Flodin, 37.
Trädgårdsarbetare Sven Hedlund, 44.
Diversearbetare Robert Bergqvist, 28.
Diversearbetare Harry Holmqvist, 29.
Diversearbetare Fritz Sterner, 30.
Diversearbetare Henning Sundén, 31.
Chaufför Harry Pettersson, 56.
Extra elektriker Börje L. Boman, 62.

Årskortsexpeditionen:
Kansliskrivare fru Lillemor Kihlskog, 44.

HÄRKEBERGA
Platsrepresentant fru Karin Pihl.

JULITA GÅRD
Godsförvaltning:
Platschef kapten Jan-Carl Danielsson.
Vaktmästare Nils Andersson.
Byggmästare Gunnar Larsson.
Trädgårdsmästare Sven A. Karlsson.
Diversearbetare Axel Gustafsson.
Diversearbetare Erland Wahlqvist.
Djurvårdare Martin Andersson.
Museivakt fru Kerstin Widell.
Museivakt fröken Alma Olsson.

Skogsförvaltning:
Forstmästare Axel Gustawsson.
Byggmästare Gunnar Larsson.
Skogvaktare Einar Gustafsson.
Skogsarbetare Sven Andersson.
Skogsarbetare Artur Karlsson.
Skogsarbetare Martin Karlsson.
Skogsarbetare Karl Johan Larsson.
Skogsarbetare Per A. Persson.
Apterare Evert Pettersson.
Skogsarbetare Sven Petersson.

MATSGÅRDEN
Platsrepresentant herr Givars Anders Andersson.

NYGRÄND 2, STOCKHOLM
Platsrepresentant fru Greta Thurén.

SVINDERSVIK
Platsrepresentant fru Astrid Sandberg.

TYRESÖ
Trädgårdsmästare Hugo Alenby.
Trädgårdsmästare Gustaf A. Johansson.

Gösta Berg

Utgivna skrifter

Från institutionen ha utgivits:
Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1962. 288 sid.

I serien Nordiska museets handlingar:
Nr 56: Nordsvenska studier och essayer, av Manne Hofrén. 231 sid.
Nr 57: Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning om folkliga fördomar, av Brita Egardt. 315 sid.
Nr 58: Väderkvarnar och vattenmöllor. En etnologisk studie i kvarnarnas historia, av Sven B. Ek. 317 sid.
Nr 59: Flamskvävnader i Skåne, av Ernst Fischer. 355 sid.

2 nummer i serien Meddelanden från Skansens naturhistoriska avdelning (särtrycksupplagor).

Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie, av Gunnel Hazelius-Berg.
Markisens slott. En bildserie från Tyresö av Åke Grundström med inledning av Sigurd Wallin. (Särtryck ur Fataburen 1958.) Ny uppl. 24 sid.

Scots in Sweden, by Jonas Berg and Bo Lagercrantz. With an introduction by Eric Linklater and an essay by Frans G. Bengtsson. Utgiven i samarbete med Svenska Institutet. 102 sid., jämte utställningskatalog 11 sid.

Vera Cedergrens textilsamling. Gåva till Nordiska museet. Av Elisabet Stavenow. 16 sid., jämte katalog 12 sid.
Äggkoppar, äggställare och äggställ, av Nils G. Wollin. 110 sid., 1 färgplansch.

The Lapps. Guide to the exhibits in Nordiska museet and at Skansen. Ny uppl. 44 sid.
Skansen. Rakennukset ja eläimet. 51 sid.
A Guide to Nordiska museet, Stockholm. 6 edition. 32 sid.

Ungerskt konsthantverk. Utgiven i samarbete med Institutet för kulturella förbindelser, Budapest. 24 sid., jämte förteckning över utställningens konstnärer, 8 sid.

Folkkonst i Polen. Utgiven i samarbete med Museet för kultur och folkkonst i Warszawa. 32 sid.

Julita gård. En sörmländsk herrgård. 6 sid.

Studiebesök på Nordiska museet, Skansen och Livrustkammaren. 4 sid.

Skansens program.

I samarbete med Föreningen för svensk kulturhistoria och Folklivsarkivet i Lund har museet utgivit 4 häften av tidskriften Rig.

Förste intendenten Andrén:
Gertrud Lütkenschwager. Tre gånger guldsmedsänka i Karlskrona, i Blekingeboken, årg. 40, sid. 48—65.
Stadsstämplar på stockholmssilver efter 1689, i Rig, årg. 45, sid. 85—87.
Recension i Rig.

Amanuensen Axel-Nilsson:
"Ett hus- och rese-apotheque", i Fataburen, sid. 142—144.

Styresmannen professor Berg:
Kräftorna i svensk matkultur, i Fataburen, sid. 63—84.
Förord till "Ett spel om en väg som till Himla bär" (programblad till Rune Lindströms himlaspel).
Redigerat (tillsammans med S. O. Jansson och M. Lagerquist) Fataburen och (tillsammans med M. Lagerquist och S. Svensson) Rig.
Utgivit (tillsammans med andra) Svensk släktkalender.

Intendenten Biörnstad:
En svarvarverkstad från Stockholm, i Fataburen, sid. 153—157.
Leksaker och spel. En tillfällig utställning i Nordiska museet, i Svenska museer, nr 1, sid. 6—7.
Recension i Arkitektur.

Förste intendenten Curry-Lindahl:
Att umgås med djur, i Turist, årg. 30, sid. 10—12.
Die letzte Wildnis Europas — Lappland, i Schweden einst und heute (specialnummer av Jorden runt, årg. 34), sid. 113—126.
Djurens invandring till fjällen, i Sveriges natur, årg. 63, sid. 59—84.
Dvärgsparven (*Emberiza pusilla*) an-

träffad häckande i Sarek, i Vår fågelvärld, årg. 21, sid. 161—173.
Forskning i nationalparker på det Internationella Biologiska Årets program, i Sveriges natur, årg. 53, sid. 32—33.
Förord till Leva fri av Joy Adamson, sid. 5—8. Stockholm.
Förord till Världens fåglar av Oliver L. Austin, sid. 9. Stockholm.
Hotet mot Afrikas storvilt, i Naturens värld, sid. 277—284.
Le Congo, le Katanga et l'ONU, I—II, i Le Flambeau, Revue Belge des Questions Politiques et Littéraires, année 45, sid. 1—14.
Molt, Body Weights and Gonadal Development in *Motacilla flava* before, after and during the Prenuptial Migration, i Abstracts of Papers XIII International Ornithological Congress, sid. 12. Ithaca.
National Parks and Nature Reserves in Sweden. The situation of today and plans for tomorrow, i Proceedings of the First World Conference on National Parks held in Seattle 30 June—7 July, 1962, sid. 1—14. (Stencilskrift).
Naturvård i Sverige och utlandet, I—II, i Svensk tidskrift, årg. 49, sid. 99—110, 173—180.
Ny giv för tropiska Afrika, i Naturvern i Norge. Årsskrift 1961, sid. 28—31.
Populationsdynamik och sociala beteenden, i Ymer, 82: 273—276.
Redaktionsbytet i Vår fågelvärld, i Vår fågelvärld, årg. 21, sid. 72—74.
Ruwenzori, i Naturens värld, sid. 8—13.
Samarbejde med naturen, i Naturens verden, sid. 346—351.
Samarbete med naturen, i Turist, årg. 30, sid. 11—12.
Svensk Jakt och duvhöken, i Svensk Jakt, årg. 100, sid. 323—324.
The irruption of the Norway lemming in Sweden during 1960, i Journal of mammalogy, vol. 43, sid. 171—184.
Truslen mod Afrikas storvilt, i Naturens verden, sid. 53—60.
Vertebrate ecological research in holarctic national parks, i Proceedings of the Symposium on "Coordination of Methods Used for the Study of Ecology in Holarctic National Parks" held in Zürich, Switzerland, 30 April—6 May, 1961, sid. 1—4 (stencilskrift).
Viltliv på savannen, i Institutionen för pedagogik vid Uppsala universitet, sid. 1—4.
Wildfowl Research and Conservation in Sweden in 1961, i The Wildfowl Trust: 13th Annual Report, sid. 25—30.
Recensioner i The Journal of Wildlife Management, vol. 26, sid. 230—231, 350, 416—417, och i Vår fågelvärld, årg. 21, sid. 61—62.

Förste intendenten Eskeröd:
Gotländska stränder. Illustrerad av Erik Olsson. 303 sid. LTs förlag, Stockholm.
Eerik Laid * 1904 † 1961, i Fataburen, sid. 169—170.
Ett slåtteröl på Svartsjö, i Fataburen, sid. 33—50.

Biblioteksamanuensen Frendel:
Skansenteatern — vår första friluftsscen, i Fataburen, sid. 109—130.

Professor Granlund:
Arvet från Newton och Linné, i Opuscula medica, bd 7, sid. 131—135.
En laxpata från Finnmarken, i Norveg 8, sid. 249—268.
Labyrinterna på Axelön, i Värmland förr och nu, årg. 59 (1961), sid. 38—41.
Hushållsbok m.fl. artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd VII.
Recensioner i Deutsches Jahrbuch für

Volkskunde, Bd 8, sid. 275—277, och i Folk-Liv, tom. 24/25, sid. 85—87 och 121.
Svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Intendenten Holmquist:
En sengotisk ring, sid. 137—139, och Ett empirediadem av guld, sid. 139—142, båda i Fataburen.
Guldsmederna Stridbeck, i Rig, årg. 45, sid. 108—116.

Förste bibliotekarien Jansson:
De estlandssvenska kalenderstavarna, i Svio-Estonica, vol. XVI (ny följd 7), sid. 126—149.
Museum och skola i Wales, i Svenska museer, nr 3, sid. 13—15.
Hunddagarna m.fl. artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd VII.
Boknotiser i Rig.
Redigerat (tillsammans med G. Berg och M. Lagerquist) Fataburen.

Intendenten Lagercrantz:
Gamla tallrikar. Ur tallrikens historia. Ny uppl. 100 sid. ICA-förlaget, Västerås.
Pottologisk handbok. 32 sid. Förlaget Fabel, Stockholm.
Scots in Sweden (tills. med J. Berg). 102 sid.
Scots in Sweden, utställningskatalog, svensk och engelsk version (tills. med J. Berg). 12 sid.
"Kredens med 8 Pokaler att dricka utur . . .", i Fataburen, sid. 151—153.
Artiklar i ICA-Kuriren och Röster i Radio.
Bildredaktör för Carl Grimberg: Svenska folkets underbara öden, ny bearbetad upplaga, del VIII.

Förste intendenten Lagerquist:
Blomstermålning i trä, i Fataburen, sid. 51—62.
Recensioner i Rig.
Redigerat (tillsammans med G. Berg och S. O. Jansson) Fataburen och (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) Rig.

T.f. museilektorn Lindberg:
Väsby kungsgård som bostad och museum 1730—1962, i Salabygdens fornminnesförenings årsbok, sid. 11—87.
De första stadsfullmäktigevalen samt Stadsfullmäktigevalen blir politiska, båda i Hundra år under kommunalförfattningarna 1862—1962. Minnesskrift, sid. 102—107, 219—230.

Fil. dr Ljung:
Jordbruk i städerna, artikel i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd VII.
Utgivit Enköpings stads tänkeböcker 1540—95, häfte 2, i Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. 128 sid.

Arkivarien Lundwall:
Nils Edvard Hammarstedt som friluftsmålare, i Fataburen, sid. 85—96.
The knights with the crossed legs, i Formæ, tidskrift för konstvetenskap, vol. 36, sid. 94—102.

Museiassistenten Medelius:
Notiser i Svenska museer.

Förste intendenten Nylén:
Varför klär vi oss? Kring dräktens roll förr och nu. 144 sid.
Ett år i Sverige (tillsammans med I. Wintzell), introduktion och bildtexter i Almqvist & Wiksells väggalmanacka 1963.
Historiskt om vitbroderi, i E. Svennås, Broderi vitt på vitt, sid. 4—9.
Kampen mot skadeinsekter i Nordiska museet, i Svenska museer, nr 3, sid. 11—12.
Kring Hemslöjdens dag i Gamleby, i Hemslöjden, nr 4, sid. 26—27.
Svar på ett angrepp, i Hemslöjden, nr 6, sid. 6—7.
Redigerat och skrivit artiklar i Med-

delanden från Etnologiska undersökningen.

Intendenten Nyman:
Husbygge, artikel i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, bd VII, sp. 104—112.
Artiklar om svenskt fäbodväsen i Jordbrukarnas föreningsblad.
Recension i Rig.
Intendenten Olsson:
Bergsmansgården i Älgviken, i Grythyttan i ord och bild, häfte 13, sid. 33—34.
Recensioner i Arkitektur.

Djurvårdaren Pinter:
Yngelvård hos Apistogramma, i Akvariet, årg. 36, sid. 52—54.
Beobachtungen über das Brutpflegeverhalten einiger Apistogramma-Arten, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, Jahrg. 15, sid. 11—13.
Beobachtungen zur systematischen Stellung von Hyphessobrycon rubrostigma, i Die Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift, Jahrg. 15, sid. 327—329.
Allgemeine Regeln bei der Zucht von Characiden, i Die Aquarien und Terrarien, Jahrg. 9, sid. 353—359.

Docenten Ränk:
Die Bauernhausformen im baltischen Raum, xvi, 120 sid. Würzburg.
Eesti jaanitulede tüpologiat (med tysk resumé: Über die Typologie der estnischen Johannisfeuer), i Virittäjä, årg. 66, sid. 212—215.
Estniska folkdräkter från 1700-talets första hälft, i Svio-Estonica, vol. XVI (ny följd) 7, sid. 36—51.
Herders tankar om människonaturen, traditionen och kulturen, i Arv, vol. 17 (1961), sid. 157—170.
Kalevipoeg eesti rahvusmõtte äratajana (Nationaleposet Kalevipoeg som upphov till den estniska nationaltanken, på estniska), i Tulimuld 1961, sid. 251—254.
Kultuur, ühiskond ja isik (Kulturen, samhället och personligheten, på estniska), i Mana 1961, sid. 167—170.
Kunstnik Fr. S. Stern ja tema kakskümmend saarlast (Konstnären Fr. S. Stern och hans teckningar av folkdräkter på Ösel, på estniska), i Saaremaa (Toronto 1962), sid. 29—35.
Några faser i kulturbegreppets utveckling, i Folk-Liv, tom. 24/25, sid. 20—30.
The symbolic bow in the birth rites of the North Eurasian peoples, i History of Religion 1 (Chicago 1962), sid. 281—290.
Vilken roll har tätörten spelat i mjölkhushållningen, i Folk-Liv, tom. 24/25, sid. 65—75.
Recensioner och nekrologer i Folk-Liv, tom. 24/25, sid. 76, och i Tulimuld 1961, sid. 316—319.

Intendenten Sommarström:
Lapska fjällbor skildrade av Borg Mesch, i Norrbotten, sid. 185—194.

Intendenten Stavenow-Hidemark:
Vera Cedergrens textilsamling, gåva till Nordiska museet. Illustrerad katalog. 28 sid.
Vera Cedergrens textilsamling, i Fataburen, sid. 158—168.
William Morris i nytt ljus, i Form, årg. 58, sid. 658—663.
Recensioner i Arkitektur och i Rig.

Amanuensen Stjernswärd:
Ekebyhov. En herrgårdsundersökning på Ekerön, i Arte et Marte, årg. 16, sid. 13—15.

Intendenten Tillhagen:
Folklig läkekonst. Andra upplagan. 378 sid. LTs förlag, Stockholm.
Gottfried Henssen som sagoforskare. 17 sid. (stencilskrift).
Magisk dryck, i Gastronomisk kalender 1963, sid. 53—70.
Optimism i zigenarfrågan, i Arbetsmarknaden, nr 6, sid. 125—129.
Traditionsbäraren, i Nordisk seminar i Folkedigtning I (Ålborg 10.—11.

september 1961), København 1962, sid. 36—47.
Zigenarna och de statliga hjälpåtgärderna, i Svenska socialvårdsförbundets tidskrift, årg. 56, sid. 223—237.
Artiklar i Handwörterbuch der Sage och i dagspressen.

Amanuensen Wintzell:
Den kvinnliga prästdräkten, i Fataburen, sid. 131—134.
Ett år i Sverige (tillsammans med A. M. Nylén), introduktion och bildtexter i Almqvist & Wiksells väggalmanacka 1963.

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1961

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande museets ekonomiska förvaltning år 1961.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1961, tryckt i Fataburen 1962.

Angående räkenskaperna för 1961 får nämnden anföra följande.

Sedan Nordiska museets pensionsförpliktelser har ordnats genom allmän tjänstepensionering och tilläggspensionering till densamma hos S. P. P. har Pensionsfonden för tjänstemännen kunnat upplösas och tillföras årets inkomster med kronor 363 651: 30.

Efter verkställda avskrivningar och sedan reserveringar iakttagits enligt lämnade utfästelser redovisas för 1961 ett underskott å kronor 20 639: 63. Efter avdrag av från föregående år balanserat överskott å kronor 7 742: 89 har till 1962 överförts ett underskott å kronor 12 896: 74.

Balansräkning den 31 december 1961

Tillgångar		
Kassa, postgiro, banker		439 800: 48
Värdepapper		1 000 000: —
Diverse fordringar		
Fordringar enl. reskontra	242 392: 22	
Fordran hos fondförvaltningen	466 641: 66	709 033: 88
Förskotterat för vissa ändamål		
Fältforskningar och förlagsverksamhet	55 198: 80	
Övrigt	20 586: 84	75 785: 64
Restaurangernas inventarier och varulager		542 004: 59
Institutionens materiallager och bilar		51 242: 52
Skogsprodukter å Julita gård		39 055: 10
Balanserade anläggningskostnader etc.		
Å avdelningen på Skansen	440 171: 85	
Övrigt	23 518: 44	463 690: 29
Kapitaltillgångar		
Museibyggnaden	3 000 000: —	
Restaurangbyggnader	3 875 000: —	
Julita gård	1 101 800: —	
Svindersvik	401 000: —	
Tyresö slott	190 000: —	
Cirkus	300 000: —	
Sjöberg	60 000: —	
Samlingar och inventarier	4: —	8 927 804: —

Vinst- och förlustkonto		
Årets förlust	20 639: 63	
Avgår:		
Balanserad vinst	7 742: 89	12 896: 74
	Kronor	12 261 313: 24

Skulder

I förskott uppburna inkomster		
Årskort för 1962	41 958: —	
Av beviljat statsanslag	327 500: —	
Förskottsbetalda hyror etc.	32 591: 08	402 049: 08
Diverse skulder		
Leverantörer	544 745: 10	
Källskatt	291 382: —	
Upplupna skuldräntor	45 890: —	
Övriga skulder	224 823: 30	1 106 840: 40
Reserverat för olika ändamål		
Byggnadsunderhåll och inredningsarbeten	302 605: 79	
Inköp till samlingarna	6 775: 43	
Förlags- och vetenskaplig verksamhet	93 248: 47	
Övriga ändamål	273 839: 05	676 468: 74
Lån av fondförvaltningen för fastighetsinvestering		968 000: —
InteckningS- och reverslån		
Lån hos försäkringsbolag	3 848 297: —	
Mälarprovinsernas Hypoteksförening	195 830: 51	
Kungl. Bostadsstyrelsen	51 827: 65	
Stockholms stad	151 103: 32	
Övriga reverslån	52 000: —	4 299 058: 48
Nordiska museets fria pensionsstiftelse		227 507: 19
Eget kapital		4 581 389: 35
	Kronor	12 261 313: 24

Nordiska museets fondförvaltning

Balansräkning den 31 december 1961

Tillgångar

Värdepapper enl. bil. 1	2 437 855: 85
Investering i byggnader å Skansen	968 000: —
Banker	733 483: 02
Upplupna fondräntor enl. reskontra	17 458: 31
Kronor	4 156 797: 18

Skulder

Skuld till Nordiska museets kassaförvaltning	466 641: 66
Fondkapital	
Fonder enl. bil. 2	3 690 155: 52
Kronor	4 156 797: 18

Vinst- och förlusträkning för 1961

Inkomster

Inträdesavgifter	2 712 869: 21
Årskort och årsbok	427 730: 13
Statliga och kommunala anslag till driften	714 100: —
Fondräntor	198 368: 05
Inkomstarrenden och -hyror	554 695: 23
Vetenskaplig verksamhet	56 102: 37
Förlags- och undervisningsverksamhet	178 328: 17
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	2 253 225: 89
Anslag av lotterimedel till investering på Skansen	700 000: —
Utnyttjade donationer och reserverade medel	392 056: 92
Övriga inkomster	67 714: 44
Årets underskott	20 639: 63
Kronor	8 275 830: 04

Utgifter

Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader		3 677 727: 57
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition		63 403: 80
Vetenskaplig verksamhet		270 957: 13
Förlags- och undervisningsverksamhet		149 317: 97
Annonser och reklam		176 014: 90
Attraktioner och utställningar		415 945: 88
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten		412 417: 74
Inköp och underhåll av inventarier		66 256: —
Djurföda		197 148: 10
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner		116 208: 58
Utgiftsarrenden och -hyror		33 704: 50
Ränteutgifter		189 383: 92
Försäkringspremier		54 444: 20
Gas, elektricitet, vatten och värme		241 420: 96
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning		336 600: 10
Diverse driftskostnader för inkomstbringande företag på Skansen och Julita		789 549: 20
Övriga driftskostnader		316 649: 88
Avskrivning å anläggningar på Skansen		
Finansierad med anslag av lotterimedel ...	700 000: —	
„ „ övriga anslag	9 100: —	709 100: —

Reserverat för reparation av Cirkusbyggnaden	19 000: —
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	40 579: 61
Kronor	8 275 830: 04

Stockholm den 23 mars 1962.

J. NORDENFALK

ÅKE SETTERWALL — GÖSTA BERG — INGVAR ANDERSSON

ÅKE WIBERG — BENGT PETRI — L. E. THUNHOLM

Ovanstående balansräkning och vinst- och förlusträkning överensstämma med Nordiska museets räkenskaper, vilka granskats på sätt som angives i revisionsberättelsen den 13 juni 1962.

BERNHARD KARLGREN — SVEN HAGSTRÖM

EDVIN WIDE

Bil. 1

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1961

Obligationer	*Nom.*	*Bokf.*	*Nom.*	*Bokf.*
3 %	20 000: —	15 665: —		
3,5 %	433 000: —	430 152: 50		
4,5 %	546: 40	87: 39		
6 %	785: 57	628: 46	454 331: 97	446 533: 35
Förlagsbevis				
3,5 %	50 000: —	49 750: —		
4 %	433 000: —	428 390: —		
4,5 %	5 000: —	5 000: —		
5,5 %	81 000: —	77 460: —		
6 %	11 000: —	12 705: —	580 000: —	573 305: —
Aktier			496 385: —	708 017: 50
Inteckningslån				
5,75 %	65 000: —	65 000: —		
6,5 %	120 000: —	120 000: —		
6,6 %	60 000: —	60 000: —		
6,75 %	210 000: —	210 000: —		
7 %	185 000: —	185 000: —		
8 %	20 000: —	20 000: —	660 000: —	660 000: —
Reverslån			50 000: —	50 000: —
		Kronor	2 240 716: 97	2 437 855: 85

Bokfört värde den 31/12 1961 å inneliggande obligationer, förlagsbevis och aktier efter avdrag av värderegleringsreserv uppgår till kronor 1 662 979: 07. Deklarationsvärdet samma dag kronor 2 102 431: —.

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	*Bokf. belopp*
Hos Stockholms stads fondförvaltning		
För allmänna fondförvaltningen	1 445 635: —	1 612 050: 50
Avkastningen utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kr 150 000: —		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	10 000: —	20 009: —
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	349 600: —	373 024: 50
„ J. M. Dahlqvists donation	61 531: 97	55 780: 85
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	200 000: —	197 000: —
Hos Sundsvalls Enskilda Bank		
För A. G. Jansons fond	103 450: —	109 986: —
I eget förvar		
För allmänna fondförvaltningen	70 500: —	70 005: —
Kronor	2 240 716: 97	2 437 855: 85

Bil. 2

Nordiska museets fonder den 31 december 1961

Allmänna fonden	103 122: 47
Herman Fritiof Antells fond	100 000: —
Carl och Sophie Lundströms fond	10 000: —
Hilmer Åbergs fond	40 640: 90
Bobergska fonden	82 697: 33
Museibyggnadens underhållsfond	200 000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50 000: —
O. Gröndahls donationsmedel	7 240: —
Valter Fevrells svenska fond	7 483: 49
Alexander och Sigrids Skånbergs fond	440 155: 13
Henrik Krooks fond	21 401: 30
Peter och Malin Beijers fond	25 800: —
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000: —
Oscar Hirschs fond	25 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —
Hilda Kumlins fond	24 665: 97
Byggmästare A. G. Jansons fond	108 385: 52
Constance Anderssons fond	50 000: —
Grosshandlare Teodor Ericsons fond	51 385: 30
Jenny Maria Dahlqvists donation	121 353: 58
Folkets Hus-fonden	58 564: 84
Markisinnan Mary Lagergrens fond	369 540: —
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	205 057: 78
Fonden "Kyrka och kultur"	31 396: 80
Apotekare Ivar Röings fond	40 000: —
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	760 800: 11
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	252 636: 42
Sundbornsprostens donation	36 850: 45
Artur Hazeliusfonden	57 002: 46
Johan August Hazelius fond	100 000: —
H. Lichtensteins fond	3 556: 60
Professorskan Thérèse Kjellbergs minnesfond	73 345: 40
Fritz Ottergrens fond	25 954: 63
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	9 495: 08
Artur Hazelius monumentsfond	52 862: 30
Östgötagårdens fond	12 828: 62
Gunnar Hazelius fond	7 828: 45
Grillska förnyelsefonden	8 227: 81
Fondförvaltningens värderegleringsreserv	64 876: 78
Kronor	3 690 155: 52

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1961

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1961, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1961 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

Räkenskaperna för Nordiska museets fria pensionsstiftelse ha granskats utan anmärkning.

De i nämndens berättelse av den 23 mars i år lämnade och av oss påtecknade uppgifterna om tillgångar och skulder samt inkomster och utgifter överensstämma med räkenskaperna.

Med hänsyn till att Nordiska museets pensionsförpliktelser ha ordnats genom allmän tjänstepensionering och tilläggspensionering hava vi intet att erinra mot att årets underskott minskats med kronor 363 651: 30 genom ianspråktagande av Pensionsfonden för tjänstemän.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 13 juni 1962.

BERNHARD KARLGREN SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

EDVIN WIDE

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige.

Förteckning över personer och institutioner som 1962 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen[1]

Gåvor till Nordiska museets arkiv

Gun Adler; G. Ahlborn, Göteborg; Gun Ahnlund; T. Althin; Sigrid Aminoff; Bengta Andersson, Marieholm; Å. Andersson; E. Bensow, Bromma; T. Berger; R. Berghagen; G. Bergquist, Arboga; S. Borger; Ingrid Bång; G. W:son Cronquist; Sofia Danielson, Lidingö; G. Eriksson, Lannabruk; M. Eriksson, Uppsala; H. Forsström, Helsingfors, Finland; Gunnel Hazelius-Berg; B. Hellman, Härnösand; Ingrid Hesselgren; Historiska museet, Göteborg; Dagmar Hullström; Bunkichi Itoh, Yokogoshi, Niigata, Japan; Hildur Jonn; Lilly Karlsson, Blidö; H. Kruse; Kungl. Göta Hovrätt, Jönköping; Märtha Lagerberg; Greta Lamm; Jan-Peder Lamm; Hulda Lambert; A. Leijonhufvud, Väckelsång; A. Lindblom; A. Lundebeck; C. Lundin, Solna; Brita Naess; E. Nathorst-Böös; C. G. Norell, Delsbo; E. Nykvist, Bjursås; G. Odencrants, E. Olsson, Viksjöfors; Marianne Olsson, Lidingö; Anna-Stina Pripp; Alice Quensel; G. Qvistgaard; AB Rabén & Sjögren; I. Schnell, Nyköping; S. Selling; Annie Silfverstolpe, Rö; L. Sjöberg, Linköping; K. Stenring; Brita Steuch; Brita Stjernswärd; Ellen Thollander; E. Torslow, Limhamn; E. Tryggelin; Stina Törne, Tävelsås; O. Waldenström; Salla Welander; W. Wennerholm; Svea Wennman, Älvsbyn; S. Westman; B. Wetter, Lidingö; Inga Wintzell, Lidingö; F. Wistrand, Virserum; Mary Wålstedt, Holsåker; Sigrid Åsbrink.

Gåvor till Naturhistoriska avdelningen

K. Agering, Vällingby; Fröken Christina Alm; Alviks skola; I. Andersson, Huskvarna; R. Andersson; Siv Andersson, Älvsjö; W. Berg; H. Bäverborg, Solna; N. Gardell; R. Hedlund, Enskede; V. Kastengren; Fru Elisabet Koessler, Solna; Fröken Ellen Larsson; Fröken Ester Larsson; Birgitta Myrin, Danderyd; B. Palmefjord, Bromma; G. Persson, Linköping; L. H. Persson, Bromma; P. Rantanen, Lilla Fågelsången; K. Svensson; B. Trulsson; C.-O. af Uhr, Enköping; M. Wallin, Jakobsberg; I. Wilsson, Sollefteå.

---

[1] Givarens adress är Stockholm, där ej annat angives.

Gåvor till Allmoge- och Högreståndsavdelningarna

H. M. Konung Gustaf VI Adolf.

Fru Signe Ahnfelt, Norrviken; L. Ahlqvist, Eskilstuna; Advokat Margit Ahltin; Fru Agnes Ambrosiani; Fru Sigrid Aminoff; Fröken Edla Andersson; S. Anderssons dödsbo, Alvesta; Fru Carin Arkander, Karlshamn; T. Arwidson; Kvarnbyggare Sixten Asplund, Närkes-Kil.

Fröken Solveig Baekkevold; Fröken Signe Ballé; G. W. Bengtsson; G. Berg; Fröken Märta Berg; G. Bergengren; R. Berghagen; Hovkamrerare och Fru Arvid Berghman, Djursholm (testamentarisk gåva); N. Bergman (testamentarisk gåva); E. Bergqvists sterbhus, Näsbypark; A. Biörnstad sen.; A. Biörnstad jun.; Fru Birgit Björkholm, Lidingö; L. Björkman (testamentarisk gåva); Arkitekt och Fru Nils Blanck, Malmö; Fru Gunvor Bodén, Sollentuna; A. Bolin, Sigtuna; Th. Bonde; S. A. Borger; Fru Tillie Brandt; Fru Alice Bremberg, Solna; Fröken Berta Broman; C. A. Burgers, Holland.

D. Carlsson, Ulriksdal; AB J. O. Carlsson, Vetlanda; Fru Ulla Carlsson, Bromma; Fröknarna Naja och Vera Cedergren, grevinnan Wivian Mörner och majorskan Eva Thimgren; AB Collijn-Fischer.

Fil. kand. Sofia Danielson, Lidingö; De blindas förenings försäljnings AB; De Fyras bod.

A. Ekman, Enskede; S. Ekman, Uppsala; P. O. Eneroth, Hägersten; K. Eriksson; Fru Walborg Eriksson; Chr. von Euler, Spånga.

Redaktör Elisabeth Falck; Fru Karin Falkman; Firma K. B. Femling; Försäkringsbolaget Folksam; Fredrika Bremer-Förbundets skola för kvinnlig yrkesutbildning; Fröken Lydia From; Fröken Märtha Fränckel; Fru Anna Färngren; Föreningen Hemslöjden, Borås; Försäljningsföreningen Älvsborgsslöjd, Trollhättan.

Fru Ingegerd Gabrielsson; AB Gefle porslinsfabrik, Gävle; N. Gellerstedt (testamentarisk gåva); Gotlands hemslöjd, Visby; Fru Maria Graf, Sollerön; Fröken Dagmar Granlund, Djursholm; Fru Elsa Gustafsson; Fröknarna Greta och Gerda Gustafsson; Fru Mimmi Gustafsson, Bromma.

O. Hæger, Lilla Edet; F. Hallberg, Stäket; Halländska hemslöjdsföreningen, Halmstad; Fru Wivan Hansson; Intendent Gunnel Hazelius-Berg; H. Hedlund, Saltsjöbaden; Doktorinnan Ninna Hellstenius; E. Helmer; Fru Kate Henriz, Lidingö; F. Henschen; Friherrinnan G. Hermelin, Veckholm; Fröken Maria Hertzmans dödsbo; Fröken Ingrid Hesselgren; Fru Hanna Holm, Norrtälje; Fröknarna Greta och Tyra Holmstedt; S. Holmström, Bromma; A. Hurtig, Älvdalen.

Fru Thyra Janek, Hälsingborg; G. Johansson, Bromma; K. H. Johansson, Kalmar; Jämtslöjds försäljningsförening, Östersund; Jönköpings läns hemslöjdsförening, Jönköping.

P. Kalling; Karolinska institutets lärarkollegium; H. Kimsjö, Hägersten; Fru Helene Kinch; J. Fr. Kjellberg, Friel; E. Kjellkvist, Spånga; Kristianstads läns hemslöjdsförening, Kristianstad: Kronobergs läns hemslöjdsförening, Växjö; H. Kruse; Fröken Lalla Kugelberg; I. Kull; F. Kullberg, Katrineholm.

Fru Barbro Lagersson, Vällingby; Fröken Karin Lagerwall; Fröken Hulda Lambert; A. Leijonhufvud, Väckelsång; Leksands hemslöjdsförening, Leksand; H. Lettström; Friherrinnan Vera Leuhusen; Fru I. E. Liljenström; Fröken Ada Lindberg; Fru Elsa Lindberg; E.-F. Lindberg; Fru Paula Lindeberg; K.-J. Lind-

qvist; E. Lindstein; S. Ljung; Fru Maj Lorents, Leksand; Biblioteksass. Ingrid Ludin; Å. Lundberg; C. Lundin, Sollentuna; Fru Anna-Stina Löfgren.

C. Marcus; E. A. Mattson, Evertsberg; N. Mayer, Belgien; AB Metallmanufaktur, Lidköping; Metropolitan Museum of Art, New York; Fru Anna Millqvist; Mora hemslöjdsförening, Mora.

J. Nordenfalk; Fru Inger Nordenfelt; C. G. Norell, Delsbo; Norrbottens läns hemslöjd, Luleå; AB P. A. Norstedt & Söner; A. Nyblin; AB Nylunds litografiska anstalt; P. Näs.

Fröken Maja Olsson, V. Ämtervik; Intendent Marianne Olsson, Lidingö; N. O. Olsson; J. Osterman.

Fru Mona Palmé; Tandläkare Alice Pettersson, Farsta; S. J. Petersohn; Utställningen "Polsk folkkonst" i Nordiska museet; Fröken Anna-Stina Pripp.

Undervisningsrådet Alice Quensel.

Direktör och Fru Erling Richard; S. Rocke; G. Rodhe; Rättviks hemslöjd, Rättvik.

Samfundet Nordiska museets Vänner; Fru Cecilia Samuelsson, Rumskulla; Fru Ulla von Schoultz, Karlstad; Fru Gudrun Seitz, Fru Ingeborg Selander Nyköping; Doktorinnan Annie Silverstolpe; Fröken Vera Sisefsky; Fru Henny Sjöström, Fredhäll; M. Skaj; I. E. Skantze; Adjunkt Karin Smirnoff, Bromma; Fru Ellen Sonning, Älvsjö; Byråchef Harriet Stangenberg; Steneby hemslöjdsförening, Dals-Långed; Överstinnan Lottie Steuchs dödsbo; Fru Ingrid Stigmark; Fru Elisabeth Stjernquist; Stockholms stads och läns hemslöjdsförening; Dr Gunhild Söderbaum; H. Söderström, Åtvidaberg; Södra Kalmar läns hemslöjdsförening, Kalmar.

Fru Märta Tamm-Götlind, Uppsala; Fru Rosa Tengborg, Viggbyholm; Fru Helen Tersmedens dödsbo; S. Thofelt, Djursholm; Fröken Elisabeth Thormans dödsbo; O. Tufvesson; S. Thuréus; C.-Th. Thäberg; C. Topelius; E. Tryggelin (testamentarisk gåva); C. Tullander; Fröknarna Ingeborg och Stina Törne, Tävelsås; E. Törngren, Sollentuna.

Fru Maja Upmark; Uppsala läns hemslöjdsförening, Uppsala.

L. Wadstein; Konsthandeln Varia, Göteborg; Fröken Salla Welander; Förste byråsekreterare Ingeborg Wennerberg; Direktör och Fru B. Westberg, Västervik; N. Westerdahl; Fru Maria Westlings dödsbo; Doktorinnan Mary Westring; B. Wetter, Lidingö; Fru Jenny Widtskiöld; Fru Göta Vikberg, Jäckvik; Walfrid Wilborg, Märsta; Amanuens Inga Wintzell, Lidingö; Fru Helga Wretman; Fru Mary Wålstedt, Holsåker; Västmanlands läns hemslöjdsförening, Västerås.

Fru Inga Åkesson.

AB J. O. Öberg & Son, Eskilstuna; Östergötlands läns hemslöjdsförening, Linköping.

Gåvor till Nordiska museets bibliotek

Allhems förlag, Malmö; Almqvist & Wiksell/Gebers förlag AB; Linnéa Andemar; E. Andrén, Solna; C. Appelgren, Saltsjöbaden; Knis K. Aronsson, Leksand; C. Axel-Nilsson.

E. L. Backman, Uppsala; A. Bæckström, Lidingö; B. Bengtsson, Lund; G. Berg; R. Berghagen; C.-M. Bergstrand, Göteborg; Betlehemskyrkans missions-

församling, Göteborg; Inger Bonge; AB H. Bukowskis konsthandel; Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte, Bonn; C. A. Burgers, Vught.

Ciba-Gesellschaft, Basel; Confektionsfabrikanternes landsforbund, Oslo; Congrés international des sciences généalogique et héraldique à Stockholm 1960; H. Cornell; K. Curry-Lindahl.

Hagbard Dennel AB; Drammendistriktets skogeierforening, Hønefoss; Drätselkammaren, Kristinehamn; Drätselkammaren, Västerås.

Ecklesiastikdepartementet; N. Eliasson; E. Eriksson; S. Erixon, Vällingby; A. Eskeröd, Näsbypark.

K. Fiskeristyrelsen, Göteborg; Fredrikstad byhistoriekomité, Fredrikstad; Kerstin Friberg, Färila.

Gastronomiska akademien; B. Gunda, Debrecen; Gålö jordbruksskola, Stegsholm.

Hallands läns hushållningssällskap, Halmstad; A. E. Hallberg, Ulricehamn; Hallsbergs kommunalförbund, Hallsberg; Gunnel Hazelius-Berg; B. Helmfrid, Åby; Hembygdsföreningen Noraskog, Nora stad; Hercules Powder Co., Wilmington; Elisabet Hidemark; Historielärarnas förening, Lidingö; Kersti Holmquist; Dagmar Hullström, Bromma.

ICOM, Paris; Imperial Chemical Industries Ltd, London; Informationsstelle der Basler Museen, Basel; Ingegerd Henschen Ingvar; I. Ingers, Lund; Institut Tessin, Paris; International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements, København; B. Itoh, Niigata.

S. O. Jansson, Bromma; Justitiedepartementet; Järnvägsmuseum.

B. Kisch, Brooklyn; Den Kongelige Porcelainsfabrik, København; Konsthistoriska institutionerna vid Stockholms universitet; Korsør glasværk, Korsør; Kungl. biblioteket; K. H. Källén, Hedlandet.

B. Lagercrantz, Lidingö; S. Lagercrantz, Uppsala; M. Lagerquist, Lidingö; H. Landberg, København; E. Lehmann, Ankarsrum; Leksands sparbank, Leksand; Rut Liedgren; Liljevalchs konsthall; H. Lindblad, Lidingö; A. Lindblom; J. Lingis, Bromma; W. Liungman, Djursholm; S. Ljung; LKAB; LT:s förlag.

AB Malmö förenade bryggerier, Malmö; C. Malmström; Malmöhus läns hushållningssällskap, Malmö; E. Manker; Tyra och Agnar Meurlings stiftelse; Mitab AB, Karlshamn; I. Moberg, Borås; K. Musikaliska akademiens bibliotek; G. Mårtenson, Helsingfors; Mölnlycke AB, Göteborg.

Namsos sparebank, Namsos; Natur och Kultur; A. Nesheim, Oslo; T. Nilsson-Leissner, Malmö; N. Nordqvist, Bromma; Märta Nordström, Hallsberg; Norrbottens läns landsting, Luleå; Nors hembygdsförening, Nor; AB P. A. Norstedt & Söner; E. Nylander, Bromma; Anna-Maja Nylén, Lidingö.

Olands kommun, Alunda.

A. Palmqvist, Rämmen; B.-A. Person, Varberg.

A. B. Rasmussen, København; M. Raud, Solna; Red av Beklädnadsfolket; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Globen; Red. av Jorden runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarkonst; Red. av RLF-tidningen; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Svensk jakt; Red. av Svensk slöjdtidning; Red. av Urnyheterna, Malmö; Red. av Vi; Red. av Vår stad; Redaktionskommittén för Rättviksboken, Rättvik; M. Rehnberg, Lidingö; I. Reicke, Näsbypark; Riddarhusdirektionen, Helsingfors; Rikets all-

männa kartverk; Riksantikvarieämbetet; Riksdagens ekonomibyrå; Riksdagsbibliotek; Roche-produkter AB; G. Rollin: Östersunds; G. Ränk, Vällingby.

Det Særlige bygningssyn, København; J. Sahlgren, Uppsala; Samfundet Nordiska museets Vänner; E. Sandberg, Falköping; AB Sandbergs bokhandel; Sandvikens jernverks AB, Sandviken; Schullström & Sjöströms fabriks AB, Högsjö; S. Selling; Service de l'éducation populaire, Bruxelles; Slottsspelen, Uppsala; Slöjdföreningens skola, Göteborg; Sparbanken, Degeberga; Sparbanken, Enköping; Statistiska centralbyrån; A. Steensberg, København-Valby; Stockholms stads auktionsverk; Stockholms stadsarkiv; Stockholms stadsbibliotek; Stockholms universitet; F. Svanfeldt, Uppsala; Svenska boktryckareföreningen; Svenska institutet; Svenska lantarbetareförbundet; Svensk-franska konstgalleriet; Sveriges bageriidkareförening; Sveriges hantverks- och småindustriorganisation; Sveriges radio; R. Söderlund, Bromma.

B. Thulin; C.-H. Tillhagen, Lidingö; Tivoli, København; Ying Toijer-Nilsson, Vällingby; C. Topelius; Tryckeri AB Björkmans Eftr.; Tryckeri AB Thule; Margareta Tullander; Tunabygdens fornminnes- och hemslöjdsförening Borlänge.

A. Hj. Uggla, Uppsala; Ungerska legationen; Universitetsbiblioteket, København; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala.

K. G. Vilkuna, Brändö; S. E. Vingedal, Näsbypark; Vinhandlerforeningen for Danmark, København; AB Visby bryggeri, Visby; Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien; Västerbottens läns landsting, Umeå.

C. Waagepetersen, Kalundborg; S. Wallin; K. Weibust, Solna; P. Wernert, Strasbourg; B. Wetter, Lidingö; Å. Wiberg; K. R. V. Wikman, Åbo; Inga Wintzell, Lidingö; R. Wolfram, Wien.

Åbo konstmuseum, Åbo.

Örebro läns jaktvårdsförening, Örebro; AB Överums bruk, Överum.

Skansens restauranter
använda sedan 40 år
Tårt- & fatpapper
från
SVENSK PAPPERS MANUFAKTUR AB
Sundbyberg Tel. Sthlm 28 17 83

HEDENBYS PARTIAFFÄR AB
Marknadsv. 12, Johanneshov
Kontor: Folkskoleg. 22
Tel. 68 68 73
Grönsaker och rotfrukter i parti

AB Olof Nyberg
RENSGATAN 14
TEL. 34 08 30
Byggnads- och inredningsglas
Speglar och sliperi
Allt i plast

NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

Utgivare av Norrköpings Tidningar
och Östergötlands Dagblad

Vårt verksamhetsområde omspänner även
BOKTRYCK – OFFSET – TIDNINGSTRYCK

AB Stockholms Foderaffär

Eugeniavägen 10 A, Stockholm Va.

Spannmål - Foderämnen - Gödning
Utsädesvaror - Stråfoder - Torvströ
i parti & minut

Telefoner: 33 79 74 - 33 79 93
Postgirokonto n:r 499535

ELDIN & CO AB

Norr Mälarstrand 84
Tel. 54 45 15, STOCKHOLM

Kontorsmaterial & Trycksaker

Specialavd.: PLASTPÄRMAR
FICKOR OCH REGISTER I PLAST

FATABUREN bör bindas!

Vi har tryckt denna årsskrift och kan även leverera pärmar till densamma à kr. 4:50 (exkl. porto).

Rekvirera pärmar och lämna inbindningen till Er egen bokbindare!

BOKTRYCKERI AB THULE Hammarbyv. 28, Sthlm K, Tel. 44 05 35

SLOTTS senap

Kungligt gott på Skansenrestaurangernas bord

NORDSTRÖM & SON AB

Firman grundad 1874

Kontor och lagerexp.: Brahegatan 4. Tel. 67 06 35 (växel)
Butik: Sibyllegatan 16. Direktlinje: 62 67 60

Stor sortering av:

SKINN & LÄDERVAROR
PJÄXOR TOFFLOR GALOSCHER
PORTFÖLJER PLÅNBÖCKER PORTMONNÄER
HANDSKAR LIVREMMAR

JEP

Uppsättning av kakelugnar (även antika)
öppna spisar, isolering, plattsättning
JOHN ERICSSONS PLATTSÄTTNING AB
NORR MÄLARSTRAND 74 · TEL. 52 02 20

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER AB

NYNÄSVÄGEN 535 TRÅNGSUND

Plåt, Smide, Metall- & Mekanisk Verkstad

bnv 1907

Växel: 649130

Spec. **STÄLLVERK och TRANSFORMATOR-KIOSKER, GRAFISKA MASKINER ROTERANDE LJUSREKLAMER INDUSTRIMONTERINGAR**

ZETTERLUND & THELANDERS
BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

KUNGSTENSGATAN 12, STOCKHOLM VA
TELEFON 23 11 80 (VÄXEL)

ALLA människor och **ALLA** kameror kan ta fina färgkort på papper!

Kodacolor färgfilm

HALLDINS RENHÅLLNINGSVERK

Utför renhållning för fastigheter och industrier

Företrädesvis södra förstäderna

Infordra offert - Tel. 46 05 33

Entreprenör för Skansen

AB NORRMALMS RÖR

Luntmakargatan 86 - Tel. 310437, 346618

Nyinstallationer och service för gas, vatten avlopp, värme och ventilation.

Efter kontorstid: Ingeniör W. Schedvin Tel. 341257
Ingeniör E. Alvelöv Tel. 656298

AB GROHMANN & EICHELBERG • KLICHÉHUSET AB

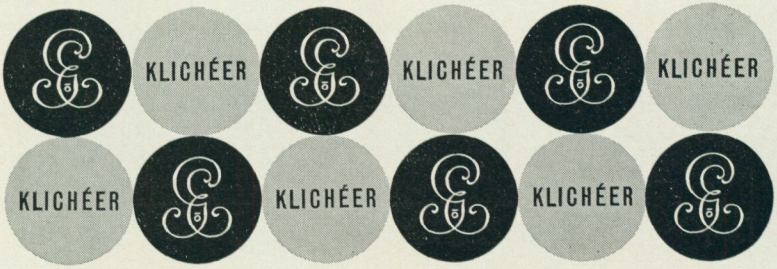

GAMLA BROGATAN 27 TEL. 231695 STOCKHOLM

Pröva
något extra
gott

strömming

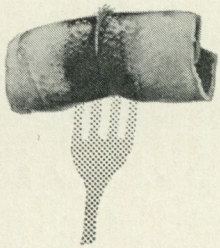

i dag

1813 ih

VÅRT MÄRKE — KVALITETSMÄRKET

för { boktryck
litografiskt offsettryck
ståltryck

IVAR HÆGGSTRÖMS TRYCKERI AB

Gamla Brogatan 26, Stockholm

Telefon 22 99 70

Den rätta *piffen*

har *biffen*

från

AB HJ. WESTERLUNDS EFTR.

tvätta
med
pekfingret!

Slå 252500 *till*

Nockeby Tvätten

det bästa "tvättmedlet" för såväl vit- som kemtvätt

DET HÄNDER SÅ MYCKET PÅ SKANSEN

som man kan filma

Gör det med ARGUS M 4 zoomkamera

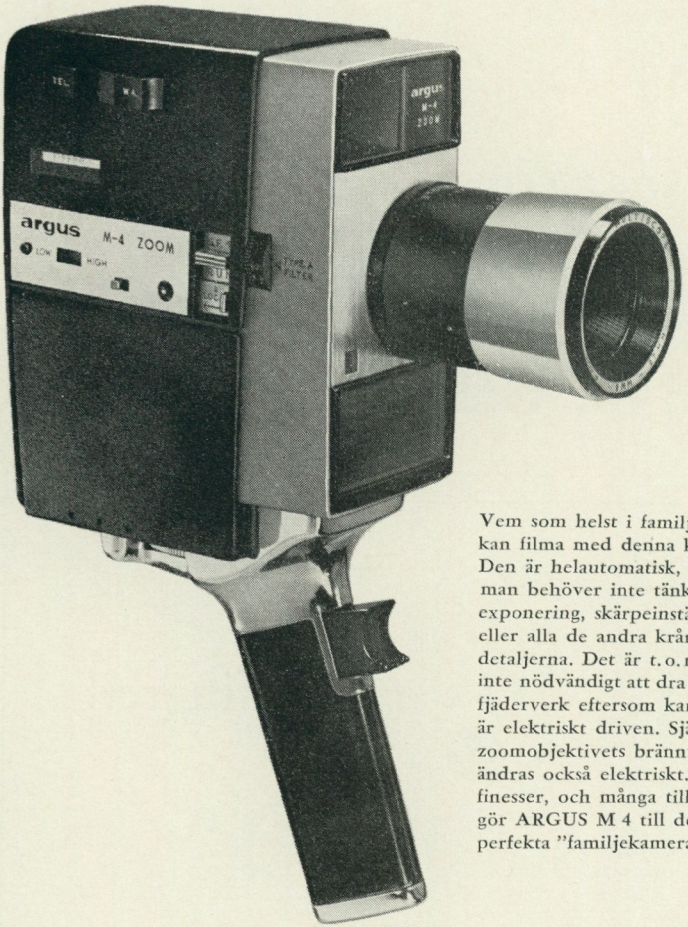

Vem som helst i familjen kan filma med denna kamera. Den är helautomatisk, d. v. s. man behöver inte tänka på exponering, skärpeinställning eller alla de andra krångliga detaljerna. Det är t. o. m. inte nödvändigt att dra upp något fjäderverk eftersom kameran är elektriskt driven. Själva zoomobjektivets brännvidd ändras också elektriskt. Alla dessa finesser, och många till, gör ARGUS M 4 till den perfekta "familjekameran".

Se den hos Eder fotohandlare. Den kostar cirka 500 kr.

Generalagent för Sverige:

BRENDLER & ÅKERBERG - Box 42059 - Stockholm 42

Väg från Hällestadsstapeln mot Bredablick,
byggd av oss 1962

AB VÄGFÖRBÄTTRINGAR

STOCKHOLM · LUND · KARLSTAD · UMEÅ

twist
Marabou
twist
MARABOU
twist
KONFEKT
Marabou
Marabou

Mmm...Marabou

BÖCKER FRÅN NORDISKA MUSEET

utkomna under 1963

LANTARBETAREN OCH BOKEN

Pris 8: —

En komplettering av de tidigare utgivna Statarminnena. Redigerad och med inledning av Lars Furuland. Förord av Ivar Lo-Johansson.

"Bidragen är direkt och okonstlat skrivna och har ett odiskutabelt kulturhistoriskt värde."

Sten Hagliden i Lärartidningen

MÖGSJÖ DAGBOK

av ANDERS FAHLBECK

Pris 35: —

En värmländsk brukspatrons dagbok på vers.

"Det är ett avsnitt intim kulturhistoria från en särpräglad miljö, som i dessa enkla rimmerier står fram i ögonblicksbilder. Bruken med dess folk, arbetets gång från årstid till årstid, vardagslivets möda och festens glans återspeglas här utan långa omskrivningar."

Erik Petersson i Göteborgs-Tidningen

ÄGGKOPPAR

av NILS G. WOLLIN

Pris 16: —

En genomgång av, och historisk återblick på äggkoppar, äggställare och äggställ. Engelsk parallelltext.

"En kulturhistorisk studie öppnar ofta intressanta perspektiv, även då det rör sig om så föga uppmärksammade saker som äggkoppar, men kanske ännu mer värd att lägga märke till är den rika exposén av utsökta konsthantverk i guld, silver och porslin, som presenteras läsaren i ett utomordentligt bildmaterial."

Borlänge Tidning

SÄLJES I BOKHANDELN ELLER DIREKT FRÅN NORDISKA MUSEET

ÅRSBOKEN FATABUREN

utsändes till innehavare av 20-kronors
årskort mot en expeditionsavgift av 4 kronor.

Separat kostar boken 12 kronor.